

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1987, let. XXIV, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

1-2

IZ VSEBINE

Janko Pleterski: Eden ali več razredov?

Marko Kos: Svoboda akcije in inventivnosti

Janko Jeri: Zahodna meja 1945–47 (ob 40. letnici mirovne pogodbe z Italijo – 1. del)

Vlado Šestan: Kontrakultura kot družbeni pojav in kot ideologija

Volitve in samoupravna družba: O izkušnjah preteklih volitev in o predlogih za bodoče razpravljajo: C. Ribičič, M. Gošnik, M. Ribarič, M. Žagar, Z. Polič, B. Markič, A. Igličar, M. Strobl, T. Grgič, M. Krivic in M. Setinc

Vladimir Goati: Slojna pogojenost politične moči v jugoslovanski družbi

Zdenek Mlinař: Razpotja politične reforme (v ZSSR) – 1. del

Istvan Rév: Prednosti atomizacije (Naš prevod)

Priloga: Kazalo letnika 1986

TEORIJA IN PRAKSA

1987

1-2

revija za družbena vprašanja, let. XXIV, št. 1-2, str. 1-272,
januar-februar 1987, UDK 3, YU ISSN 0040-3598

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani: revija izhaja ob podpori Kulturne skupnosti Slovenije in Raziskovalne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Igor Bavčar, Janko Česnik, Alfred Golavšek, Sonja Lokar, Boris Majer, Mara Žlebnik (delegati ustanoviteljev in družbene skupnosti); Darka Podmenik (delegat Kulturne skupnosti Slovenije); Marjeta Čepič, France Černe, Marko Kerševan, Marjan Pungartnik, Ciril Ribičič (delegati Univerz v Ljubljani in Mariboru); Anton Bebler, Adolf Bibič, Dušan Dolinar, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Andrej Kirn, Peter Klinar, Stane Kranjc, Boštjan Markič, Ernest Petrič, Niko Toš, Mirjana Ule, France Vreg (delegati FSPN kot izdajatelja, delovne skupnosti revije in stalnih sodelavcev revije)

PRESEDNIK UREDNIŠKEGA ODBORA:

Boris Majer

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Bojko Bučar, Ivan Hvala, Albin Igličar, Miroslav Glas, Maca Jogan, Andrej Kirn, Bogomir Kovač, Lev Kreft, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Slavko Splichal, Ivan Svetlik

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Andrej Kirn

NAMESTNIK GLAVNEGA IN ODGOVORNEGA UREDNIKA:

Ivan Hvala

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJI:

Alenka Božič, Majda Tome, Sonja Cestnik-Zadnek

SEKRETAR REDAKCIJE:

Irma Vidmar-Vozelj

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

61000 Ljubljana, Kardeljeva Ploščad 5, tel. 341-589 in 341-461 int. 32

NAROČNINA:

Letna naročnina za študente in dijake 5000 din, za druge individualne naročnike 6000 din, za delovne organizacije 12000 din, za tujino 20000 din

Cena tega zvezka v prosti prodaji je 2000 din

ŽIRO RAČUN:

50102-603-48090 – Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo, Ljubljana, za revijo Teorija in praksa; devizni račun Ljubljanska banka – Gospodarska banka Ljubljana (ključ) 3189/5

ROKOPISE:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

ČGP »DELO«, Ljubljana, Titova c. 35

ČLANKI IN RAZPRAVE

JANKO PLETERSKI: Eden ali več razredov?	3
MARKO KOS: Svoboda akcije in inventivnosti	18
JANKO JERI: Zahodna meja 1945-47 (ob 40. letnici mirovne pogodbe z Italijo 1)	31
VLADO ŠESTAN: Kontrakultura kot družbeni pojav in kot ideologija	45

VOLITVE IN SAMOUPRAVNA DRUŽBA

Uredniška zabeležka	56
CIRIL RIBIČIČ: Dograjevanje volitev v delegatskem skupščinskem sistemu	57
MIRO GOŠNIK: Smo izkoristili novosti v volilnih pripravah 1986?	63
MIHA RIBARIČ: Volilni proces, zasnovan na samoupravljanju	66
MITJA ŽAGAR: Volitve in volilni sistem	70
ZORAN POLIČ: Za doslednejše uveljavljanje delegatskih odnosov	74
BOŠTJAN MARKIČ: Volilni proces in predstavljanje kandidatov	82
ALBIN IGLIČAR: (Ne)delovanje občinskih skupščin kot konferenc delegacij za republiško in zvezno skupščino	88
MAJDA STROBL: Volitve v organe samoupravnih interesnih skupnosti na področju družbenih dejavnosti	92
TOMO GRGIČ: O nekaterih manj obravnavanih vprašanih volitev	96
MATEVŽ KRIVIC: Neposredne volitve in »abstraktni« državljan	99
MILE ŠETINC: Potreben je korak nazaj v prihodnost	106

ZIHHERLOVI DNEVI '86

VLADIMIR GOATI: Slojna pogojenost politične moči v jugoslovanski družbi	111
PETER JAMBREK: Empirične pripombe o razredni in zgodovinski zavesti Slovencev	121
PETER KLINAR: Vidiki vertikalne delovne mobilnosti v Sloveniji	129

ZA IN PROTI:

ANDREJ BERDEN: Samoupravljanje v Španiji in podjetništvo v Jugoslaviji	142
ZVONIMIR TANKO: Ali je trg res podlaga Marxove prihodnje družbe?	148

DRUŽBA IN ODKLONSKOST

JANEZ PEČAR: Preprečevanje odklonskosti - sestavina političnega sistema (socializma)?	154
---	-----

POGLEDI, KOMENTARJI

MIHA RIBARIČ: Zveza komunistov in izvršilna oblast	169
BOGOMIL FERFILA: Odprta vprašanja samoupravne družbene lastnine	176

DRUŽBA IN IZOBRAŽEVANJE

DANICA MARIČ: Problemi študentov iz držav v razvoju med študijem v Sloveniji	186
MARKSIZEM V SVETU	
MILOŠ NIKOLIČ: Razvoj marksizma v ZDA po drugi svetovni vojni	200

SOCIALISTIČNE DEŽELE

ZDENEK MLINAR: Razpotja politične reforme (v ZSSR)	212
--	-----

NAŠ PREVOD

ISTVAN RÉV: Prednosti atomiziranosti	223
--------------------------------------	-----

SPOROČILA

Teorija in praksa v letih 1986/87	243
-----------------------------------	-----

STROKOVNA IN ZNANSTVENA SREČANJA

IDA HOJNIK: Razmišljanje ob 3. jugoslovanskem gerontološkem kongresu	247
--	-----

PRIKAZI, RECENZIJE

ALOJZIJI FINŽGAR: Osebnostne pravice (Zdravko Mlinar)	250
CHRISTOPHER PROUT: Market Socialism in Yugoslavia (Miroslav Glas)	253
VLADIMIR GOATI: ZKJ, kriza, demokracija (Dubravka Stajić)	255
TINE HRIBAR: Kopernikanski obrat (Andrej Ule)	257

IZ DOMAČIH REVIJ	264
------------------	-----

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV	267
--------------------------------	-----

AVTORSKI SINOPSIS	271
-------------------	-----

TEORIJA IN PRAKSA
revija za družbena vprašanja,
let. XXIV, št. 1-2, str. 1-272,
Ljubljana, januar-februar 1987

CONTENTS

ARTICLES, STUDIES

JANKO PLETERSKI: One or More Classes? 3
 MARKO KOS: Freedom of Action and Invention 18
 JANKO JERI: Western Frontier 1945-47, the Fortieth Anniversary of the Peace Treaty with Italy (1) 31
 VLADO ŠESTAN: Contraculture as a Social Phenomenon and Ideology 45

ELECTIONS AND SOCIETY BASED ON SELFMANAGEMENT

Editorial Note 56
 CIRIL RIBIČIČ: The Building up of the Election System in the Assembly Delegate System 57
 MIRO GOŠNIK: Did We Utilize the Novelities in the Prelection Period in 1986? 63
 MIHA RIBARIČ: Election Process Designed on Selfmanagement 66
 MITJA ŽAGAR: Elections and Voting System 70
 ZORAN POLIČ: For a Consequent Assertion of Delegate Relations 74
 BOŠTJAN MARKIČ: The Voting Process and Presentation of Candidates 82
 ALBIN IGLIČAR: (Non) Activity of Communal Assemblies as Conferences of Delegates for the Republican and Federal Assemblies 88
 MAJDA STROBL: Election of Bodies of Communities of Interests Based on Selfmanagement in the Field of Social Sciences 92
 TOMO GRČIČ: On Some less Discussed Problems of Elections 96
 MATEVŽ KRIVIC: Direct Elections and the "Abstract" Citizen 99
 MILE ŠETINČ: A Necessary Step Back for a Better Future 106

B. ZIHERL'S DAYS '86

VLADIMIR GOATI: Political Power in Yugoslavia Society is Conditioned by Strata 111
 PETER JAMBREK: Empirical Notes on Class and Historical Consciousness of Slovenes 121
 PETER KLINAR: Some Aspects of Vertical Labour Mobility in Slovenia 129

PRO AND CON

ANDREJ BERDEN: Selfmanagement in Spain and Enterpriseship in Yugoslavia 142
 ZVONIMIR TANKO: Can the Market Be the Basis of Marx's Future Society? 148

SOCIETY AND DEVIATION

JANEZ PEČAR: Prevention of Deviation a Constituent Part of the Political System (in Socialism)? 154

VIEWS, COMMENTS

MIHA RIBARIČ: The League of Communists and Executive Power 169
 BOGOMIL FERFIJA: Unanswered Questions on Social Property Based on Selfmanagement 176

SOCIETY AND EDUCATION

DANIČA MARIČ: Problems the Students from Developing Countries Are Faced with during Their Study in Slovenia 186

MARXISM IN THE WORLD

MILOŠ NIKOLIČ: Development of Marxism in U.S.A. after the Second World War 200

SOCIALIST COUNTRIES

ZDENEK MLINAR: The Crossroads of Political Reform 212

THE TRANSLATION

ISTVAN REV: Advantages of Atomization 223

COMMUNICATION

Teorija in praksa in 1986/87 243

SCIENTIFIC AND PROFESSIONAL ENCOUNTERS

IDA HOJNIK: Contemplations on the Third Yugoslav Congress on Gerontology 247

REVIEWS, NOTES

ALOJZ FINŽGAR: Individual Rights (Zdravko Mlinar) 250
 CHRISTOPHER PROUT: Market Socialism in Yugoslavia (Miroslav Glas) 253
 VLADIMIR GOATI: League of Communists, Crisis, Democracy (Dubravka Stajč) 255
 TINE HRIBAR: Kopernikean Turning-point (Andrej Ule) 257

FROM DOMESTIC REVIEWS

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 267
 AUTHORS'S SYNOPSIS 271

SUPPLEMENT: Index for 1986

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ

ЯНКО ПЛЕТЕРСКИ: Один или больше классов? 3
 МАРКО КОС: Свобода акции и изобретательства 18
 ЯНКО ЙЕРИ: Западная граница 1945-47: 40. годовщина договора о мире с Италией 31
 ВЛАДО ШЕСТАН: Контракультура как общественное явление и как идеология 45

ВЫБОРЫ И ОБЩЕСТВО НА ОСНОВАХ САМОУПРАВЛЕНИЯ

Заметка редакции 56
 ЦИРИЛ РИБИЧИЧ: Достижение системы выборов в делегатской системе скупщины 57
 МИРО ГОШНИК: Использовали ли мы новизны в приготовлениях на выборы в 1986 году? 63
 МИХА РИБАРИЧ: Избирательный процесс на основах самоуправления 66
 МИТЈА ЖАГАР: Выборы и избирательная система 70
 ЗОРАН ПОЛИЧ: За последовательное выдвижение делегатских отношений 74
 БОШТЈАН МАРКИЧ: Избирательный процесс и представление кандидатов 82
 АЛБИН ИГЛИЧАР: (Не)Деятельность скупщины на уровне общин как конференция делегатов в скупщинах республик и союзно скупщину 88
 МАЙДА СТРОБЛ: Выборы в органы содружеств основанных на общности интересов в области общественных деятельности 92
 ТОМО ГРЧИЧ: О некоторых с выборами связанных вопросах которые не часто обсуждаются 96
 МАТЕВЖ КРИВИЦ: Непосредственные Выборы и „абстрактный“ гражданин 99
 МИЛЕ ШЕТИНЦ: Необходим шаг назад за будущее 106

ДНИ Б. ЗИХЕРЛА '86

ВЛАДИМИР ГОАТИ: Слоynая условленность политической мощи в Югославском обществе 111
 ПЕТЕР ЯМБРЕК: Эмпирические заметки о классовом и историческом сознании Словенцев 121
 ПЕТЕР КЛИНАР: Аспекты вертикальной трудовой мобильности в Словении 129

ЗА И ПРОТИВ

АНДРЕЙ БЕРДЕН: Самоуправление в Испании и предприимчивость в Югославии 142
 ЗВОНИМИР ТАНКО: Является ли рынок действительной основой будущего общества Маркса? 148

ОБЩЕСТВО И ДЕВИАЦИЯ

ЈАНЕЗ ПЕЧАР: Предотвращение девиации - составная часть политической системы (социализма)? 154

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ

МИХА РИБАРИЧ: Союз Коммунистов и исполнительная власть 169

БОГОМИЛ ФЕРФИЛА: Вопросы общественной собственности на основах самоуправления 176

ОБЩЕСТВО И ОБРАЗОВАНИЕ

ДАНИЧА МАРИЧ: Проблемы студентов развивающихся стран во время их учёбы в Словении 186

МАРКСИЗМ В МИРЕ

МИЛОШ НИКОЛИЧ: Развитие марксизма в США после Второй мировой войны 200

СОЦИАЛИСТИЧЕСКИЕ СТРАНЫ

ЗДЕНЕК МЛИНАР: Распутье политической реформы 212

НАШ ПЕРЕВОД

ИШТВАН РЕВ: Преимущества атомизации 223

СООБЩЕНИЯ

Теория и практика (Теория и практика) в 1986/87 гг 243

НАУЧНЫЕ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВСТРЕЧИ

ИДА ХОЙНИК: Размышления в серии с 3. Съездом геронтологов Югославии 247

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ

АЛОЈЗ ФИНЖГАР: Права индивида (Здравко Млинар) 250
 ХРИСТОФЕР ПРОУТ: Рыночный социализм в Югославии (Мироslав Глас) 253
 ВЛАДИМИР ГОАТИ: СКЈУ, кризис, демократия (Дубравка Стајч) 255
 ТИНЕ ХРИБАР: Поворот в роде поворота Коперника (Андрей Уле) 257

ПО СТРАНИЦАМ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ ЖУРНАЛОВ 264
 БИБЛИОГРАФИЯ СТАТЕЙ И КНИГ 267
 СИНОПСИСЫ АВТОРОВ 271
 ПРИЛОЖЕНИЕ: ИНДЕКС 1986

Eden ali več delavskih razredov?

(*Nin*, št. 1814)

(*Teze za odgovor*)

V naslovu navedeno vprašanje ni bilo zastavljeno iz znanstvene radevednosti, četudi more znanost uporabljati kot svojo metodo vsakršna, tudi absurdna vprašanja. To niti ni bilo kako filozofsko razmišljanje. Kot takšno bi sicer lahko vzbudilo spomin na šolski primer zavozlanosti sholastičnega prepira, koliko angelov ima prostora na eni konici igle, pa bi mu vendar ne smeli zanikati strokovne upravičenosti. To je bilo čisto konkretno vprašanje, zastavljeno kot izziv v določenem političnem boju.

Kdor bi bil samo znanstveno radoveden, bi zlahka dobil odgovor že v dokumentih te revolucije. Toda gre za »inovacijo« našega političnega polemiziranja. Kot dogma se poudarja stališče, da v Jugoslaviji, četudi je mnogonacionalna, obstaja samo en delavski razred in da to obvezno determinira stališča njegove revolucionarne avantgarde v vseh vprašanjih. Dogma izključuje ne samo vsak dialog, temveč kar vsako dialektiko. Dogma izhaja od tistega, kar bi moralo biti, ne od tistega, kar je. Vsak pomislek, celo samo omenjanje dogme, kaj šele ugovor dogmi, je izpostavljen očitku, da ne izhaja iz razrednega stališča, da je nacionalističen.

Na seji CK ZKJ 30. julija 1985 je eden izmed diskutantov o »platformi« za 13. kongres ZKJ z velikim poudarkom trdil, da so delavskemu razredu narodi in vse, kar je v zvezi z njimi (republike in druge nacionalne institucije), samo sredstvo za doseg njegovega zgodovinskega cilja, četudi je temu delavskemu razredu stvar enakopravnosti narodov lahko sicer pri srcu. Toda, ZKJ je avantgarda tega delavskega razreda in nič drugega. Ne more in ne sme biti avantgarda narodov. Itd. V časopisni objavi je to sicer bilo izpuščeno, na sami seji pa ni nihče izrazil pomisleka o uporabi takšne teze. To je značilen primer za današnje stanje duhov, izbran pa je po naključju in je le eden izmed mnogih. Res je, da je bilo že pred časom, še na seji CK ZKJ 25. oktobra 1983, izrečeno opozorilo, da je v Jugoslaviji delavski razred res en sam, vendar da ta ni anacionalen (France Popit). Toda temu ni sledila kakšna resnejša razprava. Teza o enem razredu, od nacionalnih eksistenc neodvisnem, pa se zdržema ponavlja. Velikokrat se odkrito skuša operacionalizirati v smislu sistem-

skih sprememb, in to na načelno in konceptualno drugačnih rešitvah od tistih, sprejetih od 8. kongresa ZKJ (1964) naprej.

Seveda se argument o enem delavskem razredu v Jugoslaviji pojavlja tudi kot načelna kritika trditvev, enako dogmatskih, da v Jugoslaviji delavski razred kot celota ne obstaja, da obstaja samo skupek delavskih razredov, opredeljenih nacionalno oz. po republikah in pokrajinah. Eksplicitno so se takšne trditve pojavljale med »maspokom« na Hrvaškem in priložnostno tudi drugje.¹ Takrat je npr. Josip Broz Tito ugotovil: »Bile so tendence, da je treba delavski razred (v Jugoslaviji) popolnoma vključiti v nacionalne okvire.« Proti takšnim tendencam je poudaril: »Toda v Jugoslaviji je le en delavski razred, delavski razred vse Jugoslavije« (21. seja predsedstva ZKJ, »Borba«, 5. december 1971).

Toda to ni bila kritika v revoluciji zdavnaj preizkušenih stališč in nacionalne politike ZKJ in še manj kritika njene aktualne usmeritve k temeljni samoupravni reformi političnega sistema, posebej še odnosov v federaciji, kot so Titove besede takrat nekateri razumeli.² Amandmaji k ustavi niso bili preklicani, marveč vključeni v novo ustavo 1974. leta. Tito pa je kritiko vseh nacionalističnih manipulacij tistih let, ki so se tako ali drugače sklicevale na delavski razred, povzel v sklep, s teoretično posplošitvijo: »Na ta način (z načeli samoupravnega socializma in njemu primerne političnega sistema) je odstranjena napačna dilema, ki so jo vsilili nacionalisti, namreč o prednosti nacionalnega pred razrednim interesom (to je prva izrazna oblika »napačne dileme«) in o ločevanju teh dveh interesov (to je druga izrazna oblika »napačne dileme«). V socialističnih samoupravnih odnosih postanejo interesi delavskega razreda, ki si je izbojeval (!) položaj vladajučega razreda v naciji (!), interesi nacije, interesi (te) nacije pa postanejo interesi (tega) razreda« (Tito, 27. maja 1974 na X. kongresu ZKJ. – Oklepaje in njihovo vsebino dodal J. P.).

Ob tem osrednjem teoretičnem sklepu iz jugoslovanske revolucione izkušnje v zvezi z obstojem narodov in vlogo delavskega razreda v njih, je treba posebej poudariti tiste njegove besede, ki govore o bojni vlogi delavskega razreda v narodu, in spomniti na to, da boj za vodilno vlogo ni enkratno dejanje, da je to zgodovinski proces in da je ta boj prav danes posebno zaostren, kajti zdajle gre za odločilnejši preboj samoupravnega produkcijskega in družbenega odnosa, in to ravno zoper etatizem v republikah oz. pokrajinah. Intervencija zveznega etatizma, pa naj se še tako sklicuje na to, da obstaja v Jugoslaviji en sam delavski razred, v tem odločilnem boju ne more prav nič koristiti, le škoditi!

¹ O tem je takrat zapisal dr. Stipe Šušar: »Mussolini je u vrijeme dok još nije bio pravi fašista, ali više nije bio ni mladi socijalista, izveo zaključak koji je kasnije i primijenio u fašističkoj praksi: ne postoji proletarijat već samo proletarijati raznih nacija! Naši su hrvatski nacionalisti šest decenija kasnije razrađivali Mussolinija, a praktična konzekvenca bio je zahtjev za konstituiranje u Jugoslaviji šest klasa i, kako bi rekao M. K., dvije klasice.« (Vidik, Split, 1972, št. 3–4)

² Na seji predsedstva CK ZKJ 11. julija 1972 je Latinka Perović ugotovila, da doživlja »velikosrbski nacionalizem« 21. sejo P CK ZKJ in pobijanje »separativističnih oblik nacionalizma« v Jugoslaviji kot svojo zmago. Velikodržavje ni nacionalizem. Celu komunistom je bilo dolgo treba dokazovati elementarne stvari, »da so narodi (nacije) družbenozgodovinska stvarnost v Jugoslaviji in da si jih niso izmislila vodstva in ZKJ«.

V teoretičnih razpravljanih o razmerju med delavskim razredom in narodom se med argumenti, ki dokazujejo, da gre za razmerje družbene povezanosti in da je kot takšno podlaga za revolucionarno delovanje v narodu, pogosto navajajo teze Manifesta komunistične stranke o nujnosti, da se proletariat konstituirata kot narod, kot vodilni razred naroda, da je tudi sam nacionalen, četudi ne v buržoaznem smislu. Kardelj sam se v svojih temeljnih delih o narodnem vprašanju in o narodu v samoupravnem socializmu in v njegovem političnem sistemu na te teze Manifesta ni neposredno skliceval. Seveda jih je dobro poznal, kot dokazuje zapisnik njegovih razprav o tem vprašanju, objavljen nedavno v Vjesniku. Jugoslovanska revolucija sama je bila poglavitno izhodišče za Kardeljeve teoretične analize in sklepe. Tezo o nujnosti, da se proletariat v vseh narodih Jugoslavije mora konstituirati kot vodilni razred vsakega naroda, konstituirati kot narod, je npr. najbolj sistematično in zaokroženo ekspliciral Kiro Hadži Vasilev (Socijalizam i nacionalni odnosi, Deo prvi, Opšta teorijska pitanja nacije i nacionalnih odnosa, Komunist, Beograd 1982).

V političnih razpravljanih pa vzbuja ponavljanje omenjene teze Manifesta pomisleke nekaterih naših razpravljalcev, ker je ta teza seveda v nasprotju z dogmatičnim pojmovanjem singularnosti delavskega razreda v Jugoslaviji.

Treba je povedati, da se tudi omenjena teza Manifesta lahko v polemikah ponavlja kot nedialektična vulgarizacija, da se tudi lahko (in se je) sprevrže v dogmo, s katero se zagovarjajo nesprejemljiva politična stališča. Takšno »nacionaliziranje« delavskega razreda je pred desetletjem ugotovil in označil Najdan Pašić, ko je zapisal: »Zagovorniki drugega pojmovanja (prvo je stališče o preživelosti in škodljivosti nacionalnega fenomena) stoje na diametralno nasprotnih pozicijah. Ne le da (po njihovem) posebno poudarjanje nacionalnega momenta ni v nasprotju z že začetim procesom družbene osvoboditve delavskega razreda po razvoju samoupravljanja, marveč je res nasprotno: (po mnenju teh ljudi) stoji udejanjanje polne narodne samostojnosti in enakopravnosti, in to z vsestransko afirmacijo republik kot suverenih državnih in samoupravnih enot, na pomembnem mestu, v sedanji fazi celo na prioritetnem mestu v tem procesu. Namesto abstraktnega občejugoslovanskega interesa delavskega razreda, za katerim se (po njihovem mnenju) praviloma skriva velikodržavni hegemonizem, morajo dobiti popolno priznanje realni nacionalni interesi. Teh interesov ni mogoče podrežati nikakršni nadnacionalni oblasti, marveč samo oblasti, ki je funkcija suverenosti republik kot izraza nacionalne suverenosti.«

Pašić takšna stališča zavrača in opozarja: »Te teze se sklicujejo na to, da je spreminjanje delavskega razreda v nacionalni razred (kot je to že zapisano v Komunističnem manifestu) pogoj in način, da delavski razred uresničuje v družbi svoj fundamentalni razredni interes – da postane gospodar nad procesom materialne reprodukcije družbenega življenja in tako napravi konec razredni družbi.« Kritizirano tezo stopnjuje Pašić v

sklep njenih zagovornikov. Oni namreč, po Pašiću, trdijo, da obstaja »ne samo povezanost nacionalnih in razrednih interesov, marveč tudi apriorna enotnost in istivnost med njimi«. Pašić opozarja, da je od tega le še majhen korak k temu, »da bi družbeno zgodovinske interese delavskega razreda podredili dokončno in brez preostanka fetišiziranemu in absolutiziranemu nacionalnemu interesu« (Nacionalno pitanje u savremenoj epohi, Beograd 1976, str. 48–49, 159–160).

Pašić potemtakem ne nasprotuje kar tezi o »spreminjanju delavskega razreda v nacionalni razred« (Manifest pravzaprav govori o nujnosti za proletariat, da se mora »uveljaviti kot narodni razred in se konstituirati kot narod« oz. v angleški izdaji 1888, »da se povzdigne v vodilni razred naroda«). Pašić le svari pred vulgariziranimi interpretacijami te teze. Po njegovem mora ta teza »pomeniti njegovo (delavskega razreda) zmago nad reakcionarno nacionalistično ideologijo v lastnem narodu. Brez tega si dominacije delavskega razreda kot dejansko vodilne ekonomske in politične moči v družbi ni mogoče zamisliti in bi tudi ne mogla obstati.« Težišče svojega kritičnega zapažanja usmerja Pašić, verjetno pod vtisom nacionalistične evforije »maspoka« na Hrvaškem, na problem odnosa delavske stranke do nacionalistične reakcionarne ideologije. Nedvomno ima prav, ko opozarja, da delavski razred ne more postati družbeno vodilen v narodu, če s takšno ideologijo ne obračuna. Vendar to ni jedro problema o odnosu delavskega razreda do naroda, to ni jedro vprašanja o položaju delavskega razreda v narodu. V to jedro poseže Pašić samo z dobro opombo, da »dokler bodo obstajali narodi, ne more biti čiste socialne revolucije, ne more biti revolucije, ki bi ne imela tudi svoje bistvene nacionalne sestavine, saj vsaka neizogibno zadeva življenjske razmere naroda« (Isto delo, str. 164–165).

Če njegovo misel prav razumemo, obnavlja Pašić Leninov pridržek, da mora revolucionarna stranka nacionalno vprašanje v vsakem primeru obravnavati s stališča interesov razrednega boja proletariata za socializem. V tem smislu naspotuje absolutiziranju nacionalnega interesa, konkretno pa ima pred očmi dogajanja na Hrvaškem, ko je bila z nacionalistično politiko vodilna vloga proletariata v hrvatskem narodu dejansko ogrožena.

Pašić torej le implicitno obravnava vprašanje, ali en sam delavski razred v večnacionalni državi, kakršna je Jugoslavija, ali enotnost tega razreda v boju za enoten zgodovinski interes proletariata vseh narodov. Njegov način gledanja nikakor ni dogmatski, je pa previden in ne dela dokončnih sklepov ne tako ne drugače. Vendar, obstoj in družbeno politična relevantnost narodov za proletariat sta zanj nedvoumna, postavlja pa ju v konkretno zgodovinsko dogajanje in v njegova protislovja. Kako bi kot znanstvenik tudi drugače?

Vprašanje o singularnosti delavskega razreda je danes vendarle treba tudi neposredno postaviti. Odgovarjati nanj pa je mogoče le, če govorimo o celotnem odnosu delavskega razreda do naroda in o njegovem položaju

znotraj naroda. Gre seveda tudi za položaj delavskega razreda znotraj posamezne države, saj je dejstvo, da sveta v političnem smislu kot celote ni, da obstaja samo svet, sestavljen iz držav. Struktura držav in narodov se seveda ne pokrivata, četudi je nacionalna država temelj teritorialno politične organizacije sodobnega sveta. Tako narod kot tudi posamezna država imata nekatere skupne poteze, ki povzročajo, da ju je v politični praksi marsikdaj mogoče istovetiti. Predvsem je očitno, da sta v vseh primerih tako narod kot tudi država znotraj sebe razdeljena v družbene razrede, ki so univerzalni, svetovni pojav. Kar zadeva države, je tako bilo tudi v zgodnejših obdobjih, ko narodov v modernem smislu še ni bilo. Narodi so v vsakem primeru izraz nove razredne razdelitve družbe, nastale s pojavom buržoazije v zgodovini. Tako država kot tudi narod pomenita določeno družbeno celoto. Ta namreč ni samo preprost segment človeštva, marveč ima svoje značilnosti kot zgodovinski družbeni subjekt. Državljska zavest o dejanski pripadnosti posameznika določeni državi se lahko pri tem istem posamezniku kumulira ali pa tudi diferencira od druge podobne zavesti, namreč od nacionalne zavesti kot zavesti o dejanski pripadnosti določenemu narodu. V kapitalizmu obstaja med razredi znotraj naroda (države) razmerje nenehnega razrednega boja. Toda zaradi neizogibnega obstajanja narodnih družbenih skupnosti ta boj ni samo univerzalni boj proletariata z buržoazijo za nove proizvodne odnose, za nove družbene odnose, za osvobajanje dela. To je hkrati in neizogibno tudi vse bolj boj med konkretno buržoazijo in konkretnim proletariatom za družbeno in politično vodilno vlogo v konkretnem narodu, boj za izenačevanje nacionalnega interesa z interesom svojega razreda v tem narodu. Pomen naroda kot področja družbenega boja in hkrati družbenega ustvarjanja ima še poseben pomen tam, kjer se nacionalne družbene celote ne prekrivajo z obstoječimi državami.

Skoraj poldrugo stoletje po Komunističnem manifestu lahko vidimo, da ta programski dokument že upošteva vse te odnose med razredi, državami in narodi in da daje tudi še danes relevantna izhodišča za reševanje teh razmerij z vidika boja delavskega razreda. Zato tudi v svojem sklepnem geslu »Proletarci vseh dežel, združite!« ne postavlja v prvo vrsto samega obstoja delavskega razreda kot družbene kategorije, marveč postavlja v ospredje tisto, za kar meni, da zgodovino spreminja, namreč boj za enotnost delavskega razreda (proletariata). Šele enoten, ker politično združen iz posameznikov in delov v vsaki deželo (državi, teritorialno politični skupnosti) in ne preprosto in zgolj zato, ker v družbeni strukturi vsepovsod obstaja, more delavski razred »pridobiti svet«. Bistvo enotnosti delavskega razreda je boj za celotne interese proletariata, komunisti se od teh interesov ne ločujejo, pravi manifest. A prav tako se ne ločujejo – to nas v tem trenutku posebno zanima – od »narodnih bojev proletarcev«. Proletarci različnih narodov bijejo torej, po besedah manifesta, svoje »narodne boje«, to je boje z buržoazijo svojega naroda. Komunisti, ki so, zopet po besedah manifesta, »najodločilnejši

gonilni del delavskih strank vsega sveta«, to je dežel vsega sveta, pa proletarce v teh »narodnih« bojih vodijo, in sicer tako, da v takih bojih »poudarjajo in uveljavljajo skupne, od narodnosti neodvisne interese celotnega (svetovnega) proletariata«. To pomeni, da po koncepciji manifesta, komunisti samo ne stojijo ne nad proletariatom ne nad narodi. Ta ugotovitev nam pomaga znati se v vprašanju o odnosu konkretnega delavskega razreda do konkretnega naroda kot tudi v vprašanju o organizaciji komunistov kot avantgarde delavskega razreda v organizacijsko strukturalnem odnosu do narodov sploh in še posebej na ozemlju države, v kateri delujejo. Poleg načel, ki jih izraža, pa Komunistični manifest že sam, s svojo prakso, potrjuje in utrjuje te odnose. Manifest namreč nastaja v skupni akciji »komunistov raznih narodov«, kot so se označili njegovi avtorji. Manifest izide načeloma v jezikih vseh narodov, kot pravijo avtorji. Dejansko pa ga hočejo za začetek izdati vsaj »v angleškem, francoskem, nemškem, italijanskem, flamskem in danskem jeziku«. Manifest torej enako upošteva velike in male narode, brez razlike, pomembno je le, da v vsakem od njih obstaja proletariati. Ne glede na velikost narodov ima manifest vsakega od njih za področje »narodnih bojev proletarcev«.

V praksi Marxa in Engelsa se lahko prepričamo, da gre pri tem za odnos proletariata do narodov in ne preprosto do držav kot referenčnega subjekta. V času, ko ni ne Nemčije kot države in še manj Poljske, govorita o nemškem in poljskem proletariatu. Ko postane češko nacionalno vprašanje politično pereče, se obrača tudi Engels k češkemu proletariatu in ne kar k proletariatu kraljevine Češke. To ni prav nič v nasprotju z dejstvom, da pri tem poudarja nujnost politične solidarnosti nemških in čeških delavcev v tej deželi in da opominja, da je »delavski razred po svoji naravi internacionalen« (Češkim tovarišem za 1. maja 1893). Med I. internacionalo sta Marx in Engels zahtevala posebno organiziranost irskega delavstva, ker »Irci predstavljajo v vsakem pogledu jasno spoznavno lastno narodnost, pri čemer jih dejstvo, da se poslužujejo angleškega jezika, ne more prikrajšati za vse veljavne pravice.« Ena teh pravic je »imeti neodvisno nacionalno organizacijo znotraj Internacionalne«. To ni bilo mišljeno samo za irsko delavstvo na Irskem otoku (ki, kot vemo, takrat še niti ni bil državno konstituiran), ampak tudi za irsko delavstvo, ki je živel v Angliji sredi med angleškim proletariatom, od katerega ga jezik ni ločeval, marveč samo narodna pripadnost. Vidimo, da sta tukaj Marx in Engels postavljala nacionalno pripadnost irskega delavstva kot okvir njegovega samostojnega organiziranja v Angliji. Drugače torej, kot je ta vprašanja pozneje reševala boljševiška stranka v mnogonacionalni Rusiji (Engels, 14. maja 1872 na seji Generalnega sveta Internacionalne).

Vidimo, da se ne Marx ne Engels nista približala kakemu dogmatskemu pojmovanju delavskega razreda, ločenega od družbe, v kateri obstaja in deluje, pa naj si bodo to države ali narodi.

Tudi Lenin se v svojem času ni spustil v metafizično razpravljanje o

številu delavskih razredov. Zanj je bistveno »spajanje delavcev vseh narodov v njihovem razrednem boju« (npr. K vprašanju o nacionalni politiki – april 1914). To mu ni preprečevalo niti tega, da bi govoril v ednini o delavskem razredu vobče, niti v množini o »delavskih razredih raznih narodov« Rusije (npr. »Nacionalno vprašanje v našem programu« – julij 1903 ali pa »Osutek deklaracije pravic delovnega in izkoriščenega ljudstva« – januar 1918).

Za problem odnosa med razrednim in nacionalnim je Leninu v ospredju stališče, da je pogoj za bojno enotnost delavskega razreda različnih narodov »popolna enakopravnost narodov« v »resnični demokraciji«, kar še posebej pomeni, da ne sme biti »majoriziranja niti ene narodnosti po drugi, v nobeni pokrajini, v nobenem področju javnih zadev« (npr. K vprašanju o nacionalni politiki – april 1914). Pri Leninu moramo opaziti določen razvoj v tem, kako obravnava vprašanje, ali ima proletariat vobče in proletariat nekega naroda posebej, svoj lastni, neposredni razredni interes za eksistenco in razvoj (samoizgradnjo) narodov. To vprašanje je pri nas raziskoval Zvonko Lerotić (Nacija. Teorijska istraživanja društvenog temelja izgradnje nacija, Zagreb 1977). Leninova stališča se razvijajo v nekakšnem loku od načelnega (programskega) priznanja pravice narodov do samoodločbe, v začetku stoletja, pa do prakse socializma v odnosu do narodov med oktobrsko revolucijo in po njej, ko proletariat oziroma boljševiška stranka določa svojo politiko do realne samoodločbe narodov.

Kadar Lenin govori v splošnem o nacionalni enakopravnosti (pravici narodov do samoodločbe), mu to že v načelu ne pomeni samo reševanje danega nacionalnega vprašanja, ampak mu to pomeni tudi način, da bi se interesi delavskega razreda, interesi, ki jih lahko izrazimo v čisti, internacionalni obliki, realno formirali in dejansko uresničili. Šlo bi torej za interes na načinu, ne pa za neposredni interes proletariata kot dela naroda. In zato stoji Lenin v začetku na stališču, da proletarci, po Lerotičevih besedah, »aktivno ne izgrajujejo naroda kot takšnega«. Ta posredni interes proletariata za nacije pa pojmuje Lenin kot trajen interes. Ne gre samo za razviti kapitalizem, ko so narodi že formirani, marveč tudi za socializem, ko proletarci svoj posredni interes za fenomen naroda izražajo v skrbi za nacionalno enakopravnost. To pa še ne pomeni, da bi po Leninovem pojmovanju proletariat moral usmerjati svojo akcijo v realizacijo samoodločbe brezpogojno. Dokaz za to je Leninova zahteva, da mora boljševiška stranka vsako nacionalno zahtevo dejansko presojati z vidika razrednega boja delavcev (v O pravic narodov do samoodločbe – maj 1914). Leninu je namreč, po besedah Lerotića, »narodnost v sodobnem kapitalizmu in socializmu ostanek preteklosti« ali »naravna lastnost«, »ki ne določa družbenih podsistemov niti družbenega razvoja . . . Namesto izgradnji naroda daje Lenin prednost izgradnji družbe, države in drugih komponent, ki so s tem v zvezi«. Ob teh ugotovitvah pa Lerotić odločno opozarja, da bi bilo več kot napačno iz takšnih Leninovih izjav iz predoktobrske Rusije sklepati, da je on toliko povzdignil razredno načelo,

da bi to pomenilo popolno zanemarjanje uresničevanja pravice narodov do samoodločbe v praksi.³

Že v Rezultatih diskusije o samoodločbi (julij 1916) je Lenin predvidel za socializem naslednje: »Ko bo iz kapitalizma napravil socializem, bo proletariat ustvaril *možnost* za popolno uničenje nacionalnega zatiranja. Ta možnost pa se bo spremenila v resničnost samo – samo! – sedaj, če bo socialistična družba do kraja uresničila demokracijo na vseh področjih, vse tja do določanja državnih meja v skladu s simpatijami prebivalstva in popolne pravice do odcepitve.« Lenin v istem delu še pravi: »V socializmu pa delovne množice same ne bodo nikjer privolile v to, da bi se narodi zapirali vase iz izključno ekonomskih razlogov . . . Nasprotno, raznolikost političnih oblik, svoboda izstopa iz (mnogonacionalne) države, izkustvo⁴ lastne državne graditve – vse to bo, dokler ne odmre sleherna država sploh (!) osnova bogatega kulturnega življenja, jamstvo za pospešitev procesa prostovoljnega zблиževanja in združevanja narodov.«

V teh besedah vidi Lerotič dokaz, da bo po Leninovem mnenju narod vendarle tudi v socializmu (vse dokler ne odmre sleherna država! – op. J. P.) nadaljeval z izgradnjo lastne skupnosti, da bo nadaljeval s politično in državno samoizgradnjo. Mi bi k temu Lerotičevemu mnenju dodali, da to seveda pomeni, da je v vseh teh nacijah v takšni njihovi samoizgradnji – ki zdaj dokončno ni več stvar buržoazije – vodilen in aktiven prav delavski razred. Razume se, da delavski razred tega naroda, ne pa neka nadnacionalna abstrakcija.

Še vedno se moramo vprašati, ali je torej interes delavstva za to, nacionalno stran doslednega uveljavljanja demokratičnosti socialističnega sistema, po Leninovem mnenju, samo posreden ali pa tudi neposreden. Razume se, delavski razred je še vedno, tudi v socializmu, neposredno zainteresiran za odpravo vseh oblik neenakopravnosti, vključno z nacionalnimi. Toda, ali samo to? Lerotič pravi, da se pri Leninu temeljna zahteva po nacionalni izgradnji postopoma razširja, in sicer od klasičnega cilja »formiranja naroda« k ustvarjanju demokratičnih in družbenih odnosov na vseh področjih življenja in da mu sedaj (po revoluciji) ne gre več samo za (nacionalno) državnost, marveč še precej bolj za »izgradnjo socialistične demokracije in enakosti – vseh članov določene skupnosti . . .«

Dokaz za to so lahko stališča, ki jih Lenin izraža med oktobrsko revolucijo in po njej. (Glej tudi: J. Pleterski, Lenin in nacionalno vprašanje v Rusiji v času oktobrske revolucije in formiranja Sovjetske zveze. V:

³ Lerotičevo opozorilo bi verjetno veljalo tudi za takšne trditve, kot je mnenje Milana Apiha, izraženo ob okrogli mizi o Spopadu na (slovenski) knjižni levi. V: Pogledi (priloga Mladine) – 1985, številka 7. Tukaj namreč Apih meni, da »po boljševskem stališču nacionalno vprašanje ne igra skoraj nobene vloge. Boljševizem nima nobenih zaslug v nacionalnem pogledu, ker mu je nacionalni boj le sredstvo, s katerim lahko dosega uspehe v razrednem boju . . . Kajti v bistvu je boljševizem anacionalen in postane ‚nacionalen‘ šele po potrebi . . .«

⁴ V ruščini je uporabljena beseda »opyt«, kar pri nas napačno prevajajo »poskus« (v slovenskih prevodih) oziroma z »eksperiment« (v srbsko-hrvaških prevodih) in kar Lerotiču vsiljuje zmotno domnevo, da gre za zgolj eksperimentalno izgradnjo nacionalne državnosti.

Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, Maribor 1981). Takrat je opustil svojo staro nasprotnost federalizmu in je pravico narodov do samoodločbe konkretiziral kot pravico »delavcev in kmetov vsakega naroda, da samostojno sklepajo o tem, ali in na kakšnih temeljih želijo sodelovati v federalni vladi in drugih federalnih sovjetskih ustanovah« (Deklaracija pravic delovnega in izkoriščenega ljudstva – januar 1918). Po revoluciji in po zrušenju buržoazne oblasti Lenin torej delavcem in kmetom posameznih narodov prepušča prosto pravico, da sklepajo o tem, ali bodo sploh stopili v skupno federativno državo, in tudi o tem, kakšna bo stopnja vključitve v skupnost.

Zadnjo, najbolj razvito konkretizacijo teh temeljnih stališč najdemo v Leninovi kritiki koncepta »avtonomizacije«, ki ji je dajal prednost Stalin pred enakopravno federativno združitvijo. Konec leta 1922 je Lenin to svojo kritiko in takšna stališča uveljavljal proti že močno izraženim težnjam birokratske centralizacije v sovjetski Rusiji. V ostri kritiki sovjetskega velikoruskega velikodržavja je Lenin ponovno potrdil misel o samoodločbi vseh narodov. To je izrecno pomenilo, da mora biti skupna država, če naj obstaja, stvar proletarcev vseh narodov, vsak narod ima enako pravico do državnosti. Lenin je zato še posebno vztrajal pri pravici do izstopa iz zveze in predvideval možnost, da se že dosežena stopnja centralizacije spet razveže, da se, po njegovih besedah »zveza socialističnih republik omeji samo na vojaški in diplomatski vidik, v vseh drugih vidikih pa da se obnovi popolna samostojnost posameznih narodnih komisariatov (nacionalnih aparatov)« (31. december 1922 – Prim. tudi J. Pleterski, Lenin o nacionalizmu in internacionalizmu velikih in malih narodov. Ista knjiga).

S temi Leninovimi zadnjimi mislimi postaja še bolj jasno njegovo pojmovanje enotnosti delavskega razreda v skupni državi različnih narodov, kakor ga je izrazil že v začetku. To ni abstraktna enotnost, nekakšna teoretična kategorija, marveč enotnost kot dinamičen proces združevanja delavcev vseh narodov v razrednem boju za »resnično demokracijo z delavskim razredom na čelu«, katere konstitutivni del so tudi narodi in katere pogoj je »popolna enakopravnost vseh narodov«.

Na 12. kongresu boljševiške stranke aprila 1923 je Stalin v odsotnosti Lenina polemiziral s temi njegovimi stališči. Pri tem je ločeval »delo za utrjevanje oblasti delavcev« od nacionalnega vprašanja in zahteval, da se drugo podredi prvemu, sicer bi, je dejal, prišli do teorije, »da je velikoruski proletariat treba postaviti v položaj neenakopravnega v odnosu nasproti bivšim zatiranim narodnostim«. Temu nasprotno Leninovo misel je Stalin označil kot »retorično frazo«, ki ji ne kaže slediti, ker se sicer »lahko pokaže razpoka v sistemu diktature proletariata« (J. V. Staljin, Marksizam i nacionalno-kolonijalno pitanje, Kultura, Beograd, 1947, str. 121).

To je pomenilo izhodišče za Stalinove teoretične in praktične posege nadaljnjih let v nacionalne odnose v Sovjetski zvezi, ko je razvrednotil

pomen državnosti (sovjetskih republik) za obstoj narodov in ko je s tezo o socialističnih narodih (različnih od »buržoaznih«) zanikal protislovja v obstoju narodov. Družbeno vlogo narodov v ZSSR je Stalin videl le še kot posledico nemožnosti hitre asimilacije in poudarjal za odnose med temi »socialističnimi« narodi odločilni pomen splošne »hegemonije proletariata«, to je centraliziranega partijskega aparata, zraslega s centraliziranimi državnimi administrativnimi strukturami (Primerjaj gradivo Centra za družbena raziskovanja pri P CK ZKJ O socialističnih nacijah iz leta 1977. – Tudi že navedene Študije o slovenski zgodovini in narodnem vprašanju, str. 340–347 in 414–420).

Lerotič v svoji analizi gotovo upravičeno poudarja, da Lenin do sklepov o pomembni vlogi narodov za razvoj socialističnih odnosov ZSSR ni prišel po poti teoretičnega razglabljanja o bistvu etničnih narodnih skupnosti, marveč da je do svojih teoretično relevantnih rezultatov o izgradnji in funkciji narodov v socializmu prišel prek tega, da je obravnaval načelo o pravici narodov do samoodločbe tako, da ga je postavil v določeno družbeno konstelacijo, in to s pozicij delavskega razreda, pri čemer interesa delavskega razreda ni videl samo v seganju po abstraktnih načelih in pravicah, marveč je njegov interes pojmoval kot uresničenje teh načel.

Za nas je važno ugotoviti, da je Lenin videl in reševal *konkretne* probleme *dejanske* emancipacija *konkretnega* delavskega razreda Sovjetske zveze in da zato le tega ni izločal iz konkretne mnogonacionalnosti, niti ga ločeval od izgrajevanja, samoodločbe narodov in njenega političnega sistema. Vse to skupaj je pomenilo dialektično vsebino revolucionarnega procesa družbenega razvoja v socializmu, vse dotlej, »dokler ne od mre država sploh«! V takšnem njegovem postopku ni bilo prostora za preštevanje delavskih razredov, ne v smislu nacionalne pluralnosti tega razreda, ne v smislu njegove državnookvirne singularnosti.

Vsa izkušnja jugoslovanske revolucije je takšno pojmovanje samostojno izoblikovala in potrdila. Ni šlo samo za to, da komunisti zavrnejo trditve buržoazije, ki je, po Titovih besedah, »komuniste skušala prikazati kot anacionalne elemente« (Josip Broz-Tito, Delavski razred in Zveza komunistov Jugoslavije, 1926–1977, Ljubljana, 1978, str. 363). Šlo je predvsem za to, da KPJ najde svoj lastni prostor v življenju družbe mnogonacionalne Jugoslavije. V začetku se je v tej družbi le slabo znašla in šele njena lastna izkušnja je KPJ pripeljala do spoznanja, da njene *slabosti*, kot je povzel Tito, *niso posledica različnosti narodov, marveč tega, da tega ni dovolj spoštovala* in da je to imelo slabe posledice za revolucionarno gibanje v celoti (Tito, isto delo, str. 372). Peta državna konferenca KPJ novembra 1940 je povzela in oblikovala kot temeljno politično misel jugoslovanske revolucije *bistveno povezanost* revolucionarnega boja delavskega razreda Jugoslavije z bojem za nacionalno enakopravnost in samoodločbo narodov Jugoslavije. Formirala se je zgodovinska soodvisnost v revolucionarni praksi, ki se izkazuje v dveh Titovih

tezah: Komunistična partija Jugoslavije je v letu 1941, ker je bila enotna avantgarda delavskega razreda, stopila na čelo osvobodilnega boja vseh narodov zaslužjene Jugoslavije. V obratnem smislu pa je bila enotnost KPJ neločljiva od bratstva in enotnosti narodov, pri čemer je ta enotnost pojmovana kot enotno delovanje (Tito, isto delo, str. 216, 503, 532 in drugje).

Na čelo osvobodilnega boja narodov, vsakega posebej in vseh skupaj, je stopil delavski razred, njegova avantgarda, vsakega naroda in vseh skupaj. Tito govori o KPJ kot o voditeljici delavskega razreda in vseh jugoslovanskih narodov. Uspešnost v tem stopanju delavskega razreda na položaj voditelja naroda v njegovem eksistenčnem boju je ustvarila novo zgodovinsko situacijo v relaciji proletariat–narod, v kateri se odgovornost avantgarde pred razredom zavestno pomnoži še z odgovornostjo avantgarde pred narodom, katerega usodo je razred vzel v svoje roke. Že julija 1942 je Edvard Kardelj v članku *Odločen boj sektaštvu* ugotovil novi zgodovinski položaj: Za svoje ravnanje partija ni odgovorna samo sebi in razredu, marveč mora izhajati tudi in v prvi vrsti od interesov celotne osvobodilne borbe slovenskega naroda, v kateri je prevzela odgovornost vodilne avantgarde. Ta ugotovitev je postala eno izmed temeljnih spoznanj jugoslovanske revolucionarne izkušnje v NOB vseh narodov. V tem smislu je Tito na konferenci komunističnih in delavskih partij Evrope v Berlinu v letu 1976 govoril o »odgovornosti vsakega revolucionarnega gibanja pred svojim delavskim razredom in ljudstvom in o tem, da je dejanska osvoboditev delavskega razreda najtesneje povezana z bojem za politično, ekonomsko in nacionalno osvoboditev« (isto delo, str. 545–546). Zaradi takšnega zgodovinskega razmerja med delavskim razredom v narodih in osvobodilnim bojem teh narodov v Jugoslaviji tudi samoodločba narodov, izražena v Jajcu na zasedanju AVNOJ, ni bila zgolj klasično državnoopravno dejanje. Marsikatera polemika o pomenu sklepov v Jajcu za današnja razmerja med narodi v SFRJ gre formalistično mimo dejstva, da je to bila samoodločba takšnih narodov, v katerih je bila politična diferenciacija proletariata in sploh delovnega ljudstva od buržoazije že dosežena, da je to torej bila tudi samoodločba delavcev in kmetov, delovne inteligence vseh posameznih narodov. Zelo razločno in tudi v teoretičnem smislu posplošujoče je to izrazil Tito ob 25-letnici zasedanja Avnoja v Jajcu: »V bistvu naše revolucije se je izrazila organska zveza med resničnimi interesi delavskega razreda v okviru vsakega naroda in v Jugoslaviji kot celoti in nacionalnimi interesi posameznih narodov. Samo vodilna vloga delavskega razreda vsakega naroda lahko zagotovi neodvisnost, enakopravnost in samostojen razvoj, na tej podlagi pa tudi neuničljivo bratstvo in enotnost ter trdno povezanost znotraj federativne skupnosti« (Podčrtal J. P.).

V tem pojasnilu najdemo strnjeno izraženo Titovo pojmovanje bistvene povezanosti razrednega in narodnoosvobodilnega boja kot revolucionarnega procesa in tudi njegovo pojmovanje, kako se rešuje vpraša-

nje, ki smo ga navedli na začetku našega razpravljanja. Takšno pojmovanje seveda ni improvizacija iz leta 1968, niti ni samo njegova osebna izkušnja. To je duh, v katerem je zmagovala revolucija v Jugoslaviji in ki preveva njene dokumente. Srečamo ga tudi v obeh programih, tistem iz leta 1948 in tistem iz leta 1958. To kljub temu, da stoji prvi v znamenju dokazovanja Informbiroju, kako se moti, ko očita KPJ, da se je izneverila internacionalizmu, in kljub temu, da tudi drugi izraža deloma kompromisna stališča.⁵

Program iz leta 1948 govori najprej na splošno o delavskem razredu, proletariatu in kapitalistični družbi, nato pa o delavskem razredu v Jugoslaviji oz. o delavskem razredu Jugoslavije. V ospredje močno postavlja širši pojem »delovno ljudstvo« (ono je »zrušilo oblast kapitalistov«, ono je »utemeljilo svojo novo, socialistično domovino, Federativno Ljudsko republiko Jugoslavijo«), kar je pojem, ki ga čisto gotovo, po nobeni teoriji, ni mogoče ločevati od narodov. (Obsega namreč tudi kmete, ki so bili takrat še glavnina narodov v Jugoslaviji. Po takrat še veljavnem Stalinovem mnenju so kmetje celo bistven element v njih.) Temelj zmagovitosti in način revolucionarne učinkovosti KPJ je »zveza delavskega razreda, delovnih kmetov in zatiranih narodov«. Med zatirane narode šteje program med NOB tudi srbski narod, saj je prav v letu 1941, ko je, po besedah programa, »ljudska vstaja v Jugoslaviji dokazala možnost uspešnega oboroženega boja zatiranih narodov«, srbski narod bil med njimi prvi. Glede povojnega socialističnega razvoja pa je osrednje izhodišče programa takšne: »Gibalne moči v boju za uresničenje programa KPJ – programa boja za izgradnjo socializma v Jugoslaviji – so *delavski razred kot najnaprednejši in najbolj revolucionarni, vodilni del narodov Jugoslavije*, mali kmetje, srednji kmetje in vse druge delovne množice« (podčrtal J. P.). Organska povezanost delavskega razreda in narodov, o kateri smo navedli Titove misli, je tukaj nekaj samo po sebi umevna, nekaj, kar ne potrebuje posebnega dokazovanja.

Program ZKJ iz l. 1958 je, razume se, tudi popolnoma nedvoumen v pojmovanju delavskega razreda kot svetovne kategorije (»delavski razred v svetu«) in v pojmovanju delavskega razreda znotraj ene države (»deli delavskega razreda ene dežele«, »drugih dežel«). Izraža pojmovanje, da so družbeno okolje konkretnega boja za socializem narodi (»cilji socializma niso različni, toda narodi jih dosegajo po različnih poteh«). Dejstvo, da je v jugoslovanski skupnosti narodov ta pot enotna, da v Jugoslaviji, kot je to dejal Kardelj, ne more biti več različnih socializmov, ni v nasprotju in tudi ne izničuje temeljnega izhodišča programa o primarnem družbenem okolju boja. Program govori o »jugoslovanskem delavskem razredu«, o »delavskem razredu v Jugoslaviji« (podobno tudi o »buržoaziji

⁵ Eden avtorjev, Veljko Vlahović, pravi, da pomenita program ZKJ in ustava l. 1963 sicer prvo jasno razmejitev z dogmatizmom in malomeščanskim liberalizmom, s tehnokratsko birokratskimi silami in s šovinističnim nacionalizmom, a oba vsebujeta neizogibne kompromise (Diskusija na seji P CK ZKJ. 11. julija 1972).

v Jugoslaviji«!). Glede na mnogonacionalnost jugoslovanske skupnosti pa govori tudi o »delavskem razredu vseh narodov Jugoslavije«.

Nihče med jugoslovanskimi revolucionarji se ni podajal v sholastično razpravljanje o vprašanju, koliko delavskih razredov obstaja v Jugoslaviji. Vsi so izhajali od problema enotnosti v akciji konkretnega delavskega razreda v Jugoslaviji. Vedeli so, da obstaja enoten interes razreda (»interes celotnega proletariata« – po Komunističnem manifestu), a vedeli so tudi, da obstaja delavski razred v vsakem narodu Jugoslavije kot njegov konstitutivni del, da ni naroda brez delavskega razreda in ni delavskega razreda zunaj narodov. Vsak narod ima svoje delavstvo, vsak delavec ima svoj narod. Odreče se mu lahko samo osebno, ne kot razred.

Pri tem je seveda treba vedeti, da jugoslovanski revolucionarji delavskega razreda v Jugoslaviji nikakor niso pojmovali preprosto kot zgolj mehaničen segment, ulomek, delavskega razreda v svetovnem obsegu. Vedno so izhajali od zavesti, da delavski razred v Jugoslaviji s svojim posebnim obstojem pomeni poseben izraz interesov narodov, ki so zgodovinsko povzročili nastanek njihove skupne jugoslovanske države, njihove državne skupnosti, in da ima zato delavski razred Jugoslavije tudi naravo posebne zgodovinske družbene celote, posebnega subjekta znotraj svetovnega proletariata. Ta posebnost se kaže zlasti v tem, da vodi narode, ki so se po zgodovinski poti in na temelju svoje samoodločbe združili v tej državi, k združevanju moči za njeno revolucionarno preobrazbo, v vseh njenih delih in v vsej njeni celoti. Kakor je jugoslovanska skupnost narodov nastajala iz združevanja osvobodilnih gibanj narodov, tako tudi enotnost delavskega razreda Jugoslavije nastaja iz združevanja njegovih posameznih moči v narodih. Te enotnosti ne določa preprosto jugoslovanski državni okvir kot integrativna moč zunaj razreda, marveč je to, po besedah Veljka Vlahovića, »enotnost delavskega razreda znotraj narodov in med narodi Jugoslavije« (»Samoupravljanje in razvoj mednacionalnih odnosov«). Vse to je na novi stopnji artikulacije vsebovano v ustavi SFRJ 1974.

Značilno je, kako je Tito vztrajal pri povezanosti delavskega razreda in narodov (republik) celo v trenutkih največje zaostritve odpora proti vdoru nacionalizma v politiko ZKJ. V Karadjordjevu je zadnje dni 1971. leta, kakor smo že omenili, izrecno nastopil proti težnjam, da bi delavski razred »popolnoma vključili v nacionalne okvire«, in je s tem namenom poudarjal, da gre za delavski razred vse Jugoslavije, za razred, ki je jugoslovanski. Toda hkrati je ponovno opozoril na njegovo področje bivanja in boja: »Vendar je (ta delavski razred) faktor predvsem v svoji republiki, in to mora biti čedalje bolj; biti mora najpomembnejši faktor oblasti v republiki . . .« Tito enotnega delavskega razreda Jugoslavije ni ločeval od konkretnega delavskega razreda, ni ga ločeval od vprašanja boja za njegov enotnost v akciji, od njegove družbene in politične vloge v narodih oziroma v republikah in v celotni jugoslovanski federativni skupnosti.

Če s tezo o enem samem delavskem razredu Jugoslavije tega ločimo od konkretnega delavskega razreda, potem je to ali dogmatično nerazumevanje stvarnih razmer jugoslovanske revolucije ali pa izraz želje vladati v imenu tega razreda. Kar šteje, to je enotnost razreda v boju na vseh in vsakršnih področjih družbenega odločanja in osvobajanja, od temeljne organizacije združenega dela, od občine, pokrajine, republike pa do federacije. Zanikati katerokoli teh bojnih področij v prid izključnosti kateregakoli posameznega področja pomeni ogrožati enotnost delavskega razreda, četudi to kdo počne v imenu njega samega.

To je vse preočitna izkušnja jugoslovanskega revolucionarnega gibanja, da bi jo kdo mogel neposredno zanikati. Kar zadeva narode, pa se to zanikanje poskuša pri nas v določenih primerih uveljaviti s posebnimi jugoslovanskimi zgodovinskimi razmerami. V določenih trenutkih se pri nas kot pglavitni dejavniki in ne teoretičen problem pojavlja nepriznavanje narodov Jugoslavije kot »pravih« narodov. Nenehno se ponavljajo teze iz romantičnega nacionalizma 19. stoletja o narodih Jugoslavije kot o začasnem, nepristnem nacionalnem pojavu, ki zato ne pelje k njegovi »normalni« samoizgradnji, temveč k nastajanju enotne jugoslovanske nacije. To je brv, s katero skušajo nekateri premostiti dejansko nacionalno različnost konkretnega proletariata Jugoslavije. S tem pa se seveda neizogibno približujejo stališčem, ki jih je naša revolucionarna praksa že zdavnaj zavrnila. To je, približujejo se stališčem velikodržavja, utemeljenega na tezi o jugoslovanski nacionalni enotnosti. Takšno stališče seveda izključuje vsakršno razmišljanje o enakopravnosti konkretnih narodov in z njimi vred delov konkretnega delavskega razreda. Dogmatsko abstraktno stališče o enem samem delavskem razredu Jugoslavije oz. o jugoslovanskem delavskem razredu, odgovornem samo sebi samemu kot celoti, nadomešča v tej obliki danes že preseženo predvojno tezo o jugoslovanski nacionalni unitarnosti. Nadomešča ga, kadar gre za sodobno uveljavljanje jugoslovanskega državnega unitarizma, ki seveda ne more biti drugačen kot centralističen, zato tudi državnosocialističen in s tem ločen od prav tistega delavskega razreda, na katerega se sklicuje.

Proletariat, delavski razred, je svetovni pojav, je univerzalen. Univerzalnost proletariata kot družbene kategorije ne more biti razlog za zanikanje njegove eksistenčne, konkretne zraščeniosti z eksistenco naroda. Teza o enem delavskem razredu je ustrezna le ob priznanju njegovega konkretnega mednacionalnega značaja, sicer je nezgodovinska abstrakcija. Še manj more biti univerzalnost proletariata kot družbene kategorije razlog ali opravičilo za omejevanje enakih pravic vseh in vsakršnih narodov. To seveda še posebno velja za revolucionarno skupnost narodov, kakršna je SFR Jugoslavija. Narodi niso sredstvo, so del družbenih odnosov, v katerih proletariat biva in deluje. Internacionalizem, ne anacionalnost, je pogoj enotnosti proletariata znotraj mnogonarodne države, podobno, kakor je to tudi v svetovnih razmerjih. In obratno. Enotnost proletariata v mnogonacionalni državni skupnosti je nemogoče brez priznanja nujnosti

internacionalizma tudi znotraj takšne države. Razredni boj proletariata je internacionalen, ker je hkrati v enaki meri tudi nacionalen. Nacionalen v smislu osvajanja družbeno odločilne pozicije v lastnem, nacionalnem družbenem okolju, v smislu uveljavljanja v njem »od narodnosti neodvisnih interesov celotnega proletariata« – po besedah Komunističnega manifesta. Razume se, da to ni v nikakršnem nasprotovanju z avtentičnimi interesi narodov. Kakor hitro pa je delavski razred s tega svojega bojnega področja, s tega področja življenja izvzet, se spreminja v osamljene skupine delavcev – proizvajalcev, katerim šele politika v imenu delavskega razreda more interpretirati interes proletariata, in to na svoj odtujen način. Ne moramo se izogniti dejstvu, da je socialistično samoupravljanje, kot je to še posebej utemeljil Edvard Kardelj, neločljivo od samoupravljanja narodov. Nekako tako, kot je dihanje neločljivo od zraka.

19. novembra 1985

Svoboda akcije in inventivnost

Ugotovitve vseh raziskav o inovativnosti glede na velikost podjetja so presenetljivo enake: za velika podjetja je značilna v prvi vrsti izguba inovacije. Velike firme niso nikoli povzročile, da bi njihove panoge močno napredovale. Povezava objektivnih materialnih virov z učinkovitostjo raziskav je minimalna in včasih negativna. Ameriška nacionalna ustanova za znanost (NSF), ki upravlja državna sredstva za raziskave, je ugotovila, da je v majhnih firmah nastalo štirikrat toliko inovacij na dolar, porabljeni za raziskave in razvoj, kot v srednje velikih firmah in okrog 24-krat več kot v velikih firmah. Znale pa so velike firme, ki so vzor rasti inovacij in iz njih izvirajočega bogastva in uspeha. Kako torej zadržati zavirljive rezultate in biti hkrati velik, kako kljub veliki organizaciji delovati hkrati kot majhna organizacija ter zadržati njeno spremenljivost, kaotičnost in podjetnost? Če hočemo okrepiti inovativnost, moramo uporabiti iste metode.

To bomo dosegli tako, da bomo z organizacijo ohrabрили podjetniški duh med zaposlenimi, in sicer tako, da potisnemo avtonomijo znatno nižje, kot smo navajeni danes. Na ta način bomo ustvarili skoraj radikalno decentralizacijo in avtonomijo, s spremljajočim preklapljanjem, z zmedo na robovih, pomanjkanjem koordinacije, notranjim konkuriranjem in deloma kaotičnimi razmerami, da bi gojili podjetnost in inventivnost. Pregnali bomo vsakršno stopnjo urejenosti, da bi dosegli redno inovacijo.

Seveda mora biti še nekaj več, kot da samo radikalno decentraliziramo in nato zahtevamo od zaposlenih, da so po vsej sili ustvarjalni.

Sistem inovacijskih nosilcev

Vsa dejavnost in navidezna zmeda se nanašata na spodbujanje nosilcev idej in na zagotavljanje možnosti, da inovator napreduje, celo tako, da spodbujamo nekaj norosti. Kajti od njega pričakujemo, da bo iracionalen.

Nosilec se pojavi z idejo, damo mu možnost, da si osnuje tim in z njim razvije, izdelava in uveljavi novost. Biti mora prostovoljec. Texas Instruments je analiziral petdeset uspešnih in neuspešnih uvajanj novih proizvodov in ugotovil, da je bil neuspeh v vseh primerih povezan s prvakom, ki so mu zagotovili nalogo in ni bil prostovoljec. Pri odločanju o tem, ali bomo idejo realizirali, si moramo postaviti nekaj kriterijev. Prvi je ta, ali imamo vnetega, prostovoljnega prvaka, nato potencial trga in ekonomijo projektov.

Iskati moramo ustvarjalne fanatike, jim dati vso podporo ter jih voditi skozi birokratsko goščavo, da dobe kadre, material, denar, proizvodne in

preizkuševalne možnosti mimo vseh ustaljenih sistemov, skladov in predpisov. Preprosto ne sme biti novi ideji napoti nobena ovira, ne predpis, ne navade, ne veličine. Prvi pogoj vsakršnega uspeha novega proizvoda je, da ga vodi vnet prvak od začetka do konca. To velja celo za kolektivistično japonsko okolje, kajti 100% japonskih uspehov je imelo prvaka, a 75% neuspehov ga ni imelo. Tako kažejo analize večjih dosežkov zadnjih dvajset let velikih ameriških in japonskih podjetij. 93% uspešnih proizvodov je imelo prvaka, ki je večinoma deloval zunaj ustaljenega sistema, samo 33% neuspešnih je imelo prvaka, 67% ga ni imelo, ali je zgodaj zapustil projekt, ki je nato razpadel. Nobena uspešna inovacija IBM ni izšla neposredno iz formalnega planiranja proizvoda, temveč iz procesa z ambicioznim prvakom ideje. To so uvedli v IBM med njenim najbolj inovativnim razdobjem, ko so spodbujali različne skupine, da so prišle s predlogi rešitev proti konkurenčnim predlogom.

Ob razvojnih projektih ne prisluhnemo dovolj sodelavcem, ki niso neposredno vključeni, vendar imajo svoje ideje, ki so v nasprotju z uradno sprejetimi. Ko poslovodstvo to opazi, mora zaupati nosilcu takšne ideje skupino, ki naj razvija paralelni projekt. Takšni projekti so kritičnega pomena. To so jedra uspeha, izredno važni za odlične rešitve. Povprečne rešitve namreč ne prinašajo uspeha, ampak so sramota za firmo, o kateri govorijo še deset let na trgu.

Veliki razvojni projekti, ki jih poganjamo skozi naš sistem, so večinoma razočaranje; drugače je, če vključimo še nekaj skupin s štirimi do šestimi razvijalci ali celo samo dva, ki se ukvarjata s paralelno tehnologijo ali paralelnimi razvojnimi prizadevanji. Mnogokrat se pripeti – tudi v mojih izkušnjah so takšni primeri –, da so delali skrivoma, v »ukradenem« čas (z dovolj »bogatih« delovnih nalogov), a ko smo za to zvedeli, smo delo tolerirali. In vedno se je splačalo. Presenetljivo je, kaj lahko napravi peščica ljudi, ko se resnično zasučejo. Seveda imajo svoje prednosti: niso na očeh, niso v planu, zato delajo svobodneje in brez pritiska. Ker so omejeni s sredstvi, konstruirajo preprostejši proizvod. To je dodatna prednost. Seveda naj uživajo tiho soglasje in celo podporo vodstva. Bolje, da zamiži, kot da jih slovesno, formalno deklarira za moštvo, od katerega mnogo pričakujemo. Če potrebujejo nove ljudi – specialiste za stvari, ki jih ne obvladajo, jim pomagajmo, da jih pridobe, če je treba zunaj sistema, pomagajmo jim, da najdejo vrzeli, da bodo lahko preizkušali ali se posvetovali s kupci, z uporabniki. Samo nikar jih ne silimo v sistem.

Drugače je, če pride nosilec ideje k vodstvu in hoče skupino za razvijanje ideje. Takšnega prostovoljnega prvaka opremimo z vsemi sredstvi in ga formalno postavimo v razvojno linijo.

Odnos do takšnih fanatikov ideje moramo temeljito predrugačiti. Zakaj najbolj znane, elitne firme v svetu pričakujejo prodor prav od njih? Treba se jim je znati prilagoditi. To je tudi znak za sposobnost organizacijske strukture sistema.

Takšen ustvarjalni fanatik je stal za vsemi večjimi inovacijami. Takšna

inovacija, ki se pojavi z njegovo idejo in zunaj plana, je tudi daleč od glavnega poslovnega toka ter prav malo obljublja v zgodnji fazi razvoja. Takšen pobudnik ideje je poleg tega večinoma splošno nepriljubljen, nepotrpežljiv, sebičen in vsekakor organizacijsko iracionalen. Zato tudi ne napredujejo niti jih ne nagrajujejo v podjetjih. Imajo jih za neresne, ker prinašajo razdor in nas spravljajo v zadrego.

Čim bolj je sistem formaliziran, shierarhiziran in birokratski, tem bolj se otresa takih pobudnikov idej. Zato takšen podjetniški sistem nima nobenih možnosti, da bi te inventivne ideje ujel v svoj tok in jih speljal v pomembne inovacije. Naš sistem je takšen. Nasprotno so nestalne, neurejene in spremenljive organizacijske strukture uspešnih podjetij sposobne vključiti takšne skupine in jih spretno in natančno, s finim občutkom in s skrbno spremljavo vodstva pripeljati do tržnega uspeha. To so navadno »polni zadetki«. Seveda je to v prvi vrsti odvisno od vodstva. Vodstvo mora imeti fantazijo in šesti čut za možnosti idej, imeti mora tudi vero v ustvarjalno silo posameznika. Zato moramo vzgajati takšna visoka profesionalna vodstva. To morajo biti vodje, ki imajo vizijo za prihodnost in ki so daleč od vsake birokracije.

Odgovor na to že slišimo: idej imamo dovolj, ker imamo dovolj ustvarjalnih ljudi. Vendar moramo razlikovati med ustvarjalnostjo in inovativnostjo. Ustvarjalec si izmišlja nove stvari, inovator jih napravi. To pa je velika razlika. Močna nova ideja je lahko neuporabna leta dolgo v podjetju, ne zato, ker njenih odlik ne bi spoznali, temveč ker ni nikogar, ki bi prevzel odgovornost za njeno pretvorbo iz besed v dejanje. Ideje so brez vrednosti, če niso uporabljene. Dokaz za njihovo vrednost je samo v njihovi uporabi. To dokazuje vrsta naših patentov, ki ne zažive.

Zato je zmotno, ko mislimo, da vodi ustvarjalnost avtomatično v inovacijo. Zadnji čas vsestransko pozivamo k večji cenitvi ustvarjalnosti, boljšemu nagrajevanju ustvarjalnih. Primanjkuje nam inovatorjev. Ustvarjalni radi prenašajo odgovornost za stvarno ukrepanje na druge. Ne znajo se prav potruditi, da bi svoje ideje preizkusili.

Če organiziramo sestanek za spodbujanje idej,¹ bomo prišli do veliko novih idej, kar kaže, kako majhen relativen pomen imajo ideje same na sebi. Zlasti v naših razmerah imamo polno ljudi, ki pripravljajo predloge in memorandume, ki pritegnejo pozornost in vzbude zanimanje – vendar ne vključujejo kakršnegakoli odgovornega predloga za uveljavitev. Redki so ljudje, ki imajo znanje, energijo, drznost in vztrajno moč za uveljavitev ideje.

Poslovno življenje je ustanova, ki priznava samo otipljive stvari. Zato je ustvarjalnost brez v akcijo usmerjenega prebijanja jalova oblika obnašanja. V določenem smislu je neodgovorna.

Prvak ideje zato ni niti sanjač v oblakih niti intelektualni velikan. Lahko je celo tat ideje. Vendar je predvsem pragmatik, ki se loti teoretič-

¹ Kos. M.: Metoda za iskanje idej. – Organizacija in kadri 18, 1985, 1–2, 100–106.

nega izuma nekoga drugega, če je treba, ter ga uporno potiska do izpolnitve. Na ta način srečamo v tem sistemu izumitelja, podjetneža v organizaciji in pobudnike v vodstvu, ki druge ščitijo pred birokracijo.

Stvar torej ni povsem tako enostavna, kot beremo v raznih zelo poenostavljenih pripovedih. Tudi prvaki idej morajo biti vključeni v nek sistem. En sam človek ne more biti učinkovit. Potrebuje botra v vodstvu. Na ta način se pomaknemo od individua v organizacijo, kjer mora biti več igralcev, ki potiskajo inovacijo naprej. Tako imamo tudi tu hierarhijo. V vsaki organizaciji se najdejo ljudje, ki so v svoji povprečnosti nevoščljivi uspešnim. Zato samo čakajo na to, da nekomu podstavijo noge. Da se to ne zgodi, mora skrbeti vodja, eden med direktorji.

Tako identificiramo prvaka proizvoda, prvaka v vodstvu in botra. Zlasti zadnja dva sta zelo pomembna. Inovacije večinoma ni, če zadnja dva manjkata. Prvak iz vodstva je skoraj vedno bivši inovator, ki ve, kaj pomeni ščititi potencialno praktično novo idejo pred formalno težnjo organizacije k negaciji in zatrtju. Boter je iz najvišjega vodstva, običajno starejši moder direktor, ki skrbi za neovirano delo skupine bolj od daleč, vendar skrbno pazi, da se kje ne zatakne. Njegova vloga je važna zlasti ob neuspehu. Tako prevzemajo ljudje riziko zaradi zgodovine takšnih podpor institucije vedno znova, kljub možnosti ponovnega neuspeha. Moji sodelavci so bili izredni inovatorji, a zavedali so se, da jim ščitim hrbet. Začuda danes navajajo to kot eno zanje najvažnejših dejstev.²

Nobeni skupini ni zajamčen uspeh, nasprotno: večina jih ne uspe. Delovna organizacija bo v celoti inovativna, če bo imela hkrati veliko inovacijskih skupin ter bo tako statistično imela večjo verjetnost za uspeh. Zakon verjetnosti pove, da se stopnja verjetnosti zadetka povečuje s številom takšnih iger na srečo. Zato morajo imeti v delovnih organizacijah konstantno pripravljenih več inovacijskih projektov z dovolj velikim časovnim razmikom, da bo učinkovalo značilno razmerje uspeha in neuspeha 1:20. Spočetka se morajo podjetni direktorji lotevati inovacijskih projektov z nekaj nižjo stopnjo rizika, zato da zgrade zaupanje vodstva.

Verjetnost uspeha je razvidna iz naslednjega: če imamo pri eni lansirani pobudi verjetnost zadetka 10%, jih imamo pri desetih že 65%. Pri takšnih 25 lansiranih pobudah se poveča verjetnost, da bo vsaj en projekt uspel, že na več kot 90%, medtem ko je verjetnost vsaj dveh uspehov v tem primeru skoraj 75%. Zato je važno, da poskušamo z veliko projekti. Takšnega razmišljanja pri naših delovnih organizacijah niso navajeni. Običajno se umaknejo, ko se prvi poizkusi ponesrečijo. Niso navajeni na poker! Niti ne upoštevajo matematike verjetnosti. Vendar mora gospodarstvenik računati s tem, da mora poskušati z veliko idejami in da je neuspeh običajni dogodek. To je del tekme.

Naša mentaliteta tega ne prenese! Zanikujemo fizikalne zakone, kakor hitro smo pri odločanju. To izhaja iz naše neosnovane vere v

² Kos, M.: Jugoslovanski konstruktorski sindrom. – Naši razgledi 1983-11-04, str. 607-609.

načrtovanje, iz nerazumevanja nerednega inovacijskega procesa, iz zape-ljanega zaupanja v velike razsežnosti in iz naše nesposobnosti, da bi razumeli vodenje organiziranega kaosa in množice malih zadetkov.

Vso to neurejeno organizacijo mora vodenje dobro in spretno obvla-dati – zato pravimo »management«. Sistem mora dajati bogato podporo inovacijskim skupinam in njihovim prvakom, tako da bodo ti naši pionirji lahko uspevali. Ti prvaki so pionirji in pionirji potrebujejo zaščito, ne pa vodenja. Ta točka je tako važna, da je ne moremo dovolj močno pouda-riti. Če ni podpornega sistema, ni prvakov, če ni prvakov, ni inovacij. To je strukturni sistem za inovacije, ki ga morajo delovne organizacije vzpostaviti, če hočejo govorjenje in želje spremeniti v akcijo.

Del takšnega sistema je predvsem omejen avtonomen položaj, kar pomeni položaj, ki ima bistveno podjetnostne, prvakom podobne lastno-sti, toda je precej omejen in obstaja v precej širšem ozadju, kot pričaku-jemo. Čim več samostojnosti skupinam omogoča simulirano podjetnost, kar pomeni, da jih razvrščamo ali točkujemo ne po celotnem dosežku, temveč po tistih spremenljivkah, nad katerimi imajo nekaj nadzora. To je realen izziv tem skupinam, ki ga ne more zamenjati nobena deklarativna izjava o njihovem posrednem vplivu na dohodek. Dajmo jim neobičajno pravico sprejemanja novih delavcev, lastne kontrolne finančne sisteme, da si izbirajo sodelavce in kooperante, pravico, da sami kupujejo – vse naloge, ki so običajno centralizirane in jih vodijo drugačni kriteriji. To so ljudje neposredno pri delu; lahko smo prepričani, da se bodo bolje odločali kot katerakoli centralna služba.

Pravilno ravnotežje med bistvenim nadzorom teh skupin in njihovo avtonomijo je zelo težka naloga. V firmah, ki ne morejo misliti preko plehkosti »Avtoriteta se mora družiti z odgovornostjo!«, se ne morejo spopasti s to dvojno težko nalogo. Možno je uvajati shemo vodij proizvo-dov, vendar morajo imeti podporo vodstva, če hočemo nanje prenesti vse breme, delo in žar.

Notranja konkurenca

Iz tega raste notranja konkurenca: konkurenca med direktorji, vodji in ljudmi. Na ta način se pojavi »tržišče« tudi v organizaciji. Organizacijo poganjajo notranji trgi in notranja konkurenca. Trg obstaja za ljudi, ki žele biti dodeljeni v projektni tim. Vse bo dal od sebe, da si zagotovi konjunkturni položaj za prihodnji tim. To se mu pozna tudi pri osebnem dohodku. To sem doživel v praksi, ko sem uvedel v veliki konstrukcijski biro timsko nagrajevanje.³ To je bila prava selekcija. Ljudje so konkuri-rali, kdo bo pritegnjen v tim. Slabi so bili izključeni ter smo jih dali na razpolago personalnemu oddelku. To je možno seveda samo ob nagraje-vanju po dejanskih delovnih rezultatih posameznika, ne pa ob »plačah«.

³ Kos, M.: Konstrukcijski biro. – Gospodarska založba 1985.

V bistvu sta na voljo dve poti, da se stvari uredi v organizaciji: prva je po pravilih ali z algoritmom, kar nam nalagajo racionalisti. V naravi birokracije, ki je določena kot obnašanje, ki ga poganjajo pravila, je, da tako ravna. Na drugi strani pa sta notranji trg in konkurenca. Konkurenco imamo lahko med več paralelnimi projektnimi timi. Prepričani smo lahko, da bodo rezultati izredni. Dela so opravljena nekaj tednov pred rokom. V projektih ni nobenih napak. Ljudje nimajo bolniških. Delajo ob koncu tedna in ponoči, da prej končajo. Izumov in inovacij je dovolj za ohranjanje inovativnega položaja podjetja.

Če delimo delovno organizacijo na posamezne ekonomske enote (z različnimi nazivi), naj te, ne bodo prevelike, vendar vsekakor s polno sposobnostjo za razvoj proizvodov. Te enote naj se ne povečajo, marveč naj se vane iz njih nove. Odgovorne morajo biti za lasten obračun, personalne dejavnosti, zagotovitev kakovosti in za podporo svojih proizvodov na terenu. Te enote naj konkurirajo med seboj, naj podvojijo prizadevanja, naj se delno prekrivajo. To moramo celo namenoma uvajati, kajti to sili ljudi v konkuriranje in v razvoj boljših in kakovostnih proizvodov.

Metod za doseganje boljših proizvodov je še več. Iskati moramo nenehno višjo stopnjo, kako obiti formalne racionalne načine izbiranja. Enote in celo skupine naj namenoma konkurirajo med seboj. V vsaki skupini naj se prekrivajo privilegiji enot. Direktorje bi morali posebej nagrajevati, če upoštevajo aktivnosti za razvoj novega proizvoda v drugih enotah. Najboljše bi bilo, da pride drugi proizvod na tržišču iz neke druge enote iste delovne organizacije. Notranja konkurenca je edino sredstvo, da ne postanemo preveč okorni. Na ta način spodbujamo »kreativne konflikte« in »abrazijo idej« ter tako temeljito načenjamo racionalna pravila.

Na ta način prenesemo načelo tekmovanja in selekcije s tržišča v delovno organizacijo. Tržni mehanizmi so neizprosni, vendar objektivni, kajti odločanje kupca je suvereno in dominantno, ne dopušča ugovora, lahko je tudi pristransko in za nekatere krivično. Vendar tu delujejo tako celoviti razlogi, da jih je nemogoče predvidevati vnaprej. V delovne organizacije bi morali uvesti rutino konkurenčnosti pri odlikovanju novih proizvodov, tako da jih mora vsaka enota prodati prodajnemu oddelku. Prodaja ne more sprejeti proizvoda, ki ga je razvila neka enota, če ga ne potrebuje, če ga ne more prodati kupcem, kljub temu da je enota vložila velika sredstva v razvoj. Zato mora biti prodaja ločena od proizvodno razvojnih enot. Imeti mora lasten obračun, zato je prisiljena delati s kupcem. Delovna organizacija bo dosegla konkurenco med razvojem in proizvodnjo tako, da bo prisilila tržnike in proizvodne inženirje, da gredo naravnost h kupcu, da napravijo prvo prodajno predstavitev novega prototipa. To je ognjeni preizkus.

Tako dosežemo, da prežema delovno organizacijo notranja konkurenca kot zamenjava za formalno obnašanje, ki ga poganjajo pravila in

odbori. Posledica so visoki stroški podvajanja – da se proizvodi požirajo medsebojno, da se prekrivajo, prekrivajo se enote, večkratni razvojni projekti, izgubljeni razvojni dinarji, ko prodaja noče kupiti fantazije nekega tržnika. Vendar so koristi večkratne, čeprav manj merljive, zlasti v obliki angažiranja, inovacije in z žariščem na črti dohodka.

Potreba komunikacij – vogalni kamen inovacije

O vplivanju na inovacijski proces ne vemo dovolj. Vemo pa natančno, da je bistvena svobodna komunikacija, brez ovir pri govorjenju ljudi med seboj. Tega ne smemo ogroziti z ničemer – katerokoli strukturo uporabljamo, katerikoli sistem preizkusimo. To je vogalni kamen.

Pri praktični organizaciji lahke komunikacije v delovni organizaciji moramo upoštevati naslednje osnove.

Komunikacija naj bo v nešteti sestankih, ki pa niso vnaprej predvideni. Ljudje različnih znanj se slučajno zberejo, da se porazgovore o problemih. Žal so pri nas neskončni sestanki brez vsebine, ki nimajo nobene zveze z razvojem in inovacijo, tako diskreditirali pojem »sestanek«, da si tega ne moremo niti zamisliti v, recimo, IBM ali Siemensu, kjer se pa res vrste neskončni sestanki. K temu pripomore oblika sproščenega prostora brez osrednje mize, z razmetanimi stoli, brez sukničev, domačnost organizacije, ki zagotavlja, da se vsi ljudje poznajo med seboj tudi zunaj delovnega časa. To pomaga, da imajo pravi ljudje zelo redke stike.

Da je direktor lahko na tekočem z razvojnimi idejami, naj se sestaja redno z odborom inženirjev z vseh ravni delovne organizacije. Ta odbor naj občasno razpusti in ponovno sestavi, da vzdržuje svež tok idej. V tem primeru ima direktor vlogo katalizatorja in zagovornika spodbujanja. Sistem prvakov v srcu organizacije pomeni dejansko neformalno kulturo. Pobudniki uspešnih idej delujejo primarno preko neformalne organizacije.

Intenzivnost komunikacij bomo povečali, če ne bo novih ovir med delavci in direktorji na vrhu. Pri predstavah idej naj brez zadrege sežejo v besedo predsedniku, direktorju, članu kolektivnega poslovnega organa. To boste dosegli s sproščenostjo. Na sestankih naj ne bo dnevnega reda ne zapisnika. Smešno je, da starejši člani, ki so sodelovali dajset let in več, ne pridejo na sestanek, če ni formalnega dnevnega reda. Ali pa vljudno komentirajo predstavitev. Ljudje, ki imajo sobe v istem nadstropju, komunicirajo samo pismeno. Tudi člani vodstva naj se sestanejo dnevno, čeprav to daje vtis klepeta ob kavi, vendar bo to priložnost za iskrenje idej in uglaševanje na isto valovno dolžino, ki je v naših delovnih organizacijah tako potrebna. Sestanek ne sme biti redek pojav – in s tem že skoraj politični dogodek. Naj pogosto konfrontirajo izkušnje, govore naravnost in brez okraskov.

Komunikacija tehnikov ni možna brez papirja. Zaman sem skušal namestiti v vsako sobo tablo, na katero lahko skiciraš svojo misel. To spodbuja intenzivno, neformalno komunikacijo. V švicarskih, nemških in vseh drugih podjetjih vidite povsod table, še celo na hodnikih. Kako naj se ljudje pogovarjajo in izmenjujejo ideje brez table in pisala?

Glejte, kako daleč so šli Američani: študirali so vpliv velikosti miz v menzi na komunikacijo: male mize za štiri ljudi pripeljejo skupaj ljudi, ki se poznajo in jedo tako vedno enako iz dneva v dan. Pri dolgih mizah je večja verjetnost, da bo raziskovalec govoril s tržnikom ali z izdelovalcem iz neke druge enote. To je igra verjetnosti. Vsaka malenkost pospešuje verjetnost važne izmenjave idej. Te velike mize lahko namestite v manjše sobe, da razbijete občutek kasarne. Vsekakor pa naj bo v njih polno tabel s pisali.

Raziskava kaže, da pade verjetnost komunikacije pri razdalji 5 metrov s 25% na 8%, če je razdalja več kot 10 m, kar pomeni za trikrat. Zato naj bodo razvoj, raziskave in inženirski oddelki nameščeni čim bliže, vsekakor pa v enem kompleksu, ki je podoben kampusu. Tako so vsa znanja zbrana skupaj v nekozmopolitski namestitvi.

Kljub vsem tem institucijam je treba ljudi poleg tega nenehno dramiti k inovaciji. Stalno mora imeti delovna organizacija neko prisilo, neki program, ki dobesedno institucionalizira inovacijo. Znana je skupina »fantov« v IBM, ki jih je 45, a pravijo, da so sanjači, heretiki, geniji in nadležni kot obadi. Dajejo jim proste roke za pet let z osnovno nalogo: da temeljito pretrasejo sistem. Med njimi so ljudje, ki so imeli večjo vlogo v ducatu bistvenih inovacij IBM. Bechtel zahteva od projektnih vodij, da preživijo 20% časa pri eksperimentiranju z novimi tehnologijami. General Electric ima »igralno delavnico«, kjer lahko vsakdo preizkuša robote. Datapoint ima »tehnološki center«, kjer se shajajo ljudje različnih znanj v imenu inovacije. Vse to so neposredna prizadevanja, da se spravi inovacija v podjetje.

Poudariti moramo izreden pomen takšnega intenzivnega, neformalnega komunikacijskega sistema v smislu pomembno strogega kontrolnega sistema. Noben tim ne more porabiti sredstev, ne da bi jim množica ljudi gledala pod prste, sicer ne zato, da bi kritizirali, ampak, ker jih resnično zanima, kako stvari potekajo. Pri tem jih vsi neformalno nadzorujejo. Pri nas lahko porabiš velike vsote, ne da bi sploh začel z delom po pogodbi – samo če natančno in točno izpolnjuješ obrazce.

Toleriranje neuspehov

Toleriranje neuspehov je izredno pomemben del kulture, ki vodi v podjetniško uspešnost. Če ne bi delali napak, se ne bi lahko odločali. Potrebujemo sposobnost, da odpovemo. Ne morete inovirati, če niste pripravljeni, da sprejmete zmote. Prvaki idej morajo napraviti polno

preizkusov in zato morajo doživeti nekaj neuspehov, ali pa se organizacija ne bo učila.

Do takšnega odnosa do neuspehov se moramo dokopati. Velike napake, ki resnično puščajo brazgotine, se običajno dogode tam, kjer je tekel projekt leta dolgo brez resnega vodenja. Takšne stvari se redko dogode v komunikacijskem okolju brez zadržkov, kjer je izmenjava mnenj prostodušna in poštena, tako da ne morete skrivati resnično slabih novic, in jih niti ni treba.

Na ta način so podpore prvakov inventivne ideje mnogostranske. Možno je na stotine raznih posebnih načinov. Dokazi se samo dotikajo površine tega pojava, ki nosi današnji prodor tehnologije. Nobeden ni neko edino pravo zdravilo. Vsak samo pojasnjuje. Trop takšnih medsebojno povezanih podpor je za nas sam po sebi edino pravo sporočilo.

Sprijazniti se moramo s tem, da ne moremo biti idealisti: prvaki inventivnih idej se ne pojavljajo avtomatično. Pojavijo se zaradi številnih podpor, ki jih k temu hrabrijjo, hranijo z večkratnim poskušanjem, slavijo njihove uspehe ter jih negujejo ob slučajnih neuspehih. Toda če bomo ustvarili takšne podpore, se bo izkazalo, da je populacija domnevnih prvakov inventivnih idej ogromna, gotovo ni omejena na peščico ustvarjalnih čudežev. To je gibanje. To je plima, ki potegne za seboj široko populacijo v delovni organizaciji. To so oporne točke, na katerih lahko grade spretni tržniki, podjetniki, državniki, politiki. Njihova akcija povzroči dvig celih držav v novo tehnologijo ali celo spektakularni dvig narodov iz zaostalosti v zgodovinsko izredno kratkem razdobju. To so gospodarski čudeži. ekonomske in tehnološke revolucije: ameriška, nemška, japonska, kitajska.

Kako doseči angažiranje

Angažiranje je tista vrednota, brez katere sploh ni možen dober razvoj proizvoda. Popolno sodelovanje inventivnih, ustvarjalnih in inteligentnih ljudi je želja, ki jo imamo vedno v ustih – pa se nam je nikoli ne posreči vsaj deloma uresničiti. Elementov je mnogo, so subtilni ter jih moramo ustvarjati in zlagati postopoma, vztrajno in potrpežljivo. Angažirali se bodo, ko bodo vedeli, da vsakdo, ki izumi nov proizvod, ali ga vpeljuje, ko so drugi izgubili vero vanj, ali ima zamisli, kako ga ekonomično proizvajati, dobi možnost, da vodi ta proizvod, kot da bi bilo to njegovo podjetje, pri čemer bo imel minimalno vpletanje z vrha. Kdaj bo kultura naših delovnih organizacij tako inventivna, da bo imel vsak inovator svojega zaščitnika, ki ga bo ščitil pred prezgodnjim vrivanjem vodstvenih ljudi ali ljudi iz raznih štabnih služb, ki ga bo pa porival iz skritega gnezda, ko bo presodil, da je pravi čas in da je novi proizvod dozorel?

Osnovna enota za podporo inovatorju naj bo »inovacijski tim«. To je enota za posebno nalogo s posebnimi značilnostmi, katerih pomena se

moramo zavedati: nedoločena dodelitev za polni čas z raznih področij, prostovoljno sodelovanje in trajno pooblastilo.

Ko ustanovimo takšen tim, mu dodelimo člane za polni čas vsaj s tehničnega področja, proizvodnje, trženja, prodaje in financ. Timu dajmo člane s polnim časom, pa če jih v začetku potrebuje ali ne. Samo dodelitev za polni čas vodi k vnetemu delu. Vsi člani tima morajo biti prostovoljci in ne določeni. V tem je velika razlika: če dodelimo tržnika, da ovrednoti idejo inovatorja, se bo v delovni organizaciji z običajnimi spodbudami otrešel naloge s tem, da bo rekel, da je ideja slaba in da bo poudaril vse pomanjkljivosti. A to se ne bo zgodilo, če je prostovoljni član tima.

Če hočemo izoblikovati kulturo inovacijskega napredovanja, mora obstajati tim od zgodnjih začetkov do morebitnega uspeha. Na ta način se člani identificirajo s proizvodom kot skupina. Pomika naj se skupaj s proizvodom na tržišče ter naj se okoristi z njegovo rastjo, pri čemer mora seveda spoštovati konvencionalne ukrepe delovne organizacije in standarde izvajanja. Če skupini spodleti, bo deležna povratne podpore: sprejmemo jo nazaj, kjer so bili pred pričetkom poizkusa. Na ta način jim daje delovna organizacija podporo, četudi niso uspeli.

Nagrajevalni sistem mora biti povezan z rastjo uspehov tima. Vsak mora napredovati kot skupina. Tudi nosilec tima in ideje dobiva, ko skupina premaguje ovire, in obratno: skupina napreduje pri nagrajevanju, ko nosilec najde boljše rešitve. To je tudi podpora skupinskemu duhu, ki ga sploh ne znamo izkoriščati. Nobene ovire ni, da ne bi zgradili takšnega mehanizma, ki bi upošteval delež novega proizvoda z deležem v prihodku delovne organizacije ali pa v absolutnem znesku. Prvak ideje, ki je nosilec tima, začne kot inženir-konstrukter v svojem razredu s svojim osebnim dohodkom. Ko bo prišel njegov proizvod na trg, bo postal vodja polnopravnega proizvoda. Ko bo letna prodaja dosegla recimo četrto milijarde, se mu bo zopet povečal osebni dohodek in tako dalje. Pri eni milijardi postane že samostojni proizvod in se razširi v neodvisno proizvodno enoto, in nosilec kot ključna tehnična oseba, povezana s tem uspehom, postane direktor razvoja te enote.

Izredno važno je, da si postavimo načelo, da nihče ne sme zatreti ideje o novem proizvodu. Lahko jo upočasnimo, lahko ne osnujemo tima. Vendar ne smemo zatreti pionirjev. Vzgojiti moramo takšno kulturo, da nosi težo dokazovanja tisti, ki hoče ustaviti projekt, ne tisti, ki ga predlaga. Če preklopimo breme od dokazovanja, da je ideja dobra, na breme dokazovanja, da ideja ni dobra, smo napravili ogromno pri spremenjanju okolja v organizaciji glede na spodbujanje podjetnih ljudi. Na ta način bo prišla delovna organizacija do kulture, ki bo krepila deljene vrednote, ki so zbrane okoli avtonomije, individualne pobude in podjetnosti. Če bo delovna organizacija dosledno vodila takšno politiko, bodo polagoma vsi člani vodilnega sloja in poslovodstva bivši nosilci – prvaki idej. Potem šele bo takšna delovna organizacija podobna neki uspešni svetovni firmi, kjer je dobesedno vsakdo v vodstvu povezan s široko

znanim uspehom novega proizvoda. Na ta način bo vsa vodilna skupina delovala v vlogi modela za mlade v organizaciji. Na ta način se v delovno organizacijo zakoreninijo legende, zgodbe o prednikih v vodstvu, ki jih pripovedujejo mladi kot mite: kako je Pečar, ko je ustanavljal Litostroj, sam pripeljal z univerze mlade inženirje k sebi ter zbral v kratkem času 50 diplomiranih inženirjev (pred 45 leti!), toliko, kolikor jih nimajo danes naši giganti, od Gorenja do Tomosa, – in ti so se lotili proizvodov, ki jih še nikoli videli niso; kako je pričel Atelšek z Gorenjem v skednju itd.

Iz takšnih zgodb morajo črpati prvaki idej hrabritev, a kultura okolja sodobne delovne organizacije novega inovacijskega tipa jim daje institucionalno podporo: ker ne zatira idej, odobrava neuspehe, pričakuje več let, preden se bo groba ideja oprijela na tržišču. Takšne time moramo na široko proslaviti. Zakaj prikazujemo ljudi na televiziji, ki nimajo nobene zveze z napredkom, a pravi borci idej so v senci? Tega v svetu ni, o tem se lahko prepričamo, če prelistamo publikacije firm. Čeprav so navajeni, da več kot desetkrat letno prebije nov proizvod mejo milijon dolarjev prometa, posvečajo vendarle vsakemu primeru veliko pozornosti, zvonijo z zvonovi in videokamere snemajo podjetni tim, ki je odgovoren za ta dosežek. Tako dajemo pogum mladim inženirjem z bujnimi idejami, da stopijo iz vrste in prevzamejo tveganje. To je stara resnica, a sveža v rokah posloводства: uspeh plodi uspeh.

Za posloводство mora biti važna sleherná ideja. Koliko primerov poznamo, ko se je zavržena ideja pojavila na drugem področju za povsem drugačen namen. Zlasti velja to za velike delovne organizacije z veliko raznovrstnostjo; gotovo bo nekdo lahko uporabil karkoli. Ni nujno, da leži ideja o proizvodu na vsak način v dominantnih poljih poslovanja. Lahko se položaj zasučé, kajti to je zakon poslovnega življenja. Ni treba, da je vsaka ideja molzna krava. Tudi to prispeva k možnosti za neprestano inovacijo.

Seveda se moramo zavedati, da je položaj jugoslovanskih delovnih organizacij težak, da nimajo legend o junakih, ki so brez materialnih sredstev gradili svojo idejo. Nimajo inovacijske tradicije. Zato je tako bistveno pomembno, da vodje na konici z budnim očesom spremljajo porajanje novih idej ter ščitijo njihove nosilce, tako da pride do uspehov. Takšen sistem se mora šele uveljaviti, mora postati naša stalna praksa. Navaditi se moramo, da sama ideja ni nič, če je še tako famozna, treba jo je uvesti v proizvodnjo. Zato pa morajo dobiti nosilci svobodo akcije v celotni delovni organizaciji, polna pooblastila za naročane in izvajanje del, za prodajo in animacijo možnih kupcev. Nosilci ne smejo biti zaprti samo v konstrukcijski biro, kajti potem ideje gotovo ne bo nihče prodal, nihče uresničil in nihče testiral. To je žalostna usoda vseh naših patentov. To je grob nešteti idej in talentov.

Ko se bo v delovni organizaciji utrdila zavest tradicije delovanja timov novih proizvodov, bo vedel vsak zaposleni z duhom podjetnosti, ki se bo čutil ostrašenega, frustriranega in neučinkovitega v veliki organizaciji, da

obstajajo v delovnih organizacijah načini pomoči in da ni prvi, ki se srečuje s podobnim sporom. Ve, da ima svobodo, da vztraja, vendar pa mu dajemo tudi svobodo, da mu spodleti in da dela napačne stvari.

Ko govorim o svobodi inovatorja, da vztraja pri svoji ideji, nočem vztrajati pri dolžnosti delovne organizacije, da mora dodeljevati sredstva na njegovo zahtevo, temveč preudarno in pragmatično. V začetku, ko začenja z idejo iz koncepta, še ne potrebuje sodelavcev. Ko bo prehajal v prototip, bo pričel zbirati tim okrog sebe. Po izkušnjah zadene vsakdo na nepričakovane ovire, ki jih mora prebresti; tedaj mu lahko vzamemo nekaj ljudi iz tima. Pokazalo se bo, ali je inovator tako zavzet, da bo vztrajal in delal samo s tretjino časa sodelavca. Pri tem računamo s tem, da je norma desetletje za katerikoli proizvod, da je trg zanj pripravljen. Vse raziskave kažejo, da je povprečno razdobje med idejo in komercialno uporabo na praktično vsakem področju, visoki ali nizki tehnologiji, med deset do dvajset let. Tako počakamo, da idejo inovator utrdi ter nato ponovno sestavimo tim. Medtem je tudi trg dozorel. Naučili se bomo, da je brez smisla z velikim pompom osnovati projektno organizacijo za nov proizvod, na katerem visi vse vodstvo. To je neinovativno in nestatistično. Imeti moramo polno majhnih idej in timov, kar omogoča pravo inovacijsko vzdušje. Navadili se bomo, da je to vsakdanje iskanje, da je razvoj vrsta majhnih podvigov, da imamo mnogo majhnih poskusov v kratkih presledkih in da zanje malo trošimo. Večina jih ne bo uspela, a nekaj jih bo prišlo preko vseh ovir do velikega konca. Bolje zato majhen začetek in velik konec.

Predvsem pa mora vodstvo delovne organizacije preprečiti birokratske zahteve, da v elaboratu natančno opišejo nov proizvod (ko zahteva inovator sredstva) in izdelajo podrobne prodajne plane za uvajanje na trg. Ljudje iz služb se ne zavedajo, da je v tej fazi nevednost največja. To je možno šele tedaj, ko nekaj vemo, ko smo testirali pilotsko napravo. Za nov proizvod ni mogoče predvideti prodajne rasti. Tržne napovedi so možne šele tedaj, ko smo prišli na trg, prej pa ne.

Naš pregled ukrepov inovativnega vodenja delovne organizacije nas uči, da imamo sklop raznih lastnosti, ukrepov in vrednot, ki so osnova inovacijski naravnosti delovne organizacije. Tudi organizacijska struktura pri tem ni nebitvena. Opisane bistvene poteze vodijo bolj ali manj v strukturo, ki ne more biti funkcionalna niti ne matrična. Struktura mora biti radikalno decentralizirana. Delovna organizacija mora biti razdeljena v večje število enot; a njihovo število naj raste hkrati z rastjo obsega delovne organizacije. Organizacijo je treba razpletati, ne pa večati obseg prometa v enotah. S tem se večja spremenljivost in inovatorji imajo več možnosti za uspeh, ker gredo lahko v drugo enoto ponujat svojo idejo, če v svoji nimajo interesa. Če v nobeni ne uspejo, jim pomaga kot poslednje zatočišče oddelek za poizkuse novih proizvodov, ki bi ga morali ustanoviti v vsaki večji delovni organizaciji.

Če k temu dodamo še nagrajevalni sistem vodij enot, da so nagrajeni

za vsako idejo, ki jo dobe iz drugih enot ali jo tja prodajo, in pravilo, da morajo imeti vsaj 25% prometa od proizvodov, ki so mlajši od petih let, potem smo dobili celovito podobo organizacije, ki je odprta inovacijam in ki jih povsod organizirano išče in neguje. Če bodo ti dejavniki delovali skladno in urejeno nekaj desetletij, potem bo inovacija dobila v delovni organizaciji domovinsko pravico. Potem bomo govorili o posebni inventivni kulturi v delovni organizaciji.

Zahodna meja 1945–47

Ob 40. letnici mirovne pogodbe z Italijo (1)

Diplomatski, mednarodnopolitični boj za našo novo zahodno mejo, ki se je sklenil s podpisom mirovne pogodbe 10. februarja 1947, sodi še med junaška poglavja naše najnovejše, povojne zgodovine. Zanj je še posebej značilno, da so ta politično in strokovno utemeljena ter operativno usklajena prizadevanja za spremembo po prvi svetovni vojni vsiljene narodnostno krivične rapalske razmejitve uživala nedeljeno in ustvarjalno podporo slovenskega, hrvatskega in drugih jugoslovanskih narodov. Ta široki, spontani konsenz in zares vseljudska participacija je ena izmed temeljnih prvin, ki jo je treba upoštevati tudi pri znanstveni raziskavi teh prelomnih dogajanj, tako odločujočih pri utrditvi naše na ruševinah fašizma porajajoče se slovenske državnosti v okviru enakopravne in avnojsko federativno oblikovane skupnosti vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti.

Na ta dejstva je vredno še posebej opozoriti tudi po štiridesetih letih, ko smo priče nekaterih poizkusov potvarjanja, izkrivljanja teh enkratnih, izjemnih dogodkov. Dejanska resnica o mejnem vprašanju je ne glede na morda še nekatere ne dovolj ali povsem raziskane segmente in »ozadja« vendarle domala dognana. Povojna priključitev večjega dela Slovenskega primorja in Istre k matični domovini, kar je mednarodnopravno sankcionirala sklenitev mirovne pogodbe z Italijo, sodi med velike, pomembne dosežke oboroženega protifašističnega upora slovenskega in hrvatskega prebivalstva na tem strateškem križpotju »ljubljskih« vrat, med Panonijo in Jadranskim morjem. To je bila vojaška in politična zmaga, hkrati pa tudi globoko moralno, humano in intimno človeško zadoščenje za v trpljenju tako preizkušeno primorsko ljudstvo, ki se je kljub brutalnemu raznarodovalnemu nasilju ob genocidnem preganjanju slovenske, hrvatske besede in kulture že v odporniški epopeji plebiscitarno samoopredelilo za zedinjenje z matičnima narodoma in s tem izničilo rapalsko razmejitev. Svobode in združitve, se je spominjal eden izmed protagonistov tudi povojnega diplomatskega boja A. Bebler, nam niso prinesli drugi, zunanje sile za mizo mirovnih konferenc. Slednje so le potrdile, kar smo že uresničili v življenju. Združitve je bila torej delo »naših rok, plod naših lastnih žrtev, krvi, ki smo jo sami prelili za zaslužnjeno deželo od Snežnika do Soče in preko nje.«

V tem fragmentarnem zapisu, ki zajema osrednja dogajanja (predvsem z vidika diplomatske zgodovine, jugoslovansko-italijanskih in mednarodnih odnosov), je vendarle uvodno nujna razčlenitev nekaterih zgodovinskih korenin konflikta, da bi lažje dojeli vsebinsko celovitost geneze vprašanja razmejitve z Italijo po koncu zadnje vojne. Nacionalistično gibanje je bila ideološka in politična podlaga, gibalo italijanskih ekspanzionističnih ambicij na prelomnici minulega

stoletja. Toda italijanski »liberalni imperializem« je imel smolo, da se je z usodno zamudo uvrstil med tiste, ki so imeli privilegij deliti kolonialne ekstra dobičke. Njegova ambiciozna diplomacija ni mogla spremeniti dejstva, da je bilo tisto, kar je nekaj veljalo, v glavnem že razdeljeno in da zavoljo tega za italijanski imperializem, če uporabimo prispodobno O. von Bismarcka, ni preostalo ničesar drugega, kakor »da se plazi za drugimi, večjimi roparji«. Kraljevina Italija je leta 1882 pristopila k Trojni zvezi z Avstro-Ogrsko in Nemčijo, da bi si tako zagotovila potrebne zaveznike, ki naj bi podprli njeno kolonialno razširjanje. Toda italijansko meščanstvo ni bilo zadovoljno s tem, kar mu je uspelo doseči v tridesetih letih članstva v Trojni zvezi in so se zato njegove aspiracije začele vnovič obračati proti Vzhodu. Neposredno pa so te ozemeljske pretenzije segale tudi preko Trsta daleč na vzhodno jadransko obalo, kar naj bi prispevalo k odločujočemu italijanskemu vplivu tudi v evropskem prostoru. Izbruh prve svetovne vojne je bil po mnenju teh krogov ugodna priložnost za doseg tega strateško – političnega cilja. Naša namera je, je med drugim navajal program takratne Salandra – Sonninove vlade, »da s pogodbami brez vojne ali z vojno zadovoljimo italijanske nacionalne težnje«. Gre za politiko, če povzamemo razlago A. Salandre, ki je izločila sleherni predsodek, sleherno čustvo, ki ga ne bi pretapljala le brezmejna vdanost domovini, »sveti italijanski egoizem«. Kot obrobno ponazoritev mentalitete in metod takratne italijanske diplomacije naj dodam, da je med »dvojno igro«, ko se je italijanska diplomacija celo iste dni pogajala z Avstrijo za »italijansko dobrohotno nevtralnost« in ozemeljsko zahtevala le Gorico in Soško dolino, medtem ko je glede Trsta predlagala ustanovitev neodvisne tržaške države; je potem, ko je hkratno preskočila v tabor sil Antante to ceno povišala in zahtevala med drugim Trst, vso Julijsko krajino, Dalmacijo. Italijanske zahteve po Trstu torej niso bile nemara rezultat boja za »italijanske nacionalne meje«, ampak je zgodovinsko splošno zapozneli italijanski imperializem vrednotil posest Trsta ne samo kot najvažnejšo prvino za dokončno rešitev jadranskega vprašanja (Jadran naj bi se spremenil v zaprto italijansko morje), marveč kot ključ, ki mu odpira široke možnosti penetracije v Podonavje in na Balkan. Šest let po dogovoru (sporazum z Rusijo 1909), s katerim se je Italija zavzela za rešitev spornih ozemeljskih vprašanj na balkanskem območju z dosledno uveljavitvijo narodnostnega načela, je doživelo to izhodišče s podpisom londonskega pakta (26. aprila 1915) drastično zanikanje. »Italija iz Garibaldijevih časov«, je ugotavljal V. I. Lenin, »se pred našimi očmi dokončno spreminja v Italijo, ki zatira druge narode in ki ropa od Turčije do Avstrije, v Italijo surove, zoprne – reakcionarne buržoazije, ki se ji cedijo sline od zadovoljstva, da so tudi njo pustili k delitvi dobička.«

Londonski pakt je vseboval italijanske maksimalne ozemeljske zahteve in je Italiji med drugim obljubljal Trst, Kanalsko dolino, Goriško, del Notranjske, Istro, severno polovico Dalmacije in večji del Jadranskih otokov. To je bila cena za prelom Italije s starima zaveznicama v Trojni zvezi in za preskok v nasprotni tabor – v vojno na strani antantnih sil. Italijanski zgodovinar P. Alatri (Nitti D'Annunzio e la questione adriatica)* pač upravičeno opozarja italijanskega bralca, naj ima vedno pred očmi, če noče izgubiti smisla za resničnost, da so prvotne italijanske zahteve temeljile na čisti krivici, da so uničile sleherno etnično in nacionalno pravico obmejnih narodov, iz česar je izluščil sklep, »da je moč šteti, da londonski pakt sicer ni imel pravega imperialističnega značaja, ko je bil

* Podrobneje bom citirano ter uporabljeno literaturo in vire navedel na koncu obeh zapisov.

sklenjen z obrambno funkcijo proti Avstroogrskemu cesarstvu, čigar razkroja takrat še niso želeli tisti, ki so ga sklenili; toda tak značaj je avtomatično dobil, ko so skušali uveljaviti njegove jadranske klavzule proti jugoslovanski državi, ki je nastala ob razkroju tega cesarstva. V britanski progresivno usmerjeni javnosti je bila ta tajna pogodba ocenjena kot »izvirni greh« proti sveti pravici do samoodločbe in da je bila cena za italijansko pomoč zelo visoka. Londonski pakt (vrednotenje britanske zgodovinarke E. Barkerjeve, Mednarodni okvir tržaške krize leta 1945) pa je še globlje prizadel ameriško politično mnenje. Združene države niso sodelovale pri pogodbi in so zato imele čiste roke. Na mirovni konferenci v Versaillesu je ameriški predsednik W. Wilson nasprotoval izročitvi obljubljenih ozemelj Italiji. Rezultat tega je bil, da je bila končna ureditev prepuščena Italijanom in Jugoslovanom samim pod pogoji, ki so bili za Jugoslovane krivični. Ta tajni dogovor je bil po sodbi Barkerjeva »tipičen primer evropske politike sile«. Iz moralnega vidika pa ga je ovrednostil indijski državnik J. Nehru, ko je med drugim zapisal (Utrinki iz svetovne zgodovine), da ni bil način, kako je Italija ponujala svoje usluge tistemu, ki je največ dajal, posebno plemenit, toda narodi imajo »zelo trdo kožo in se marsikdaj obnašajo tako, da bi se tega sramoval vsak posameznik«. Naj le dodam, da je bila filozofija te pogodbe in posledice teh ekstremnih, maksimalističnih stališč zlo, ki je že na samem začetku zastrupilo, onemogočalo normalen, zdrav razvoj jugoslovansko-italijanskih odnosov. Takratni italijanski vladajoči razred je namreč bil prepoln konservativizma (sodba A. Gramscija) in je v trenutkih krize degeneriral v reakcijo in agresivni nacionalizem. K temu velja dodati delno tudi izredno pomanjkljivo poznavanje slovanskih sosedov, saj celo italijanski izobraženci niso razločevali med posameznimi jugoslovanskimi narodi in so bili še posebej slabo obveščeni o Slovencih. Glede tako imenovanih »neodrešenih ozemelj« pojmi tudi niso bili mnogo zanesljivejši. Predvsem ni bilo nobene jasne ideje, kakor razmišlja italijanski avtor P. Pieri (*L'Italia nella prima guerra mondiale*) o pomenu »tujerodnih« elementov, njihove zgodovine, njihovih idej, dalje glede realnega etničnega položaja v Zgornjem Poadižju, Posočju, v goriškem in tržaškem zaledju, znotraj Istre, če sploh ne govorimo o Dalmaciji.

Od S. Sonnina, podpisnika Londonskega pakta, pa do predstavnika tako imenovanega zmernejšega krila italijanskega meščanstva C. Sforze so bile sicer razlike v diplomatskih pristopih, pa tudi v trenutni politični taktiki, vendar so vsi zasledovali isti cilj – zagotoviti italijansko nadvlado. Prepričan sem bil, je razlagal ta svoj temeljni politični koncept Sforza, »v premoč Italije in zato sem hotel, čim sem po Sonninu prišel na oblast, odpreti na stečaj vrata italijanskemu vplivu na Vzhodu«. Rapalska pogodba 12. novembra 1920, izsiljena z dodatnim pritiskom Francije in Anglije na takratno notranje šibko kraljevino SHS, je določila tako jugoslovansko-italijansko mejo, ki je pomenila »uzakonitev« ene najhujših etničnih amputacij po prvi svetovni vojni (izven okvira nacionalnih meja je pustila okoli pol milijona Slovencev in Hrvatov ob cinični Sforzovi ugotovitvi, »da Italija ni kriva, ker so se znašli na njeni strani Alp«). Ta razmejitev je zagotovila Italiji na slovenskem ozemlju celo več v primerjavi s črto londonskega pakta, saj je bilo preko nje priključeno k Italiji območje, ki je zajemalo Trbiž, Postojno in Snežnik. Tako je bil slovenski narod (ocena E. Kardelja) ponovno in še usodnejše razkosan. Italija si je torej zagotovila strateško ofenzivno mejo in naj bi s Trstom v svoji posesti po Sforzovi zamisli postala vodilna sila v »antihabsburški povezavi z državami naslednicami« in tako zapolnila praznino, ki je zazevala po zlomu

dvoglave monarhije. Sforza zato zameri B. Mussoliniju, da ni razumel prave vsebine rapalske pogodbe, ki jo je štel le za ugodno »odskočno desko« med premirjem in čakanjem (med katerim je sklenil celo dva hipokrizijska »prijateljska« pakta z Jugoslavijo 1924 in 1937), medtem ko si je, Giolitti-Sforzova meščansko parlamentarna vlada prizadevala zgraditi svoj »politični patronat« nad svojo jadransko sosedo z diplomatsko-političnimi sredstvi. Čeravno tudi ta ni izključevala drastičnejših metod (podpora italijanskega generalštaba hrvatskim in črnogorskim separatistom). Nasprotno je Mussolini sodil, da je nujno razbiti Jugoslavijo na majhne vazalne državice (repriza inačice Sonninove zamisli), ker bi lahko šele to omogočilo novi megalomanski sredozemski militaristični sili, da spremeni Jadransko morje v zaprti »mare nostrum« in tako razširi zaledje za uresničevanje splošnih načrtov imperijske ekspanzije (postopna priključitev Albanije, napad na Grčijo).

Raznarodovalno, odtujevalno nasilje nad avtohtonim slovenskim in hrvatskim prebivalstvom v Julijski krajini se je začelo, na to velja posebej opozoriti, že za časa liberalnega režima kljub slovesnim nasprotnim zagotovitvam njegovih najvišjih predstavnikov (kralja in vlade). »Fašizem je nasledil ta nacionalistični program,« kakor ocenjuje E. Apih (referat na italijansko-jugoslovanskem študijskem simpoziju o temi Trst 1941–1947) »in ga silovito potenciral. Projekt imperialistične ekspanzije proti Balkanu je pritegnil tudi ‚mejaški fašizem‘. Fašizem, ki si je prizadeval, da bi postavil na glavo stoletno razmerje med mestom in zaledjem: Trst naj bi obdržal svojo vlogo metropole in naj ne bi bil več odvisen od svojega zaledja, marveč naj bi postal njegov vladar. ‚Mejaški fašizem‘ je treba uokviriti v zgodovinsko realnost režima v Italiji; treba ga je gledati kot pojav, ki ni lokalnega značaja, ampak označuje celotni fašizem v dimenzijah, ki niso le nacionalno-vojaške in politično-propagandistične, temveč tudi važen element odnosov med fašizmom in italijansko družbo, skratka kot enega vrhov v tezi o državi kot moči. Ta teorija ni bila potrjena le v obmejnih conah, marveč tudi v Rimu. Na tej politični platformi je prišlo v Julijski krajini tako do abdikacije kot do konsenza zmernih sil v svojo desnico, ki je znala s silo znova vzpostaviti socialni mir. V tem taboru je imel svoj položaj tudi velik del tržaškega podjetniškega sloja, ki je težil k imperialistični funkciji mesta in ki je bil morda edini primer izrecne vključitve neke krajevne sile v to politično vizijo. Premise politike »italijanizacije« etničnih manjšin so bile centralizem, nacionalizem in težnje po moči. Tudi ko fašistično nasilje ni šlo predaleč (vendar se je to malokdaj zgodilo) je bilo nosilec pravega projekta ‚kulturnega genocida‘, se pravi prisilne italijanizacije in brisanja narodnostne identitete tujerodnih etničnih skupin.«

Sicer pa je fašistična zakonodaja v skladu s svojim osnovnim načelom, da v Italiji ni nobenega drugega naroda in nobenega drugega jezika razen italijanskega, sploh zanikala obstoj manjšin in je to svoje načelo izvajala do skrajnosti na vseh področjih javnega življenja. Ne bi ponavljal posameznih dejstev o poteku tega ciničnega narodnostnega odtujevanja, ki so ga izvajale italijanske oblasti na novo priključenih ozemljih po prvi svetovni vojni. Bila je to bedasta in okrutna pobuda, vrednoti etnični položaj na tem območju med dvema vojnama tržaški historik F. Cusin, »ki je šla sčasoma na slabše in slabše tako v sredstvih kot v ciljih in o katerih je dobro, da so Italijani prav posebno poučeni«. »Težo militantnega in pasivnega protifašističnega odpora nazorno potrjujejo policijske represalije,« opozarja med drugim M. Kacin-Wohinz (poseg na simpoziju v Trstu), »če jih primerjamo z represalijami v drugih italijanskih pokrajinah.« Prebivalstvo Julijske kra-

jine je predstavljalo okoli 2% vsega prebivalstva v Italiji, od tega je en odstotek odpadel na Slovence in Hrvate. Število obsojenih pred posebnim sodiščem – Slovencev, Hrvatov in Italijanov iz Julijske krajine do razpada fašizma znaša 15,6% vseh obsojencev in 22,9% vseh let zapora. Izmed 808 obtožencev iz Julijske krajine jih je bilo 544 Slovencev ali Hrvatov. Od skupno 47 smrtnih obsodb jih je bilo 36 ali 76,6% izrečenih proti Slovincem in Hrvatom. 10 smrtnih obsodb je bilo izvršenih kot kazen za predvojno protifašistično gibanje. Ustreljenih je bilo 9 narodnih revolucionarjev, med njimi dva Hrvata in voditelj slovenskih komunistov P. Tomažič. V nadaljevanju M. Kacinova posebej poudarja, da se je politična ločenost raznih političnih taborov »izgubljala na skupnem imenovalcu narodne osvoboditve, kakor se je pokazalo na drugem tržaškem procesu leta 1941 in naposled v oboroženem narodnoosvobodilnem boju, ki je pomenil logično nadaljevanje predvojnega odpora«. Vse to je povsem potrdilo pravilnost in daljnovidnost napovedi A. Vivantea (*Irrendentismo adriatico*), »da je utopistično pričakovati, da bi slovanstvo Julijske krajine izginilo, če pride do aneksije (priključitve k Italiji op. – J. J.). V tem primeru bi se samo postavil prisilni aparat nove države v službo enega rodu proti drugemu, se pravi, začela bi se nova oblika boja, nov italijanski državni režim jožefinskega tipa z verjetno nič ugodnejšim rezultatom.«

Agresija, ki sta jo nacistična Nemčija in Italija neposredno pripravljali že od leta 1939, je Mussoliniju omogočila, da je vendarle dosegel tisto, kar se ni posrečilo Sonninu z londonskim paktom. Pri razdelitvi jugoslovanskega plena je dobila Italija dele Hrvatskega primorja in Dalmacije z otoki, priključila je del Slovenije (Ljubljanska pokrajina), razen tega pa okupirala dele Hrvatske, Bosne, Hercegovine in Črno goro. Albaniji, ki je bila formalno v realni uniji z Italijo, dejansko pa od nje anektirana, so priključili Kosovo ter zahodni del Makedonije. Italijanski okupatorji so se v Jugoslaviji že od samega začetka vojaško znašli v položaju, ki jih ni dosti manj angažiral kot vojna v Afriki. Prisiljeni so bili že po nekaj mesecih voditi proti partizanskim odredom obsežne vojaške operacije. Jugoslavija je med vojno vezala 16 do 20 italijanskih divizij, kar je pomembno olajšalo zavezniške ofenzivne akcije v Sredozemlju in Italiji. Po uspešni zavezniški invaziji na Siciliji in izkrcanju na polotoku je bila fašistična Italija prisiljena kapitulirati, saj ni bila materialno, pa tudi moralno pripravljena na daljšo vojno. Tako so se v ruševinah za ceno stotisočev človeških življenj končale fašistične pretenzije, ki so jih pred njim gojili že nacionalistični maksimalisti, zamisel o oblikovanju širokega italijanskega ofenzivnega mostišča na vzhodni jadranski obali. Ostale so le strahotne posledice dveinpolletne italijanske okupacije (reparacijska komisija je ocenila samo škodo na deset milijard dolarjev).

Osrednja značilnost protifašističnega boja Slovencev in Hrvatov na tem območju je bila v organski povezavi pravične rešitve (pravica do samoodločbe) narodnega vprašanja z izpolnitvijo prvinskih zahtev demokratične in socialne preobrazbe, pri čemer so se med drugim oprli na principe, ki jih je razglasila protihitlerjevska koalicija v Atlantski listini in Deklaraciji Združenih narodov. Oborožen upor se je po kapitulaciji (1943) razrastle v splošno ljudsko vstajo. Na ruševinah italijanskega državnega aparata je na območjih s slovenskim in hrvatskim prebivalstvom pognala trdne korenine nova, neposredno izvoljena ljudska oblast. Duhovni in operativni pobudnik vsega tega je bila Osvobodilna fronta (OF) s svojim razvejanim programom, za katerega je bil značilen globok patriotizem, izvirno oblikovanje nove slovenske državnosti, hkrati pa prizadevanje, da bi ustvarili podlago za stvarno sodelovanje z antifašistično opredeljenim italijanskim

ljudstvom in z njegovimi naprednimi političnimi silami in tokovi. Program OF je bila Združena Slovenija, ki naj bi zajemala vse ozemlje, na katerem strnjeno žive Slovenci, pa tudi tisto, ki je bilo raznarodeno v minulem razdobju. Logična posledica te splošne naravnosti so bili akti najvišjih predstavniških teles narodnoosvobodilnega gibanja (Vrhovnega plenuma OF, ZAVNOH, AVNOJ) o priključitvi Slovenskega primorja in Istre k svobodni Sloveniji oziroma Hrvatski v federativni Jugoslaviji. Ti akti sicer niso pomenili še formalne priključitve, marveč slovesno samoodločitveno deklaracijo, se pravi potrditev dejstva, da je bila v politično in vojaško usklajenem in zmagovitem protifašističnem boju dosežena dejanska enotnost in združitev slovenskega oziroma hrvaškega naroda na njenem celotnem narodnem ozemlju.

Nosilci jugoslovanskega osvobodilnega gibanja so aktivno podpirali protifašistične napore drugih, še posebej sosednjih narodov, prizadevali so si za ustvaritev čim širše, učinkovite demokratične protifašistične fronte. V okviru tega zapisa se bom dotaknil odnosov med jugoslovanskim in italijanskim odporniškim gibanjem le delno iz razmejitvenega vidika. Skupno in sporazumno je bilo namreč izhodišče, da bi morali biti načeli narodnosti in samoodločbe podlaga za novo razmejitev po koncu vojne in da je pomenila rapalska meja (1920) kršitev teh načel. To je tem pomembnejše, ker se je poznejša uradna italijanska politika v glavnem razšla s temi pogledi, ki so pomenili nadaljevanje progresivnega dela izročila risorgimenta v italijanski rezistenci. Za narodnoosvobodilno borbo, je med drugim ocenjeval eden izmed voditeljev italijanskega odporniškega gibanja in poznejši ministrski predsednik F. Parri, je bilo samo po sebi umevno, da je morala upoštevati odnose z obmejnimi narodi, ki so se borili proti istemu sovražniku. Glede odnosov s Francijo in Jugoslavijo pa je bilo treba upoštevati tudi agresijo, ki so jo ti narodi doživeli s strani fašizma. Izmed dokumentov organov italijanskega odporniškega gibanja bom zavoljo podrobnejše sistemizacije načel in stališč do razmejitvenega vprašanja navedel proglas, ki ga je Komite narodne osvoboditve Zgornje Italije (CLNAI) kot začasni predstavnik legitimne italijanske vlade na okupiranem območju Severne Italije naslovil (10. junija 1944) na italijansko prebivalstvo Julijske krajine in ki ne obsoja samo fašistične raznorodovalne politike, marveč označuje v zvezi s tem določbe mirovnih pogodb po prvi svetovni vojni za »kršitev pravice samoodločbe narodov«. Posebej opozarja na nujnost, »da me ta italijanski narod priznati popolno narodnostno enotnost in neodvisnost slovenskega naroda in jugoslovanskih narodov, katerim to gre po pravu in ki je posvečena z žrtvami in krvjo njihovih najboljših sinov, razglašena pa s strani njihovih ljudskih predstavnikov, ki jo je odobril najvišji zakonodajni in izvršilni organ federativne in demokratične Jugoslavije.« Italijansko prebivalstvo Julijske krajine, kateremu je ta manifest namenjen, »naj ne pozabi, da se sleherni narod, ki se bori za svojo neodvisnost in demokratično svobodo, bori tudi za skupno stvar vseh narodov.« Na koncu se zavzema za ustvaritev potrebnih predpogojev za soglasno rešitev vprašanj, ki še obstajajo med obema narodoma. Ta deklaracija je toliko pomembnejša, ker je bila sprejeta ob sodelovanju vseh strank, zastopanih v CLNAI in ob privolitvi jugoslovanskega predstavnika, kar vse omenja tudi spremno pismo. S tem se je CLNAI, kar je zlasti pomembno za našo témo, kot začasni predstavnik legitimne italijanske vlade odpovedal ne samo stari državni meji in priznal kot izvršeno dejstvo enotnost in združitev slovenskega in hrvaškega naroda, marveč se je odrekel tudi sleherni ingerenci nad slovenskim in hrvaškim prebivalstvom obmejnih pokrajin, saj je značilno, da ni apeliral na italijanske državljane, ampak le na italijansko

prebivalstvo obmejnih predelov. CLNAI je s tem, tako je vrednotil F. Catalano, prvič zavzel uradno stališče o teh vprašanjih, pri čemer je govoril z avtoriteto, ki je izhajala iz dejstva, da je predstavljal vladno nove Italije. Čeprav omenjeni in drugi dokumenti obravnavajo razne vidike medsebojnega sodelovanja in vojaškega ter političnega boja, vendar so temeljili na več ali manj identičnih stališčih, iz katerih je moč izluščiti predvsem naslednje: deklarirana načela so pomenila sorazmerno radikalen obračun s starimi nazori (obsodba raznarodovalne politike in boj proti šovinizmu). Stvarno pa je z njimi CLNAI (ne glede na nekatera poznejša stališča, ki se niso skladala s temi pogledi) priznal: 1. obstoj in delovanje NOVJ ter njenih vojaških in civilnih organov znotraj italijanske meje iz leta 1939, saj je med drugim pozival italijanske patriote, da z njo čim tesneje sodelujejo in se vanjo vključujejo; 2. priznal je izključno pristojnost organov slovenskega oziroma hrvaškega osvobodilnega gibanja na strnjeno slovenskih, odnosno hrvaških območjih Julijske krajine ter soprastojnost na narodnostno mešanih območjih in 3. CLNAI je kot začasni predstavnik italijanske vlade na zasedenem območju Severne Italije potrdil sklepe najvišjih predstavniških organov (Vrhovnega plenuma OF, ZAVNOH, AVNOJ) jugoslovanskega osvobodilnega gibanja glede samoodločbe in združitve Slovencev in Hrvatov Julijske krajine z matičnima narodoma, kar je interpretiral sicer ne kot potegnitev nove dokončne meje, marveč kot sprejem načel za novo razmejitev med obema državama po končani vojni. To odlaganje pa ne zmanjšuje dejstva, da sta bili obe strani soglasni glede tega, da je bila stara (rapalska) meja krivična in da je pomenila grobo kršitev načel samoodločbe in narodnosti ter da jo je spriči tega nujno revidirati v skladu s prej omenjenimi sporazumno sprejetimi načeli.

Osvoboditev Slovenskega primorja in Istre s Trstom in Gorico 1. maja 1945 in prodor na reko Sočo je bila posledica predvsem dveh dejavnikov: množičnega razmaha že omenjene splošne vstaje, ki je na tem območju zajela veliko večino slovenskega in hrvaškega prebivalstva ter pomemben del antifašistično usmerjenih pripadnikov italijanske narodnosti ter, kar velja posebej poudariti, strateško odločno zasnovane in vojaško učinkovito izvedene akcije IV. Jugoslovanske armade skupaj z enotami slovenskega IX. Korpusa NOV in drugih enot ob neposredni podpori organiziranih oboroženih protifašističnih sil (še posebej v zaključnem boju za Trst). Hkrati pa je bil to tudi pomemben prispevek k splošni, skupni zavezniški zmagi nad nacistično Nemčijo. »Padec Trsta, kakor tudi vse druge zmage v vojni, so bile končni rezultat kombiniranega zavezniškega pritiska, ki se je čutil na Renu, Odri in Labi, prav tako tudi na Soči in v planinah Slovenije. Ta skupni pritisk zaveznikov je Nemce razbil. Toda vse to ne more zbrisati zgodovinskega dejstva,« je povzel G. Cox (*The road to Trieste*), »da je dejansko jugoslovanska IV. Armada premagala nemške sile v Istri. Potrebno je dati Jugoslovanom pred zgodovino popolno priznanje. Kar pa se tiče mejnega vprašanja, če to izrecno dodam (kasnejši razplet je to povsem potrdil), je bila ta prepričljiva vojaška zmaga tisti temeljni element, ki je zagotovil, če si dovolim še ta odmik, da sedanja jugoslovansko-italijanska meja poteka tam, kjer je bila z osimskimi sporazumi (1975) dokončno zakoličena. Samo na ta način si je pridobil majhen, v preteklosti zapostavljen, teptan, »nezgodovinski« slovenski narod legitimacijo, da se tudi na povojnih mirovnih pogajanjih (navkljub nasprotovanju, spletkam in pritiskom mnogo večjih in močnejših – veselil) uspešno bojuje za zeleno mizo za tako novo razmejitev, ki ne bo več tako usodno, kot se je to zgodilo v Rapallu, pohabila njegove narodne in državne celovitosti (integritete).

Vprašanje jugoslovanske zahodne meje, če se povrnem k osrednjim dogajanjem pred in po koncu vojne, je dobilo še posebej po letu 1943 prvorazredni mednarodni politični pomen in razsežnosti. Velika Britanija je namreč hotela popolno nadzorstvo nad Trstom kot nujen pogoj za zagotovitev povojnega angleškega vpliva v Italiji, srednji Evropi in na Balkanu. To je strateško in predvsem politično ozadje nenehnega vztrajanja britanskega predsednika vlade W. Churchilla v letih 1943 do 1945 za močno vojaško akcijo, ki bi omogočila zasedbo Trsta in nato napredovanje preko Slovenije do Dunaja in Budimpešte, da bi tako preprečili Rdeči armadi prodor v osrčje Evrope. Nekateri britanski krogi celo niso l. 1943 izključevali možnosti – tako med drugim povzema A. G. de Robertis (*Le grandi potenze e il confine guiliano 1941–47*), da bi bila pod njihovim nadzorstvom ne samo Julijska krajina, marveč tudi Slovenija in Hrvaška, kar bi se lahko raztegnilo celo do Srbije. Sicer pa so v glavnem štabu britanskega feldmaršala H. Alexandra že konec leta 1943 sodili, da bi operacije delno preselili iz Italije na drugo stran Jadrana, kot to v svojem referatu na četrti okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev decembra 1985 na Brdu pri Kranju navaja britanski zgodovinar sir D. Hunt. Ko pa je nemški feldmaršal Kesselring ustavil zavezniško napredovanje v južni Italiji, je Alexander opustil te načrte in jih spet obnovil šele leto dni pozneje. Predlagal je, da bi premestili britansko VIII. armado v Jugoslavijo. Njena oporišča bi bila Split, Šibenik in Zadar, ukazali pa bi ji, naj naglo napreduje proti Reki in Ljubljani. V. ameriška armada pa naj bi se spoprijela z Nemci ob reki Adiži. Toda tudi s temi obsežnimi načrti ni bilo nič. Kako trdovratno se je Churchill oklepal teh zamisli, kaže med drugim pismo južnoafriškemu feldmaršalu J. C. Smutsu, ko je zagotavljal, da bo celo v primeru, »če bi se vojna zgodaj končala, naročil Alexandru, ki je bil poveljnik zavezniških sil v Sredozemlju, da udari z oklepnimi vozili.«

Kasneje so programirali manjše vojaške operacije. Kar je bilo še posebno pomembno za Jugoslavijo (pričevanje generala V. Velebita, šefa misije NOVJ pri Britanskem vrhovnem poveljstvu), naj bi v zadnji zdaj že zelo zmanjšani »istrski verziji« zavezniki napadli Istro s pomočjo NOV in bi nato zavezniške sile, potem ko bi uničile nemške obrambne črte na obali, hitro preko Ljubljane krenile na Dunaj in Madžarsko. »Churchill je želel zvedeti za Titovo reakcijo,« obnavlja potek dogodkov v svojih Spominih Velebit, »glede na možnosti izkrcanja zavezniških sil na vzhodni jadranski obali. Istro je izbral iz več razlogov. Eden izmed njih je bil morda ta, ker Istra ni bila formalno del jugoslovanskega ozemlja, ampak del Italije, in je imel torej polno pravico, da izvede invazijo brez privolitve jugoslovanske strani. Ne glede na ta formalnopravni vidik je Churchill vedel, da AVNOJ vztraja pri svoji pravici do tega območja in da računa z njegovo priključitvijo k Jugoslaviji. Vedel je tudi, da v Istri operirajo številni odredi NOVJ in je želel zagotoviti njihovo sodelovanje in pomoč v primeru, da bi se zavezniške kopenske sile izkrcale na istrski obali.« Do epiloga te zadeve (operacija GELIGNITE) je prišlo šele po razgovorih med maršalom Titom in feldmaršalom Alexandrom konec februarja 1945 v Beogradu, ko se je pokazalo, da britanski vojaški načrtovalci ne računajo več s podobnim posegom. To je bilo namreč očitno iz Alexandrove izjave med razgovori, da zavezniški načrti sklepne kampanje proti Nemcem ne predvidevajo nikakršnih operacij večjega obsega na jugoslovanskih tleh in da so torej spregledali nerealnost takega početja.« Zanimivo iz več razlogov je, kako že omenjeni sir Hunt opisuje potek tega srečanja. Alexander naj bi bil po njegovem romantičen slovanofil in nič manj romantično ni občudoval ljudi, ki so sodelovali v

neregularnih partizanskih operacijah. Nanj je najbrž močno vplivalo (tako Hunt) tudi njegovo izkustvo v vzhodni Evropi po prvi svetovni vojni, zato je bil navdušen nad pristrčnim pogovorom z maršalom Titom. Pojasnil je, da zdaj ne more začeti operacij v Jugoslaviji, ker je poslal okrepiteve na zahodno fronto. Nato je postavil vprašanje o Julijski krajini. Dejal je, da na prvi pogled kaže, da bi moral prevzeti nadzor nad celotnim ozemljem zahodno od meje iz leta 1939, vendar to nikakor ne bi vplivalo na dokončno mirovno ureditev. Pogovor je tekel tako gladko, nadaljuje Hunt, da se Alexandru sploh ni zdelo vredno postaviti vprašanja demarkacijske črte. V strogo osebni brzojavki generalu Brooku pa je sporočil, da je bil njegov obisk v Beogradu nadvse uspešen in da je bil maršal Tito zelo prijateljski, razumen in pripravljen sodelovati ter brzojavko sklenil, da lahko s čisto vojaškega vidika dobi vse, kar potrebuje. Kot dopolnilo k temu je značilno tudi pričevanje Velebita, ki je bil na drugem sestanku med Alexandrom in Titom v Beogradu prevajalec. Po njegovi verziji je Alexander spet opozoril, da potrebujejo Trst kot bazo za preskrbo in komunikacije proti severu. Želel je samo komunikacije skozi Trst in Trbiž, pri čemer mu je Tito odvrnil, da je pripravljen dati na razpolago preskrbo in komunikacije skozi Ljubljano in Maribor. Nato je spet nekdo omenil, tako se spominja Velebit, nekakšno vojaško upravo. Tito pa je še naprej vztrajal, da ne moremo odstopiti od načel, naj torej ostanejo na oblasti narodno osvobodilni odbori, ki bodo zagotovo solidno izpolnjevali vse želje zavezniške vojske. Ob nobenih priložnostih niso govorili o tem, da bi zavezniki potrebovali Trst iz političnih razlogov. Prvič in drugič so celo poudarili, da potrebujejo Trst za središče preskrbe in komunikacij, kakor se spominja Velebit. Iz vsega tega je moč izluščiti, da dejansko ni bilo nikakršnega dogovora, do kje bi lahko napredovale jugoslovanske enote. Kasneje je bilo v zahodni časnikarski kampanji slišati, da bi to moralo biti pri Reki, kar pa ne ustreza resnici. Maršal Tito je v razgovoru z dopisnikom londonskega Timesa 12. novembra 1945 potrdil, »da ni bilo niti ustmenega niti pismenega sporazuma, po katerem naj bi britanska ali jugoslovanska vojska okupirala Trst. Alexander mi je dejal, da so mu potrebne prometne zveze iz Trsta in pristanišča za oskrbovanje čet na severu. Toda ničesar ni izjavil o tem, da bodo zavezniki okupirali Trst, to je bilo prepuščeno samemu razvoju kampanje.«

Res pa je prišel britanski feldmaršal, če se vnovič sklicujem na pričevanje Britanca Hunta, s svojimi stališči navzkriž tako s Churchillom kot s Trumanom, da o združenih načelnikih štabov in State Departmentom niti ne govorimo. Alexander si je namreč prizadeval zgolj izpolniti sporazum, sklenjen s Titom v Beogradu. Zavedal se je, da se je vojaški položaj od februarja spremenil, kljub temu pa je bil šokiran, ko je dobil 2. maja 1945 sporočilo generala A. Jovanovića z zahtevo, naj se vse zavezniške čete umaknejo na Sočo. Tam, kjer so bile čete dejansko v stiku, v okolici Trsta, je prevladoval težaven modus divendi. Alexander se ni pretirano vznemirjal. Domneval je, da bo nazadnje Jugoslavija dobila vso Julijsko krajino, tudi Trst, med tem pa so bile njegove linije komunikacij v Avstrijo varne. Svoje poglede na položaj je pojasnil v osebнем telegramu Churchillu 5. maja, v katerem pravi, »da je Tito sedaj v veliko boljšem vojaškem položaju, kot sem predvideval, ko sem bil v Beogradu, in hoče to izkoristiti. Takrat je upal, da bo lahko vkorakal v Trst, ko ga bom jaz naposled zapustil. Zdaj pa se hoče zasedrati v mestu, meni pa dati le pravico do uporabe.« Kljub temu je bil Alexander prepričan, »da bo maršal Tito spoštoval prvotni dogovor, če bo dobil zagotovilo, da bo potem, ko jaz ne bom več potreboval Trsta kot oporišča za svoje čete v Avstriji, mesto lahko

»vključil v svojo novo Jugoslavijo« (Alexandrova sugestija je bila v marsičem drugače Edenovega predloga v Jalti). Sicer pa je bil edini zahodni politični voditelj, s katerim se je Alexander docela strinjal. A. Eden, takratni britanski zunanji minister. Na Alexandrovo osebno brzojavko pa je Churchill hitro in odrezavo odgovoril, »da ne more biti govora o tem, da bi se mi sporazumeli o vključitvi Istre oziroma kateregakoli dela predvojne Italije v novo Jugoslavijo«.

Za dodatno razjasnitev okoli tega ključnega vprašanja še kratek odmik: med razgovori Tito-Churchill avgusta 1944 v Italiji se je pomemben del nanašal tudi na prihodnost Istre in Trsta. Kljub številnim verzijam o njihovem poteku je predsednik Tito leta 1974 (intervju za Delo 25. maja) povedal naslednje: »Izčrpno sva se pogovarjala o vprašanju usode Istre in Slovenskega primorja, Trsta itd. Moram reči, da je bil Churchill precej prožen. Ni hotel veliko diplomatizirati, ampak je odkrito rekel: Istro boste dobili vi, Trsta pa ne boste dobili. Dobili boste območje tja blizu do Trsta, toda Trsta vam ne moremo dati, ker je Italija vstopila v vojno na naši strani in moramo Italiji kaj dati. Beseda je bila tudi o Pulju. Rekel je: Pulj bi nam bil potreben za ofenzivo proti Avstriji, ker je to luka, ki nam bi bila potrebna, dokler Trst ne bo osvobojen. Strinjal sem se s tem, da zavezniška vojska uporablja letališče v Pulju in cesto od Pulja do Trsta. O tem sva se takrat lepo pogovarjala in dogovorila. Sam sem si mislil, da bomo pozneje to reč morda popravili, da bomo verjetno lahko hitreje prišli v Trst, ko pa ga bomo osvobodili, bo to vprašanje rešeno tako, kakor je treba. In tako sem tudi ravnal. Četrtri armadi sem zato dal povelje, naj gre v forsiranem maršu proti Trstu, naj ne gleda na Reko, ampak naj gre mimo nje, naj tam pusti manjši del sil in naj prodre v Trst. Tako je bil že 1. maja Trst v naših rokah.«

V tem kontekstu naj omenim še en pomemben vidik in sicer občutljivo vprašanje civilne uprave na območju slovenskega Primorja in Istre, kjer je bila dejanska oblast že dalj časa v rokah narodnoosvobodilnih odborov. Fašistični upravni aparat je bil namreč povsem razbit in njegovi funkcionarji so zvečine našli pribežališče v mestih, kjer so bile nemške posadke. Angleži so zavrnilo narodnoosvobodilne odbore kot ilegalne in smatrali za »obstoječo« oblast stari razgnani fašistični administrativni aparat, ki mu naj bi po njihovem čimprej vrnilo nekdanje funkcije. V tem je bil temeljni nesporazum (tako med drugim presoja V. Velebit) med zavezniški in narodnoosvobodilnim gibanjem (NOG), o katerem pa niso razpravljali in je ostal prikrit ter je pozneje, ko so zavezniške sile res stopile na ozemlje Slovenskega primorja in Istre še bolj prišel do izraza in še bolj motil že tako napete odnose med zavezniškimi vojaškimi poveljstvi in NOG. Velebit pa meni, da so bili v ozadju nepriznavanja »revolucionarnih« narodnoosvobodilnih odborov britanski »imperijski« interesi za ohranitev naklonjenosti konservativne italijanske vlade, ki so bili močnejši od zavezniške solidarnosti.

Podrobno načrtovana (pač že spričo tega ni mogla ostati prikrita) operacija jugoslovanske armade za razbitje nemške vojske na območju Julijske krajine ter zasedba Trsta in Gorice 1. maja 1945 pa je vendarle presenetila angloameriške politične in vojaške kroge, ki so računali, da bo zagrizen odpor obkoljenih nemških čet na reški fronti zaustavil jugoslovansko napredovanje in da bodo angloameriške enote pred jugoslovanskimi zavzeli Trst. Kljub Churchillovemu pospeševanju so namreč enote novozelandske divizije generala B. Freyberga prispele v to jadransko pristanišče šele dan pozneje (2. maja). Tako se je odprlo zadnje poglavje tržaške krize, ocenjuje E. Barker in dodaja, da Churchill ni bil v skrbeh samo zavoljo Trsta, ampak še bolj zaradi obsežnejšega problema – kakšna

bo podoba povojne Evrope. V Churchillovi zabeležki, ki jo je označil kot zaupno, je svojemu preizkušenemu sodelavcu in prijatelju zunanjemu ministru Edenu sporočil naslednje: »Sodim, da moramo biti odslej pripravljeni podpreti Italijo proti Titu. Tita moramo pustiti, da se sam kuha v svojih planinah v balkanski omaki, ki je trpka. Toda dejstvo, da smo splošno naklonjeni italijanskim zahtevam, kar se tiče vrha Jadrana, nam daje možnost vplivanja na italijansko notranjo politiko proti komunistom in divjakom, ki bi lahko pomagali pri razpadu italijanske države. Ugasnila je moja naklonjenost do Jugoslavije, ki kot država mora temeljiti na sporazumu Tito-Šubašič itd. Z druge strani upam, da še lahko rešimo Italijo boljševiske kuge. Zgornje je le za vaše oči. Prosim, če me obvestite, kaj vi o tem mislite?« Ta kratka zabeležka, sestavljena marca 1945, je ključ, kakor vrednoti Velebit, »britanske politike do Jugoslavije skozi dolgo vrsto let. Tudi še danes nam pomaga, da boljše razumemo britanske politične manevre, za katere je uspela britanska diplomacija pridobiti tudi Združene države Amerike.« V teh parametrih se je sukala britanska politika ves čas, ko so po vojni bili konservativci še na oblasti in z nekaterimi niansami tudi še za tem, ko so prevzeli vladno krmilo laburisti, ko je šlo za Jugoslavijo in njen diplomatski boj za povojno novo razmejitvev z Italijo.

Še kratko o dotedanji ameriški politiki do »jadranskih« vprašanj. Ameriški odločujoči vojaški in politični dejavniki niso imeli posluha za Churchillovo splošno »vzhodno-politično« strategijo. Bistvo nasprotovanja ameriškega predsednika F. D. Roosevelta glede omenjenih in drugih britanskih predlogov za operacije v smeri Južne Evrope je izhajalo iz njegovega prepričanja, da vodi najhitrejša in človeško najcenejša pot do končne vojne zmage skozi zahodno Francijo in da nima smisla spravljati v nevarnost življenja ameriških vojakov zaradi tega, da bi zaščitili realne ali fiktivne britanske interese na evropskem kontinentu. Predsednikovo stališče so docela podprli general G. Marshall, načelnik združenega štaba ameriških oboroženih sil in drugi visoki ameriški poveljniki. Ko je še po izkrcanju v Normandiji (operacija Overlord) Churchill pritiskal na Roosevelta, da bi uporabil ameriške sile za boj v južnovzhodni Evropi, mu je ameriški predsednik brzojavno odgovoril, »da glede na sovjetsko-britansko-ameriški sporauum v Teheranu ne more brez Stalinovega soglasja privoliti v kakršnokoli uporabo vojnih sil oziroma opreme na kakem drugem mestu«. Razen vojaških so imeli namreč takrat ameriški odgovorni krogi tudi resnejše pridržke glede političnih vidikov te Churchillove strategije. O tem razpotju tržaški zgodovinar G. Valdevit (poseg na že omenjenem simpoziju v Trstu novembra lani) sodi, da je do konca aprila 1945 sicer obstajala angleška politika, ni pa bilo še nikakršne ameriške politike. Razloge za to je treba iskati v posebnem Rooseveltovem načinu gledanja na vojno oziroma njegovem odnosu do vojakov, ki jih je privilegiral, kar je bila posledica mnenja o prvenstveni pomembnosti vojaške zmage, kar je pomenilo: zaključiti vojno v Evropi s čimmanjšimi izgubami, maksimalno omejiti uporabo čet (razen v Nemčiji) za sasedbene manevre, da bi tako lahko osredotočili vse sile v kampanjo na Pacifiku. To ne pomeni nujno, da je bila Rooseveltu tuja politična dimenzija problemov, ki jih je odpirala vojna. Vendar bi prav vodenje operacij moralo po eni plati omejevati izolacionistične težnje, ki jih je gojilo ameriško javno mnenje, po drugi pa ustvarjati določeno sporazumevanje s Sovjetsko zvezo za graditev novega mednarodnega reda (tako Valdevit).

Na spornem okupacijskem območju Trsta in Julijske krajine pa smo bili priče ostrih vojaških eskalacij, da bi prisilili k umiku iz Trsta in dela Julijske krajine

Jugoslovansko armado, ki je uspešno organizirala zaledno civilno upravo. Med obiskom načelnika Alexandrovega štaba generala J. Morgana v Beogradu (8. maja 1945) ni prišlo do zbližanja stališč. Kakor navaja Harris v citirani knjigi, so bili Alexandrovi pogoji naslednji: 1. Ker ni spora o tem, da potrebuje feldmaršal Alexander tržaško pristanišče ter njegove železniške in cestne prometne zveze z Avstrijo čez Gorico in Trbiž, da bi oskrboval svoje oborožene sile v severovzhodni Italiji in Avstriji, pride del območja Julijske krajine, zahodno od črte, vrisane na priloženem zemljevidu (znane v poznejši zgodovini pod imenom Morganova črta), pod njegovo poveljstvo. 2. Vse pomorske, kopenske in letalske sile zahodno od črte, vrisane na priloženem zemljevidu, se podredijo njegovemu poveljstvu s trenutkom, ko začne to veljati. 3. Feldmaršal Alexander bo upravljal to ozemlje po zavezniški vojaški upravi. Uporabljena bo vsa jugoslovanska civilna uprava, ki je že organizirana in zadovoljivo deluje. 4. Da bi se olajšala in poenostavila uveljavitev ukrepov iz prvih treh točk, bo maršal Tito z 11. majem 1945 umaknil redne jugoslovanske čete iz tistega dela Julijske krajine, ki je na priloženem zemljevidu zaznamovan z dvojno črto. 5. Vsa neregularna vojska na tem območju mora izročiti orožje zavezniškim vojaškim oblastvom in se razviti ali pa jo je treba umakniti s tega območja. Alexander, kakor ocenjuje poveljnik V. ameriške armade general M. Clark v knjigi »Svijesni riziko«, ni bil pripravljen sprejeti kompromisa s Titom, razen nekaterih podrobnosti, čeprav je naša država vnovič potrdila pripravljenost, da v polni meri ustreže zares vojaškim zahtevam zaveznikov.

Začela se je nova faza spora, ko je angloameriški pritisk vedno bolj dobival oblike neposrednih vojaških groženj, saj so bili v glavnem štabu v Caserti že 14. maja prepričani, da bi utegnil vojaški poseg v Julijski krajini sprožiti splošno vojno z Jugoslavijo ob nujnih vzporednih posledicah v Grčiji, pa tudi drugje. Churchill je že 6. maja naročil Alexandru, da pošlje na sporno območje večje, z modernim orožjem zadostno opremljene enote, letalci pa naj bi začeli s pogostimi demonstrativnimi poleti ob sklicevanju na to, »da moč pomeni varnost in mir«. Ko opisuje razplet v teh dneh, navaja Harris, sklicujoč se na Trumanovega svetovalca admirala Leahyja, da se je ameriški predsednik odločil za silo in da je admiral nato poslal v Trumanovem imenu brzojavko Stalinu, v kateri ga prosi za podporo. ZDA so zdaj docela podprle britansko stališče, kar kaže tudi Trumanovo pismo 12. maja Churchillu, v katerem med drugim pravi, da je treba vztrajati na popolnem in izključnem nadzorstvu nad Trstom, Pulo in na komunikacijski črti preko Gorice in Trbiža in da si mora feldmaršal Alexander na dovolj velikem ozemlju zavarovati lastno upravno oblast, pri čemer Truman poudarja, da bosta skupaj pretresla vso zadevo in storila potrebne korake, da bi se Tito umaknil. Nekateri so prepričani, da so na to ameriško »trdnost« v precejšnji meri vplivala rastoča nesoglasja med velikimi zavezniki (njihove različne interpretacije jaltskih dogovorov – med drugim še posebej o usodi Poljske). Med razčlenjevalci tedanje ameriške politike (tudi Valdevita) je namreč zaslediti mnenje, da tudi v tem velja iskati razloge, ki so v prvih desetih dneh maja 1945 povzročili, da se je ameriška politika s tolikšno intenzivnostjo osredotočila na Trst, na to – da je treba Jugoslovane »pognati ven«, kakor se je odločil Truman. Spravljivo stališče naše vlade in umik jugoslovanskih čet (16. maja) z ozemlja zahodno od Soče, sta dajala rahlo upanje, da bodo Angloameričani popustljivejši. To se ni zgodilo: že pred tem je dobil general Clark neposredno iz Washingtona ukaz, da okupira Beljak in Celovec, 16. maja pa je ukazal bojno pripravljenost, ker bi morda bilo potrebno v

najkrajšem času izvesti operacije, da bi odstranili jugoslovanske sile iz južne Avstrije ter vse severovzhodne Italije. Po izmenjavi diplomatskih not so se 21. maja 1945 začele umikati jugoslovanske oborožene sile s Koroške. Dva dni pred tem pa je feldmaršal Alexander v dnevnem povelju svojim četam primerjal ravnanje naše vlade »s Hitlerjevimi, Mussolinijevimi in japonskimi metodami« (to primerjavo je uporabil že Truman v pismu Churchillu 12. maja in pred tem v Caserti A. Kirk, ameriški ambasador v Italiji). To naj bi ustvarilo ustrezno ozračje, psihozo med angloamerškimi enotami, da bi bile pripravljene na odkrito oboroženo intervencijo. Značilno je, da je zaradi te žaljive primerjave maršal Tito takoj protestiral, Stalin pa šele 21. maja 1945, ko je bila vsa zadeva že zaključena. VIII. britanska armada je bila v stalni pripravljenosti. 20. maja se je napetost znatno povečala in general Clark je pomaknil svoje čete nekaj kilometrov naprej na vseh fronti proti Jugoslaviji. Kakor piše, je to med drugim pomenilo, da je moral zasesti tudi Gorico, ki so jo držali Jugoslovani. V istem času so potekale tudi druge obsežne priprave za koncentracijo čet. Po Trumanovi intervenciji je bil general Eisenhower pripravljen premestiti do pet oklopnih divizij pod poveljstvom generala Pattona na Brenner oziroma proti Italiji. Enote Sredozemskega brodivja so bile pripravljene odpluti v Jadransko morje, mnogi letalski oddelki so bili takoj pripravljene, da vzletijo. 23. maja 1945 je Vrhovno poveljstvo za Sredozemlje tudi uradno sporočilo, da so enote VIII. britanske armade skupaj z enotami II. ameriškega korpusa zavzele položaj 8 km vzhodno od Gorice. Na temelju vsega tega je pač povsem očitno, da je šlo za neposredno akcijo vojaškega pritiska velikega obsega. 26. maja je Churchill napisal osnutek poslanice ameriškemu predsedniku in mu med drugim sporočil, da je feldmaršal Alexander »pripravljen kreniti naprej 1. junija in pregnati sovražnika z njegovih položajev«. V poslanici Trumanu 2. junija (povzemam po referatu D. Bibra za tržaški simpozij) pa je Churchill predlagal, kolikor Tito v treh dneh ne bo zadovoljivo odgovoril in sprejel predlaganega sporazuma, »navodila Alexandru, da s silo okupira tolikšen del Julijske krajine, kolikor ga po lastni presoji potrebuje za zaščito svojih komunikacij in svoje zavezniške uprave«. Dodal je še, kako pomembno je dejstvo, da so Rusi vse doslej ostali mirni. »Če bi jih pustili v veri, da ni točke, preko katere nas ne bi mogli poriniti, ne bo Evropa imela nobene bodočnosti, razen še bolj strašne vojne, kot jo je svet doslej videl.« Predvideval je kratke in ostre operacije. 1. junija pa je Churchill v posebni beležki za zunanjega ministra Edena potožil, da si ni sam na jasnem, kaj se bo zgodilo v tem vznemirljivem tednu. Naj zaključim ta pregled stopnjevanja vojaškega pritiska s pripisom, da so šele 21. junija 1945 preklekali navodila feldmaršala Alexandra o vojaški pripravljenosti za primer sovražnosti z Jugoslovani.

V tem kontekstu je zlasti značilno pričevanje E. Kardelja v »Spominih«, ki so izšli po njegovi smrti: »Najbolj zaostreni in najnevarnejši položaj je nastal, ko sta se dve vojski srečali na Soči in v Trstu. Naša vojska je prišla na Sočo prej kot zahodne armade. Pri nas smo takrat premišljali, ali bi bilo morda pametno porušiti mostove na Soči in se čvrsto utrditi na njenih bregovih. Vendar vsa prejšnja Churchillova stališča zastran Trsta, njegove in Alexandrove izjave glede prehoda skozi tako imenovana ljubljanska vrata itd., še posebej pa dejstvo, da se glede Soče in Trsta sovjetska vlada ni niti z besedo izrekla ne v našo in ne v angleško korist, vse to nas je spravilo pred težko dilemo. Nismo mogli računati, da bomo dobili pri tem odločno podporo Sovjetske zveze, a tudi če bi jo dobili, smo se, upoštevajoč prejšnje sporazume, vprašali, do kakšne mere bo šla ta pomoč, to je,

kako močna in odločna bo ta podpora. V takem položaju nismo smeli izključiti možnosti, da Churchill lahko izzove spopad na Soči in da ga lahko razširi na ves problem odpiranja ljubljanskih vrat, kar bi za nas, posebej še Slovenijo, lahko bilo katastrofalno. Nasprotno, takšna možnost se nam je zdela verjetna.« Kardelj nato še omenja, da Sovjetska vlada na angloameriški ultimatum Jugoslaviji ni reagirala in da ni preostalo nič drugega, »kakor da smo ga sprejeli, ker bi sicer lahko izgubili še več«. Podrobneje je to pojasnil še ob drugi priložnosti: »Zavedali smo se, da nam ne grozijo samo zaradi Trsta, marveč da te grožnje predstavljajo tudi nevarnost oborožene intervencije proti revoluciji v Jugoslaviji, s kakršno so Angloamerikanci v Grčiji takrat že začeli. Ne glede na sporazum s Stalinom odnosno prav zavoljo sporazuma med Stalinom in Churchillom o delitvi vpliva v Jugoslaviji, nismo bili do kraja prepričani, kakšna bo reakcija Sovjetske vlade in kaj bo vse nastalo, če bi prišlo do oboroženega spopada med našo in angloameriško vojsko v zvezi z njihovim ultimatom. Čakali smo na stališče in poseg Sovjetske vlade. Toda ultimatum je potekel, njene izjave pa ni bilo. Spričo vsega tega naši državi ni preostalo nič drugega kot da sprejme diktat Velike Britanije in ZDA.« »Umaknili smo se,« pojasnjuje to dilemo predsednik Tito, »ker smo se hoteli izogniti slehernemu spopadu. Ali mislite, da nam je SZ takrat pomagala? Motite se, če mislite tako. Danes vam lahko pred tem domom (skupščino) povem, da nismo v obdobju hudega spopada, ali bomo odšli iz Trsta ali ne, dobili od SZ nobene moralne opore. Po cele noči sem presedel pri telefonu v pričakovanju, da dobim vsaj kak nasvet. Toda dobili nismo ničesar, ker tudi oni niso bili neposredno zainteresirani.«

Na osnovi beograjskega sporazuma (9. junija) so se jugoslovanske enote 12. junija 1945 umaknile iz Trsta. Velika Britanija in ZDA sta namreč takrat, če posplošim, politično vrednotili Jugoslavijo kot državo pod sovjetskim vplivom in je njuna politika temeljila med drugim na domnevi, da bi Trst v jugoslovanskih rokah pomenil oporišče SZ na Sredozemlju, kar bi po angloameriškem mnenju utegnilo usodno vplivati še zlasti na italijanski notranje politični položaj. Sicer pa je kriza, do katere je prišlo maja 1945 zaradi Trsta, med prvimi vidnimi neuspehi politike Teherana in Jalte oziroma političnih zasnov, ki so ocenjevale možnost povojnega koeksistiranja v bolj ali manj natančno določenih vplivnostnih območjih in podobnih aranžmajih v glavnem na račun manjših in šibkejših. Vsebinsko ozadje teh pritiskov razkriva tudi odmevni ljubljanski govor maršala Tita (26. maja 1945), ko je med drugim dejal: »Strašna tragedija bi bila, če bi se morali vnovič boriti za tisto, kar smo v tej vojni izbojevali. Govorilo se je, da je ta vojna pravična vojna in smo jo tudi imeli za takšno. Nočemo biti drobiž za podkupovanje. Nočemo, da nas mešajo v neko politiko interesnih sfer. Zakaj bi se našim narodom štel v zlo, ker želijo biti v vsakem pogledu neodvisni in nam hočejo neodvisnost omejiti ali kratiti . . .« Ta govor je, kot se je pozneje zvedelo, izzval hudo reakcijo SZ oz. Stalina, ker je javno obsodil politiko interesnih sfer. Pomemben pa je še posebej zavoljo tega, ker potrjuje, da je obramba in krepitev neodvisnosti bila temelj, stalnica jugoslovanske zunanje politike.

Iz vsega omenjenega je pač moč meritorneje sklepati, zakaj je bila naša država v kritičnih dneh tržaške krize »osamljena«, prepuščena sama sebi in je bila tako prisiljena sprejeti, kar so ji ultimativno z dramatičnim vojaškim pritiskom vsilili. Splošno pa pomeni umik jugoslovanskih čet iz Trsta konec tako imenovanega »vojaškega obdobja« v tej odločujoči fazi reševanja vprašanja nove jugoslovanske zahodne meje po koncu druge svetovne vojne.

(Nadaljevanje sledi)

Kontrakultura kot družbeni pojav in kot ideologija

Kontrakultura (Counterculture), ki se je porodila v nedrih radikalnega opozicijskega gibanja in družbenega protesta v ZDA ob koncu 60-tih let, je kompleksen pojav.* Tukaj analiziramo predvsem njeno vlogo na ravni ideologije, obenem pa njeno mesto v celoti radikalnega družbenega protesta mladih, še posebej pa dialektiko njenega odnosa z dominantno politično-aktivistično usmeritvijo protestnega gibanja.

Bistvo kontrakulture je najbolje izrazil njen vodilni ideolog profesor Theodore Roszak (avtor »The making of a counterculture« – 1968 in drugih del), ki poziva mlade k religiozni obnovi, povratku k religiji »v prvotnem večnem smislu« (prastara gnoza), k bistvenemu religioznemu impulzu, ki ga je sodobna kultura zavrgla, k politiki, ki naj jo vodijo »maloštevilni izbranci, ki so opiti od Boga«, k človeku, čigar center osebnosti je »Bog v nas vseh«. Pred nadaljevanjem tega povzetka Roszakovih tez o kontrakulturi se kratko zadržimo ob kontekstu družbenega dogajanja v ZDA, v katerem se je kontrakultura pojavila.

Val radikalnega družbenega protesta v ZDA, ki je kulminiral ob koncu 60-tih let, je črpal svoj zagon predvsem iz dveh osnovnih virov – boja za občanske pravice (Civil rights movement) in protesta proti vojni v Vietnamu (in proti ameriškemu vojnemu intervencionizmu nasploh). Protest je prerastel v radikalno kritiko obstoječega ameriškega družbenega reda v celoti in v politični boj za oblast, s čedalje bolj izraženimi značilnostmi revolucionarne akcije. Glavni nosilec in udarna moč »Gibanja« (»The Movement«, kot so v Ameriki poimenovali radikalni politični protest) so bili študentje ameriških univerz, kar je bistveno vplivalo na njegovo fiziognomijo. Kljub delnim rezultatom (umik Johnsonove predsedniške kandidature, obrat v vietnamski vojni – ki pa je seveda imel tudi druge tehtne vzroke, poglobljena družbena zavest o resni krizi ameriške družbe) »gibanje« ni doseglo zastavljenih ciljev in je v 1970/71 letu naglo upadlo. Do tega naglega preobrata so pripeljali predvsem objektivni vzroki: »Gibanje« je imelo ozko družbeno osnovo, pritisk najostrejših nasprotij, ki so podžigale množični upor študentov, je bistveno popustil (odpravljena je vojna obveza, ustavljeno bombardiranje Vietnama), oblasti so nastopile z brutalno represijo. Vendar so k porazu doprinesle tudi subjektivne slabosti znotraj samega »Gibanja«: pomanjkanje realnega političnega koncepta in strategije, ki bi bila v skladu z danimi družbenimi pogoji, pomanjkanje vodstva in organizacije, ki bi bila lahko nosilec trajnejše akcije, notranji razcepi in medsebojni konflikti različnih – večinoma ekstremističnih – skupin. Posledica je bila politična pasivizacija ameriških univerz, ki traja še danes.

Kontrakultura se je delno identificirala s protestnim gibanjem 60-tih let in je za nekatere več ali manj sinonim za to gibanje, oziroma njegova glavna idejna struja. Da je taka ocena ne le poenostavljena, ampak tudi napačna, je razvidno iz Roszakovih tez, ki jih povzemamo po njegovih glavnih delih (»The making of a

* Članek je skrajšana verzija obsežnejše razprave.

counterculture« – 1968; »Where the wasteland ends« – 1972; »Unfinished animal« – 1976; »Person-planet« – 1979). Roszak predstavlja kontrakulturo predvsem kot »novi eklektični religiozni preporod«, kot »edino alternativo tehnokratskemu totalitarizmu«, ki črpa svojo inspiracijo iz »razblaženih ostankov ideologije leveice, orientalskih religij, romantičnega »svetobolja«, anarhistične družbene teorije, dadaizma, tradicije ameriških Indijancev in iz večne modrosti.«

Rozzak postavlja nasproti politični akciji spreminjanje zavesti: »Novi Jeruzalem« (tj. utopija mladih) se ne začene na ravni razreda, stranke ali institucije, ampak na ne-razumski (non-intellective) ravni osebnosti, iz katere izhajajo vse te politične in družbene oblike; izgradnja dobre družbe ni v prvi vrsti socialna, ampak psihična naloga.« Za temeljno institucijo nove družbe Roszak proglašča utopično komuno mladih pod vodstvom mistično navdihnenih karizmatičnih voditeljev. Pri tem izrecno zavrača idejo o možnosti demokratičnega socializma, delavske kontrole in participacije v upravljanju. Roszak poziva mlade, naj se odprejo »vizionarski domišljiji« in mistični zavesti, le-ta pa je po njem edina, ki ustvarja celega človeka, ki ga vrača samemu sebi. Tisti, ki to vizijo odkrivajo, so lahko le preroki in mistiki, kot na primer Böhme, Tolstoj in mojstri zen-budizma.

V duhu teh temeljnih opredelitev so tudi ostale Roszakove teze, kot je npr. njegova obsodba kulture, ki je »podrejena znanstveni racionalnosti« in znanstvenikov, ki so po njegovem »odsekali prirodne pojave od njihove prvotne religiozne povezave«, pa njegovo povzdigovanje psihologije, ki naj bo »ustvarjalec terapij vizionarskega duha« in nove »sinkretične discipline odrešitve«, ki naj bi se porodila iz raznih sekt, vzhodnih religij, spiritističnih in okultnih skupin, pop kulture in iz delovanja raznih gurudev in svetnikov.

Med drugimi ameriški avtorji, ki zastopajo kontrakulturni koncept, velja omeniti še Charlesa Reicha in njegovo knjigo »Ozelenitev Amerike« (The greening of America – 1970). Tudi Reich oznanja »revolucijo v zavesti«, katere nosilci so pristaši kontrakture.

Kako se je pojav kontrakture odrazil v ameriškem družbenem in političnem vrenju šestdesetih in sedemdesetih let?

V ameriških virih lahko zasledimo prve reakcije v politični praksi študentskega gibanja – in to v času, ko kontrakultura še ni bila jasno izdiferencirana idejna tendenca in koncept. Kritična razmejitev s kontrakturnimi (v začetku bolj poznanimi kot hipijevskimi) tendencami se je znotraj študentskega gibanja le postopoma razvijala in postane jasneje formulirana šele v poznejših dokumentih gibanja, ko se začne govoriti o »dveh vrstah ciljev« znotraj gibanja – »eksistencialnem humanizmu« na eni in »radikalni spremembi družbenega reda« na drugi strani, pri čemer se opozarja na neizbežno napetost med eno in drugo usmeritvijo (načrt dokumenta o politični strategiji za konferenco SDS v Kewadinu, Michigan, junija 1965). Idejna diferenciacija med dvema poloma: »notranjo« proti »zunanji« revoluciji, oziroma kontrakture in njenega »preobrata v zavesti« proti politični akciji za stvarno družbeno spremembo, ki se kaže v različnih izjavah in dokumentih, je v kulminaciji študentskega gibanja postala dominantna – četudi ne edina (paralelno se je dogajala diferenciacija s terorističnim ekstremizmom na enem in oportunističnim politikantstvom »koalicijske politike« na drugem krilu).

Ko se je kontrakultura pojavila z Roszakovo in Reichovo knjigo kot oblikovan koncept in program, se je okrog njenih idej vnel živahen kritičen dialog, iz katerega povzemamo nekaj karakterističnih mišljenj. Kenneth Keniston, profesor psihologije in psihijatrije na Yale univerzi (avtor knjig »Young radicals« – 1968 in

»Youth and dissent« – 1971), je opozoril na nevarnost, da obrat kontrakulture k »novi zavesti« pripelje do izstopanja mladih iz boja za družbene spremembe, na nevarnost, da bo »kontrakulturo kooptirala prav tista kultura, kateri se (kontrakultura) nominalno zoperstavlja«. Keniston ugotavlja, da so nosilci kontrakulture predvsem mladi beli Američani iz višjega-srednjega sloja, medtem ko »večina črncev, chicanos in delavske mladine, prav tako pa tudi sinovi in hčerke iz nižjega srednjega sloja gledajo na kontrakulturo z nezaupanjem in sovraštvom«. Roszakovo rešitev ocenjuje Keniston kot preusmeritev energij radikalne mladine od boja za ustavitve vietnamske vojne, za preobrazbo naših mest, od boja proti rasizmu, bedi in za pomoč tretjemu svetu h kultiviranju »vizionarske domišljije«. Podobno je Keniston ocenil tudi knjigo Charlesa Reicha. Obenem Keniston ugotavlja (januarja 1970) dezintegracijo politične fronte študentskega gibanja; zaradi borbe različnih leninistično-maoističnih frakcij v SDS je večina študentov, ki jih je pritegnil prvobitni stil delovanja Nove levice, ostala brez organizacije.

Herbert Marcuse, vodilni ideolog ameriške Nove levice (pa tudi njen kritik), je prav tako opozoril, da je »kulturna revolucija v nevarnosti, da jo bodo integrirali v sistem: ekologija, rock and roll in ultramoderna umetnost so najbolj vidni primeri tega. Prezgodnja neposredna identifikacija osebne in družbene osvoboditve . . . bolj ustvarja pogoje za pacifikacijo kot pa za radikalizacijo in pelje k umiku iz političnega univerzuma, edinega, v katerem se lahko izbojuje svoboda«. Marcuse zaključuje, da so »kontrakulture, ki jih je ustvarila nova levica, razdejele same sebe, ko so izgubile svojo politično udarno moč in se obrnile k neki vrsti osebne 'osvoboditve' (droge, obračanju k guru-kultu in drugim psevdoreligioznim sektam)«.

Profesor Clark Butler z univerze Purdue, ki je analiziral dialektiko razvoja študentskega gibanja in kontrakulture, je prišel do zaključka, da je kljub začasni vključitvi hipijev v politično akcijo, kontrakultura končno ostala prav to, kar je: kontrakultura, čim se je namreč pokazalo, da je stvarna družbena revolucija nemogoča. S tem je zavračanje tehnokracije postalo podrejeno religiozni obnovi, v kateri se »raj spontanosti in emocionalne svobode projicira v sfero onstran obstoječe družbe, v nebeško kraljestvo«. Avtor zaključuje, da je to gibanje politično konservativno in poudarja iluzornost celotnega kontrakulturnega koncepta in »ozelenitve Amerike« (Članek v časopisu »Inquiry«, Oslo, 1975–2).

Pomembna je tudi analiza sociologa Petra Bergerja, ki meni, da se ameriškemu tehnokratskemu sistemu ni bati, da bi ga kontrakultura paralizirala, ampak da bo, nasprotno, »prispevala k krepitvi vitalnosti tehnokratske družbe, proti kateri je usmerjena, in bo služila interesom prav tistih družbenih slojev, ki se jih je najmanj dotaknila sedaj toliko slavljena sprememba zavesti«. (P. Berger: »The blueing of America« – 1971.)

V začetku sedemdesetih let je kontrakultura usahnila in jo je nasledil val »nove religioznosti« med ameriško mladino, ki mu je kontrakultura pripravila teren. Ta »religiozna obnova« je postala predmet sistematičnih socioloških raziskav, posebno pa poprišče bujne rasti raznovrstnih sekt in kultov, večinoma z orientalsko inspiracijo, ki so se ustalile kot velike poslovne organizacije in razvile uporabo raznovrstnih terapevtskih metod. O »novi religioznosti« je organizirano več znanstvenih simpozijev. Fordova fundacija je 1971. leta zasnovala obsežen raziskovalni projekt na univerzi Berkeley o »religiozni dimenziji kulturne transformacije mladih« na področju zaliva San Francisco. Na univerzi v Princetonu je organiziran nov Gallupov center za izvedbo anket o »novi religioznosti«. Zaele so

se razprave o konceptu »civilne religije« Roberta Bellaha, pa tudi o drugih vidikih povezave religije in religiozne inovacije z družbenimi premiki.

Robert Rossel je poudaril kot centralno vprašanje raziskave »odnos med religioznimi gibanji in revolucionarnimi situacijami, možnost zamenjave med religioznimi in političnimi gibanji in pomen faktorjev in sil, ki oblikujejo način izražanja takih gibanj v revolucionarnih situacijah«. (Iz Rosselovega referata na simpoziju v Dallasu, marca 1973.)

Nastale so nove teorije o formiranju sekt in kultov. Zaradi omejenega prostora lahko tukaj le nakažemo nekatere poudarke iz teh raziskav in analiz. Številni avtorji so preučevali delovanje in organizacijo posameznih sekt, analizirali njihov odnos do vladajočih vrednosti ameriške družbe, psihološke metode njihovih mističnih voditeljev in mehanizma odvisnosti med njihovimi pristaši.

Robbins s sodelavci iz kalifornijske univerze je označil »Unification church« južnokorejskega preroka Moona, ki je ena najuspešnejših sekt, kot gibanje verskega oživljanja, ki v kontekstu splošne moralnopolitične sekularizacije skuša rekonstituirati in rekombinirati propadajoče teistične in antikomunistične vrednote in »združiti vse sloje prebivalstva proti satanski komunistični grupaciji«.

Phelan z Northeastern university je v raziskavi Meharišijeve »transcendentne meditacije« poudaril »socialno in politično konservativni aspekt TM«, v okviru katerega se »oživljajo vrednosti civilne religije z novimi sredstvi legitimiranja«.

Foss in Larkin z Rutgers univerze sta analizirala sekto Maharaj Ji-ja in način, kako le-ta istočasno opravlja medsebojno nasprotne funkcije kot je npr. »navajanje nekdanjih disidentov, da ponovno sprejemajo afirmacijo dominantnih družbenih institucij, obenem pa trdi, da nadaljuje revolucijo z alternativnimi sredstvi«. Avtorja opisujeta psihološke pogoje, v katerih se mladi verniki naučijo sprejemati Guru Maharaj Ji-ja kot Gospodarja veselja, kako sekta pri njih razblinja vsa pojmovanja vzročnosti in jih popolnoma izolira od zunanje družbe.

Enroth in drugi avtorji z univerze Grand Rapids so pojasnili, kako na podoben način opravlja navidez kontradiktorno vlogo sekta Jesus people in kako se v njej izvaja religiozna in moralna transpozicija nasprotovanja vladajoči družbi, ki to nasprotovanje spreminja v neučinkovitost; na ta način pripadniki sekte »njim samim navkljub najdejo svoje mesto na poti povratka od kontrakulture h globalni družbi«.

Med novimi teoretičnimi koncepti sekt in kultov velja omeniti koncept Bainbridgea in Starka z Washingtonske univerze, v katerem se kulti označujejo kot »inovacije in družbene dejavnosti, ki se ukvarjajo s proizvodnjo in izmenjavo novih in eksotičnih kompenzatorjev«. Kompenzatorji se pojmujejo kot »nadnaravno nadomestilo« za neposredne družbene in življenjske ostvaritve in nagrade, ki so ljudem težko dosegljive. V tem okviru obravnavata psihopatski model kulta (ki ga izumijo osebe, obremenjene z nekaterimi oblikami duševnih bolezni); podjetniški model, v katerem utemeljitelji kulta zavedno razvijajo nove sisteme kompenzatorjev, da bi jih zamenjavali (iztržili) za velike nagrade. Taki kulti so podjetja, ki prodajajo nove kompenzatorje ali vsaj »sveže pakirane« kompenzatorje, njihov motiv pa je profit. Avtorja navajata velike profite nekaterih kultov (katerih finančno poslovanje je praviloma zavito v skrivnost), »skoraj neomejen seksualni dostop mnogih vodij kultov do njihovih privlačnih vernikov-vernec«, kakor tudi prevare, ki spremljajo mnoge kulte, posebno pri tako imenovanih avdienčnih kultih, klientskih kultih in kulturnih gibanjih. Tretji model označujeta

kot »subkulturno-evolucijski, v katerem se razvija mini-družbeni sistem in kultura, izolirana od ostale družbe, pogosto pa se prepleta s številnimi manjšimi psihopatskimi epizodami.

Številna sociološka in psihološka raziskovanja so skušala bolje osvetliti značilnosti »religiozno-mističnega vala« v funkciji specifičnih potreb mladih, njihovega iskanja identitete, ustvarjanja slike o svetu in njihovega razreševanja adolescenčne krize, ki je s tem povezana. Nekateri sociologi menijo, da je prav v tej smeri potrebno iskati osnovne razloge in odgovore bolj kot na področju splošnih družbenih pojavov.

Raziskovanje »nove religioznosti« je spodbudilo razprave in nasprotovanja glede koncepta sekularizacije. Nekateri avtorji so mnenja, da s širjenjem novih kultov in sekt nastopa preobrat v dosedanjem procesu odmiranja religiozne zavesti, ki se označuje s pojmom sekularizacije. Drugi pa zastopajo tezo, da pri teh pojavih sploh ne gre za obnovo religioznih vrednot, ampak samo za specifično manifestacijo nezadržnega procesa nadaljnje sekularizacije sodobne družbe. To je predvsem mnenje vodilnega britanskega sociologa religije Bryana Wilsona, podpisajo ga pa tudi nekateri ameriški avtorji.

Posebno pozornost je pritegnil Bellahov teoretični koncept »civilne religije«, pri katerem gre za svojevrstno interpretacijo religije kot specifične oblike posvetne ideologije ameriške družbe. Robert Bellah – ki je profesor sociologije in komparativnih študij in dekan sociološke katedre na kalifornijski univerzi v Berkeleyu – zastopa v svojih knjigah (»Civil religion in America« – 1967, »The broken covenant« – 1975 in drugih) tezo, da ima ameriška družbena kriza v bistvu religiozen pomen, da je Ameriki potrebna »moralna in religiozno-politična vizija«. Poziva k »revitalizaciji revolucionarnega duha mlade generacije«, k »psihični revoluciji« in »notranji reformi spreobrnitve«. Njegove teze so zelo podobne Roszakovim; prav tako kot Roszak tudi on igra dvojno vlogo sociologa-interpretatorja in ideologa obenem (poimenovan je celo za »najvidnejšega preroka civilne religije v Ameriki«). Bellah priporoča »infuzijo vzhodnjaške mistike, ki prinaša nov občutek transcendentnega v našo kulturo« in predvideva povečan vpliv vzhodnih religij. Dobil je vodilno vlogo v projektu raziskave »nove religiozne zavesti« na Berkeley univerzi, ki jo je financirala Fordova fundacija; v 1974. letu pa so ga celo kandidirali za dekana nove sociološke šole na najbolj prestižni ameriški akademski ustanovi – »Institute for advanced research« v Princetону – vendar pa je bila njegova kandidatura končno zavržena pod vplivom drugačnih tendenc na Princetonu. Bellahov koncept je med ameriškiimi znanstveniki naletel na kritiko, namreč da je »po definiciji konservativen«, da manipuliranje s simboli civilne religije, opazno pri ameriškem predsedniku, lahko pomeni grožnjo političnemu sistemu (Wimberley); da ni pričakovati, da bi obnovo, na katero poziva Bellah, lahko vodil mladostni pripadnik novih religioznih in parareligioznih gibanj, ki so se razrastla kot gobe po dežju, saj ta gibanja niso usmerjena k demokratičnim in humanističnim ciljem (Johnson, Stauffer). Kritične poglede ameriških sociologov na kontrakturno religiozno obnovo so karakteristično povzeli avtorji Robbins, Anthony in Richardson, ki predvidevajo kot možno bodočnost »nekako ekonomsko in politično kontrolo IBM tipa nad mistificiranim prebivalstvom, ki se zateka v okultizem«.

Iz večstranskega vpogleda v konkreten nastop kontrakulture, v vso tisto heterogeno prakso, ki jo Roszak imenuje »eklektični religiozni preporod«, je moč kar jasno zazreti njeno družbeno vlogo na ameriški sceni. Kontrakturni obrat k

religiji je prehod od družbene in politične akcije, ki je bila opozicijska in celo revolucionarna, k »prevratu v zavesti«, pri katerem se je zavračanje družbe omejilo na »novo zavest« kot nadomestilo za akcijo – ob hkratni pasivni pomiritvi z vladajočo družbo na političnem terenu. Kontrakultura je opravila svojo funkcijo predvsem v sferi idej, kulturnih vrednot in množične psihologije, in šele bolj posredno – toda zato nič manj uspešno – v sferi politike.

Tokovi in preobrati v tej kulturno-idejni sferi so intimno povezani s tisto specifično razsežnostjo krize ameriške družbe, ki jo Jürgen Habermas označuje kot »krizo legitimiranja«. Habermas je pokazal, na kakšen način povečana potreba države po poseganju v ekonomske procese razvitega kapitalizma pripelje do »krize legitimiranja« (J. Habermas: Legitimation crisis – 1973) in kako se ta potreba širi tudi na vse obsežnejša družbena področja, ki vključijo tudi družbeno-kulturni sistem, sistem vrednot in ustvarjanje pomena. V tej krizi legitimiranja se ponuja kot najprikladnejši izhod manipulacija v različnih oblikah, vključno z ideološko in kulturno. Obenem pa Habermas opozarja na težave manipulacije v sferi kulturnega sistema, ki je »karakteristično odporen proti administrativni kontroli. Ne obstaja namreč administrativno ustvarjanje smisla (pomena), kvečjemu ideološka erozija kulturnih vrednot. Pridobivanje legitimitete je samouničevalno, kakor hitro se način tega pridobivanja razkrije.«

Habermas je prepričljivo analiziral tiste vidike družbenega dogajanja, ki pomagajo odkrivati notranjo logiko ameriškega najnovejšega »religioznega prepoda« in njegovo mesto v kontekstu ideološke in kulturne manipulacije, s katero skuša vladajoči sistem razrešiti svojo »krizo legitimiranja«. Medtem ko se Bellahov koncept »civilne religije« znajde v bolj neposredni funkciji tega »pridobivanja legitimiranja«, pa se povezave s kontrakturnimi fenomeni dogajajo skoz bolj zapletene procese. Kontrakultura in nove religije (vzhodne in druge sekte ter kulti) vsebujejo močno izražene elemente psihološke in idejne manipulacije, ki se lahko znajdejo v sozvočju z manipulacijo dominantne družbe (establishmenta), s pomočjo katere le-ta obnavlja svoje legitimiranje. Toda kontrakultura je obenem še vedno tudi »subverzivna vizija«, še vedno je na nek način tudi nosilec (ali se vsaj kot taka skuša prikazati) utopično-religiozne obljube radikalnega preobrata vrednot. In vendar se v procesu »preobrata v zavesti« ustvarja prostor za specifičen paralelizem z interesom vladajočega sistema na različnih ravneh. Utopični »raj spontanosti in emocionalne svobode«, milenij vseobetajoče bodočnosti, projiciran onstran obstoječe družbene stvarnosti na nebo kot novo avguštinsko »božje mesto«, se znajde v paradoksalni simbiozi s krivičnim in nemoralnim vladajočim sistemom, ki so ga pripadniki kontrakture radikalno obsodili in zavrgli. Družbena in politična akcija je negativno presežena, kolesa vladajočega tehnokratsko-birokratskega sistema pa se lahko nemoteno obračajo naprej. Radikalni družbeni preobrat, zapisan na zastavah upora mladih, je prenehal biti resen problem za dominantno strukturo, ker je ostal le preobrat v zavesti (in je celo kot tak vrednostno vprašljiv). Kontrakultura je s tem pomagala razreševati »krizo legitimiranja« sistema skozi proces medsebojne zamenjave med političnimi in religioznimi gibanji v revolucionarnih situacijah (Rossel). Dogajanja s kontrakulturo pričajo, da »postindustrijska družba« v ZDA in njena dominantna struktura dokaj uspešno obvladuje dialektiko tega procesa.

Spoznavanje idejnega bistva in načina delovanja kontrakture, ki se nam je deloma odkrilo že v analizi njene družbene vloge, zahteva tudi raziskavo na drugih ravneh, začenši od raziskave njenih korenin in porekla njene duhovne inspiracije.

Ta raziskava predvsem pokaže, da je kontrakultura le člen v razvojni verigi določenih duhovnih gibanj v zahodnem svetu, ki so bolj malo znana, posebno pri nas, ali so pa več ali manj pozabljena. Neposredni zasnutek kontrakture je bil opravljen v malo znani instituciji »American Academy for Asian studies« (AAAS), ki jo je leta 1951 v San Franciscu osnoval F. Spiegelberg (poznejši profesor v Stanfordu), nato pa jo je vodil popularni ideolog Zena in kontrakture Alan Watts; ta je v svoji avtobiografiji opisal, kako je nastajala »mistična kontrakultura« in kdo so bili njeni pionirji – med drugimi tudi Theodore Roszak. Po Wattsu je bila AAAS koncipirana kot »prehodna institucija«, ki se je inspirirala pri Bollingen fundaciji v Zürichu in je pozneje prepustila nadaljnje delovanje v razvijanju kontrakture trajnim institucijam, kot so Esalen institut v Kaliforniji in druge. Watts je predstavil AAAS kot »eno glavnih korenin tako imenovane ‚San Francisco renesanse‘, ko je iz tega mesta in njegove okolice stekla prava plima duhovne energije v obliki poezije, glasbe, slikarstva, religije itd. in je imela velik vpliv na Ameriko in cel svet . . .«

Spiegelberg in Watts – prvi kot idejni oče in ustanovitelj, drugi pa kot dolgoletni direktor AAAS – sta vodila oblikovanje »mistične kontrakture« na podlagi bogatih dotedanjih izkušenj v eksperimentiranju z vzhodnimi religioznimi nauki in mistiko in v njihovem prilagajanju potrebam današnjega časa: Spiegelberg je študiral pri znamenitem psihiatru Karlu Gustavu Jungu v Švici, Watts pa je začel svojo kariero v teozofskih in s teozofskim gibanjem povezanih mističnih in ezoteričnih krogih v Londonu (v svoji avtobiografiji označuje to okolje kot »religiozno džunglo«). Wattsov doprinos h kontrakтури je predvsem popularizacija Zen budizma, pri čemer se je oprl na poglede in delo japonskega interpretatorja Zena na zahodu T. Suzukija. V Wattsovih spisih lahko odkrijemo, komu dolguje svojo duhovno inspiracijo. Njegov »enotni metafizični princip«, ki naj bi bil temelj vsake civilizacije in je skupen duhovnim tradicijam Indije in Kitajske kot tudi religiozni (katoliški) tradiciji zahodne družbe – in njegov koncept o vlogi izbrane manjšine – ki ima izključni dostop do tega metafizičnega znanja, kar ji omogoča, da drži v svojih rokah duhovno vodstvo družbe (knjiga »Supreme identity« – 1950), odkriva svoj neposredni duhovni dolg teozofski tradiciji, še bolj pa idejam francoskega orientalista in mistika Rene Guenona (ki je po Wattsovem lastnem priznanju njegov najpomembnejši duhovni učitelj. Tudi Roszak mimogrede prizna svoj dolg Guenovim idejam).

Glavne poteze strategije in metod delovanja kontrakture, ki se nam v delih njenih protagonistov le deloma odkrivajo, bomo našli mnogo neposredneje zarisane v Guenovih delih, predvsem v njegovem ključnem spisu »La crise du monde moderne« – 1929. Guenon napoveduje propad zahodne civilizacije, ker je zapustila svojo lastno duhovno tradicijo, ker je iz nje popolnoma izpuhtela duhovna elita, ki je edina lahko nosilec tradicionalnega duha. Guenon vidi glavne znake degeneracije v sodobi znanosti, v »reduciranju civilizacije izključno na humane elemente«, v »absurdu ideje demokracije«, v napačni ideji, da mora zakone oblikovati večina itd. Po Guenonu je edini »izhod iz kaosa« v ponovni vzpostavitvi »resnične elite«, ki se lahko obnovi edino s pomočjo duhovne inspiracije iz Vzhoda, kjer tradicionalna duhovna elita še obstoja. Elita, ki se konstituira na Zahodu, mora asimilirati vzhodne doktrine. Čeprav so le-te večini nedostopne, ni niti nujno, da bi jih širša publika razumela, kajti »zadošča že maloštevilna, toda trdno konstituirana elita; ta bo usmerjala množice, ki se bodo pokorile njenim navodilom, ne da bi imele najmanjšega pojma o obstoju te elite in o načinu

njenega delovanja«. Za to elito bo prednost, če se bo pri svojem delovanju lahko naslonila (čeprav to ni absolutno nujno) na »edino tradicionalno organizacijo, ki na Zahodu še obstoja«, tj. na katoliško cerkev.

Kontrakultura na svojstven način nadaljuje ezoterično/skrivno tradicijo teozofije, antropozofije Guenona in drugih, ki skrbno skrivajo ezoterično znanje pred javnim širjenjem in spoznavanjem neposvečenih. Kot navaja profesor Tyriakian z Duke univerze (O sociologiji ezoterične kulture – 1972), »se tako znanje na vernike ne prenaša direktno, temveč, tipično, v simbolični ali metaforični obliki, tako da ga mora novinec postopoma dešifrirati in pri tem postopoma odkriva plasti pomena in stopnje posvečenosti«. Tyriakian navaja, da so korelat takih ezoteričnih doktrin tajna združenja kot instrument širjenja ezoterične kulture. Glavni predhodnik kontrakulture na Zahodu je Teozofsko društvo, ki ga je leta 1875 v New Yorku osnovala Helena Petrovna Blavatsky. Bilo je glavni instrument obnove »duhovne tradicije« v zahodnem svetu s pomočjo inspiracije orijentalških doktrin, in sicer na način, kot ga je opisal Guenon. Kljub različnim odrekanjem kontinuitete med kontrakulturo in delovanjem teozofskega društva (razlog za to je svoječasna kompromitacija teozofskih metod v zahodni javnosti), so vezi več kot očitne. Med ameriškimi avtorji jih je zlasti osvetlil v novejšem času Robert Ellwood (»Alternative altars« – 1979), ki je tudi sam član teozofskega društva, hkrati pa je, podobno kot je bil Watts, pristaš Zena in duhovnik episkopalne cerkve.

Teza o temeljni idejni usmerjenosti kontrakulture k obnovi religije kot vrhovnega in vodilnega načela civilizacije in družbe terja seveda odgovor na bistveno vprašanje, namreč o naravi odnosa kontrakulture in religije. Kontrakultura sama se ni nikoli predstavila kot nova religija, ni se proglasila za novo oznanjenje; je le svojevrsten katalizator idejnih, kulturnih in psiholoških tokov in procesov, ki naj sodobnega človeka pripravijo za drugačno sprejemanje večnih resnic, ki naj mu vrnejo občutek svetega/numinoznega v taki ali drugačni obliki. Hkrati gre pri kontrakulturi za pragmatično uporabo religije in mistike za doseg določenih družbenih ciljev, kar vključuje tudi eksperimentiranje z različnimi religioznimi idejami. V tem okviru zagovarja tudi negacijo religije in boga v tradicionalnem smislu, proglašča »religijo nereligije«, po potrebi ponuja svoja odkritja tudi kot znanstvena spoznanja, kot empirična dejstva, ki se lahko med drugim uporabljajo kot racionalna terapija. Pri tem pa se obdaja z auro večnih resnic, daje razumeti, da ima v rokah ključ do večnega smisla življenja, najvišje stvarnosti, ki se lahko poimenuje na različne načine ali pa z enim samim abstraktnim načelom, ki naj bi bilo srž vsega. Neposredno religiozno-mistično sporočilo prepušča drugim, predvsem vzhodnim guru-jem, swami-jem in rishi-jem, ki jim odpira pot, ne da bi se posebej navezovala na katerokoli od njihovih oznanjenj in doktrin. V tem se tudi razlikuje od svojega predhodnika – sodobne teozofije. V primerjavi s teozofijo je kontrakultura napravila velik korak naprej predvsem v tem, da se je vsestransko oprla na izsledke vseh sodobnih raziskav religioznega fenomena na Zahodu.

Od mnogoterih razsežnosti pojava kontrakulture – ki jim tukaj zaradi omejenega prostora ne moremo posvetiti dovolj pozornosti – se bomo na kratko zadržali le pri psihologiji, v kateri kontrakultura najde najpomembnejšo povezavo vzhodnih doktrin z zahodno kulturo. Te doktrine vpeljuje kot tehnike psihoterapije, oziroma izenačuje ene in druge na ravni »tehnik spreminjanja zavesti« oziroma »tehnik osvobajanja«. Razvejana praksa in eksperimentiranje s temi tehnikami – s posredovanjem zelo raznovrstnih vzhodnih in domačih terapevtskih kultov, sekt in

terapevtskih metod – je postala najvidnejša manifestacija kontrakulturnega delovanja. V poizkusih, da bi zgradili most med vzhodnimi doktrinami in psihologijo (in psihijatrijo) skušajo zastopniki kontrakulture najti oporo predvsem pri K. G. Jungu in Erichu Frommu; vendar analiza njunih del kmalu pokaže, da je ta most na trhljih nogah. Kontrakultura se enostavno izogne kritičnim vprašanjem Junga glede uporabe joga na Zahodu, zamolči pa tudi Frommova poznejša spoznanja, ki jih je javno izpovedal v svojem zadnjem intervjuju. (V njem Fromm omenja ljudi, ki danes sprejemajo vzhodne filozofije – budizem, zen-budizem, taoizem – oziroma so »od njih zapeljani«: »Večina teh zadev je čista prevara; to je komercializacija religioznega interesa, prodaje s sodobnimi poslovnimi metodami, vključno z reklamo, poizkus, da se proda nekaj, kar bi zadovoljilo religiozna čustva in hrepenenja.« – Die Zeit, 21. marca 1980). Sedanja obsežna psihoterapevtska praksa, inspirirana z vzhodnimi doktrinami, daje bogato gradivo za empirične psihološke analize in preverjanje teoretičnih konstrukcij, o čemer je objavljeno že veliko število razprav in raziskovalnih izsledkov v ZDA in v Evropi. (Takih raziskav so se lotili tudi nekateri naši psihiatri in psihologi.) Od znanosti najbrž lahko pričakujemo marsikatero zanimive ugotovitve o rezultatih teh eksperimentov s stanji »duhovne osvoboditve« (mokša, samadhi, satori, kaivalya itd.), ki jih ponujajo različne vzhodne doktrine, pa tudi o psihologiji odnosa guru-chella (mistagog-mistes), ki se ustvarja v postopkih nove orientalizirane »psihogogije«.

Na koncu se vrnimo k dialektiki odnosa med kontrakulturo in procesom legitimiranja dominantne družbe, saj smo v tej dialektiki našli osnovni ključ za interpretacijo družbene vloge kontrakulture. Aaliza kontrakulture kot ideologije meče dodatno luč na ta odnos, pokaže pa tudi zapreke, ki jih je treba premagati, da bi se ta odnos učinkovito uveljavil v družbeni praksi. Guenonov credo, ki odmeva tudi pri Roszaku, razglša radikalno negacijo sodobnosti, njenih najbolj bistvenih atributov in s tem – vsaj na videz – ne pušča nikakršne možnosti za kompromis s sodobnostjo nasploh. Ni čudno, da so se slišale iz vrst tehnokratskega establishmenta tudi drastične negativne ocene kontrakulture, kot npr., da je to »kontrarevolucija«, »novi ludizem« (Brzezinsky). Kljub temu pa je ta idejna konfrontacija postranskega pomena, dokler establishment ocenjuje, da temelji sodobne znanstveno-tehnološke civilizacije ne morejo biti resno ogroženi – kar je očitno večinska ocena. Ameriški tehnokratski establishment ugotavlja večjo nevarnost na drugi strani: da bodo tisti veliki tokovi novega časa, ki so nosili meščansko družbo v njenem nezadržnem nastopu na zgodovinski sceni – znanost, splošna izobrazba, politična demokracija, tehnologija, sekularizacija – v dosledni logiki svojega razvoja odpirali pota daleko radikalnejšemu družbenemu preobratu, ki pelje v socialistično družbeno transformacijo. Tehnokratska ideologija začenja tu kazati svoje šibkosti, »postindustrijska družba« se začenja bati svojih lastnih pogonskih sil. Iz te bojazni se poraja nov pogled na religijo in njen potencial, vsaj pri delu dominantne elite ameriške družbe. Zato v religiji iščejo nove vire za idejne manipulacije in legitimiranje (civilna religija), možnosti za preusmerjanje radikalnih nasprotnih teženj v duhovno sfero, hkrati pa je religija sredstvo za premik oziroma umik v privatizem, ki omogoča neskaljeno stabilnost tehnokratske in birokratske kontrole. Tu se ustvarja realen teren za »nove religije«, za idejni kompromis s kontrakulturo. Seveda tudi ta ideološka strategija »za vladajoči sistem« ni brez nevarnosti, saj ima religija tudi potencialni revolucionarni naboj, oziroma lahko postane idejni glasnik upora proti vladajočemu sistemu. To kažejo tudi zgodovinske izkušnje vzhodnih religij in njihovih občasnih

mesijanskih puntov. Pravzaprav je čudno, da kontrakultura v času radikalnega družbenega vrenja v ZDA ni zasejala kakega mesijanskega revolucionarnega gibanja z vzhodnjaško inspiracijo. Prav nasprotno: najznamenitejši novi mesija, korejski prerok Moon (»drugi prihod Kristusa«), je nosilec arhikonservativne antikomunistične ideologije, ki uspešno tekmuje z antikomunizmom establishmenta. Pozitivna povezava religiozne inspiracije z radikalnim družbenim protestom se je sicer v tem razdobju pojavila (Martin Luther King), toda zunaj kontrakulture – dominantni družbeni interes pa je našel »primeren« način, da z njim obračuna. Primerjava med umorjenim Kingom in uspešnim in bogatim Moonom je večstransko poučna. Sistem očitno najdeva načine, da se religiozna inspiracija »pravilno« usmeri. Ameriški sociologi so razkrili tiste spremembe v vladajoči družbeni ideologiji in njenih institucijah, ki to omogočajo: nova teologija »brez boga« ali »teologija skritega boga«; evolucija fenomenologije religije, ki je pripeljala do pojmovanja religije kot prvenstveno psihološkega pojava (Rudolf Otto); odpiranje vrat za ideološko koeksistenco z vzhodnimi religijami; proces privatizacije religije in celo razvoj kompetitivnega trga in tržnih odnosov v religiozni sferi v pogojih pluralistične družbe; vzporedno s tem širjenje tehnokratske manipulacije na vsa področja – npr. potrošnje, življenjskega stila, psihologije, osebnosti. Vse to ustvarja pogoje in vzdušje, v katerem so možne mnogotere stičnice med tehnokratsko in mistično manipulacijo.

Kontrakultura se ni uveljavila kot »val sedanjosti« in njeni kritiki pogosto opozarjajo na njen omejen domet. Vendar pa je dosegla odmevnost med tistim delom ameriške mladine, ki je najbolj izpostavljen pretečim absurdom časa, obremenjenega s težkimi dilemami, na katere ni zanesljivih odgovorov; časa radikalnega spreminjanja dosedanjega načina življenja; časa skoraj neomejenih obetov novih potencialov znanosti, gospodarstva, obvladovanja narave, hkrati pa tudi vse večjega strahu pred tem, kar bo prinesla prihodnost. V tej atmosferi postajajo privlačne nove, posebej radikalne rešitve, porajajo se nove in obnavljajo stare utopije. Čedalje bolj pritiskajo mučna vprašanja o izhodu iz tehnokratskega postvarjanja in odtujevanja človeka, o pomanjkanju duhovnih vrednot, o absurdnosti in brezperspektivnosti človekovega nasilja, o omejitvah in slepih ulicah pozitivistične znanosti. Kontrakultura je poseben način soočanja s temi dilemami. Navidezno radikalne rešitve, ki jih ponuja, pa se izkažejo le kot onstranska od-rešitev, njene alternativne vrednosti pa kot transcendentalne, večne vrednosti zunaj stvarnega sveta. Pritegnila je del mladih, ki so kritično zavrgli vrednote ameriške vladajoče družbe, da bi sprejeli kontrakulturno ideologijo, ki pa terja odrekanje kritičnemu umu sploh. Tako se ustvarja zaprt psihološki krog, ki ga kontrakulturna manipulacija in njena ezoterična orientalska metafora vztrajno zapirata, s čimer je blokirana tudi pot k njenemu notranjemu kritičnemu prevrednotenju. Vse to na poseben način pogojuje njena srečanja in dialoge s svetom, v katerem je nastala in v katerem živi.

Bibliografija:

Theodore Roszak: *The making of a counterculture*, New York 1968; (prevod: Kontrakultura, Zagreb 1978).

Theodore Roszak: *Where the wasteland ends*, New York 1972.

Theodore Roszak: *Unfinished animal*, New York 1976.

Theodore Roszak: *Person – planet*, New York 1979.

Charles Reich: *The greening of America – 1970*.

Alan Watts: *The supreme identity*, New York 1950.

- Alan Watts: Psychotherapy East and West, 1961.
Alan Watts: In my own way, New York 1972.
D. T. Suzuki – E. Fromm: Zen buddhism and psychoanalysis, New York 1960; (prevod: Zen budizam i psihoanaliza, Beograd 1969).
Kenneth Keniston: Young radicals, 1968.
Kenneth Keniston: Youth and dissent, 1971.
Herbert Markuze: Merila vremena, Beograd 1978.
Herbert Markuze: Kontrarevolucija i revolt, Beograd 1979.
Peter L. Berger: Facing up to modernity, New York 1977.
Rene Guenon: La Crise du monde moderne, Paris 1927.
P. Jacobs and S. Landau: The new radicals – a report with documents, New York 1966.
Mircea Eliade: The quest – history and meaning in religion, Chicago 1969.
Robert N. Bellah. Civil religion in America, 1967.
Jürgen Habermas: Legitimation crisis, New York 1973.
Čedomir Veljačić: Razmedja azijskih filozofija, Zagreb 1978.
Bikhu Njanadjivako (Č. Veljačić): Budizam, Beograd 1977.
Dušan Pajin: Ishodišta Istoka i Zapada, Beograd 1979.
Dr. Jurij Zalokar: Joga – znanost ljubezni (Ljubljana).
Vladimir Devide: Japanska haiku poezija, Zagreb 1977.
Lanza del Vasto: Return to the source, London 1971.
Podkulture (zbornik tekstov), Beograd 1985.

Uredniška zabeležka

Volilni sistem v vsaki družbi izhaja iz temeljnih političnih odnosov. Ni cilj sam po sebi, temveč je v svojem bistvu funkcija političnega sistema. Model volilnega sistema zavisi od modela političnega sistema. Volilni sistem je zelo pomembna izrazna možnost uresničevanja temeljnih značilnosti političnega sistema. Čeprav volilni sistem ni samostojna in neodvisna družbena resničnost, vendar zelo močno povratno vpliva na politični sistem in s svojim vplivom na politične institucije družbe dokazuje, da ni samo nekakšna pritiklina političnega sistema. Volitve so v vsakem političnem sistemu zelo primerna priložnost za razčlenjevanje političnega življenja družbe.

*Vseh teh dejstev so se očitno zavedli tudi razpravljalci, ki jih je uredništvo revije *Teorija in praksa* povabilo, da na temelju svojih uveljavljenih teoretičnih spoznanj in bogatih praktičnih izkušenj razgrnejo nekatera bistvena vprašanja volilnega procesa in njegovih vključenosti v politični sistem samoupravne družbe. Pramen vprašanj, ki so se jih v reviji dotikali avtorji, se pne od splošne tematike dograjevanja volitev in analize izvedbene ravni volitev, prek opredeljevanja položaja delegacije in delegatov, do problematike predstavljanja kandidatov, volitev v organe samoupravne interesne skupnosti, do volitev sodnikov. Pluralističen pristop k volilnemu procesu v naši družbi – izhajajoč iz samoupravnih temeljev – je prišel do izraza tudi pri mestoma različnem vrednotenju neposrednih volitev in tehtanju vrednosti zamenljivosti delegatov kot izrazitejše slovenske posebnosti.*

*S pričujočimi razpravami se uredništvo *Teorija in praksa* vključuje v splošnejše in obenem tudi že konkretnije umevanje volitev v delegatskem sistemu, ki prav zaradi svojega dalekosežnega pomena za celoten politični sistem upravičeno izziva veliko pozornost ne le strokovne, ampak tudi celotne samoupravno angažirane javnosti. Volitve so bile, gledano zgodovinsko, klasično tradicionalno območje boja za politično oblast in za političen vpliv družbenih skupin in posameznikov. Kako je s tem danes pri nas, skuša odgovoriti vrsta uveljavljenih družbenopolitičnih in znanstveno raziskovalnih delavcev. S prispevki so sodelovali: Miro Gošnik, predsednik volilne komisije pri RK SZDL, Tomo Grgič, sodnik Vrhovnega sodišča SRS, dr. Albin Igličar, profesor Pravne fakultete v Ljubljani, magister Matevž Krivic, profesor Višje upravne šole v Ljubljani, dr. Bošjan Markič, profesor Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani,*

Zoran Polič, član predsedstva RK SZDL Slovenije, profesor dr. Miha Ribarič, predsednik Republiškega komiteja za zakonodajo, dr. Ciril Ribičič, profesor Pravne fakultete v Ljubljani, dr. Majda Strobl, profesor Pravne fakultete v Ljubljani, Mile Šetinc, novinar in publicist, Mitja Žagar, sodelavec Marksističnega centra CK ZKS.

CIRIL RIBIČIČ

Dograjevanje volitev v delegatskem skupščinskem sistemu

1. Aktualne razprave o dograjevanju ureditve in prakse volitev potrjujejo, kako je tudi pri nas volilni sistem izraz in barometer celotnega političnega sistema, pa naj gre za njegove načelne prednosti ali praktične slabosti in deformacije. Kot v razpravah o političnem sistemu nasploh se tudi v razpravah o volitvah izraža velika raznovrstnost pristopov in spreminjevalnih predlogov. Pri tem bi bilo slabo, če bi še vnaprej ostajali vsaksebi tisti, ki samo poudarjajo načelne prednosti veljavne ureditve in pri tem opravičujejo tudi z njimi skregano prakso, in drugi, ki za podlago sprememb jemljejo le slabosti in deformacije prakse in želijo takšno prakso »legalizirati« oziroma ji prilagoditi sistem.

Napačno je, če se presoja razmer, stanja, slabosti in deformacij olepšuje; čeprav je res, da se radikalna kritika prakse lahko zlorablja kot obrazložitev za negacijo in poseg v samoupravno, federativno in delegatsko-skupščinsko naravo našega političnega sistema. Zavzemam se za pristop, ki bo kot izhodišče vzel radikalno kritično analizo praktičnega uresničevanja veljavne ureditve in na tej analizi zasnoval takšne spremembe in dograditve, ki bodo obenem pripomogle k razvijanju delegatskega in skupščinskega sistema in zmanjševanju razhajanja med normativnim in stvarnim (s približevanjem norme praksi in spodbujanjem doslednejšega uresničevanja ustrezne dograjene ureditve).

Naj navedem nekaj ugotovitev, ki so lahko zametek in podlaga takšne analize: normativno in v praksi volilni sistem ni dovolj prilagojen delegatskemu skupščinskemu sistemu; volilni sistem kaže v praksi precejšnjo avtonomijo glede na delegatski sistem; volitve se pogosto kažejo kot samostojno in od delegatskih razmerij ločeno dejanje; delegacije ne vplivajo dovolj odločilno na oblikovanje, sestavo in delovanje delegatskih skupščin; po volitvah se pogosto rahljajo in izgubljajo vezi med delovnimi ljudmi, delegacijami in delegati, zaradi česar je poudarjena posredna narava volitev (delegiranja) delegatov; nekateri mehanizmi volilnega sistema so ohranili preveč predstavniških primesi; premalo so razviti in uveljavljeni enakopravnost ljudi pri predlaganju kandidatov, odprte liste,

tajno glasovanje, odpoklic; organi družbenopolitičnih organizacij, koordinacijska telesa, politični aktivni in vplivni posamezniki odtujujejo pravice delovnih ljudi, njihovih delegacij in kandidacijskih konferenc pri predlaganju, selekciji in določanju kandidatov. Vse te ugotovitve so registrirane in sprejete v oceno stanja, ki jo je dal predlog Kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja.¹ Kljub ostrim sodbam pa kritična analiza ne vidi rešitve v tem, da bi veljavno ureditev postavila na glavo, ampak v krepitvi vloge delovnih ljudi, delegacij in delegatov, pa naj gre za demokratizacijo kandidacijskega postopka, dograjevanje volitev ali izpopolnjevanje delegiranja delegatov. Slabosti prakse namreč še zdaleč ne izvirajo samo iz nedoslednosti v normativni ureditvi, ampak predvsem iz slabosti v ureditvi in praksi na družbenoekonomskem področju in deformacij pri uveljavljanju ustavne funkcije družbenopolitičnih organizacij. Zato je nekatere slabosti mogoče odpravljati z ustavnimi dopolnili, druge z dograditvijo volilne zakonodaje in pravilnikov, večino pa le, če bo tem spremembam sledila bistveno drugačna praksa delovanja družbenopolitičnih organizacij.

2. Menim, da niso sprejemljivi predlogi, ki bi negirali samoupravno, federativno in delegatsko-skupščinsko naravo veljavne ureditve. Na primer predlogi, ki ne bi izhajali od samoupravnih delovnih in življenjskih skupnosti in njihove odločilne vloge tudi pri oblikovanju delegatskih skupščin (na primer predlog za ponovno vzpostavitev splošnih političnih zborov oziroma zborov politično organiziranih državljanov); predlogi, ki bi uvedli preglasovanje na medrepubliško-pokrajinski ravni (na primer predlog za neposredne volitve vseh članov Predsedstva SFRJ v celi Jugoslaviji); predlogi za vzpostavitev profesionalnih poslancev kot splošnih političnih predstavnikov namesto delegatov, ki po veljavni ureditvi ostajajo člani svojih samoupravnih skupnosti, saj so (kot bi rekel Marx) delegati po tem, kar delajo in kar so, in ne po tem, kar predstavljajo; predlogi, ki bi ogrozili ustavni položaj delegatskih skupščin kot najvišjih organov oblasti (na primer neposredne volitve nosilcev izvršnih funkcij in skupščinskih funkcionarjev); predlogi, ki bi uvedli večstrankarski sistem oziroma vzpostavljali volilni boj med političnimi strankami za izvršilno državno oblast.

V okviru splošnejših razprav se po mojem mnenju ni mogoče strinjati s tistimi, ki bi radi prikazali, da socializem ni postkapitalistična, ampak je predkapitalistična družba, da perspektiva njegovega razvoja ni v odmiranju države, ampak v zaostrovanju odnosov med civilno družbo in politično državo, ni nestransarska in neposredna samoupravna demokracija, ampak večstrankarski sistem. V okviru posebnih razprav o dograjevanju volitev pa se ni mogoče strinjati s tistimi, ki bi radi volilni sistem dograjevali tako, kot da perspektiva ni razvijanje enotnosti, ampak delitev oblasti, ni skupščinski, ampak je parlamentarni sistem, ni delegatstvo na

¹ Kritična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Delavska enotnost, Ljubljana 1985, str. 43.

samoupravnih temeljih, ampak politično predstavništvo. Ko se tako temeljito pomešajo perspektive, zamegli razvoj, reakcionarno in konservativno pa se proglasita za napredno, ni čudno, da lahko pride tudi do zavzemanja za naslednjo razvojno smer: ko bomo uvedli neposredne volitve po vzoru vzhodnih socialističnih držav (oziroma nekdanje ureditve pri nas), bomo vzpostavili nekakšen socialistični parlamentarizem, ki bi lahko bil podlaga za revolucionarni preskok (naprej seveda, ne nazaj!) in strmo vzpenjajoče se dolge poti do pravega (buržoaznega) parlamentarizma.²

Nasprotujem temu, da se kot revolucionarni prikazujejo predlogi, ki se vračajo k vzorcem in rešitvam iz političnih sistemov v državah realnega socializma ali buržoaznih parlamentarnih sistemov. To pa ne pomeni, da nasploh in v nobenem primeru ne pride v poštev tudi kakšen »korak nazaj« v veljavni normativni ureditvi. Nespodbudna za spreminjanje odnosov v praksi je namreč lahko tudi ureditev, ki je preveč idealizirana in odmaknjena, nerealna oziroma uresničljiva. Zato je lahko v konkretnem primeru tudi posamičen popravek, ki bi ga mogli s strogo teoretičnega stališča oceniti kot »korak nazaj«, pozitivna spodbuda za prakso. Seveda le, kadar zagotovi, da postane normativna ureditev realnejša in uresničljivejša, obenem pa ostaja dovolj programska in napredna, da je zahtevnejša od dosežkov prakse. Ne gre torej zanikati možnosti za iskanje takšnih vmesnih kompromisnih rešitev, ki ostajajo v okviru temeljnih načel delegatskega skupščinskega sistema, uvajajo pa posamezne »nedoslednosti« ali »tujke« v ta sistem zaradi zagotavljanja njegove uspešnosti in spodbujanja njegove učinkovitosti. Takšne »korake nazaj« iz našega poveljnega ustavnopravnega razvoja že poznamo. Naj kot primer navedem le številne popravke in izpopolnitve ki so v preteklosti spodbudili samostojnejšo, učinkovitejšo in odgovornejšo funkcijo izvršnih svetov (mandatarstvo pri njihovi sestavi, vprašanje zaupnice, ki ga lahko postavi izvršni svet, daljša mandatna doba, personalno spajanje izvršnih in upravnih funkcij, odgovornost izvršnega sveta za stanje itd.).

3. Zanimiva je trditev, naj bi spremembe, ki jih je veljavna ustava prinesla na področju volitev, težile k naslednjim trem ciljem: »Prvi je bil neposredna inkorporacija partije v sistem zakonodajne oblasti, drugi je bil ukinitve neposrednih volitev, tretji pa časovno neomejeni mandat najvišje oblasti.«³ Takšni subjektivistični razlagi želim postaviti nasproti svoj pogled na ustavno zasnovo volitev v delegatskem skupščinskem sistemu.

Izhodišče veljavne ustave je samoupravno organiziran delovni človek v delovni in življenjski skupnosti, predvsem delavec v temeljni organizaciji kot nosilec ekonomske in politične oblasti. Na tej podlagi naj se upravljane družbenih zadev organizira tako, da ne bo prekinjena stalna vez med delom in upravljanjem; nosilci takšnega tesnega in trajnega sodelovanja, imenovanega tudi delegatsko razmerje, naj ne bodo osamosvojeni politični predstavniki, ampak tisti člani samoupravnih skupnosti, ki so jim z

² Prim.: V. Gligorov, Nadzor ljudstva, Mladina, št. 36, 7. 11. 1986, str. 15.

³ Isto.

neposredno izvolitvijo v temeljne delegacije izkazali zaupanje njihovi sodelavci oziroma sokrajani. Veljavna ustava v primerjavi z ustavo iz leta 1963 ne ostaja pri splošnih deklaracijah, ko opredeljuje delegatsko razmerje, ampak skuša z oblikovanjem delegacij in njihovo odločilno funkcijo v političnem sistemu vzpostaviti organiziran mehanizem trajnih razmerij delegatske vezanosti, nadzora in odgovornosti. Uveljavljena so pravila in omejitve, ki zagotavljajo ustrezno socialno sestavo delavskih svetov, delegacij in delegatskih skupščin ter številčno prevlado delegatov iz materialne proizvodnje v njih. Nihče, ki ni član temeljne delegacije, ne more biti delegiran v delegatske skupščine, omejitve pa so predpisane le za nosilce nekaterih poslovnih in drugih vodilnih funkcij. Ustava skuša posebej poudariti odločilno funkcijo delegatskih zborov, med njimi zlasti zborov združenega dela, brez katerih ni mogoče sprejemati materialnih odločitev; ukinjeni so splošni politični zbori, ki so v celotnem povojnem razvoju prevladovali v naših skupščinah na vseh ravneh. Ustava z uvedbo družbenopolitičnih zborov nima za cilj spajanja državnih in partijskih organov, temveč želi spodbujati in siliti vodstva družbenopolitičnih organizacij, naj nastopajo predvsem v skupščinah in manj prek izvršilnih državnih organov, javno in argumentirano, ne pa prek delegatskemu skupščinskemu sistemu vzporednih poti neformalnega političnega odločanja na močno omejenem sistemskem področju in ne pri sprejemanju konkretnih materialnih in drugih odločitev. Ustava poudarja odločilno funkcijo temeljnih delegacij pri oblikovanju in delovanju skupščin, kar je še zlasti dosledno izpeljano v tistih delih sistema, kjer je uveljavljeno načelo »stalna delegacija – zamenljivi delegati«. Prav tako poudarja ustava odločilno vlogo delegacij in delegatov v skupščinah, ko gre za imenovanje, zamenjavo, nadzor in odgovornost nosilcev funkcij v drugih organih, ki jih lahko imenujejo le skupščine (izvršni sveti, upravni organi, ustavna sodišča, pravosodje). Končno je ustava uvedla vrsto posebnosti pri načinu oblikovanja Skupščine SFRJ in drugih zveznih organov, ki naj zagotavljajo enakopravnost in izražajo federativno ureditev.

Osebo menim, da so te in druge temeljne značilnosti veljavne ureditve v skladu s strateškimi opredelitvami političnega sistema socialističnega samoupravljanja in prispevek h graditvi političnega sistema, v katerem naj odločanje v imenu delovnih ljudi postopno nadomešča odločanje njih samih, prispevek h graditvi političnega sistema, ki ga lahko imenujemo tudi sistem nestranske samoupravne demokracije na družbenolastninskih temeljih. Zato je treba volilni sistem izpopolnjevati tako, da bo poglobljajal in razvijal navedene in druge temeljne značilnosti veljavne ureditve, odpravljaj vse tiste slabosti v normativni izpeljavi in praksi, ki z njimi niso v skladu, ne bo pa spreminjal temeljnih značilnosti veljavne ureditve.

4. Dograjevanje volitev v našem političnem sistemu je posebej zapleteno med drugim zaradi tega, ker nam pri volitvah ne gre predvsem za način oblikovanja predstavniških teles, volilno tehniko in geometrijo,

temveč za vzpostavljanje trajnih delegatskih razmerij in zagotavljanje čim učinkovitejših možnosti za nadzor delovnih ljudi, njihovih delegacij in delegatov nad delom nosilcev najodgovornejših funkcij v sistemu. Volitve so torej v delegatskem sistemu sredstvo za vzpostavljanje čim bolj neposrednih možnosti za odločanje delavskega razreda in vseh delovnih ljudi o sestavi in vsebini dela delegatskih skupščin in njim odgovornih organov. Gre torej za vzpostavljanje čim bolj neposredne in trajne zveze med samoupravno delegatsko bazo ter sprejemanjem najpomembnejših samoupravnih oblastnih odločitev. So oblika čim bolj neposrednega izražanja in vpliva samoupravno organizirane družbe (moderno bi bilo reči: civilne družbe) na samoupravno in politično odločanje. Na takšno neposrednost je mislil Kardelj, ko je poudaril, da delegatski sistem ni oblika posrednih volitev, ampak poskus vzpostavljanja neposredne samoupravne socialistične demokracije.

Ustava postavlja delegacije v temeljnih organizacijah in krajevnih skupnostih kot temeljni člen, oporo in pomoč delovnih ljudem, da lahko uspešno opravljajo te zahtevne funkcije. Če danes upravičeno ugotavljamo, da so delegacije najslabši člen celotne delegatske verige, to še ne pomeni, da bi bilo treba neposrednost v delegatskem skupščinskem sistemu in pri volitvah uveljavljati na škodo in mimo teh delegacij. Ravno nasprotno. Kritika posredništva in politično predstavniških deformacij sistema mora biti temelj za krepitev vloge temeljnih delegacij in odpravljanja vseh ovir, zaradi katerih se te delegacije ne uveljavljajo dovolj uspešno v samoupravnih skupnostih in delegatskih skupščinah, zlasti na širših ravneh. Normativno in stvarno moramo krepiti vlogo temeljnih delegacij v kandidacijskem postopku nasproti poslovodnim upravljalnim strukturam v temeljnih organizacijah ter nasproti izvršnim in upravnim organom v delegatskih skupščinah. Analizirati moramo ne le praktično delovanje, temveč tudi normativno izpeljavo povezovanja delegacij in način delegiranja delegatov v zbornice Skupščine SR Slovenije in Skupščine SFRJ. Ne zato, da bi zmanjševali vlogo delegacij ali jo povsem nadomeščali z vzpostavitvijo neposredne izvolitve in odpoklica stalnih članov skupščin, temveč predvsem zato, da bi odpravili vse tiste nedoslednosti in nepotrebne ovire, ki onemogočajo uveljavljanje trajnih vezi med številnimi samoupravnimi skupnostmi in njihovimi delegacijami ter posameznimi delegati v delegatskih skupščinah.

Razumljiva in upravičena je zahteva, da morajo delovni ljudje, njihovi samoupravni organi in delegacije dobiti neprimerno večje možnosti za vplivanje na izbiro nosilcev najodgovornejših funkcij – in ne le na izbiro delegacij in delegiranje delegatov. Pri tem je najpomembnejše področje dograjevanja volitev kandidacijski postopek, saj na poznejših volitvah (pa naj bodo neposredne ali »posredne«) ni možno storiti kaj več, kot preprečiti izvolitev neprimernega kandidata, medtem ko je mogoče v kandidacijskem postopku ponuditi tudi alternativo zanj. Zato je posebno pomembno, da se vodstva družbenopolitičnih organizacij v kandidacij-

skem postopku resnično omejijo na usmerjevalno vlogo in ne prevzemajo pravic delovnih ljudi in njihovih delegacij pri predlaganju in določanju kandidatov. Prav tako je pomembno, da se strogo omejijo možnosti za izvolitev nosilcev najodgovornejših funkcij iz družbenopolitičnih zborov (namesto iz sestave temeljnih delegacij). Z normativnimi spremembami in politično akcijo pa je treba spodbuditi širšo uporabo odprtih kandidatnih list pri volitvah delavskih svetov in delegacij, delegatov in nosilcev odgovornih funkcij.

Menim, da je pretirano in neustrezno kot splošno alternativo veljavni ureditvi ali kot čarobno paličico za njeno spremembo predlagati neposredne volitve. Parola »za neposredne volitve!« po mojem mnenju ni dobra iz več razlogov. Prvič zato, ker so neposredne volitve že zdaj pomembna sestavina veljavne ureditve. Na neposrednih volitvah so izvoljeni delavski sveti in delegacije v temeljnih skupnostih (ki so delegatska baza za oblikovanje vseh delegatskih skupščin), z neposrednim glasovanjem pa se potrjuje tudi izvolitev delegatov v družbenopolitičnih zbiorih občinskih skupščin. Menim, da je smiselno razpravljati o pobudi, da se uvede širša uporaba neposrednih volitev, vendar ne nasploh in generalno, ampak le tam, kjer analiza uresničevanja veljavne ureditve zahteva ta »korak nazaj«, ne da bi pri tem bistveno ogrozili delegatsko razmerje in funkcijo delegacij. Posebne pozornosti so vredni predlogi za uvedbo neposrednih volitev skupščin krajevnih skupnosti in tudi svetov krajevnih skupnosti v tistih primerih, ko se skupščina ne oblikuje. Podobno velja za predloge o širši uporabi neposrednih volitev pri tistih dveh zbiorih, kjer se tudi iz vrste drugih razlogov predvidevajo pomembnejše spremembe načina oblikovanja (Zbor združenega dela Skupščine SRS in Zvezni zbor Skupščine SFRJ).

Slabost generalnih zahtev za uvedbo neposrednih volitev je tudi v tem, ker jih širijo na volitve skupščinam odgovornih izvršilnih organov in nosilcev posameznih najodgovornejših funkcij. Kot smo se pred leti uprli pretiranemu skrajševanju mandatne dobe, ki bi ob poudarjanju kolektivne odgovornosti pomenilo podcenjevanje osebne odgovornosti, se moramo danes upreti tistim rešitvam, ki bi dajale sistemsko podlago za pretirano osamosvajanje nosilcev funkcij v nasprotju z ustavno funkcijo delegatskih skupščin.

Drugačne narave je predlog, da bi nosilce nekaterih najodgovornejših funkcij volili v temeljnih delegacijah namesto v skupščinah. Prav tako je treba poiskati tiste rešitve, ki bi okrepile vlogo in opredelile posledice osebnega izjavljanja o možnih kandidatih na kandidacijskih konferencah. Iz teh in drugih razlogov predlagam namesto generalnih zahtev za neposredne volitve takšne izpopolnitve veljavnega sistema, da bo le-ta zagotavljal čim bolj neposredna razmerja med vsemi delovnimi ljudmi, njihovimi delegacijami in delegati ter njim odgovornimi nosilci funkcij in s tem odločilno vlogo delovnih ljudi pri oblikovanju, delovanju, nadzoru in uveljavljanju odgovornosti vseh delegacij, delegatov in funkcionarjev.

Smo izkoristili novosti v volilnih pripravah 1986?

Skupna seja RK SZDL in RS ZSS v začetku decembra lani* je reafirmirala družbenopolitična izhodišča volilnih priprav, vlogo delavcev in občanov, družbenopolitično organiziranih ljudi kot nosilcev kadrovskih odločitev, kar volitve so in ostajajo.

Poglejmo, kaj je bilo takrat ugotovljeno oziroma napovedano glede novosti v volilnih zakonih in volilnem pravilniku kot skupnem proceduralnem odgovoru za aktivnosti družbenopolitičnih organizacij, ki zagotavljajo vsebino, postopke in možnosti za uresničevanje ustavnega položaja delovnih ljudi ob volitvah delegacij in delegatov za skupščine družbenopolitičnih in samoupravnih interesnih skupnosti. Vsebinsko je bilo ugotovljeno naslednje:

Naši volilni dokumenti izhajajo iz z Ustavo in zakoni določenega položaja in vloge družbenopolitičnih organizacij, zlasti še Socialistične zveze in Zveze sindikatov. Določajo, da sta ti dve DPO posebej odgovorni, da bodo delavci, vsi delovni ljudje in občani med pripravami in tudi med prihodnjimi skupščinskimi volitvami svobodno, demokratično in z vso odgovornostjo izražali in usklajevali svoje in skupne družbene interese ter uveljavljali svojo družbeno vlogo kot odločilni nosilci kadrovske politike.

Uspelo nam je pripraviti potrebne dopolnitve volilnih zakonov in volilnega pravilnika precej prej kot druga leta. K temu so prispevala tudi nova spoznanja iz delovanja sedanjega mandatnega obdobja skupščin družbenopolitičnih in samoupravnih interesnih skupnosti ter priprave pri izdelavi kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Dognanja ob kritičnem analiziranju, zlasti prakse, so odpirala možnosti za dograjevanje nekaterih zakonskih določil v smeri večje racionalizacije in združevanja funkcij delegacij za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti. Tako je prišlo do novosti pri oblikovanju skupnih delegacij. Za skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki ne nastopajo v vlogi četrtega zbora, lahko funkcijo delegacije opravlja delavski svet oziroma skupščina krajevne skupnosti.

Utrjene so tudi delegatske vezi med kmeti kooperanti in delavci v kmetijskih organizacijah, ki skupaj oblikujejo temeljne delegacije. Uzakonjena je možnost za določanje odprte liste za delegacijo Skupščine SR Slovenije v Zboru republik in pokrajin Skupščine SFRJ. Dopolnjene so pristojnosti in naloge volilnih komisij za utrditev višje stopnje zakonitosti volitev. Sproščen je doslej tog rokovnik za dan splošnih volitev, kar terjajo

* Prispevek je bil napisan v letu 1986 in se nanaša tudi na predvolilno leto 1985 – op. ur.

zlasti nekatere posebnosti v prometnih in drugih dejavnostih z veliko dnevno gibljivostjo delavcev.

V skupščinski razpravi ob dopolnitvah volilnih zakonov so bile zavrnjene nekatere pobude, ki bi lahko okrnile prvine delegatskih volitev in sistema, načele temelje družbenoekonomskih odnosov in položaja delavcev v tozdih in vseh drugih oblikah združevanja dela in sredstev, oslabile vlogo zborov združenega dela v skupščinskem sistemu. To so bile pobude za združevanje družbenih upravljaljskih funkcij nad raven tozda in za zanikanje načel o pretežni vlogi ustvarjalcev nove vrednosti pri odločitvah o njenem družbenem razporejanju. Ta težnja se na neki način pojavlja še naprej v zamislih o zmanjševanju števila delegatskih mest, zlasti za večje organizacije združenega dela, v zborih združenega dela občinskih skupščin, podobno tudi za udeležbo krajevnih skupnosti v zborih krajevnih skupnosti, in sicer ne glede na število volilcev. Vsakršen poskus ubiranja bližnjic mimo ustavnih načel in vloge temeljne delegacije sleherne samoupravne organizacije in skupnosti v skupščinskem sistemu bi morali še naprej odločno zavračati. S tem bomo tudi utrjevali v (osnutku) kritične analize ponovno ugotovljeno nenadomestljivo vlogo temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti ter družbenopolitično organiziranih delavcev in vseh delovnih ljudi v njih za trdnost in nadaljnji razvoj sistema politične in ekonomske demokracije na samoupravnih temeljnih ter družbenolastninski podlagi.

Letos dopoljnjeni volilni pravilnik je podlaga za ravnanje v vseh postopkih in aktivnostih, v vseh fazah v ustavnih in zakonskih rokih. Vsi skupaj so namenjeni temu, da bo delavcem, delovnim ljudem in občanom omogočeno kar najbolj celovito uresničevanje volilnih pravic in odgovornosti, enakopravno in demokratično predlaganje in določanje kandidatov ter njihova izvolitev. Skupaj z zakoni so volilni dokumenti tudi podlaga za zakonitost, demokratičnost, odprtost in javnost vseh predvolilnih in volilnih aktivnosti, jamstvo za enakopravnost volilcev in kandidatov, pravila obnašanja in samoupravnega reda, ki spoštuje osebnost in preprečuje nenačelno, karieristično in drugače družbeno nesprejemljivo ravnanje posameznikov ali skupin.

Dokaj raziskav volilnih procesov v preteklosti z vso upravičenostjo namenja največ pozornosti kandidiranju v vsej družbeno organizirani širini in vsebinskemu pomenu. Poglejmo si torej novosti oziroma napovedi le-teh v predkandidacijskem in kandidacijskem delu letošnjih priprav.

Predkandidacijski postopki potekajo na vseh ravneh – tako v temeljnih skupnostih kot v občinah in republiki. Pomembno je razumeti celovitost in soodvisnost teh aktivnosti, ki se seveda začnejo veliko pred roki, predpisanimi z volilnim pravilnikom. To je namreč opravilo, ko se seštejejo vse dotedanje aktivnosti, zbrane od temeljnih ravni do občine in od vseh občin do republike. Seštevek se nato – po obratni poti – vrne v obravnavo delovnim ljudem, iz republike v občine in do temeljnih kandidacijskih

konferenc; na temeljno kandidacijsko konferenco se vrnejo tudi vse zbrane možne rešitve (celota evidentiranja) za raven občine.

Evidentiranje je v naši republici že dobilo domovinsko pravico in vse bolj postaja stalen proces, ki je, razumljivo, bolj intenziven in kampanjski pred volitvami.

Ta dvosmerni tok, katerega prva faza, tj. zbiranje vseh evidentiranih na občinski in republiški ravni, poteka letos že od marca, ko smo opravili prvi zbirni pregled evidentiranih možnih kandidatov (okroglo 68.000), je za končne kadrovske rešitve najbolj pomemben. Zanj so posebej zadolžene krajevne oziroma osnovne in občinske ter mestne organizacije SZDL in ZSS. Zato je znotraj njihove organizacijske strukture največ operativnih nalog pri predkandidacijskih postopkih. Do konca novembra se je število kandidiranih povišalo na 273.000.

Kandidacijski postopki so dopolnjeni najprej zaradi sprememb zakonov; gre za skupne temeljne kandidacijske konference za skupne delegacije, njihovo pripravo in izpeljavo. Samoupravni sporazum, s katerim bi ustanavljali skupne delegacije, je bil objavljen kot vzorec oziroma delovni pripomoček.

Druga pomembna dopolnitev izhaja iz ocene volitev 1982. Gre za bistveno povečanje vpliva kandidacijskih teles posamezne ravni na odločitve o kandidiranju na višji ravni. Tako naj bi temeljne kandidacijske konference razen o listi kandidatov za temeljno delegacijo, o kateri dokončno odločajo, bistveno bolj odločale tudi o listah in funkcijah na občinski ravni. Zbiranje odmevov in razprav, pobud, mnenj, predlogov in podobnega, ki se prenaša s temeljne na občinsko raven, ne bo več le splošno, okvirno, temveč se bo ovrednotilo tudi številčno z glasovanjem na vseh temeljnih kandidacijskih konferencah glede funkcij v občini. S tem bo aktivnost ljudi na temeljnih kandidacijskih konferencah skoraj pretežno vplivala ne le na določanje možnih kandidatov za funkcije v občini, temveč tudi na njihovo število. Analogno bo treba količinsko odmevnost za posamezne funkcije v republici nujno upoštevati tudi pri delu republiške kandidacijske konference tako glede možnih kandidatov kot njihovega števila. Glasovanje na občinskih kandidacijskih konferencah bo podlaga za to nalogo republiške kandidacijske konference.

Ocenjeno je bilo, da s temi dopolnili ustrezno uresničujemo zahtevo iz analize volitev 1982 po večjem vplivu ljudi v vsej vertikali kandidacijskih opravil. Ne bi pa bilo prav ob tem zamolčati ali podcenjevati povečane odgovornosti vseh frontnih delov Socialistične zveze, ne zgolj pri evidentiranju, temveč še bolj in predvsem pri javnem soočanju in usklajevanju vseh pobud in predlogov v predkandidacijskem obdobju. To povečuje tudi zahtevnost in resnost nalog vodstev Socialistične zveze in Zveze sindikatov kot »prvih predlagateljev« na sejah kandidacijskih teles, to je temeljnih, občinskih in republiške kandidacijske konference. Na teh ponudijo v razpravo možne kandidate izmed vseh evidentiranih za posamezno dele-

gatsko dolžnost – za člane temeljnih delegacij, za delegate družbenopolitičnih zborov, za predsednika te ali one skupščine itd.

Sklepne ugotovitve letošnjih volitev so pokazale, da nismo uporabili vseh pred volitvami načrtanih novosti. Marsikje so namreč obstali na organizacijsko-izvedbeni ravni novosti, kot da so bile te najpomembnejše. Kljub večkratnemu ponavljanju, da so dopolnitve volilnega pravilnika Socialistične zveze in Sindikatov (s postopki, ki jih določa, razširja, dopolnjuje in nadalje demokratizira) le širši okvir za temeljna vsebinska vprašanja, – ta pa so kadrovske, kandidacijske odločitve delovnih ljudi – se je izvajanje pravil postopka ponekod povzpelo nad vsebino. Sformalizirani so bili – na primer poslovnik kandidacijskih konferenc, vodenje kandidacijskih sej in opravil ipd. Po svoje so k temu pripomogle zlasti obilica nalog, število temeljnih delegacij za skupščine – DPS in SIS, številčnost list, množica možnih kadrovskih rešitev za širše skupnosti, številna imena v teh skupnostih ipd. Tudi časovne stiske ni manjkalo. Povratnih informacij je bilo malo. Nekatere kandidacijske konference so presegle svoja »pooblastila« – kot da same in ne skupaj z vsemi drugimi soodločajo o podpori tej ali oni konkretni kadrovski rešitvi. Ne med zadnjimi sta se za le delno uspešnost novosti izkazala tudi političnoorganizacijska usposobljenost in znanje manjšega števila odgovornih aktivistov. K večji uveljavitvi vsebine kandidacijskih opravil tudi tokrat svojega deleža ni prispevala t. i. »obrazcologija«, ki prej duši, kot spodbuja vsebino kandidacijskih opravil.

Na izkušnjah letošnjih volitev velja graditi naprej – seveda v ustavnih okvirih. Še tako dobra in popolna »pravila igre« ne pomagajo, če ni znana prava vsebina posameznih vlog. To ni popravek visoke ocene opravljenega dela, volilnih izidov, visoke udeležbe in uspešnega starta novoizvoljenih članov delegacij in delegatov v četrti delegatski mandat skupščine. Je le opozorilo, da bo treba še marsikaj izpopolniti – predvsem v praksi in volilni kulturi v najširšem pomenu besede.

MIHA RIBARIČ

Volilni proces, zasnovan na samoupravljanju

Pri skupščinah kot organih odločanja in usmerjanja družbenega razvoja je zame bistveno, da so njihove odločitve v dejanskem interesu človeka in da je ta človek tudi sam dejavno udeležen pri izražanju in uveljavljanju svojih interesov in pri presojanju, ali so sprejete odločitve avtentični izraz njegovih potreb in interesov. Izhodišče delegatskega sistema je samoupravno organiziran delovni človek. Samoupravna organiziranost za razliko od politične organiziranosti temelji predvsem na samo-

upravnih asociacijah dela in na drugih samoupravnih asociacijah zadovoljevanja človekovih potreb. Ob samoupravni organiziranosti kot izhodišču je dopolnilno vključena družbenopolitična organiziranost delovnega človeka, vendar ne kot faktor nad samopravno sfero, ampak kot njeno notranje gibalno.

Na ustavno opredeljen delegatski skupščinski sistem gledam kot poskus, da predstavniška telesa v pretežni meri konstituirajo delegati samoupravnih asociacij, ne pa pretežno ali celo izključno delegati političnih asociacij; da se skupščine kot delovna telesa, to je dejanski organi odločanja konstituirajo v pretežni meri na samoupravni, ne pa na politični način. Politična organiziranost in politično delovanje mora biti v funkciji samoupravne organiziranosti in samoupravnega položaja delovnega človeka, sestavni in ne nadrejeni del procesa konstituiranja samoupravnega organiziranega delavskega razreda in vseh delovnih ljudi kot kolektivnega samoupravljalca, ki upravlja družbo in državo na vseh ravneh njune organiziranosti. Znotraj samoupravne sfere, sfere samoupravnih asociacij imajo osrednje mesto asociacije dela, katerih subjekt je človek, ki dela s sredstvi v družbeni lastnini in na tej podlagi odloča o pogojih in rezultatih svojega dela, o novoustvarjeni vrednosti, ima v svojih rokah ekonomsko oblast in na tej osnovi tudi politično oblast.

Veljavna ustavna ureditev artikulacije interesov delavcev in delovnega kolektiva kot celote, ki naj se uveljavijo v skupščinah družbenopolitičnih skupnosti, ne prepušča njihovi siceršnji samoupravni organiziranosti, ampak instituirajo delegacijo, ki naj zagotovi neposredno uresničevanje pravic, dolžnosti in odgovornosti delovnih ljudi in njihovo organizirano udeležbo pri opravljanju funkcij skupščin družbenopolitičnih skupnosti. Kardelj opredeljuje delegacijo kot »ključni člen celotnega delegatskega in demokratičnega sistema sploh«. Delegacija naj po eni strani zagotovi vsestransko spoznavanje in celovito upoštevanje vseh interesov v njeni skupnosti, kar delegat po ustavni zamisli sam ne bi mogel družbeno uspešno opraviti. Po drugi strani pa naj bi delegacija sodelovala z delegacijami drugih skupnosti, usklajevala različne in nasprotujoče si interese in oblikovala skupne interese ter ob polni odprtosti do vseh iniciativ, stroke, znanosti in družbenopolitičnih sil dajala podlago za končno oblikovanje odločitev v skupščini, ki naj na podlagi množice konkretnih potreb in interesov izrazijo tisto, kar je sprejemljivo za celotno skupnost in je s tem postalo njen splošni družbeni interes.

Delegacija temeljne samoupravne skupnosti je neposredno izvoljena in ker sama ne izvoli stalnega delegata, kot je to v drugih republikah in obeh pokrajinah, ampak ga pošilja sproti glede na vprašanja, ki so na dnevnem redu zbora združenega dela ali zbora krajevnih skupnosti občinske skupščine, je tako izvoljena delegacija svojevrstni kolektivni delegat temeljne samoupravne skupnosti. Svojevrstni zato, ker vsega posla v odnosu do delegata na seji zbora po ustavni zamisli ne more in ne sme opraviti delegacija sama, in je, upošteva interese in smernice temeljne

samoupravne skupnosti in temeljna stališča delegacije, delegat na seji zbora samostojen pri opredeljevanju in glasovanju. Slednje pomeni, da delegat svoje vloge ne uresničuje le z mehaničnim prenašanjem smernic in temeljnih stališč in z enostavnim primerjanjem le-teh z drugimi interesi in njihovim mehaničnim upoštevanjem, ampak z ustvarjalnim povezovanjem kompleksa obstoječih interesov v novo kvaliteto. Delegat na zasedanju zbora ima nalogo, da zavestno preudarja, kako v povezavi množice interesov baze in širših družbenih interesov oblikovati skupni novo opredeljeni družbeni interes.

Samostojnost delegata se izraža v tem, da ne more nihče drug namesto njega prevzeti končne odgovornosti za delegatovo ravnanje v skupščini in opraviti delo delegata namesto njega. Delegat je tisti, ki dela v skupščini in ne njegova baza ali neki splošni politični faktor. Delegat torej ni mehanični prenašalec stališč, ni poštar niti svoje baze niti splošnega političnega faktorja, ampak samostojna, svobodna, ustvarjalna in odgovorna osebnost.

Če so to bistveni elementi za opredelitev položaja delegacije in delegata, ki morata zagotoviti uveljavljanje interesov delovnega človeka in njegovih samoupravnih asociacij, ekonomske in politične oblasti delavskega razreda na temelju njegove samoupravne organiziranosti, ki ji mora biti podrejena njegova državna in družbenopolitična organiziranost, potem nam to lahko in mora služiti v oporo tudi pri presoji, kaj je treba storiti, da se delegatski skupščinski sistem na tako zasnovanih temeljih tudi v praksi dejansko polno uveljavi in da presežemo vse tisto, s čemer nismo in ne moremo biti zadovoljni.

Očitno je, da uresničevanje družbenoekonomskih predpostavk, na katerih čedalje bolj dejanskem obstoju naj temelji politični sistem socialističnega samoupravljanja in kot njegov bistveni sestavni del delegatski skupščinski sistem, bistveno zaostaja ne samo za splošnimi pričakovanji in predvidevanji, ampak predvsem ni prišlo do konstituiranja samoupravnega združenega dela kot ekonomske in s tem tudi politično dominantne sile v družbi, ki ji je podrejena država kot instrument napredka, pospeševanja razvoja proizvodnih sil na temelju samoupravnih družbenoekonomskih odnosov. Na družbenoekonomskem področju je po mojem bistveno to, da v sistemski zakonodaji, razvojni in tekoči ekonomski politiki računamo z ekonomsko samostojnostjo in odgovornostjo samoupravnih gospodarskih subjektov na temelju delovanja tržnih zakonitosti in omogočimo gospodarjenje, koncentracijo in upravljanje družbenega kapitala na podlagi rezultatov dela, potrjenih na domačem, to je enotnem jugoslovanskem trgu in na svetovnem trgu.

Na družbenopolitičnem področju je bistveno, da taka usmeritev dobi polno podporo v vseh družbenopolitičnih organizacijah in da se dejansko prenese odločanje o ključnih sistemskih in razvojnih vprašanjih v delegatski skupščinski sistem, o gospodarskih vprašanjih, posebej še o investicijah pa v gospodarstvo, skratka v pristojne institucije sistema, tako da bodo vse

odločitve dejansko sprejemane po legitimnih nosilcih sistema, v pristojnih institucijah, da bo zagotovljena strokovna, tehnična, ekonomska in vsaka druga potrebna utemeljenost odločitev in s tem tudi polna odgovornost subjektov odločanja. Družbenopolitične organizacije morajo izoblikovati polno lastno identiteto ali polno lastno funkcijo, ki jim v sistemu pripada in ki zahteva tudi kritično distanco do predlogov in odločitev nosilcev odločanja v sistemu, posebej še do državnih izvršilnih organov.

Na področju delegatskega skupščinskega sistema je potrebno nedvomno še mnogo narediti za izboljšanje pogojev za delo delegacij in delegatov. Tu gre za način priprave gradiv, zagotovitev zadostnega časa za obravnavo, dajanje alternativnih predlogov in prikazovanje možnih posledic take ali drugačne rešitve, preizkušanje rešitev v praksi predno se ponudijo v končno sprejemanje, razvoj raziskovalne dejavnosti, zagotavljanje realnih podatkov in sploh ustreznega informiranja, zagotovitev javnosti dela, omogočanje delegatom, da lahko posvetijo zadosti časa in ustvarjalnega navora izpolnjevanju delegatskih dolžnosti ob svojih siceršnjih delovnih dolžnostih in drugo – če primeroma navedem samo nekaj stvari.

Menim, da neposredno izvoljena delegacija kot ekipa delegatov, ki se udeležujejo seje ustreznega zbora občinske skupščine, še ni izčrpana institucionalna možnost, ki bi terjala in opravičevala kakšno drugačno rešitev. Gotovo so pa tudi možne in potrebne institucionalne izboljšave. Pretehtati velja, na primer, ali ne bi zožili prepovedi pasivne volilne pravice za članstvo v delegaciji, tako da bi bili izključeni le individualni poslovodni organ oziroma predsednik in člani kolegijskega poslovodnega organa, delavci s posebnimi pooblastili in odgovornostmi pa bi bili lahko člani delegacije, še naprej pa ne člani delavskega sveta. Dalje velja presoditi možnost skupne delegacije za zbor združenega dela občinske skupščine za več majhnih organizacij združenega dela, ki sedaj preko konference delegacij delegirajo na skupno delegatsko mesto. Pri delegatih v zboru združenega dela republiške skupščine velja zagotoviti večjo institucionalno in zato tudi vsebinsko povezanost z organizacijami združenega dela, kot jo zagotavljajo sedanje skupine delegatov, ki jih oblikujejo zbori združenega dela ene ali več občinskih skupščin. Izogniti se je potrebno dvojnemu zastopstvu bodisi posameznih organizacij združenega dela bodisi občin, ki se dostikrat kaže v povsem identičnih nastopih delegatov v zboru združenega dela in zboru občin republiške skupščine. Glede delegatov v zveznem zboru, ki so že po sedANJI ureditvi stalni, se strinjam s predlogom iz kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, da se njihovo število iz združenega dela poveča na dve tretjini in s potrebo, da ima vsak v okviru svoje republike oziroma pokrajine ožje opredeljeno lastno delegatsko in s tem volilno skupnost.

Med člani delegacije v zboru republik in pokrajin velja še naprej krepiti zastopnost ljudi, ki se spoznajo na razvojna vprašanja, posebej še na koncipiranje instrumentarija, ki bo spodbujal gospodarjenje na podlagi

tržnih zakonitosti. Glede osebnega izjavljanja o delegatih za družbenopolitični zbor občinske skupščine velja presoditi, ali ni mogoče realne demokratičnosti pri izražanju volje članstva v večji meri zagotoviti znotraj vsake od družbenopolitičnih organizacij in vseh skupaj v okviru Socialistične zveze delovnega ljudstva.

Vsekakor pa iskanje takšnih ali drugačnih boljših rešitev v delegatskem skupščinskem sistemu ne sme spreminjati njegove zasnovanosti na pluralizmu samoupravnih interesov delovnega človeka in njegovih samoupravnih asociacij, na pluralizmu delovnega človeka samoupravljalca, v zasnovanost na pluralizmu političnih interesov človeka – državljana nasploh in političnih asociacij, ki bi tak pluralizem izražale. Menim, da bi težnje v slednji smeri samo krepile v praksi še vedno obstoječe elemente enopartijskega sistema in ne bi šle v prid odpravljanju še vedno obstoječe prakse od samoupravljalcev odtujenega odločanja, za uveljavljanje samoupravno organizirane družbe in njej čedalje bolj podrejene države.

MITJA ŽAGAR

Volitve in volilni sistem

Fragmenti iz volilnih razmišljanj

Volitve so ena vročih in aktualnih tem. Zanimivo je, da nanje nismo pozabili niti v tej (zaspani) pozni zimi. Pa ne govorimo le o volitvah »kar tako« in tudi ne predvsem o konkretnih volitvah kje drugje v svetu. (Čeprav posamezne volitve – kot so bile zadnje izredne parlamentarne volitve pri naših avstrijskih sosedih – ne minejo brez raznih komentarjev, ocen in tudi reakcij v naši javnosti.) Govorimo zlasti o volitvah in volilnem sistemu pri nas – o njegovih slabostih (in le zelo redko o kakšni njegovi prednosti), o možnostih in načinih za njegovo izboljšanje. To se zdi kar nekoliko nenavadno, saj smo običajno o volitvah več govorili le takrat, ko so tekli sami volilni postopki – neposredno pred volitvami, ko smo v veliki naglici sprejeli kakšno spremembo ali dopolnitev volilne zakonodaje in volilnih pravil. Zdaj pa se o volitvah govori povsod in na različne načine – od uličnih in kavarniških pogovorov, debat in komentarjev (večinoma zbadljivih, pikrih in zajedljivih) pa vse do strokovnih in znanstvenih razprav.

Kar samo od sebe se zastavi vprašanje: Zakaj? Verjetno vzrok za to ni le kakšna »izjemno modra politična odločitev«, da je pač treba volilni sistem in predpise dovolj zgodaj temeljito prevetriti, da se ne bi spet neposredno pred naslednjimi volitvami znašli v časovni stiski, ko bo treba storiti »to in ono«. Verjetno vzrok za to tudi ni nenaden interes širokega

kroga občanov, da bi se ukvarjali s posameznimi aktualnimi teoretičnimi vprašanji našega političnega sistema ter jih poskušali dograditi. Vzroke za tak interes moramo poiskati še kje drugje.

Na eni strani je večje zanimanje za celotno delovanje političnega sistema zaradi iskanja izhoda iz družbene krize, ki že nekaj let teži naše življenje, tudi zaradi kritične analize delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja in številnih razprav ob njej. Prodrlo je namreč spoznanje, da družbene krize ni mogoče razrešiti enostransko in enostavno, ampak je to dolg in zapleten celovit proces, ki terja tudi temeljito analizo našega političnega sistema in njegovega uresničevanja, ter iskanje ustreznih rešitev za obstoječe slabosti. Volilni sistem je prav gotovo pomemben (čeprav le relativno samostojen in neodvisen) del našega volilnega sistema.

Na drugi strani pa interes za volilni sistem in za volilno ureditev pri nas povečujejo tudi napovedane ustavne spremembe, ki jim bo sledila tudi ustrezna sprememba in dopolnitev zakonodaje. To pa je tema, ki prav gotovo budi precej interesa v naši javnosti, saj je v mnogočem ključna za naš nadaljnji razvoj; razmišljanja o ustavnih spremembah, o nujni dograditvi našega političnega sistema, pomenijo iskanje izhoda iz krize (seveda gre le za enega od načinov in izhodov).

Nekateri menijo, da so za izhod iz krize ključnega pomena prav spremembe volilnega sistema in volilne zakonodaje. Drugi spet menijo, da je volilni sistem povsem nepomemben in obroben problem, ob katerem ne kaže izgubljati časa in besed. Resnica je verjetno nekje na sredini. Sam menim, da je volilni sistem pomemben del političnega sistema ter pomembno vprašanje v razpravi (to ne nazadnje kaže, da se vključujem v razpravo o volitvah); vendar je treba temu vprašanju dati ustrezno težo, saj se v naši družbi srečujemo z mnogimi drugimi (težjimi in pomembnejšimi ali vsaj enakovrednimi) problemi. Družbene krize ni mogoče rešiti enostransko in enostavno; reševati jo je treba celovito, globalno in dolgoročno – z vsemi njenimi elementi in razsežnostmi.

Prevelika poenostavitev bi bila, če bi rekli, da je za našo krizo krivo le naše – sedanje in nekdanje – vodstvo (ljudje v njem). Ni dvoma, da je tudi vodstvo delalo napake, vendar je spekter razlogov, ki so privedli do krize, bistveno širši. (Med njimi je treba omeniti vsaj pogosto nespoštovanje pravnih norm, nesistemske ravnanje posameznikov in skupin, ki skušajo uresničiti svoje posebne interese, nesistemske in odtujeno odločanje, sam način in organizacija odločanja in vodenja, birokratizem, avtarkije ter še mnoge druge nepravilnosti). Zato bi bilo enostransko trditi, da bi lahko vse težave premagali s spremembami volilnega sistema, ne da bi ob tem spremenili določene družbene odnose, ki so pri odločanju ključni. Prav tako bi bilo nesmiselno trditi, da pri nas niso potrebne nobene spremembe volilnega sistema in zakonodaje, ki bi lahko izboljšale naš politični sistem in pomagale odpraviti nekatere njegove slabosti.

Pomembna nevarnost, na katero bi rad opozoril je, da bi se lahko

zgodilo, da bi se v razpravah o ustavnih spremembah omejili predvsem na volitve in volilni sistem, saj je ta vprašanja mogoče zelo politizirati. Tako bi lahko pozabili na celo vrsto (drugih) ključnih vprašanj in problemov, kar bi lahko povzročilo enostranske in necelovite rešitve. To je temeljni razlog, zakaj je treba vprašanje volitev in volilnega sistema postaviti v realne okvire.

Nedvomno je za ljudi vprašanje volitev zanimivo, ker imajo ob volitvah občutek, da vsaj nekako odločajo o ključnih zadevah v družbi – o kadrovske sestavi pomembnih (državnih, političnih in drugih) organov. Na široko bi lahko razpravljali, koliko volivci s svojo odločitvijo dejansko vplivajo na družbeno stvarnost, koliko dejansko vsebinsko in neodvisno odločajo. (Koliko je fikcije in manipulacije?) Vseeno so volitve pomembna civilizacijska pridobitev zgodovinskega razvoja, ki jo je treba ohranjati, razvijati in izboljševati, saj zanje še nismo našli ustrezne zamenjave – instituta, ki bi drugače konstituiral politični sistem. Zato kaže iskati ustrezne rešitve tudi v našem volilnem sistemu.

Menim, da bi bilo pri nas mogoče marsikaj storiti zlasti za poenostavitve volilnega sistema (tudi samih vzorcev) in boljše preglednost celotnega volilnega postopka (od evidentiranja do samih volitev). Tako bi bilo mogoče ločiti volitve v skupščine družbenopolitičnih skupnosti od volitev za samoupravne interesne skupnosti; poskrbeti bi bilo treba za sprotno in celovito obveščanje o poteku volilnih postopkov (zlasti od zaključka evidentiranja dalje); poenostaviti bi kazalo postopke uveljavljanja odgovornosti izvoljenih ter za njihov odpoklic (če je za izvolitev potrebna dvotretjinska večina, bi za odpoklic zadoščala njena izguba – torej bi zadoščalo, če bi bila za odpoklic več kot tretjina glasov) . . . Prav gotovo je treba tudi širše proučiti možnosti, da bi kar najbolj uveljavili odprte kandidatne (volilne) liste, kjer je to le mogoče, ter tako omogočili ljudem izbiro tudi med glasovanjem (seveda je treba z ustreznimi informacijami volilcev omogočiti vsebinsko odločanje, o čemer sem že tudi sam pisal).

Eno ključnih vprašanj v razpravi pa so prav gotovo neposredne volitve. Že v razpravah ob zadnjih volitvah in neposredno po njih so se pojavljale zahteve, da bi se razširil tak način odločanja. Predlagali so, da bi tako volili zlasti nekatere ključne funkcionarje na vseh ravneh – zlasti tudi člane in predsednika predsedstva republike, člane predsedstva SFRJ, predsednike izvršnih svetov . . . Tako naj bi zaostriili njihovo odgovornost ter izboljšali njegovo povezanost z volilci. Verjetno ni treba posebej poudarjati, da bi uresničitev takih predlogov pomenila narušitev načela skupščinske vladavine, saj bi tako imeli omenjeni funkcionarji enako volilno bazo kot delegatska skupščina določene družbenopolitične skupnosti (pa še neposredno bi bili izvoljeni). Tako bi bili neodvisni od skupščine, njihova samostojnost pa bi se še okrepila. Hkrati se postavlja tudi vprašanje uresničevanja njihove odgovornosti, saj je za odpoklic potreben enak postopek kot za izvolitev – tak postopek pa je zelo težko izvesti.

Kasneje so se pojavili predlogi, naj bi na neposrednih volitvah volili delegate in funkcionarje skupščin družbenopolitičnih skupnosti na vseh ravneh (ali pa vsaj nekatere – npr.: predsednike občinskih skupščin, delegate v vse družbenopolitične zборе, delegate v zveznem zboru Skupščine SFRJ, predsednike zborov in skupščin vseh družbenopolitičnih skupnosti). Ti predlogi so poudarjali, da z neposrednimi volitvami delegatov in funkcionarjev skupščin družbenopolitičnih skupnosti ne bi narušili načela skupščinske vladavine. Bi pa taki predlogi prav gotovo pomenili določeno neskladje z delegatskim sistemom in njegovo zasnovo. Zlasti bi se zastavilo vprašanje delegatske povezanosti delegatov v zborih skupščin širših družbenopolitičnih skupnosti z njihovimi volilci. (Negativne izkušnje, ki bi jih verjetno prinesla taka rešitev, smo dobili, ko je bil pri nas poslanski sistem, saj so bile tudi te slabe izkušnje eden ključnih razlogov za uvedbo delegatskega sistema). Prav tako neposredne volitve delegatov in funkcionarjev skupščin družbenopolitičnih skupnosti na vseh ravneh verjetno tudi ne bi rešila vprašanja uresničevanja njihove odgovornosti.

Sam mislim, da bi kazalo neposredne volitve ohraniti le pri volitvah temeljnih delegacij v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, v vseh drugih primerih pa bi nanje pristal le izjemno (npr.: volitve delegatov v družbenopolitične zборе občinskih skupščin). Zavzemam se, da bi bile druge volitve po delegatskem sistemu. (Menim celo, da bi kazalo za družbenopolitične zборе, katerih pristojnost bi po mojem mnenju morala biti taka, kot določa ustava, razmišljati, da jih izvolijo družbenopolitične organizacije same. Seveda bi morale te o volilnih postopkih javnost sproti in temeljito obveščati ter upoštevati njene reakcije.) Menim, da bi kazalo volitve člana predsedstva SFRJ iz republike prenesti v pristojnost republiške skupščine, prav tako pa bi kazalo razmisliti tudi o tem, da bi republiška skupščina volila tudi člane in predsednika predsedstva republike.

Namesto ob samem glasovanju na volitvah naj bi se vsebinsko odločanje uresničevalo že v prejšnjih fazah volilnega postopka – zlasti pri kandidiranju. Tu naj bi imele ključno vlogo kandidacijske konference (zlasti temeljne), kjer naj bi se oblikovale odločitve o vseh nosilcih pomembnih družbenih funkcij. Verjetno bi se morale temeljne kandidacijske konference večkrat sestati, prav tako pa bi morali omogočiti vsem delavcem, delovnim ljudem in občanom, da na njih sodelujejo. Že med evidentiranjem bi bilo treba označiti, za katere funkcije je posameznik predlagan, predlagani posameznik pa bi se moral opredeliti, za katere funkcije bi bil pripravljen kandidirati. O vseh evidentiranih posameznikih, ki so pripravljeni sprejeti kandidaturo, bi bilo treba zagotoviti ustrezne podatke (življenjepisni podatki, pregled in ocena dosedanjega dela, v določenih primerih pa tudi nekakšen »program dela«, ki bi ga ta posameznik pripravil). Na podlagi teh podatkov bi se potem temeljne kandidacijske konference odločale o posameznih predlogih, sprejete odločitve pa bi bile za delegate iz teh okolij obvezne (imperativni mandat v volilnih

zadevah). Na kandidacijskih konferencah naj bi razpravljali o nosilcih funkcij v delegatskem skupščinskem sistemu kot tudi o oblikovanju predsedstev in o predlogih za predsednike izvršnih svetov. V tem postopku bi morale seveda pomembno vlogo odigrati zlasti družbenopolitične organizacije, ki pa ne bi smele nastopati s položaja moči, ampak bi se morale uveljaviti s težo svojih argumentov, za svoje delovanje pa bi morale sprejeti tudi ustrezno odgovornost.

Kljub temu, da menim, naj bi delegate v družbenopolitičnih zborih volile same družbenopolitične organizacije, bi kazalo na temeljnih kandidacijskih konferencah obravnavati tudi evidentirane za te zборе. Mnenja kandidacijskih konferenc seveda ne bi mogla biti obvezna za družbenopolitične organizacije, vendar pa bi te iz političnih razlogov mnenja kandidacijskih konferenc verjetno morale upoštevati pri oblikovanju svojih predlogov in ob sprejemanju konkretnih kadrovskih rešitev. (Menim, da bi bila najboljša rešitev, da bi v družbenopolitične zборе uvedli zamenljive delegate in da bi s statuti družbenopolitičnih organizacij določeni najvišji organi opravljali vlogo temeljnih delegacij za družbenopolitične zборе, medtem ko bi konferenca SZDL prevzela vlogo konference delegacij.

Na koncu naj še dodam, da menim, da je eno ključnih področij, h katerim lahko prispeva volilni sistem, tudi uresničevanje odgovornosti. Noben posameznik ne more biti funkcionar v delegatskih skupščinah, če ni član temeljne delegacije. (V bodoče bi si kazalo prizadevati, da bi bilo čim manj funkcionarjev skupščin iz družbenopolitičnih zborov). Sistem odgovornosti bi morali zato graditi iz temeljnega okolja navzgor, saj bi bili tako stalno vzpostavljeni delegatski stiki. Seveda pa bi bilo ob tem treba zagotoviti tudi ustrezno delovanje družbenopolitičnih organizacij v celotnem delegatskem sistemu, kjer bi se morale uveljaviti kot nosilke širših skupnih in splošnih družbenih interesov ter kot integracijski dejavnik. Za uresničenje teh in prej omenjenih predlogov pa (žal) ne zadoščajo le normativne spremembe in (politične) deklaracije, ampak sta zanje potrebna dejanska politična volja in široka angažiranost.

ZORAN POLIČ

Za doslednejše uveljavljanje delegatskih odnosov

Dve pomembni slabosti spremljata urejanje našega družbenopolitičnega sistema. Po eni strani ne izpolnjujemo oz. ne spoštujemo vsega že dognanega ter z ustavo in zakoni potrjenega, zato tudi ne moremo v praksi potrditi njihove vrednosti ali pa posamezne predpise kot neuresničljive,

nesprejemljive ter z zastavljenimi cilji pri izgradnji našega sistema nezdržljive tudi zavreči.

Po drugi strani pa tudi doseženo in v praksi uspešno uveljavljeno (npr. delavski sveti, delegatski sistem, volitve) dovolj ne proučujemo v smislu iskanja nadaljnjih poti v razvoju, odpravljanja ovir in potrjevanja načelnih opredelitev. Nasprotno, dovoljujemo celo, da je vse več drugačnih načelnih opredeljevanj, ki niso v soglasju s temelji naše ustave, ki vračajo na staro, preživelo in ki celo zavračajo kot cilj naših prizadevanj samoupravno socialistično ureditev naše skupnosti.

Teh in podobnih idej seveda ni mogoče odpraviti z neko prepovedjo ali se enostavno sklicevati na že doseženo, ko pa široko razvejano krizno stanje, ki zajema gospodarska, politična, kulturna in sploh vsa družbena področja, daje obilo možnosti nezadovoljnežem, demagoškimi političnim tribunom, ki jim gre predvsem za osebno veljavo in oblast, pa tudi očitnim nasprotnikom samoupravnega socialističnega sistema, da s preživeli idejami ali pa z le navidez novimi, ki jih rojeva spopad naprednega in zaostalega v svetu, še poglobljajo krizno stanje, da podcenjujoče obravnavajo naš sistem in naša prizadevanja, da odvrtačajo od iskanja takih rešitev, ki naj bi nas na temeljih naših dosedanjih dognanj privedla iz sedanje krize na pot hitrejšega razvoja in da z vzbujanjem splošnega malodušja uveljavljajo nezaupanje do ljudi naše preteklosti in sedanjosti in do sistema, ki ga gradimo.

Le z argumenti in z uspešnejšim dograjevanjem našega sistema na temelju izkušenj (ne pa kabinetskih razprav) bomo sposobni, da se spopademo z vso to navlakom, ki nas hromi. Res je, da bo vse to premalo, če nam ne bo uspelo s takojšnjimi, predvsem gospodarskimi ukrepi izboljšati in povečati proizvodnjo, odpravljati tehnično zaostalost in uveljaviti strokovno-znanstveno vodenje našega gospodarstva in če z doslednim političnim, materialnim ter v različnih dejavnostih tudi s posebnim strokovnim nadzorom ne preprečimo številne, danes vse pogostejše odmike od ustavno začrtane poti. S temi prizadevanji pa mora biti povezana tudi osebna odgovornost za vse, kar nekdo prispeva oziroma s čimer se vključuje v naš gospodarski razvoj in v naš politični mehanizem.

Toda prav zaradi tega in hkrati s temi zahtevami moramo izpopolnjevati naš politični sistem. S tem bomo odpirali tudi vse naše možnosti, da bodo okvir in temelji, na katerih gradimo svojo bodočnost in ki za svoje uresničevanje zahtevajo in tudi omogočajo res množično, svobodno sodelovanje vseh delovnih ljudi in občanov, ne le v besedah, temveč tudi v praksi, vse bolj ljudski, demokratični.

V nadaljnjih nekaj mislih in pripombah bi skušal zato opredeliti nekatere poglede na dopolnitve našega političnega sistema, ki mu skušamo in mu tudi moramo dati novih spodbud v samem delegatskem sistemu, pri volitvah, uveljavljanju družbenopolitičnih organizacij, v kadrovske politiki in še kje.

Mislím, da mora biti izhodišče našega iskanja prepričanje, da se ne

borimo za delegatski sistem samo zato, ker je to nekaj novega, temveč, ker je to edina pot, po kateri postajajo delovni ljudje, vsi občani odločujoči dejavniki v vseh pomembnih odločitvah in s tem nosilci prave demokratične vladavine, ki je bistvena za socialistične družbene odnose! Delegatski mehanizem na vseh področjih družbene aktivnosti je predvsem edinstvena oblika samoupravnega razreševanja vseh vprašanj, pri katerih naj bi aktivno sodelovali vsi občani, so pa v pristojnosti različnih stopenj organiziranosti posameznih dejavnosti. To velja tako za družbenopolitično delovanje kakor tudi za politične in družbene organizacije.

Za delegatski sistem vsekakor še vedno velja, kar je leta 1978 napisal E. Kardelj v svoji študiji Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja: »Naš delegatski sistem je sedaj šele na začetku razvoja. Je še nedorečen. Kažejo se resne pomanjkljivosti v vseh smereh njegovega delovanja. Ni se še popolnoma otrešel tradicije parlamentarnega sistema in ‚ljudskega poslanca‘ kot političnega predstavnika. V njem še vedno ni dovolj učinkovitosti pri demokratično organiziranem izražanju volje baze kot tudi ne v demokratičnem mehanizmu, ki bo delegatski sistem zadovoljivo povezoval s celotno strukturo družbene zavesti. Poleg tega delegatski sistem tudi po svoji demokratični naravi ne more delovati, če je zaprt v svoje lastne institucionalne organe in oblike.« (E. Kardelj: SZDL, str. 540, Državna založba 1984).

Zato je seveda nujno treba odkrivati in odpravljati ovire, ki to povzročajo. Težav ne bi bilo, če bi dosledno, v vseh zakonih, ki določeneje opredeljujejo izvajanje ustave, spoštovali npr. čl. 89 zvezne ustave, ki uveljavlja načelo, po katerem delovni ljudje uresničujejo oblast in upravljajo druge družbene zadeve. Pomanjkljivosti pri izpeljavi tega načela so, da ni dovolj uveljavljena vloga temeljnih delegacij, ki bi morale biti glavni nosilec razprav z občani o vseh problemih, ki jih sproža katerakoli skupščina, od občinske do zvezne; v celovitosti odločanja o vseh dogajanjih še vedno ni do kraja razčiščeno, kaj je v pristojnosti raznih ravni skupščin, s posebnim poudarkom na občini kot temeljni družbenopolitični in samoupravni skupnosti (čl. 116 ustave SFRJ); delegatski mehanizem je še nekako izpeljan, ko gre za krajevno skupnost, DO, SIS in občinske skupščine, je pa neprincipialno razparceliran, ko gre za skupščine širših družbenopolitičnih skupnosti; različni so načini izbire funkcionarjev; povsem pozabljen je instrument odpoklica in še marsikaj, kar kaže na nezadostno pripravljenost, da bi s podrobnejšo analizo in stvarnimi argumenti dograjevali mehanizem, ki naj dosledneje izpelje načelo, postavljeno v 89. členu.

Če govorimo, da so za celotni delegatski mehanizem najpomembnejše temeljne delegacije, bi morali to v praksi tudi upoštevati. Toda to ni tako! Običajno celo pozabljamo na njihovo prisotnost in pristajamo, da se vprašanja rešujejo mimo oz. brez njih. In vendar so te delegacije v gospodarskih organizacijah in krajevnih skupnostih edina prava vez volilcev s skupščinskim sistemom. Zato bi morali volilci dobro pretehtati, koga

izberejo v te delegacije. Če namreč želimo izpeljati dosleden delegatski sistem, bi morali iz teh delegacij prihajati delegati za zборе vseh skupščin (razen za družbenopolitični zbor v občini in republiki, ki ima svojo bazo, pa tudi posebno funkcijo v skupščini). Ni pravi delegatski sistem, da npr. delegate v Zvezni zbor Skupščine SFRJ dejansko izbirajo občinske skupščine.

Prav tako pa ne bi bilo ustrezno, da se za vsako od skupščin (občinska, republiška, zvezna) opravljajo neposredne volitve, ker bi to povsem izničilo pomen temeljne delegacije, in kar je še posebno pomembno, prekinjena bi bila povezanost delegatskega mehanizma od baze do vrha v federaciji.

Če gre za celotnost razmerij, ki jih volilci urejajo preko skupščin ožjih in širših področij, potem mora biti urejanje teh razmerij organizirano tako, da pri tem vedno sodelujejo vse skupščine in vsi delegati. Zato morajo v republiško skupščino pošiljati delegate občinske skupščine in v Skupščino SFRJ republiške skupščine, in to iz vrst delegatov, ki so jih volilci izbrali v temeljne delegacije. Velja pa tudi nasprotna pot, da morajo namreč predlogi aktov v zvezni skupščini prihajati preko delegatov republiških in občinskih skupščin v temeljne delegacije in tako, vsaj ko gre za normalno poslovanje (ne pa za izjemne ukrepe), do vseh volilcev. To seveda zahteva skrbno pripravo na volitve v temeljne delegacije. V njih je treba izbrati razgledane občane, pripravljene za skupščinsko delo, strokovnjake, mlade, izobražence, kmete, obrtnike in druge, predvsem pa ljudi, ki uživajo široko zaupanje. Brez pravega zaupanja v sodobnost, razgledanost in moralne kvalitete izbranih ni mogoče vzpostaviti pravih odnosov med skupščinsko aktivnostjo in volilci.

Izvoljeni v temeljne delegacije se morajo zavedati, da prevzemajo tisti del odgovornosti, ko si delovni ljudje s skupščinskimi predpisi odredajo okvirje svojega družbenega ravnanja, ki jih seveda večkrat v interesu skupnosti omejujejo v njihovih osebnih željah in interesih. Prav tako se morajo zavedati, da zahteva delegatstvo v skupščinah prizadevno iskanje argumentov, s katerimi bodo uveljavljali svoje poglede in se borili za rešitve, ki po svojem končnem učinku najbolj ustrezajo večini. Pripravljeni morajo biti tudi na strpnost v tolmačenju, ko bodo prenašali skupščinska mnenja, ki so nastajala v razpravah v skupščinskih telesih, med svoje volilce, pa tudi na kritike teh istih volilcev, če bodo po svoji presoji v skupščinskih razpravah odstopali od prvotnih stališč, ker so bili argumenti drugih delegatov močnejši, sprejemljivejši. Zato pa morajo tudi v SZDL ob pripravah na volitve (evidentiranje in predhodne razprave o kandidatih) ter sami volilci ob končni izbiri upoštevati, da izbirajo v temeljne delegacije ne le strokovno in politično sposobne kadre, temveč take, ki so pripravljene prevzeti nase vse te obremenitve in ki so res čvrsto povezani preko raznih organiziranih oblik dela na terenu z vsemi volilci oziroma občani. Le tako čvrsto vzpostavljena zveza bo tudi omogočala odprtost, iskrenost in prizadevnost, ki so nujno potrebne za dosledno izpolnjevanje

delegatskih nalog. Nikakor pa delegati ne smejo postati le prenašalci idej in predlogov iz baze v skupščine in nasprotno iz skupščin med volilce. To bi popolnoma razvrednotilo funkcije delegata in bi vse bolj navajalo na upravičenost tistih mnenj, ki s podcenjevanjem govore o upravičenosti in vrednosti delegatskega sistema. Pri izbiri v temeljne delegacije je tudi treba upoštevati, da bodo izbrani delegati prevzemali določene naloge oz. funkcije v občinski skupščini in še dalje v republiški in zvezni. Posebno vprašanje je zato zamenljivost ali stalnost delegatov. Mislim, da bo tudi to vprašanje lažje rešljivo, če bomo vodili pravilno, stalno in dolgoročno kadrovsko politiko. Tisti delegati, ki naj bi prevzeli določene stalne naloge v skupščinah širših družbenopolitičnih skupnosti (predsedniki zborov, odborov, pa tudi skupščin), bi morali biti tudi v občinskih skupščinah med stalnimi delegati. Vsi drugi bi bili lahko zamenljivi in bi prihajali v zборе skupščin po sklepu temeljnih delegacij na razprave o stvareh, za katere so usposobljeni. Kjer se seveda še ne bi odločili za zamenljivost delegatov, mora biti odnos do temeljnih delegacij enak, le da v skupščine širših skupnosti prihajajo stalno isti delegati. Prvi pogoj za uspešno delo skupščin je torej pravilna izbira temeljnih delegacij in zato dobro pripravljene volitve v njihovo sestavo in stalna aktivnost teh delegacij.

Na prvi pogled je videti tako postavljeni delegatski sistem zapleten, res pa je, da nam bo le tako uspelo uresničiti odgovorno vlogo volilcev pri reševanju vseh vprašanj, odločilnih za skupnost. Delovanje tako zastavljene delegatskega mehanizma pa bo uspešno le, če bomo hkrati razčistili in sprejeli kot nujne še niz spremljajočih aktivnosti. Predvsem morajo delegati v vseh skupščinah oblikovati svoj delovni program, s katerim so tudi podrobno seznanjene temeljne delegacije; še dosledneje mora biti izpeljan predhodni postopek za vse ukrepe, ki naj jih sprejme katera od skupščin, in kar je še posebej pomembno, SZDL kot fronta vseh naprednih sil mora postati mnogo aktivnejša pri uveljavljanju delegatskega sistema, pri izbiri delegatov v temeljne delegacije in predlaganju sposobnih kadrov za opravljanje določenih funkcij v skupščinah in biti mora nosilec politične aktivnosti, ko se v predhodnem postopku zbirajo argumenti za opredeljevanje stališč delegatov (glej E. Kardelj, isti, str. 459).

Ker SZDL upravičeno meni, da so vsa razna društva oz. njihovi člani tudi frontovci, bo morala svoje politično delo razvijati tudi preko njih. Društva kulturnih delavcev, inženirjev, iznajditeljev, ekologov, jamarjev, tabornikov, športnikov itd., vse to so dejavnosti, v katerih bi morale biti prisotno delo SZDL.

Ko torej govorimo o skupščinah in prisotnosti SZDL v njihovem delu, ne gre le za družbenopolitični zbor, ki bi moral predvsem skrbeti za usklajenost sprejetih skupščinskih odločitev s temelji političnega sistema, pač pa še za nekaj več. Poslovniki zborov vseh skupščin bi morali določati, da ne morejo odbori predložiti zborom skupščin v odločanje nobenega ukrepa, če niso o njem prejeli mnenj predvsem sindikatov, kadar gre za odločitve, ki še posebno zadevajo delovne ljudi v njihovi aktivnosti in v

njihovem socialnem položaju, in ga gospodarske zbornice, kadar gre za razne organizacijske, materialne in druge posege v gospodarstvo (npr. zakonodaja o urejanju zunanjetrgovinskih vprašanj). Vse take pripombe morajo biti pred zbori pojasnjene in če odbori predlagajo, da jih zbori ne sprejmejo, tudi dobro obrazložene. To bo vsekakor večja zaščita delavcev in gospodarstva sploh, kot pa bi bil npr. tretji zbor (združenega dela) v Skupščini SFRJ, ki tudi sicer ruši delegatsko strukturo in uveljavlja, tako kot zdaj govore o njem (neposredne volitve v delovnih organizacijah), prav tista razmerja, zoper katera se odločno borimo, da bi namreč s preglasovanjem reševali temeljna materialna vprašanja, za katera ustava upravičeno zahteva dogovor oz. sporazum republik in pokrajin. Tak zbor bi tudi zanikal dejstvo, da so že zdaj v temeljnih delegacijah, pa tudi v vseh skupščinah pretežno predstavniki združenega dela, kar zagotavlja dobro poznavanje vseh, danes najbolj perečih problemov, predvsem pa dogajanj na gospodarskem področju. Zato rešitve ni mogoče iskati v tretjem zboru, še posebno, če smo iskreno za čim dosledneje uveljavljanje svobodnega odločanja neposrednih proizvajalcev v vsaki gospodarski organizaciji brez političnih posegov in vplivov, pač pa s spoštovanjem zakonov in splošnih planskih usmeritev, ki pa so skupna naloga vseh skupščin. Tretji zbor v federaciji zato ni sposoben odpraviti zastoja pri nadaljnji izgradnji političnega in s tem skupščinskega sistema, pač pa bi prispeval k poglobitvi krize, ker bi nujno zahteval centralno odločanje o stvareh (akumulacija in razpolaganje z njo), ki morajo biti, če želimo dosledno uveljavljati tržne zakonitosti na enotnem jugoslovanskem prostoru, v neposredni pristojnosti delovnih organizacij.

Vztrajanje pri tretjem zboru v Skupščini SFRJ in pri tem neodrejenost tako glede pristojnosti kot tudi načina dela (ali glasovanje oz. preglasovanje kot v zveznem zboru, ali dogovor, kot je to pretežno v zboru republik in pokrajin) povsem zanemarjata dejstvo, da je naša osnovna bitka v tem trenutku (in tudi rešitev iz gospodarske krize) zagotoviti neposrednim proizvajalcem v delovnih organizacijah razpolaganje z dohodkom in preprečiti republiškim in federalnim organom birokratsko zaseganje tega dohodka (pa četudi na temelju zakonskih odločitev). Predlog tudi ne upošteva, da je federacija rezultat dogovora republik in pokrajin in da ta oblika reševanja medsebojnih odnosov ostaja tudi danes in za v bodoče najčistejši način ohranjanja razmerij, kakršna so bila vzpostavljena z AVNOJ-em. Prav zaradi tega je tudi sprejet način reševanja v Skupščini SFRJ preko dveh zborov, ko Zbor republik in pokrajin ni le izraz državnosti republik in posebne vloge pokrajin v federaciji, temveč s svojim načinom reševanja najpomembnejših zadev iz svoje pristojnosti tudi nadaljevalec avnojskih metod dela. Prav zaradi tega pa je tudi treba sprejeti oba zbora v Skupščini SFRJ kot celoto, ki le z različnimi metodami in vsak s svojo pristojnostjo obvladujeta vse tiste probleme, ki jih imajo državljani zavestno, preko odredb ustave za skupno aktivnost vseh narodov in narodnosti Jugoslavije.

Seveda pa tudi delegatski sistem in uspešno odločanje skupščin ne bosta prav zaživelata, če ne vgradimo tistih elementov, ki jima šele dajejo pravo moč.

Najpomembnejše in pravzaprav odločilno za uspešno uveljavljanje delegatskega sistema in izboljšanje tehnike volitev so prav gotovo korenite spremembe v vodenju kadrovske politike. Sicer smo že doslej stalno poudarjali pomembnost te politike, toda ostajali smo bolj ali manj pri besedah, kadrovska vprašanja pa smo reševali po trenutnih potrebah, v glavnem tik pred volitvami oz. pred zahtevo, da neko funkcijo opravlja primeren človek. Tak način moramo odločno prekiniti, pa tudi obvladovanje tega problema v zaprtih krogih. Kadrovska politika zahteva trajno aktivnost. Njen nosilec mora biti SZDL kot fronta in organizacija, v kateri kadri živijo, so dejavni in dokazujejo svojo pripravljenost, da prevzemajo svojim sposobnostim ustrezne naloge v delegatskem sistemu in v celotnem procesu družbenega delovanja.

Za tako kadrovsko politiko je predvsem potrebno neprekinjeno evidentiranje sposobnih kadrov. Pri tem ne gre le za evidenco vseh tistih, ki bi bili ustrezni za temeljne delegacije in za funkcije v skupščinskem mehanizmu, temveč za vse potrebe raznih oblik in ustanov v našem organiziranem življenju. Uveljavljanje take kadrovske politike zahteva tudi določene dopolnitve v aktivnosti SZDL, kajti te naloge ne more opravljati v kabinetih ali samo na svojih sestankih z volilci, temveč mora preko svojega aktiva v raznih družbenih organizacijah in društvih, hišnih svetih in delovnih organizacijah povezati svoje dejavnosti, tako da bodo njene informacije, predlogi in pobude dosegle vse občane. To bo še posebno pomembno, ko se bo SZDL pojavila tudi kot glavni politični dejavnik pri izvajanju že omenjenega predhodnega postopka. Evidentiranje seveda ne more biti v bodoče le pripravlanje seznamov, temveč argumentiran razgovor o posameznikih, ki naj bi ustrezali za določeno nalogo, pregled teh nalog in tudi razgovor o merilih, ki so nujna za pravo opredelitev.

S kadrovsko politiko so povezani še drugi problemi. Eden najpomembnejših je vsekakor izbira odgovornih funkcionarjev v skupščini, izvršnih telesih in upravnih organih. Medtem ko je za skupščine povsem jasno, da delegati izmed sebe izbirajo skupščinske funkcionarje, je pri organih in pri nosilcih upravnih funkcij že problem.

Toda tudi zanje in za njihovo izbiro bi morala neposredno odgovarjati SZDL. Ne le, da mora pravočasno pričeti postopke evidentiranja, tudi s svojimi predlogi mora pravočasno seznaniti javnost. Če bi bila naša kadrovska politika pravilna, uspešna in dolgoročna, bi morala SZDL najmanj leto dni pred novo izbiro seznaniti s svojo namero kadre, ki jih predlaga za opravljanje odgovornih nalog v izvršnem svetu, in po svoji organizaciji tudi volilce o teh pripravah. Enako bi moralo veljati za vse, tudi za organe v federaciji. Čeprav funkcionarja v federaciji, ki ga izvoli ali imenuje zvezna skupščina, predlaga skupščina republike ali avtonomne

pokrajine, to ne pomeni, da ga ona tudi izvoli in on od izvolitve v zvezni skupščini oz. imenovanja tudi odgovarja predvsem zvezni skupščini, ki mora imeti vso pravico, da ga lahko odpokliče ali odstavi, ne da bi za to zahtevala pristanek republiške oz. pokrajinske skupščine, pač pa je dolžna tej skupščini utemeljeno pojasniti razloge za svojo odločitev. To je enako, kot bi moralo veljati za razmerje med republiško in občinsko skupščino.

Vse to bo seveda sprejemljivo, če bo imel vsakdo, vsak volilec, pravico kritično presojati delo vseh nosilcev funkcij in predlagati preko delegacije, ali pa preko svoje organizacije SZDL, da se funkcionar, ki ne izpolnjuje zadovoljivo svojih nalog, tudi odpokliče. Volilec mora imeti za tako svojo akcijo tudi argumente, da se ne bi spremenila v razna osebna obračunavanja ali celo žalitve. Predvsem pa morajo skupščine z odpoklicem še dosledneje uveljavljati načelo odgovornosti. Odpoklic delegata je sicer predviden in v duhu uresničevanja delegatskega sistema tudi nujen, vendar ga v naši praksi doslej nihče ni uporabljal, kar je samo škoda za doslednejše uveljavljanje tega sistema. Še posebno pa je to pomembno, ko gre za delovanje v izvršnih telesih in upravnih organih.

Za uspešno delovanje celotnega mehanizma mora vsaka organizacija SZDL svoj predlog opremljati s potrebnimi podatki, sprejemati mora tudi sugestije, ki jih dajejo volilci, in potem pravočasno izdelati predlog, ki ga ponudi skupščini v razpravo in izbiro. Pri tej izbiri in pri predlaganju članov temeljnih delegacij se je treba odločiti, ali bo lista kandidatov odprta ali zaprta. To seveda ni odločilno za večjo ali manjšo demokratičnost izbire niti ni edino vprašanje, ki obremenjuje zavest volilcev, kot skušajo to prikazati nekateri borci za spremembo našega političnega sistema. Kakšna bo lista, je odvisno od uspešnosti predvolilne aktivnosti SZDL. Prav je, da ob koncu te dejavnosti SZDL ostaneta dva ali več enakovrednih kandidatov za eno funkcijo, da je lista odprta, če pa se, predvsem na željo volilcev, izkristalizira kot predlog ena sama oseba, nima prav nobenega smisla vsiljevati še dodatne kandidate. Prav gotovo pa bodo volilci želeli, ponekod pa celo zahtevali odprte liste za izbiro temeljnih delegacij.

S tem svojim prispevkom želim predvsem opozoriti, da moramo pri svojih željah za spremembo sedanjega delegatskega in volilnega sistema upoštevati rezultate svoje dosedanje prakse, cilje, ki smo si jih zastavili, pa tudi razmere, v katerih živimo. Če nam bo uspelo obvladovati svoje probleme hkrati s poglobljanjem politične zavesti in z razvijanjem osebne in splošne kulture, ki bosta bistveno merilo za raven naših razprav, potem bodo prišli tudi uspehi. Zavedati pa se moramo, da smo že med NOB, še odločneje pa po letu 1948 pričeli razvijati nove družbene odnose, ki jih kratko imenujemo »socialistična samoupravna demokracija«, o kateri E. Kardelj med drugim pravi: »Samoupravna demokracija vzpostavlja tako pogoje za veliko širšo svobodo alternativ in boj mnenj, kot je to kadarkoli vzpostavil sistem političnega pluralizma; pri tem se ta svoboda ne omejuje več samo na svobodo misli in volitve, ampak se razširja tudi na

svobodo demokratičnega odločanja v raznovrstnih skupnostih samoupravnih interesov in na vseh ravneh delegatskega sistema« (Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Komunist 1977, str. III). Tudi o tem bi morali razmišljati vsi tisti, ki nam danes namesto takih odnosov in njihovega doslednejšega razvoja ponujajo meglene ideje o neki »civilni družbi«.

BOŠTJAN MARKIČ

Volilni proces in predstavljanje kandidatov

I

Volilni proces, ki utrjuje delegatske odnose, postavlja težišče na najbolj pomembna družbena vprašanja, ki so predmet prihodnjega odločanja v skupščinah. Ob vsem povedanem pa velja posebej podčrtati, da sta tudi strokovnost in sposobnost bodočih delegatov, dokazani z delovnimi rezultati, dejansko največjega pomena. Volilni proces, ki ne zagotavlja delovnih in sposobnih kandidatov, je bistveno pomanjkljiv. Lahko smo še bolj dorečeni: brez sposobnih delegatov in delegacij ni sposobnega in učinkovitega delegatskega sistema. Boj za kakovost delegatskega sistema tedaj pomeni prvenstveno tudi boj proti družbeni poprečnosti.

Odmikanje od klasičnega načina volitev individualnih poslancev v našem samoupravnem in delegatskem sistemu smo poiskovali uravnovežiti s takšnimi volitvami delegacij in delegatov, ki dajejo temelj za pričakovanje, da se prepreči odtujevanje od samoupravne temeljne družbene ravnine. Volilni proces v delegatskih razmerah zahteva metodo stalnega živega stika med vsemi dejavniki v delegatskem procesu odločanja. Če se na katerikoli točki volilnega procesa oddaljujemo od samoupravnega procesa odločanja, se s tem preseka in prekinja ustvarjalno aktiviranje samoupravne temeljne ravnine in s tem vsebinsko ovira in omrtviči delegatski sistem.

Samoupravljanja ni mogoče uresničiti brez demokracije na vseh ravneh in na vseh področjih družbene organizacije. Utrditev demokratičnih odnosov in institucij je sestavni del boja za samoupravno družbo. Teza, da postaja vedno bolj aktualno vprašanje socializma v demokraciji in demokracije v socializmu, se nanaša tudi na volilni sistem in proces. O delegatskem sistemu v smislu neposrednega izražanja interesov govorimo kot o obliki neposredne demokracije. Socialistična samoupravna demokracija je nepredstavniška, neposredna do tiste stopnje, do katere izginjajo sile, ki sicer posredujejo med človekom in oblastjo. Razvoj socialistične demokracije domneva proces podružbljanja politike in v tem procesu podružbljanja politike se podružbljajo tudi volitve. Če govorimo o izginjanju sil, ki posredujejo med človekom in oblastjo, mislimo v prvi vrsti na državo in na

partijo kot oblastno strukturo. Kardelj je v študiji Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja zapisal, da pri nas ne potrebujemo »državne« demokracije. Socialistično samoupravno demokracijo tedaj razumemo kot dinamično kategorijo, kot proces, ne pa kot demokracijo v okostenelih statičnih fazah. V tem smislu gledamo tudi na proces demokratizacije volilnega procesa in kadrovske politike. Bolj ko bo aktiven in intenziven proces podružbljanja politike in odmiranja države, manj bo ZK partija na oblasti, bolj bo SZDL dejansko frontna organizacija in toliko bolj bo naša demokracija neposredna.

II

Eno izmed osrednjih vprašanj v zvezi z demokratično kadrovske politiko v volilnem procesu v sistemu delegatske demokracije je ravno vloga in mesto občana v kandidacijskih procesih. Volilni proces se ne sme omejiti le na končni akt glasovanja, saj se tudi kadrovska politika ne prične šele z »volilno skrinjico«. Če bi bili delovni ljudje in občani »udeleženci« samo v zaključni fazi volilnega procesa, ne bi bili ustvarjalni nosilci družbenopolitičnega dogajanja. Samo angažirana prisotnost na vseh stopnjah volilnega procesa je optimalna z zornega kota volilnega odločanja v delegatskih razmerjih.

Niti malo ni slučajno, da evidentiranje kandidatov štejejo za zelo važno vsebinsko sestavino konkretnih kadrovske priprav na volitve. Javno evidentiranje kandidatov je tisti instrument, ki pomembno doprinaša, da postaja kadrovska politika vendarle vsaj nekoliko bolj osvetljena stran volilnega procesa. Še vedno prisotni pojavi dokaj zaprtega kadrovskega manipuliranja pa so seveda nezdružljivi s samoupravno volilno demokracijo. Cilj evidentiranja kandidatov je v tem, da bi spremljali delovne ljudi in občane, ki so se začeli uveljavljati v samoupravni družbi in ki lahko opravljajo vodilne in druge družbene funkcije, ki so v delegatskih razmerjih zelo številne in razvejane. Evidentiranje možnih kandidatov nam daje vpogled v tiste profile in družbena obeležja kandidatov, ki v družbenopolitičnih procesih niso ustrezno predstavljeni glede na svoj ustvarjalni prispevek k družbi.

Evidentiranje možnih kandidatov doseže svoj pravi cilj samo tedaj, če ga ne skrčimo v trenutno kampanjo, ampak če dobi obeležja stalne, sistematične, neprekinjene aktivnosti, ki je strateško dolgoročno usmerjena. Evidentiranje kandidatov kot del stalnih kadrovske priprav na volitve ni površinsko, samo tehnično vprašanje; ne gre tedaj le za zunanjo, »kadrovske instrumentalizacijo«. Zgolj instrumentalističen, birokratski »postopkovni« odnos do evidentiranja v delegatski demokraciji ne daje zaželenih družbenih rezultatov.

III

Naš volilni sistem ni enostaven; nasprotno, je celo (izrazito) zapleten. Takšna zapletenost je prisotna tudi v kandidacijski fazi volitev in jo mimo

drugega povzročča tudi razvejanost zvezne, republiške in občinske skupščinske strukture. Če občan kandidacijske faze volitev ne razume in ne ve, kaj se v tej fazi vsebinskega dogaja, potem to dokazuje, da zapletenost volilnega procesa ni le problem, ki se tiče volilnih komisij; to je tistih, ki volitve organizacijsko pripravljajo. Ne gre torej le za problem »volilnih štabov«. Vsebinska, aktivna udeležba v fazi volitev je okrnjena, če ti nič ne vedo o odločujočih dejavnikih pri kandidiranju. Preprečiti bi veljalo, da bi družbenopolitične organizacije odigravale vlogo dokončnega selektorja v volilnem procesu, tako da bi celotno volilno telo ne ostalo prikrajšano za dokončno volilno odločitev.

Pluralizem kandidatov v našem sistemu je razviden ne le z večštevilitvostjo kandidatov, temveč tudi s tem, da posamezen kandidat v okviru globalnega volilnega programa socialistične zveze uveljavlja tudi svoj »osebni projekt«. Volilni programi socialistične zveze – kot globalni volilni program, ki daje splošno usmeritev – lahko nudi dovolj manevrskega prostora tudi za »osebni projekt« kandidata, ki predstavlja podrobno konkretizacijo, neke vrste konkretno aplikacijo volilnega programa SZDL. Zato po naši presoji od »osebnega projekta« kandidata ne bi smeli bežati, ali ga smatrati za a priori politično sumljivega ali morda nagibajočega se k »večpartijski tekmovalnosti«.

Nujen predpogoj za vsebinsko smiselne volitve med več predloženimi kandidati je v tem, da občani kandidate poznajo. V nasprotnem primeru se volitve spremene v proces, kjer slučajnost igra najpomembnejšo vlogo. Volitve se tedaj sprevržejo v zgolj formalno glasovanje. Poznavanje kandidata je nujni pogoj vsake resnične volilne odločitve občanov.

IV

Meščanski politični sistem, izhajajoč iz pluralizma partij, je razvil ustrežajoč volilni sistem, ki je v svojem bistvu funkcija takšnega meščanskega političnega sistema. Politične partije, v težnji po osvojitvi oblasti, zlasti v moderni dobi, ko je postalo volilno telo vse širše, na takšen način prirejajo in oblikujejo svoje politične programe, da so privlačni za čim širši krog volilcev. Volilni boj dobiva v številnih meščanskih državah prizvok političnega »catch-as-catch-cana«, kjer je dovoljen pravzaprav vsak prijem za dosego političnega cilja. Odtod pojavi, ki v volilnem boju spominjajo bolj na volilne karnevale kot na pomembno odločanje o tem, kdo bo sestavljal politično ekipo, ki bo v naslednjem mandatnem obdobju vodila državno krmilo.

Načelno teoretično in tudi politično praktično utemeljena večštevilitvost kandidatov in odmik od plebiscitarno – manifestativnega značaja volitev, je tudi v našem samoupravnem sistemu postavila vprašanje, kako urejati odnose med več kandidati in kakšna »pravila igre« uveljaviti. Bila bi zmota, če bi volilni boj v volilnih procesih držav s pluralističnim partijskim sistemom togo prenašali v naš samoupravni sistem, ki ne izhaja iz atomiziranega posameznika, temveč iz položaja človeka v delovnem in

bivalnem okolju. Zato je nujno, da je volilno soočanje med več kandidati takšno, da usmerja občana, da postane aktivni dejavnik oblikovanja skupščinskega delegatskega telesa. Golo posnemanje volilnega boja meščanske družbe bi nas v naših razmerah delegatskega sistema vodilo v farso in karikaturu volilnih tekmovalj v meščanskih sistemih. Ker pa bi odstopanje od načela večštevilitnosti kandidatov in povratek v kandidacijski monizem pomenilo vračanje v fazo volilnega procesa, ki je vendarle že presežena – pa tudi sami občani, predvsem zaradi teženj po odporu političnim kadrovskim monopolom kaj takega ne bi sprejeli – se veledno postavlja zahteva po izdelavi pravil volilnega soočanja in predstavljanja kandidatov. Po našem mnenju naj bi takšna pravila volilnega soočanja že do prihodnjih delegatskih skupščinskih volitev, oziroma že do prihodnjih volilnih predpriprav, izdelala ravno socialističnega zveza delovnega ljudstva. V pripravah za sestavo pravil volilnega soočanja in predstavljanja kandidatov bi poleg uveljavljenih družbenopolitičnih delavcev nujno morali sodelovati politologi, pravniki, sociologi, komunikologi, psihologi in morda še kateri drugi družboslovni profili. Takšen volilni kodeks bi v svojem bistvu vseboval norme volilnega obnašanja v samoupravnem sistemu in določal tudi sankcije v primeru nasprotovanja dogovorno sprejetih pravil volilnega vedenja. Bil bi obvezen za vse subjekte v kandidacijskem in celotnem volilnem procesu. Posebej bi se takšen volilni kodeks moral opredeljevati tudi do takšnih odprtih vprašanj: ali naj se v primerih volilnega soočanja več kandidatov za posamezno, posebej še izpostavljeno mesto, angažira tudi sam sokandidat. Posebej bi v predlaganem volilnem kodeksu kazalo opredeliti področje *delovnih karakteristik* kandidata in seveda tudi področje *moralno etičnih karakteristik* kandidata. Gre skratka za vprašanje, kako ne samo prikazovati, ampak tudi vrednotiti uspeh, neuspeh, izkušenos, neizkušenos, sposobnos, nesposobnos kandidata in dalje tudi osebnosne hibe kandidata, ki moralnoetično diskvalificirajo njegovo možnos, da bi se potegoval za družbeno funkcijo.

V tem pogledu bi morali podrobneje izdelati vlogo družbenopolitičnih organizacij pri obravnavanju delovnih in moralno etičnih karakteristik kandidatov. Vsekakor ne bi smeli zanemariti tudi vloge strokovnih društev in združenj, kar se pri nas vse počasi prebija v družbenem življeju. Strokovna društva in združenja so še preveč organizacijsko ujeta v svoj profesionalni delovni krog in še niso dobila ustrezajoče vloge v volilnem procesu. Dobro poznavanje ljudi (kandidatov), pa tudi lastnih strokovnih potreb, je tista prvina, ki strokovna društva in združenja še kako kvalificira kot dejavnike izjasnjevanja o delovnih in osebnosnih (moralnoetičnih) profilih kandidatov.

Podoba je, da bi bodoča pravila volilnega soočanja in predstavljanja kandidatov še posebej skrbno morala opredeljevati vlogo množičnih medijev pri volilnem soočanju. Tu gre predvsem za vprašanje odmerjanja prostora, (v tisku) in časa (RTV) posameznim kandidatom za njihove nastope in stališča in kjer očitno ne bo mogoče uveljavljati »uravnilovke«

med še manj poznanimi kandidati, ki se v družbi šele žele afirmirati in med tistimi, ki so že uveljavljani in že bolj poznani. Tisk, radio in televizija so danes sposobni odigrati pomembno vlogo pri volilnem soočanju in predstavljanju kandidatov.

Lahko trdimo, da problem volilnega soočanja in predstavljanja kandidatov načenja tudi problem politične kulture v jugoslovanski in (slovenski) družbi. Številni pokazatelji v socialističnih republikah in pokrajinah kažejo, posebej kadar prihaja do politično konfliktnih (tudi do volilno konfliktnih) situacij, da sta nizki tako politična kultura kot tudi politična toleranca. Volilni proces čestokrat v bolj zaostreni sliki vrže na površje številne konflikte, ki so bili sicer že preje prisotni v politični sferi. Volilni, še zlasti pa kandidacijski proces, pa je mnogokrat naravnost izrazil »trenutek resnice«.

Tisk, radio in televizija lahko z nepristranskim poročanjem o delovnih uspehih, o opredelitvah, o stališčih kandidatov, o njihovem odnosu do eksistenčnih vprašanj tukajšnje družbe (problem ekonomske stabilizacije, izhod iz družbene krize, odnos do delegatskega odločanja), bistveno pripomorejo k dvigu politične kulture ob volilnem soočanju in predstavljanju kandidatov. Obveščenost o delovnih in osebnostnih karakteristikah kandidatov je občanom potrebna, če hočejo kot politični subjekti sprejemati samostojne in koristne odločitve v kandidacijskem procesu. Seveda občan ne more zadovoljiti takšna obveščenost, ki bi mu v bistvu dajala »na znanje« že sprejete odločitve, pri katerih sam ni sodeloval. Informacije, do katerih ima občan vso pravico, morajo zlasti še sedaj, ko smo na postopni poti odstranjevanja nekdanjih družbenih tabujev, biti objektivne, popolne in še zlasti tudi pravočasne. Solidna in nedemagoška obveščenost o kandidatih lahko mnogo pripomore k večjemu zanimanju občanov za volitve. Informiranost pa ne more biti spremenjena v ceneno in duhovno omejeno propagando, ki bi na paternalističen način ponujala občanom poenostavljeno enačico družbenega dogajanja in poenostavljene ter neresnične podobe kandidatov. Ker v razmerah samoupravnega političnega sistema odklanjamo pretežno manifestativni značaj volitev, postaja tudi naloga množičnih medijev vse bolj zahtevna.

Poseben problem o volilnem soočanju in predstavljanju kandidatov je tudi vprašanje, kako naj se kandidati sami predstavljajo občanom. Izbor delegatov ne more biti monopol ožjih neformalnih skupin. Naloga socialistične zveze delovnega ljudstva ni v tem, da »nasaja« kandidate, temveč da je prireditelj široke in demokratične socialistične »volilne kampanje«, da vsestransko omogoči občanom, da v volilnem procesu napravijo dober izbor. Vse to pa seveda ne pomeni, da se lahko kandidat v kandidacijskem procesu obnaša povsem pasivno, da se sam potopi v neke vrste »volilno nirvano« in samo čaka, da ga kandidira in »izkandidira« socialistična zveza. Tudi s stališča interesov občanov kandidat s takšnim modelom obnašanja ni primeren, saj bo v primeru izvolitve vezan predvsem na vodstvene strukture, ki so mu izvolitev omogočile, ne pa na same občane.

Sodimo, da bi tudi glede *lastnega* obnašanja kandidata v volilnem procesu ne bilo neumestno izdelati vsaj okvirni kodeks njegovega ravnanja. Kdor želi družbenopolitično delovati, mora nastopati javno in v zvezi s svojim javnim nastopanjem sprejemati tudi določeno tveganje in odgovornost. Kdor tega ni pripravljen sprejeti, po naši presoji pač ne bomo kandidirali, še zlasti ne za izpostavljene volilne funkcije.

Imamo tudi pozitiven odnos do takšnega ravnanja kandidatov kot so obiskovanje in predstavljanje na zborih delovnih ljudi in občanov ter obiskovanje sestankov in predstavljanje v organizacijah združenega dela, v krajevnih skupnostih, v združenjih in društvih. V teh primerih gre glede na naše razmere za nekoliko tradicionalne oblike predstavljanja kandidatov, ki pa jih je treba napolniti z živo vsebino in se ne omejevati le na skrajno formalizirane, ritualizirane in šablonske, po enem kopitu sestavljene »curriculum vitae« posameznih kandidatov. Prav neverjetno je, kako lahko šablonsko sestavljen življenjepis kandidata odbija občane kot volilce in na neki način tudi kompromitira večštevilitnost kandidatov.

Po naši sodbi tudi ni mogoče načelno izključiti prirejanja posebnih predavanj na področju delegatske volilne enote, ki jih pripravi kandidat in na ta način uporablja prednosti, ki so v zvezi z njegovim poklicem in znanjem. Danes vlogo in pomen znanja čestokrat izjemno poudarjamo. Da to ne bi ostalo le na manifestativni ravni, še kako kaže znanje izpostaviti tudi kot pomembno prednost v zvezi z kandidaturom, še zlasti za izjemo zahtevne družbene funkcije. Nujno je tedaj, da v volilnem procesu vsestransko dvignemo pomen znanja in strokovne usposobljenosti, ki ga imajo kandidati in da se tudi na ta način odmikamo od političnega šarlatanstva in vsesplošnega, nikogar obvezujočega aktivističnega paberovanja. Vedno večji pritok novih, mladih in kvalificiranih ljudi raznih strok in profilov pa bo tudi v volilni praksi ipso facto povzročil, da bodo kandidati zaradi uspeha pri svoji delegatski kandidaturi uporabljali prednosti, ki so v zvezi z njihovo stroko. Ljudje postajajo postopoma vedno bolj politično polnoletni in tudi vedno bolj strokovno kvalificirani in profilirani. Bilo bi tedaj škodljivo, če se strokovna kvalificiranost, znanje in na sposobnosti ter znanju temelječ poklic, tako s strani kandidata kot tudi s strani družbenopolitičnih organizacij, ne bi vključevala v volilno soočanje, v volilno predstavljanje kandidatov, skratka v volilno »kampa-njo«. Danes, to pa pomeni v kriznih razmerah, je še kako prisotna zahteva, ki je nikakor ni mogoče obiti: to je zahteva po dnevnem, sprotnem, nepretrganem, v sedanjosti tvornem potrjevanju ustvarjalnosti kandidata, zlasti še kandidata za posebej izpostavljene funkcije v našem sistemu. Rekli bi tudi, da ne moremo mimo ugotovitve, da smo postali družba, ki preteklost (tudi tisto, ki je bila neposredno pred nami) ponovno tehta in ne tako redko podvrže (tudi) revalorizaciji, kar ima svoj viden odsev tudi v volilnem procesu.

(Ne)delovanje občinskih skupščin kot konferenc delegacij za republiško in zvezno skupščino

Med bistvena načela delegatskega in volilnega sistema v Jugoslaviji spada tudi načelo neposrednosti delegatskih razmerij. Ta neposrednost je po zasnovi ena bistvenih prednosti delegatskega skupščinskega sistema v primerjavi s splošnim predstavniškim sistemom upravljanja družbenih zadev. Neposrednost mora omogočiti prehajanje avtentičnih interesov iz temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti v skupščine vseh (!) družbenopolitičnih skupnosti.

Zato morajo v temeljnih delovnih in življenjskih okoljih oziroma tako imenovani delegatski bazi predhodno razpravljati o bistvenih družbeno-ekonomskih in družbenopolitičnih odločitvah, ki jih končno sprejemajo delegatske skupščine. Takšna neposredna demokracija pa v razvitem delegatskem sistemu ne sme biti omejena le na »občinske zadeve«, ampak mora delovati tudi za sprejemanje odločitev v republiški in zvezni skupščini. Na občinski ravni namreč odločamo le o manjšem številu zadev, ki opredeljujejo delovne in življenjske razmere. Večino takšnih odločitev sprejemajo republiške in zvezne skupščine. Tudi za odločanje na teh ravneh pa mora načelo neposrednosti preprečevati, da bi pri upravljanju družbenih zadev sodelovali samo izvoljeni predstavniki ljudstva, oziroma mora omogočiti, da v teh procesih sodeluje ljudstvo samo.

Dosedanja praksa se je v mnogočem razlikovala od zasnove neposrednosti vključevanja delegatske baze v procese odločanja v Skupščini SRS in Zveznem zboru Skupščine SFRJ. V delo Skupščine SRS so se na občinski ravni vključevale predvsem posebne skupine delegatov pri občinskih skupščinah za delegiranje delegatov v Zbor občin in Zbor združenega dela Skupščine SRS. K odločanju v republiški skupščini niso bile pritegnjene celotne občinske skupščine oziroma plenarne seje njihovih zborov in ne delegacije v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Delegacije v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih so zato v praksi najpogosteje razumljene enostavno kot delegacije za občinsko skupščino. Takšno ime so jim nadeli tudi v marsikaterem statutu temeljne organizacije združenega dela. Na sedanji stopnji dejanskega delovanja delegatskega sistema je to ime celo ustrezno, saj te delegacije ne delujejo za skupščine vseh družbenopolitičnih skupnosti, ker ne obravnavajo tudi najbolj pomembnih zadev iz republiške in zvezne pristojnosti.

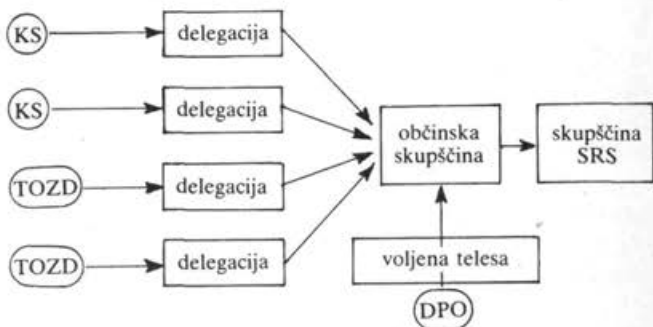
S takšno prakso pa so se pojavili elementi posrednosti pri sprejemanju odločitev v republiški in zvezni skupščini.

Po ustavni zamisli bi namreč o bistvenih zadevah, o katerih odloča

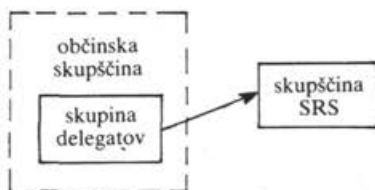
Skupščina SRS, morale najprej razpravljati delegacije v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih, nato plenarne seje zborov občinske skupščine (pri zadevah iz pristojnosti Zbora občin Skupščine SRS) oziroma plenarna seja zbora združenega dela občinske skupščine, ki bi potem iz svojega celotnega sestava delegirala delegata na zasedanje Zbora občin oziroma Zbora združenega dela Skupščine SRS. Ob takšnem delovanju bi bila zagotovljena neposrednost delegatskih razmerij.

Šele s takšnim delovanjem delegatov bi tudi na ravni republiške skupščine lahko govorili o postopnem ukinjanju razlik med posredno in neposredno demokracijo. Ustavno delovanje delegatov, delegiranih v republiško skupščino, bi tudi preprečilo odtujevanje oblasti od delavcev, delovnih ljudi in občanov, česar nam doslej še ni povsem uspelo preprečiti. Poenostavljena grafična ponazoritev te razlike med ustavno zasnovo in dejansko prakso bi bila takale:

USTAVNA
ZASNOVA:

DEJANSKA
PRAKSA:

Na slabo delovanje konference delegacij nasploh in še posebej glede vloge občinske skupščine kot konference delegacij za skupščine širših družbenopolitičnih skupnosti ni dovolj odločno in poglobljeno opozorila Krična analiza delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja.

V praksi imajo tako volivci še naprej pogosto neprijeten občutek, da se v republiški skupščini odloča preveč mimo njihove volje in njihovih interesov. Ker občinske skupščine prepogosto prenašajo svojo vlogo konference delegacij za republiško skupščino na skupine delegatov, se pojavljajo zahteve za spremembo načina volitve delegatov republiške skupščine. Delegatske vezi med temeljnimi samoupravnimi organizaci-

jami in skupnostmi in delegati v republiški skupščini so premalo čvrste in neposredne.

Navedeno trditev potrjujejo tudi podatki nekaterih javnomnenjskih empiričnih raziskav. Tako je na primer leta 1985 v pilotski empirični raziskavi v občini Ljubljana Bežigrad preko 80 odstotkov vprašanih krajanov odgovorilo, da ne poznajo nobenega delegata oziroma člana skupine delegatov za Zbor občin republiške skupščine. Poznavanje delegatov za Skupščino SFRJ je po izjavah respondentov iz omenjene raziskave še slabše. Okrog 90 odstotkov vprašanih namreč pravi, da ne pozna nobenega delegata za zvezno skupščino.

Vse to opozarja na prešibke vezi med delegati ter življenjskimi okolji, iz katerih prihajajo. Seveda gre tudi za neizkoriščene možnosti, ki jih daje politični sistem za povezovanje delovnih ljudi in občanov z njihovimi delegati (neobiskovanje zborov delovnih ljudi in občanov). Zato bo treba številne demokratične oblike političnega sistema v politični praksi mnogo bolj uporabljati kot doslej. To velja tako za zборе delovnih ljudi in občanov v krajevni skupnosti kot za zборе delavcev v organizacijah združenega dela ter za delegatske skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Slednje morajo dejansko postati osrednji organi samoupravljanja in najvišji organi državne oblasti v posamezni družbenopolitični skupnosti.

Šele ob izpolnitvi teh predpostavk se bosta tudi povečali motiviranost krajanov in njihova aktivnost v političnem življenju. Zdaj je namreč še vse preveč odgovorov, ki opravičujejo politično pasivnost krajanov s preveliko zapletenostjo sistema ali premajhnim poznavanjem problemov.

Zaradi premajhne vključenosti krajanov v politične procese ni mogoče dajati ustrezne teže odgovorom respondentov o obravnavanju zadev iz občinske, republiške ali zvezne pristojnosti na zborih delovnih ljudi in občanov. Ne glede na 70 do 77,6-odstotni delež odgovorov »ne vem«, je vendar očiten padajoči trend obravnavanja zadev na zborih krajanov od »občinskih« do »zveznih«.

Podobno se razvršča tudi zadovoljstvo anketiranih občanov z delom njihovih delegatov. Respondenti menijo, da delegati še najbolj izražajo in uveljavljajo stališča krajanov v svetu ali skupščini krajevne skupnosti, najslabše pa v republiški in zvezni skupščini. Zbor krajevnih skupnosti občinske skupščine je vmes med tema dvema vrstama odgovorov.

Odgovori iz javnomnenjske ankete tudi kažejo na še premajhno povezanost krajanov z Zborom občin Skupščine SR Slovenije. Krajanje zelo malo vedo o pobudah, ki gredo z delegatskim odločanjem iz krajevne skupnosti v republiško skupščino. V krajevni skupnosti so občani tudi slabo seznanjeni s problematiko, o kateri razpravlja in odloča republiška skupščina in zato težko presojajo vpliv teh odločitev na delovne in življenjske razmere ljudi v krajevni skupnosti.

V povezavi z nizko udeležbo na zborih delovnih ljudi in občanov kaže razlagati tudi odgovore na vprašanje: Ali ste bili po sprejetju odločitev v republiški skupščini obveščeni o njihovem izvajanju? Odgovori so:

1. o vseh sem bil obveščen . . . 6,4%
2. o nekaterih da, o drugih ne . . . 24,0%
3. nisem bil obveščen . . . 69,6%

Podobno so razvrščeni odgovori na vprašanja o delovanju zvezne skupščine. Približno dve tretjini respondentov ne ve ali ne more presoditi, ali je zvezna skupščina obravnavala zadeve, ki vplivajo na položaj krajevne skupnosti in kako je potekalo obveščanje o sprejetih odločitvah v Skupščini SFRJ.

Pri vprašanju o morebitnem zgolj formalnem potrjevanju odločitev v zborih Skupščine SFRJ se respondenti zatekajo predvsem k sredinskim odgovorom (nekatero odločitve so dokončno oblikovane že vnaprej). To je gotovo posledica slabe obveščenosti o delu zvezne skupščine oziroma preslabega vpogleda krajanov v njeno delo; na takšno vprašanje bi lahko ustrezno odgovorili le delegati Skupščine SFRJ.

Uveljavljanje interesov krajanov z delegatskim sistemom nasploh poteka premalo dosledno in intenzivno. Zato je tudi razumljivo, da le 8 odstotkov vprašanih občanov misli, da se večina vprašanj krajevne skupnosti pojavlja v kanalih delegatskega sistema. Sicer pa je celotna razporeditev javnomnenjskih odgovorov na vprašanje: Ali se skozi delegatski sistem sprožajo bistvena vprašanja za vaše delo in življenje v krajevni skupnosti? takale:

1. da, večino vprašanj . . . 8%
2. le nekatera vprašanja . . . 28%
3. o teh vprašanjih se odloča drugje . . . 12%
4. ne vem . . . 51,2%

Zopet izstopa tudi (pre)velik delež odgovorov »ne vem«. to kaže na premajhno vključenost občanov v politični sistem oziroma prepočasno spreminjanje delovnih ljudi in občanov v resnične subjekte političnega sistema.

Omenjeno trditev potrjuje in ponazarja prav tako 52-odstotni delež odgovorov »ne vem« na vprašanje o povezanosti med občani in delegati oziroma odborniki. V anketi je bilo namreč zastavljeno še naslednje vprašanje: Kdo je bil tesneje povezan z občani: nekdanji odborniki ali sedanji delegati? Na to vprašanje so respondenti odgovorili takole:

1. odborniki . . . 17,6%
2. delegati . . . 16%
3. oboji enako . . . 14,4%
4. ne vem . . . 52%

Seveda so vredni posebne pozornosti odgovori tistih, ki so se do tega vprašanja izrecno opredelili. Ne da bi »dlakocepili« in ne da bi hoteli dajati javnomnenjskim odgovorom naravo absolutne resnice, je vendarle treba ugotoviti, da so dobili »nekdanji odborniki« celo dober odstotek več »glasov« (17,6%) kot sedanji delegati (16%) glede povezanosti z volilno bazo. Takšen pogled anketiranih pa je nedvomno močna kritika, zlasti za same delegate in tudi za družbenopolitične organizacije. Le-te bodo

morale biti veliko bolj dejavne pri usmerjanju stikov med občani in skupščinami družbenopolitičnih skupnosti.

To velja še posebej za tista področja oziroma tiste odločitve, ki jih občani najintenzivneje spremljajo. Iz odgovorov na anketno vprašanje: Koliko spremljate oblikovanje in uresničevanje pomembnih zakonov in politik na posameznih področjih oziroma skušate vplivati na te procese? izhaja, da so to predvsem stabilizacija v gospodarstvu, dolgovi Jugoslavije, denarna in posojilna politika ter ukrepi za varstvo narave.

Iz ankete izhaja, da se ljudje zelo zanimajo za navedene probleme. Z vidika političnega sistema socialističnega samoupravljanja oziroma naše ureditve to zahteva, da se ti problemi rešujejo v delegatskih skupščinah in da so delegati tesno povezani s temeljnimi samoupravnimi organizacijami in skupnostmi. Šele tedaj se bo delegatski sistem potrdil kot uspešen kanal za zajemanje in izražanje interesov, njihovo usklajevanje in sintetiziranje v skupnih in splošnih družbenih interesih.

MAJDA STROBL

Volitve v organe samoupravnih interesnih skupnosti na področju družbenih dejavnosti

V svojem prispevku se omejujem na eno samo vprašanje v zvezi s problematiko volitev in volilnega sistema v Jugoslaviji. Po razpravi in predlogih ob kritični analizi političnega sistema in dosedanjem delu pri pripravljanju predlogov sprememb in dopolnitev v zvezi z volitvami delegacij in delegiranju v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti na področju družbenih dejavnosti bi bilo mogoče soditi, da to ni posebno pomembno vprašanje. Prevladujejo namreč predlogi v zvezi z volitvami v skupščine družbenopolitičnih skupnosti kot najvišjih organov oblasti, kar je povsem razumljivo. Če hočemo ali ne, moramo priznati, da so, odkar so si ljudje priborili splošno volilno pravico in s tem pravico, da oblikujejo organe, ki bodo kot njihovi predstavniki izvajali oblast in odločali o vseh zadevah, ki so v njihovem skupnem interesu (ne glede na resnično svobodo pri izboru in odločanju) – so volitve postale in ostale pomembno politično vprašanje. Tudi pri nas, čeprav se je njihova funkcija v delegatskem skupščinskem sistemu spremenila in postajajo ena izmed faz v delegatskem odločanju, v kateri se vzpostavljajo in obnavljajo delegatski odnosi.

Kljub manjšemu zanimanju in številu spreminjevalnih predlogov za volitve v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti menim, da so vredni razmisleka vsaj tisti, ki so naravnani na postopke pri volitvah teh organov.

Za kaj gre? V Sloveniji so volitve delegacij in delegiranje delegatov v skupščine družbenopolitičnih skupnosti in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti od leta 1977 (ko je bil sprejet nov zakon o volitvah in delegiranju v skupščine) urejene enotno. To bi lahko razumeli kot logično izvedbo ustavne opredelitve položaja delovnih ljudi v družbenopolitičnem sistemu, da nihče ne more opravljati družbene funkcije – ne samoupravne, ne javne ali druge – in ne izvrševati javnih pooblastil, če mu jih niso v skladu z ustavo, statutom ali zakonom poverili delovni ljudje ali skupščina družbenopolitične skupnosti (94. člen Ustave SFRJ in 119. člen Ustave SRS). Poenotenje volitev v skupščine družbenopolitičnih skupnosti in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti, ki so bile dotlej urejene različno in v ločenih zakonih, naj bi bilo utemeljeno iz več razlogov. Kot najpomembnejši je poudarjen položaj nekaterih z ustavo določenih samoupravnih interesnih skupnosti, da v skupščini družbenopolitične skupnosti enakopravno odločajo kot poseben zbor o sistemskih in drugih temeljnih vprašanjih z njihovega področja. Zatem se omenja kot razlog ugotovitev, da se v samoupravnih interesnih skupnostih odloča o mnogih družbenih zadevah, ki so splošno pomembne za vse delovne ljudi in občane, kar jih ločuje od drugih samoupravnih organizacij in skupnosti.

Tudi kadrovske priprave, kandidacijski postopek ter glasovanje v ene kot v druge skupščine se opravijo hkrati.

Navedeni in morda še kakšni drugi razlogi za vsebinsko in pravnotehnično enotnost ureditve volitev delegacij za delegiranje v skupščine družbenopolitičnih skupnosti in samoupravnih interesnih skupnosti niso dovolj prepričljivi, obstoječa zakonska ureditev pa nima temeljev v ustavi – nasprotno. Ustava določa temeljna načela v zvezi z volitvami v vse organe, ki opravljajo družbene funkcije. Način oblikovanja, sestavo delegacij in druga vprašanja v zvezi z volitvami delegacij v temeljnih samoupravnih organizacijah pa ureja samo za skupščine družbenopolitičnih skupnosti kot najvišjih organov oblasti. Vse druge samoupravne organizacije in skupnosti, vključno s samoupravnimi interesnimi skupnostmi, pa same v skladu s temeljnimi načeli volilnega sistema in ureditve v ustavi in zakonih urejajo med drugim tudi način oblikovanja svojih organov upravljanja in volitve članov delegacij in delegiranje delegatov tako, kot najbolj ustreza posebnostim posamezne dejavnosti v družbenem delu. Tudi položaj delegatov, ki je tesno povezan z ureditvijo volitev in delegatskih odnosov, ki se z njimi vzpostavljajo, je za samoupravne interesne skupnosti določen tako kot za delegate v delavskih svetih temeljnih organizacij združenega dela. Ta položaj je za oboje enako opredeljen glede samostojnosti oz. vezanosti delegatov, njihove odgovornosti itd.

Omenjeno utemeljevanje enotne ureditve volitev v skupščine družbenopolitičnih skupnosti in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti zaradi vključevanja njihove skupščine kot »četrtega« zboru v skupščini družbenopolitične skupnosti in enakopravnega odločanja z drugimi zbori ima svojo težo. Odpira pa širše probleme oz. konkretno odpira vprašanje

primernosti sestave in delovanja skupščine družbenopolitične skupnosti. Nakazuje določeno protislovje med obstoječo ustavno ureditvijo in ciljem, zastavljenim z institucionaliziranjem samoupravnih interesnih skupnosti, ki naj širijo samoupravljanje v skladu z družbenoekonomskim položajem delavca. Ta problematika zasluži preverjanje ustavnih rešitev in analizo njihovega uveljavljanja v praksi. To presega okvir tega prispevka o volitvah, omeniti pa ga je treba, ker je pomembno za utemeljevanje enotne ureditve.

Drugi omenjeni razlog je ugotovitev, da samoupravne interesne skupnosti opravljajo mnoge družbene zadeve, ki so splošno pomembne za vse delovne ljudi in občane. Ta je posebno dvomljiv, med drugim tudi zaradi tega, ker je objektivno nemogoče opredeliti, katere so tiste zadeve, ki imajo takšen pomen. Kadar pa gre za določljive zadeve ali dejavnosti, ki imajo poseben družbeni pomen, pa je z ustavo institucionaliziran poseben način odločanja o njih.

Sočasne kadrovske priprave in kandidacijski postopki za volitve enih in drugih članov delegacij pa niso razlog, ampak posledica ureditve, ki vsebinsko in pravnotehnično izenačuje postopke.

Za obstoječo pravno ureditev članov delegacij v skupščine družbenopolitičnih skupnosti in skupščine samoupravnih interesnih skupnosti bi bilo treba imeti trdnejše argumente.

Moj predlog je, da se ustrezno spremeni zakonodaja, tako da se omogoči poenostavitev volilnega postopka v skupščine samoupravnih interesnih skupnosti in ga približa volitvam v drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Iz razlogov racionalnosti bi jih lahko opravili hkrati z volitvami v te organe. S tako spremenjeno ureditvijo bi po eni strani omogočili, da bi volitve članov delegacij in delegiranje v skupščine družbenopolitičnih skupnosti dobile ustrezen politični pomen, ki jim gre kot najvišjim organom oblasti, po drugi strani pa bi s psihološkega gledišča imele pomembo mobilizatorsko, participativno in integrativno funkcijo.

Boljše kadrovske priprave in demokratizacija kandidacijskega postopka (vključno z odprtimi listami in stvarnim aktivnim sodelovanjem najširšega kroga ljudi že na kandidacijskih konferencah) bi tudi mnogo prispevale k vzpostavitvi delegatskih odnosov že z volitvami in spreminjanju prakse, ki se je oddaljila od ustavne zamisli in ureditve. Prav enak učinek lahko pričakujemo tudi za razvoj delegatskih odnosov v organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih.

Vsebinsko in pravnotehnično razlikovanje in časovno ločevanje izvedbe volitev bi imela poleg navedenih prednosti še afirmacijo samih samoupravnih interesnih skupnosti, za katere danes mnogi menijo, da so neracionalne in zbirokratizirane tvorbe, mnogi pa so že njihovo ustavno institucionaliziranje ocenjevali kot zgrešeno rešitev.

Spomnimo se, da so bile le-te z ustavo vključene kot samoupravne skupnosti v skladu z novim družbenoekonomskim položajem delovnega

človeka, da bi mu omogočile neposredno odločanje o rezultatih njihovega živega in minulega dela v celoti v vseh odnosih družbene reprodukcije. S svobodno menjavo dela ter združevanjem dela in sredstev na »specifičnem trgu« družbenih dejavnosti naj bi namreč delovni ljudje neposredno ali prek oz. v samoupravnih interesnih skupnostih uveljavljali navedeni položaj.

Samoupravljanje delovnih ljudi v temeljnih organizacijah združenega dela, krajevnih skupnostih in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih je temelj enotnega samoupravljanja in oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Ustava določa temelje, meje in smeri uresničevanja pravic družbenopolitičnih skupnosti pri izvajanju oblasti in tako zagotavlja samoupravni položaj in pravice delovnega človeka. Z zagotavljanjem in varovanjem le-teh pa je tudi delovanje državnih organov v funkciji krepitev in razvoja samoupravljanja.

Dejansko pa država z urejanjem samoupravnega interesnega organiziranja družbenih dejavnosti s svojo zakonodajo (zakon o združenem delu, zakoni za posamezna področja družbenih dejavnosti in drugi) močno posega na samoupravno področje – od neposrednega ustanavljanja samoupravnih interesnih skupnosti oz. predpisovanja obveznega ustanavljanja, organiziranja in delovanja do intervencijskih ukrepov predvsem na področju financiranja, ki so v sedanjih kriznih razmerah postali pravilo namesto izjema. Delovnim ljudem je ostalo bore malo prostora za samoupravno sporazumevanje izvajalcev in uporabnikov v samoupravnih interesnih skupnostih kot mestih dogovarjanja.

Z omenjenim zakonom o volitvah in delegiranju v skupščine se je ta prostor še zmanjšal. Tudi zaradi tega menim, da je predlog za spremembo zakonodaje primeren ali vsaj vreden, da ga preučimo.

In na koncu še ugotovitev, ki se ponuja sama po sebi. Volitve so v sistemu socialističnega samoupravljanja institucija za izbiranje pravih ljudi na prava mesta, ki je v ospredju zanimanja delovnih ljudi, pa četudi se navidez kaže kot politična manifestacija. To dokazujejo številne razprave, pobude in predlogi za spremembe v volilnem sistemu. To je spodbudno, ker spodbija ugotovitve o politični apatičnosti ljudi. Zato pa je treba prisluhniti predlogom za spremembo in jih tudi uveljaviti, če se normative rešitve niso potrdile v praksi, in začeti spreminjati prakso, če se ne sklada s sicer dobro normativno ureditvijo.

O nekaterih manj obravnavanih vprašanjih volitev

Zaradi omejenosti prostora se v tem sestavku le bežno lotevam nekaterih vprašanj, za katere domnevam, da ne bodo v središču pozornosti ankete Teorije in prakse o volitvah in volilnem sistemu. Ker niso nepomembna, bi bilo škoda, če se jih ne bi dotaknili.

*Volitve sodnikov**

Tako kot se sicer v razpravah o političnem sistemu o sodiščih govori proti koncu, torej kot o njegovem manj pomembnem delu, tako se tudi v sedanjih, razmeroma številnih predlogih za neposredne volitve (vseh) funkcionarjev, ne omenjajo neposredne volitve sodnikov. Ne glede na to, da se neposredne volitve sodnikov ne omenjajo niti kot institucija, še manj pa, kako naj bi jih izvedli, menim, da zanje pri nas ni razlogov. Neposredne volitve sodnikov, ki so sicer običajne v državah ZDA (glej dr. Gorazd Kušej: Primerjalno ustavno pravo, Ljubljana 1060, stran 67), so namreč evropskemu pojmovanju sodstva, katerega del je tudi jugoslovansko, tuje. Pri volitvah sodnikov naj bi namreč prevladovala njihova usposobljenost za zagotavljanje ustavnosti in zakonitosti, torej poleg njihove moralne neoporečnosti tudi njihova strokovna usposobljenost. Vsaj slednjo pa je pri neposrednih volitvah, ki se po naravi stvari lahko sprevržejo v zgolj politično kampanjo, bolj težko zagotoviti.

Pač pa bi naraščajočemu javnemu razpoloženju, da bi še bolj poudarili neodvisnost sodišč pri izvrševanju sodne funkcije, lahko sledili z nekaterimi organizacijskimi spremembami (tudi v ustavi), med katerimi nekatere zadevajo tudi volilni sistem. Tako naj bi vse sodnike (razen sodnikov Zveznega sodišča) volili v republiški skupščini, republika pa naj bi tudi financirala vsa sodišča v republiki.

Obenem bi lahko razmislili o tem, da bi pri volitvah sodnikov odpravili reelekcijo. Predvsem ta ideja ni skoraj v nikakršnem nasprotju z dosedanja prakso. Na prste ene roke bi namreč lahko prešteli primere, ko sodnik po preteku mandatne dobe ni bil ponovno izvoljen, če je le kandidiral. Torej se je že doslej v praksi uveljavilo načelo, da je sodniška funkcija poklic, ki ga sodnik opravlja toliko časa, dokler ne nastanejo v zakonu natančno navedeni razlogi za njegovo razrešitev (75. in 76. člen zakona o rednih sodiščih). Poudarek stalnosti pri opravljanju sodniške funkcije daje

* Sestavek se nanaša na sodnike rednih sodišč, velja pa mutatis mutandis tudi za poklicne sodnike sodišč združenega dela, saj imajo ti podoben poklicni status kot sodniki rednih sodišč.

tudi že sedanja določba drugega odstavka 63. člena zakona o rednih sodiščih, saj sodnik, ki mu je potekel mandat, pa ni predlagan za ponovno izvolitev, mora imeti možnost, da se pred volitvami izjavi o razlogih, zaradi katerih ni predlagan za izvolitev. Mimogrede povedano, s podobno, a nekaj manj zavezujočo določbo je bilo v gradivu za sejo Zveznega sveta za vprašanja družbene ureditve z dne 9. 9. 1986 celo predlagano, da se dopolni 230. Člen Ustave SFRJ, čeprav bi, kot je razvidno iz omenjene določbe 2. odstavka 63. člena Zakona SR Slovenije o rednih sodiščih, zadoščala že taka določba v zakonih o rednih sodiščih drugih republik in pokrajin in v zakonu o Zveznem sodišču.

Skratka, sodnik naj bi bil izvoljen za opravljanje funkcije v nekem sodišču le enkrat. Ponovno naj bi bil izvoljen le, če naj bi opravljal sodniško funkcijo na drugem (npr. na višjem) sodišču. S tako utrditvijo bi bila še bolj poudarjena neodvisnost sodnika pri opravljanju sodne funkcije, saj bi jo opravljal stalno, brez izpostavljanja volilnemu postopku vsakih 8 let in bi bil proti svoji volji lahko razrešen le v primerih, natančno določenih v zakonu. Pri takem načinu volitev bi bilo še posebej treba zagotoviti sodnikovo strokovno primernost. Zato naj bi v ustavo ustrezno povzeli določbo 2. točke XXIII. amandmaja k Ustavi SR Slovenije iz leta 1969 (in tudi kasnejšo prakso v SR Sloveniji), da namreč vrhovno sodišče daje mnenje o vseh sodniških kandidatih, ki naj jih izvoli republiška skupščina.

Končno pa je v zvezi z volitvami poklicnih sodnikov rednih sodišč treba rešiti tudi vprašanje kriterija moralno politične primernosti, ki je v 2. odstavku 230. člena Ustave SFRJ (in v 2. odstavku 285. člena Ustave SRS) tako nedoločen, da ga je možno razlagati tudi kot pripadnost neki stranki (= politična primernost), kar je vprašljivo s stališča skladnosti s konvencijo št. 111 MOD o diskriminaciji pri zaposlovanju in poklicih (Uradni list SFRJ, dodatek: Mednarodne pogodbe in drugi sporazumi, št. 3/61). Zato naj bi tudi zanje veljalo, kot je v ustavi določeno za sodnike, občane in delovne ljudi, ki sodelujejo pri sojenju v samoupravnem sodišču, pri katerih se tak pogoj ne zahteva.

Neposredne volitve delegacij kot tehnično vprašanje

Tudi pod predpostavko (ki se bo gotovo še preverjala v drugih odgovorih na anketo Teorije in prakse), da neposredne volitve delegacij za vse skupščine, od občinske do zvezne, ustrezajo delegatskemu sistemu, pa bi se pri njihovi dosledni uveljavitvi v praksi gotovo pokazale precejšnje težave. V skupščinah družbenopolitičnih skupnosti je namreč 8 zborov, občinska in republiška skupščina jih imata po 3, zvezna pa 2. Pod predpostavko splošne uvedbe neposrednih volitev bi torej v krajevni skupnosti volili:

- delegate zbora krajevnih skupnosti občinske skupščine,
- delegate zbora občin republiške skupščine ter glasovali o izvolitvi:

- delegatov družbenopolitičnega zbora občinske skupščine,
- delegatov družbenopolitičnega zbora republiške skupščine.

V tozkih in delovnih skupnostih pa bi volili:

- delegate zbora združenega dela občinske skupščine,
- delegate zbora združenega dela republiške skupščine.

Docela pa je nejasno, kje naj bi se neposredno volila zvezni zbor in zbor republik in pokrajin, ki po svoji strukturi predstavljata delavce in tudi delovne ljudi in občane, družbenopolitične organizacije. Če se še upošteva, da je splošna zahteva, da se na vseh ravneh uvedejo tudi odprte liste, te pa zaradi zagotovitve strukture skoraj nujno zahtevajo tudi liste po delih, potem bi morali ob uvedbi neposrednih volitev delegacij za skupščine vseh družbenopolitičnih skupnosti znatno odstopiti od sicer dokaj splošne zahteve, naj se volilni postopek poenostavi. Tako se postavlja vprašanje, ali so neposredne volitve vseh skupščin družbenopolitičnih skupnosti v delegatskem sistemu sploh tehnično izvedljive, če pustimo ob strani načelno vprašanje, kako pri tem organizirati delegatsko razmerje. Slika bi bila še bolj zamotana, če bi upoštevali še volitve delegacij v skupščine SIS, ki so bile doslej hkrati z volitvami delegacij v skupščine družbenopolitičnih skupnosti. Res se sicer utegne zgoditi, da te volitve ne bodo več hkrati z volitvami delegacij v skupščine družbenopolitičnih skupnosti, hkrati pa je treba računati z nasprotnimi odpori na terenu, ko so že ob dosedanjih splošnih volitvah kljub nasprotnemu političnemu prepričevanju ponekod hkrati izvedli tudi še volitve v delegacije SIS materialne proizvodnje, glasovanje o krajevnem samopriskvku in podobno.

Še o nekaterih, ne samo tehničnih vprašanjih

Enotne osnove političnega sistema. Tako kot so na mnogih drugih področjih družbenega življenja, so tudi v volilnih sistemih republik in pokrajin razlike, za katere včasih ni videti kakšnih posebnih razlogov in zato najbrž niso vedno potrebne. Tako naprimer v Sloveniji v primerjavi z drugimi republikami in pokrajinama, kjer volijo predsedstvo v republiški oziroma pokrajinski skupščini, volijo predsedstvo v občinskih skupščinah. Nadalje so precejšnje razlike pri uporabi proizvodnega ali teritorialnega načela pri oblikovanju zborov združenega dela, zamenljivega ali stalnega mandata, trajanja mandata nosilcev odgovornih funkcij itd.

Volitve in kongresi družbenopolitičnih organizacij. V letu volitev naj ne bi bilo kongresov družbenopolitičnih organizacij, ker to povzroča precejšnje težave pri določanju kandidatov. Ta predlog pa je povezan s predlogom, naj se v družbenopolitične zборе uvede zamenljivi mandat, saj bi se sicer zaradi neujemanja mandatne dobe članov družbenopolitičnih zborov in članov vodstev družbenopolitičnih organizacij znašli pred še večjimi težavami. Potrebne bi bile namreč nadomestne volitve v primerih,

ko bi izvoljeni član družbenopolitičnega zbora pred potekom mandatne dobe v tem zboru prenehal biti član vodstva družbenopolitične organizacije.

Tajnost glasovanja. V praksi smo doslej kar premalo poskrbeli zanjo, čeprav sodi tako rekoč v abecedo demokracije. Zato se ne bi smeli več zadovoljevati s sedaj običajnim odmikom mize, kjer se izpolnjujejo glasovnice, od mize, za katero sedi volilni odbor, marveč bi morali biti minimum panoji (pregrade), ki jih že sedaj izdelujejo tipizirano. Še bolj pa bi se ta tajnost glasovanja zagotovila s posebnimi kabinami, ki bi lahko bile izdelane tudi iz priročnega materiala (iverice, platno).

Objava izida glasovanja. Ta je v dosedanji praksi odločno prepozna. Za tiste delegacije, ki so pravno veljavno izvoljene in teh je ogromna večina, so znani rezultati 3 dni po končanem glasovanju, ker je pač treba upoštevati še glasovanje po pošti (142. člen zakona o volitvah in delegiranju v skupščine). Za zbiranje podatkov na občinski in nato na republiški ravni bi moralo zadoščati največ nekaj dni, ne pa kar ves mesec ali celo več, kot je to bilo doslej. Zato je vse preveč poudarjena zgolj udeležba na volitvah, kot da je ta sama sebi namen, vse premalo pa izidi volitev samih.

MATEVŽ KRIVIC

Neposredne volitve in »abstraktni« državljan

Še pred kratkim tako rekoč neovrgljiva »resnica«, da bi bilo širjenje obsega neposrednih volitev nezdržljivo z našim delegatskim sistemom, se je začela majati. Tudi njeni najbolj znani zagovorniki počasi odstopajo od svojih rigidnih stališč in začenjajo dopuščati vsaj smiselnost razprave o takih predlogih, čeprav jih še vedno ocenjujejo kot morda sicer nujne in koristne korake, a vsaj teoretično vendarle kot »korake nazaj«, »nedoslednosti«, »tujke« v sistemu ipd. Gre za eno od različic teze: sistem je dober, le praksa zanj žal še ni dovolj zrela, zato so pač potrebni tudi kompromisi. Take teze implicitno potrjujejo, da so njihovim avtorjem še vedno pomembnejše nebstvene sestavine sistema, njegova »tehnika« (izražanje interesov samoupravne baze prav prek delegacij in nič drugače), kot njegovo bistvo – učinkovito izražanje in uresničevanje avtentičnih interesov baze, ne glede na »tehniko« tega izražanja. Da bi uvedba neposrednih volitev stalnih delegatov v »samoupravljalne« zbornice republiške in zvezne skupščine to bistvo delegatskega sistema, pa tudi vpliv temeljnih delegacij na delegate celo okreplila, sem skušal pokazati že v dveh člankih (Neposredne volitve II, Mladina, 23. 5. 1986, in Neposredne volitve – zakaj in kje, Delo, 28. 11. 1986), zato tega tukaj ne bi ponavljal. Zoper tam navedene argumente protiargumentov doslej ni bilo slišati.

Mislim, da jih tudi ne bo in da je torej vprašanje, ali neposredne volitve delegatov samoupravljalcev na višjih nivojih krepijo ali slabijo delegatski sistem, teoretično v glavnem rešeno. Kako bo rešeno politično, je seveda drugo vprašanje – tudi zato, ker bodo o njem v političnih organizacijah in v delegatskih skupščinah odločali posredno izvoljeni delegati, brez pravega vpliva od spodaj, razen če bo to vprašanje vendarle dano v javno razpravo o ustavnih spremembah in to kot alternativa, z enakopravno predstavitvijo obeh (ali morda celo večih) variant, proti čemur je v odločujočih krogih čutiti močan odpor.

Ni pa še rešeno, tudi teoretično ne, nadaljnje vprašanje, ali so z delegatskim sistemom združljive tudi neposredne volitve, ki bi v naše skupščine pripeljale predstavnike oziroma delegate (prav tako z volivci povezane, njim odgovorne itd.) ljudi kot »abstraktnih« državljanov, ne glede na njihovo samoupravno organiziranost. Vprašanje sem namenoma formuliral v tej, za »pravoverno« mišljenje najbolj izzivajoči obliki, čeprav bi ga bilo mogoče formulirati tudi drugače, npr. kot vprašanje uvajanja »zborov politično organiziranih državljanov« (C. Ribičič, Delo, 28. 11. 1986). V prvi obliki sem ga zastavil (in nanj tudi relativno obširno odgovoril) že v članku Neposredne volitve I (Mladina, 16. 5. 1986), toda polemičnega oziroma mojim tezam nasprotujočega odziva doslej še ni bilo. Ni argumentov – ali ni volje za enakopravno soočanje argumentov v javni polemiki?

Ciril Ribičič je v Delu 28. 11. 1986 na kratko zavrnil kot nesprejemljiv le »predlog za ponovno uvedbo splošnih političnih zborov oziroma zborov politično organiziranih državljanov« – ni pa jasno, ali je s tem zavrnil tudi moj predlog za neposredne volitve družbenopolitičnega zbora (DPZ) v republiki (in seveda tudi v občinah, če ga tam ne bi sploh ukinili) – in to posameznih (ali po nekaj) delegatov v manjših volilnih enotah, ne celotne kandidatne liste (celo obvezno »zaprte«!) za celo republiko oziroma občino. Moj predlog namreč vlogo DPZ-ja pušča nespremenjeno, je ne spreminja v vlogo splošno pristojnega zbora – zahteva le spoštovanje ustavne deklaracije, da so ti zbori »zbori delegatov delovnih ljudi in občanov, organiziranih v družbenopolitične organizacije«, ne le vodstev DPO, zato naj bi jih res kandidirali in (neposredno) volili ti delovni ljudje in občani sami, ne pa vodstva DPO. Ali so tudi taki »zbori politično organiziranih državljanov« nesprejemljivi? Če so, bo treba ustavo (prej citirano ustavno definicijo DPZ-jev) »popraviti«, ne pa se pri zavračanju sklicevati nanjo!

Take, »prave« neposredne volitve DPZ-jev seveda ne bi bile element delegatskega sistema samega, ampak »njemu komplementaren element, z vgraditvijo katerega se šele izognemo enostranostim političnega sistema, grajenega izključno na predpostavki ‚samoupravnega delegatstva‘ oziroma na predpostavki, da človek lahko vse svoje interese izrazi in uskladi z drugimi že v tozdu in krajevni skupnosti – tam izbrani delegati pa da potem te interese na vseh ravneh ustrezno zastopajo«, kot sem zapisal že v

Mladini. Čeprav sem že tam navedel, da so že sedanji DPZ-ji tako pojmovanemu delegatskemu sistemu zgolj komplementaren in ne vanj vgrajen element (saj niso sestavljeni iz delegatov samoupravnih organizacij in skupnosti) in da torej že njihov dosedanji obstoj jasno demantira tezo, da naš volilni sistem v celoti temelji samo na samoupravno (in ne tudi politično) organiziranih delovnih ljudeh in občanih, si velja to vprašanje in njegove implikacije vendarle še nekoliko natančneje ogledati. Gre zlasti za dve vprašanji: prvič, ali tezo o utemeljenosti našega volilnega sistema izključno na zastopstvu »konkretnih«, samoupravno organiziranih ljudi poleg obstoja DPZ-jev izpodbijajo še kakšne druge ustavne določbe (posebej še v temeljnih načelih ustave, ki naj bi bila, vsaj za sedaj, nedotakljiva), in drugič, ali so politično organizirani ljudje res »abstraktni« državljeni.

K prvemu vprašanju. Moja antiteza: samoupravno organizirani ljudje tudi po temeljnih načelih ustave niso edini temelj našega političnega in s tem tudi ne volilnega sistema, marveč je to predvsem človek kot tak – človek v totaliteti svojih ustavno opredeljenih pravic in dolžnosti oziroma svojega položaja v družbi, torej kot delovni človek, kot občan in kot človek sploh, znotraj tega torej vsekakor tudi kot občan (državljan).

To je razvidno zlasti iz II. razdelka temeljnih načel naših ustav, v katerem je posebej poudarjeno, da »družbenoekonomski in politični sistem izhaja iz takega položaja človeka (kakršen je pred tem opisan – op. M. K.) in je namenjen človeku in njegovi vlogi v družbi«. Opisani položaj človeka seveda temelji zlasti na družbeni lastnini, na pravici do samoupravljanja, itd., toda vključuje tudi »demokratske politične odnose« ljudi in »enakost pravic, dolžnosti in odgovornosti ljudi«, torej vseh, ne le »delovnih« ljudi, zlasti pa v okviru demokratičnih političnih odnosov omenja tudi človekovo »neposredno dejavnost v družbenem življenju – zlasti v organih samoupravljanja, v družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacijah in društvih . . .«. Človek torej ne deluje le kot samoupravno organiziran, ampak tudi kot politično organiziran človek, in to ne le v DPO, ampak tudi v društvih – in ker »zlasti« pomeni, da tu še ni naštetu vse, je v ustavno zagotovljeni položaj človeka poleg tu omenjenih organiziranih oblik njegovega delovanja vsekakor treba šteti tudi neorganizirane ali bolj spontane oblike njegovega (tudi političnega) delovanja, kakor jih zagotavljajo ustavne svoboščine tiska, govora, zborovanja, peticije itd. Če naj »politični sistem izhaja iz takega položaja človeka«, potem seveda mora upoštevati poleg njegove samoupravne organiziranosti tudi njegovo politično organiziranost in do določene mere celo njegovo politično neorganiziranost in spontanost. Tudi IV. razdelek, ki še posebej obravnava politični sistem, omenja v tem okviru »delovanje DPO«, »delovanje skupščin kot skupnih organov vseh ljudi, njihovih organizacij in skupnosti« ter »svobodno in vsestransko dejavnost ljudi«.

To je seveda le ena plat medalje. V teh istih temeljnih načelih so tudi drugačne formulacije, drugačni poudarki – in to drugo morda celo prevla-

duje. V IV. razdelku npr. piše, da »pripada vsa oblast delavskemu razredu skupaj z vsemi delovnimi ljudmi mesta in vasi«, torej vsa oblast samo delovnim ljudem, ne tudi občanom (ali morda: ljudem samo kot delovnim ljudem, ne tudi kot občanom?). Da naša ureditev »temelji na oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi« (formulacija II. razdelka), v bistvu najbrž ne more biti sporno, zlasti ne, če to načelno deklaracijo – cum grano salis – razumemo tako, da oblast pri nas temelji (zlasti) na delavskem razredu in delovnih ljudeh sploh – toda, da vsa oblast pripada samo delovnim ljudem (varianta a) ali pa ljudem samo kot delovnim ljudem (varianta b)? Varianta a očitno odpade, saj ista temeljna načela govorijo o enakosti pravic vseh ljudi, o skupščinah »kot skupnih organih vseh ljudi« itd. Torej, varianta b? Tudi ta ne »stoji« povsem trdno. Prvič, pomenila bi, da ustava status »delovnega človeka« priznava vsem ljudem, čeprav je bil, kot navaja Zdravko Tomac (Neka sporna pitanja ostvarivanja i razvoja jugoslavenskog federalizma, Naše teme, št. 7–8/86, str. 994), Kardelj decembra 1972 na Brionih mnenja, da bo pojem delovnega človeka šele postal »pojem za vsakega človeka, ki ima te državljske pravice« (kot citoyen v buržoazni demokraciji – op. M. K.) in sicer »v tisti meri, v kateri bodo izginjala razredna nasprotja«, da pa to dandanes torej še ni. Drugič, tudi če bi status delovnega človeka priznali vsem ljudem, ostaja dejstvo, da že temeljna načela ustave na več mestih razne oblastvene in politične funkcije vežejo ne samo na delovne ljudi, ampak izrecno tudi na občane (uresničevanje družbene samozaščite – razd. IV/9. odstavek, združevanje v družbene organizacije in društva – IV/10, SZDL kot zveza delovnih ljudi in občanov – X/3,4, razvijanje socialističnega samoupravnega demokratizma – XI/2, uresničevanje suverenih pravic v SR Sloveniji – I/2, I/4 itd.). Torej?

Kardelj je decembra 1972 sicer kategorično izjavil (glej Tomčev cit. članek na str. 993), da »mi ne priznavamo nikomur razen delovnim ljudem pravice, da uresničuje politično oblast«, in celo: »mi torej ne priznavamo vsakemu občanu vsega tega, kar je tu zapisano« (str. 994) – toda očitno je, da je to zelo rigidno in izrazito ideološko stališče v naslednjih fazah priprave ustavnega besedila morda že sam ublažil ali pa da zaradi nasprotovanj vsaj ni vztrajal pri dosledni izpeljavi vseh njegovih konsekvenc niti v temeljnih načelih ustave. Že temeljna načela ustave torej v tej točki nikakor niso »zelo precizna«, kot pravi Z. Tomac, ampak celo dokaj protislovna. Podobno je v normativnem delu ustave. Ta v poglavju o temeljih družbenopolitičnega sistema sicer spet začne z deklaracijo, da oblast uresničujejo (samo) delavski razred in vsi delovni ljudje, toda kot konstituens krajevne skupnosti in občine (114. in 116. člen Ustave SFRJ) se že pojavijo tudi občani, enako potem seveda tudi kot »delegatska baza« skupščinskega sistema (133. člen), v 156. členu pa je volilna pravica celo dana občanu posebej (s polnoletnostjo) in delovnemu človeku posebej (ne glede na starost). Ni torej mogoče trditi, da bi bila v normativnem delu pač nedosledno izpeljana (zaradi kompromisov s še zaostalo zavestjo ipd.)

teoretična izhodišča, ki pa bi bila v temeljnih načelih jasno in nedvoumno postavljena, ampak je v normativni del »dosledno« prenesena nedoslednost samih temeljnih načel.

Teze o utemeljenosti našega volilnega sistema izključno na »konkretnih« delovnih ljudeh, ne pa na »abstraktnih« občanih, torej ni težko spodbiti, saj niti v temeljnih načelih ustave nima zanesljive opore – da o njeni sociološki in politološki neustreznosti, v kar se v tem članku sploh nisem spuščal, niti ne govorimo. Kljub temu srečamo lahko v literaturi celo trditve, da se »pojmem občan v našem ustavnem sistemu uporablja samo, če z njim želimo izraziti pravice delovnega človeka, ki jih uresničuje kot državljan zasebnik« (C. Ribičič, Z. Tomac: Sporazumevanje ali preglasovanje, Založba Obzorja, Maribor 1986, str. 85). V oporekanje tej trditvi, ki jo je Tomislav Jantol v Naših temah (št. 7-8/86, str. 1169) označil s pripombo »naprosto neverovatno« in jo argumentirano ovrgel, se tu niti ne bi bilo treba ponovno spuščati, če je ne bi Z. Tomac v isti številki Naših tem (na str. 992) še enkrat ponovil, na ljubljanskem radiu (v »Studiu ob 17^h«) dne 16. 12. 1986 pa zaostрил celo v trditve, da temeljna načela ustave pojma občan (građanin) sploh ne poznajo! Da to preprosto ni res, sem prikazal že zgoraj. Dodal bi le še to, da Tomčev članek morda pojasnjuje, od kod taka »slepota« za to, kar v ustavi res piše. Zdi se namreč, da izvira iz pretiranega opiranja na avtoritete: če Kardelj decembra 1972 pravi, »ne treba da vežemo pojem građanina za vlast, nego za ostvarivanje građanskih prava i odgovornosti« (zaradi možnih nians v pomenih izrazov »građanin« in »građanska prava« puščam ta citat v originalu), potem je za nekatere to očitno do te mere »sveto«, da se niti ne prepričajo, ali je bilo čez leto dni v ustavo res tako tudi zapisano. Da bi pomislili na to, da je morda kakšno Kardeljevo stališče lahko tudi zgrešeno in nesprejemljivo in da se ne kaže nekritično zanašati na vsako njegovo izjavo (npr. na izjavo, da občanu ne pripada oblast, pač pa le klasične, torej tudi politične oziroma državljanske pravice – kar v bistvu pomeni: pripadajo mu sicer vse pravice do oblasti, le oblast sama ne!), bi bilo pa od njih očitno preveč pričakovati.

Dovolil bi si pomisliti (ali vsaj upati), da je Kardelj sam spoznal, da te njegove besede niso bile najbolj posrečene in da preveč spominjajo na proslula pojmovanja, da so pravice le fasada, realna stvar pa da je le oblast – in da prav zategadelj teh svojih besed ni nikoli avtoriziral in objavil. Bojim se, da je Zdravko Tomac storil Kardelju in njegovemu ugledu medvedjo uslugo, ko je te njegove, javnosti doslej nepoznane besede »potegnil« iz arhiva in z njimi poskušal ubraniti svoja stališča, ko jih sam, s svojimi argumenti, očitno ni več zmogel. Kardelj je bil sicer res glavni tvorec ustave – ni pa bil edini. Ustavo je vendarle pripravila neka komisija in sprejela neka skupščina – in Kardelj je bil vendarle dovolj realista, da je od nekaterih svojih stališč znal tudi odstopiti ali jih modificirati. Ponavadi še pravčasno. Nekateri pa tega še danes ne znajo. Razkritje tega dejstva je nedvomno pozitivna stran omenjene nespretnosti Tomčeve poteze.

In sedaj še k drugemu vprašanju, zastavljenemu v začetku, to je k vprašanju, ali so politično (ne samoupravno) organizirani – ali pa tudi neorganizirani – državljani oziroma občani res »abstraktni« ali ne. Prej obravnavana ekstremna teza, da zaradi apriorne »abstraktnosti« državljana (občana) naš politični in volilni sistem temeljita samo na delovnih ljudeh, na občanih pa sploh ne, pravzaprav preseneča, saj jo jasno demantirajo tako temeljna načela ustave kot tudi normativne ustavne določbe. Pričakovati je torej, da se bo po neizogibnem padcu te prve obrambne linije odpor zoper domnevno uvajanje »abstraktnega« državljana (dejansko pa zoper uvajanje neposrednih volitev) v naš politični sistem v naslednji fazi »ukopal« v jarkih naslednje obrambne linije, ki bi jo lahko označili z besedami: naš politični in volilni sistem sicer res temelji tudi na občanu (državljanu), ne le na delovnem človeku, toda ta občan (državljan) ni abstraktni državljan, na katerem temelji buržoazna demokracija, ampak je prav tako vpet v konkretne temeljne celice naše družbe in prihaja v naš politični in volilni sistem samo »skoznje«, ne pa mimo njih; pojavlja se torej kot samoupravno organizirani občan v krajevni skupnosti in kot politično organizirani občan v DPO, ne pa kot »abstraktni državljan ne glede na svoje družbene vloge« (F. Grad v Grad – Ribičič, Volitve v delegatskem sistemu, Ljubljana 1984, s. 29)

Ta druga obrambna linija ima šibke točke v obeh svojih »krakih« (KS in DPO). Politična organiziranost v naših DPO sicer do neke mere temelji na siceršnji samoupravni organiziranosti (osnovne organizacije DPO so načelno v temeljnih samoupravnih celicah – tozdih, KS itd.), toda njen smisel je ravno preseganje parcialnih interesov ljudi zgolj kot pripadnikov teh temeljnih samoupravnih celic, »politično« delovanje v smeri njihove integracije na višji ravni, z upoštevanjem širših in splošnih družbenih interesov itd. V tem smislu je torej element »abstraktnosti« do določene mere že vgrajen v naš politični in volilni sistem (v čem ožje in v čem morda celo širše kot v buržoaznih političnih sistemih, sem nakazal že v svojem članku v Mladini 16. 5. 1986). Uvedba neposrednih volitev posameznih delegatov v DPZ-je (ne le potrjevanje celotnih list, sestavljenih od vodstev DPO) tu torej »abstraktnosti« zastopstva politično organiziranih ljudi (»delovnih ljudi in občanov«) ne bi prav nič povečala, kvečjemu zmanjšala – saj bi okrepila neposrednost vezi med ljudmi in njihovimi političnimi zastopniki, ki so sedaj močno posredovane preko izrazito posredniške vloge vodstev DPO. Odpravila bi lahko tudi sedanjo nelogičnost (v bistvu neenakost volilne pravice, torej veliko nedemokratičnost in anahronizem!), ko so nekateri ljudje v DPZ-jih reprezentirani le po enkrat, drugi pa celo po trikrat ali štirikrat (npr. kot člani sindikata, ZK, ZZB in povrh še kot člani SZDL). To izrazito nedemokratičnost našega volilnega sistema nekoliko zmanjšuje le (formalna) omejenost delokroga DPZ-jev – na drugi strani pa jo (dejanska) velika moč in vplivnost teh zborov in njihovih stališč seveda še povečuje.

Druga šibka točka pa je prav prevelika »konkretnost« (beri: parcial-

nost) interesov, ki se oblikujejo znotraj krajevne skupnosti in drugih temeljnih samoupravnih celic. To parcialnost tvorci našega političnega sistema sicer sami priznavajo, vendar jo skušajo korigirati samo z vlogo DPO in DPZ, namesto da bi politični sistem omogočal čimvečje prevladovanje te parcialnosti že znotraj zastopstva samoupravnih interesov, ne da bi s tem parcialne interese in njihovo izražanje zadušil. (Kako bi bilo to dosegljivo z neposrednimi volitvami »samoupravljaljskih« zborov v republiški in zvezni skupščini – ob ohranitvi in celo okrepitvi vloge temeljnih delegacij – sem prikazal v Mladini 23. 5. 1986). Teoretično in praktično je namreč nevzdržna in povsem nerealna predpostavka, da delovni ljudje in občani v okviru tozda in KS kot temeljnih samoupravnih celic izražajo vse svoje interese in da so zato tam izvoljene delegacije lahko ustrezno sredstvo za posredovanje teh interesov na višje ravni odločanja. V podkrepitev te predpostavke se pogosto citira naslednja Kardeljeva misel iz Temeljnih vzrokov in smeri ustavnih sprememb (Ljubljana 1973, str. 74–75): »Zato morajo biti temelj za graditev delegatskega sistema delovne organizacije in druge samoupravne skupnosti – v katerih se delovni ljudje v veliki večini zavedajo svojih pravih delovnih in družbenih interesov – ne pa nekakšen abstrakten politični državljani, ki nujno postaja objekt manipuliranja tistih sil, ki imajo resnično oblast v družbi.«

Mislim, da je dvanajstletna praksa delegatskega sistema jasno pokazala veliko nerealnost in enostranskost tega stališča. Z mnogimi teoretičnimi in praktičnimi argumenti bi bilo mogoče zagovarjati celo antitezo: da so ljudje prav kot člani temeljnih samoupravnih organizacij često bolj podvrženi »manipuliranju tistih sil, ki imajo resnično oblast v družbi« (od katerih je npr. odvisno, ali bo tozda dobil kredite, zunanjetrgovinske ugodnosti itd. – s čimer je možno učinkovito izvajati tudi pritisk na njegovo delegacijo), kot se jim to dogaja kot »abstraktnim« političnim državljanom. In da njihovi »pravi delovni in družbeni interesi« niso samo tisti, ki se jih ljudje zavedajo znotraj teh svojih temeljnih samoupravnih celic, ampak tudi tisti, ki se jih jasneje zavedajo šele v okviru širših povezav, nekaterih pa celo šele kot nevezani, »abstraktni« člani nacionalne in večnacionalne skupnosti.

Vsa praksa zadnjih let jasno kaže, da se kritika, alternativna stališča itd. prebijajo v javnost pretežno skozi »abstraktne«, samoupravno nevezane oblike političnega delovanja in izražanja mnenj (mnenjske rubrike v časopisih, javne tribune, sekcije SZDL itd.) in da v »samoupravno vezanih« oblikah izrazito prevladuje skupinski oportunitizem. Iz lastne prakse bi lahko navedel vrsto primerov že kar klišejskega refrena, s katerim se ljudje znotraj »samoupravnih struktur« odzivajo na razne pobude: »Osebo se popolnoma strinjam(o), toda kot predstavnik(i) našega tozda (KS itd.) moram(o) misliti tudi na njegove (kratkoročne) interese in zato pobude žal ne morem(o) podpreti.« So seveda tudi izjeme, celo vedno več jih je – in zato se ne zavzemam za zamenjavo teze z antitezo, ampak (tudi tu) za sintezo.

Predvsem pa teza in antiteza nista »konkretno« in »abstraktno«, ampak »parcialno« in »totalno«. Z zavračanjem legitimnosti domnevnega zastopstva »abstraktnih« državljanov v našem političnem sistemu se zavrača v bistvu legitimnost ustreznega zastopstva človeka kot celote in totalnosti vseh njegovih interesov. Človek se s tem reducira pretežno le na eno (»samoupravno«) dimenzijo, še to razumljeno in realizirano pretežno le na mikro-nivoju, njegova druga (»politična«) dimenzija pa se doslej vključuje v politični sistem na preveč popačen, posredniški način.

Vse te teze, antiteze in možne sinteze sem v tem prispevku lahko le skiciral. Zaradi njihove pomembnosti za naš politični sistem bi seveda zahtevale mnogo temeljitejšo obravnavo, česar se nameravam lotiti v svoji doktorski disertaciji, ki jo bom v kratkem prijavil na ljubljanski pravni fakulteti.

MILE ŠETINC

Potreben je korak nazaj v prihodnost

Družbena kriza pomeni tudi mučno spraševanje o družbenih institucijah, ki leta ali celo desetletja niso bile izpostavljene javnemu dvomu. Ena zadnjih žrtev krize je jugoslovanski volilni sistem, ki je v zadnjem času izgubil veliko od svoje (sicer stalno spreminjajoče se) samoumevnosti. Malo je sodobnih volilnih sistemov, ki bi tako kot naš v relativno kratkem času doživel toliko dramatičnih sprememb. Vseskozi pa je ohranil nekatere splošne značilnosti, med njimi na prvem mestu izredno visoko volilno udeležbo. Po tem je bližji vzhodnoevropskemu kot pa klasičnemu zahodnemu volilnemu modelu. Toda domače raziskave so razkrile paradoksalno podobo devetdesetinske ali celo stodontne volilne udeležbe: ne samo, da ne dokazuje neke izredne politične motiviranosti in aktivnosti širokih občanskih množic na volitvah, ampak ravno nasprotno – dokazuje *politično izpraznjenost* volitev.

Pri raziskavah več kot polovica vprašanih vseskozi odgovarja, da se udeležujejo volitev zaradi občutka »državljanjske dolžnosti«, strahu pred posledicami ob morebitni neudeležbi ali nereflektirane podpore družbenemu sistemu in ureditvi. To je način volilnega obnašanja, ki mu ustrezajo volitve kot državljanska mobilizacija, ne pa volitve kot pragmatično politično dejanje, kot boj za politični vpliv in oblast. Takšne volitve uspevajo, dokler so državnopartijska volilna dekoracija in topli nasmeški volilnih uradnikov, ki računajo na zmago v tekmi volišč, katero bo hitreje opravilo volitve, dovolj za splošno zadovoljstvo.

Ko se ljudje zavedo, da ne vadijo kakšne od »samozaščitnih« akcij, ampak da dajejo splošno pravno in politično legitimacijo vsemu sistemu

družbenega odločanja, takrat svečanostno ginjenost zamenja kritična refleksija. Takrat pride v splošno zavest tisto, kar je sicer raziskovalcem volitev že dolgo znano. Ti so že pri mnogih preteklih volitvah ugotovili, da zelo velik del ljudi na sam dan volitev ali celo neposredno po voljenju ne zna povedati imena nobenega od kandidatov oziroma ne ve (pri delegatskih volitvah), kakšne delegacije je volil.

Jugoslovanski volilni sistem se je v svojem povojnem obdobju gibal zlasti v dveh smereh: stalno se je ožilo splošno predstavniško telo, voljeno z neposrednim glasovanjem vseh občanov, in stalno se je širilo posredno voljeno predstavniško telo, ki naj bi predstavljalo neposredne delovne in življenjske interese v »temeljnih okoljih«.

Delegatski sistem je iz voljenega telesa ustvaril impresivno množico, ki gre v stotisoče. To ustreza teoretski zamisli, ki hoče enkrat za vselej odpraviti profesionalno, spolitizirano odločanje v ozkih in »odtujenih« krogih, ko vzpostavlja koncept delegatskega telesa, ki naj bo s tem, ko bo odgovorno samemu sebi, odgovorno vsem. Delegatsko telo je nekakšna družba v malem, družba v družbi. Njegova številčnost naj bi skupaj z ustrežno socialno, profesionalno, spolno in starostno strukturo zagotavljala dovolj reprezentančen vzorec družbe, ki bi bil sposoben uprizarjati zamišljeno idejo družbenega odločanja. To je ideja množice ljudskih skupščin, ki zaseda stalno in povsod tam, kjer ljudje »živijo in delajo«.

Teoriji se pod noge zapleta zlasti volilni sistem. Ta se je izoblikoval skupaj s klasičnim meščanskim predstavniškim sistemom, kot mehanizem obkroževanja imen ali strank, ki bodo v naslednjem mandatnem obdobju sestavljala personalno oblastno strukturo. Pri volitvah delegatskega telesa pa niso pomembna imena in njihov politični profil, pač pa *abstraktna struktura*. Stalne razprave o zaprtih ali odprtih kandidatnih listah in o načinu predstavitve osebnih lastnosti in programskih napovedi posameznih kandidatov so zato zgolj akademsko vprašanje – praksa izsiljuje prevlado dolgih in zaprtih spisikov kandidatov, ki jih volivci v bistvu *potrdijo, ne pa volijo*.

Volitve so zaključek zapletene množice predvolilnih postopkov, ki jo lahko obvlada le razvejana *politična operativa*, ki mora skrbeti hkrati za *formalno demokratičnost in totalnost* teh postopkov in priskrbeti dovoljšnjo množico in ustrezno sestavo bodočega delegatskega telesa. Ta operativa skrbi za proceduro, pripravo in organizacijo raznih zborov in konferenc, za višje delegatske skupščine in delegatske funkcije pa zagotavlja uresničevanje vnaprej določene kadrovske politike izpopolnjevanja oblastne nomenklature.

Volitve so po teoriji delegatskega sistema manj pomembno, vsekakor pa ne odločilno vprašanje politične demokracije. Bile naj bi predvsem zaključek množičnega evidentiranja in kandidiranja, korektiv kakšnemu premalo demokratičnemu ali slabo izvedenemu predvolilnemu postopku, predvsem pa začetek stalne zveze med izvoljenim delegatom in njegovo volilno osnovo. Vendar pa je dejanski vpliv volitev na celotni sistem

družbenega odločanja *usoden*. Na eni strani delegatskemu telesu, ki se bo šele kasneje in zunaj dometa volitev stopnjevalo v delegatske skupščine in oblastna telesa, posvečajo le malo pozornosti tam, kjer naj bi zagotovili njihovo kvalitetno sestavo, to je v delovnih organizacijah in krajevnih skupnostih. Na drugi strani volitve dajejo splošno pravno in politično legitimnost amorfnemu in atomiziranemu delegatskemu telesu, ki je, razen kadar gre za kak neposredni in posebno boleč problem posamezne delovne organizacije, krajevne skupnosti ali občine, večidel prepuščeno samo sebi. Delegatovo življenje je sestavljeno predvsem iz tegobnega tovorjenja ideje depolitiziranega odločanja, ki od delegatskega telesa zahteva, naj kaže podobo družbe iz statističnih letopisov. Ta pa je matematični skupek strukturnih sestavin in posamičnih interesov, ne pa praktično dejavna družba, v kateri se posamezni interesi med seboj spopadajo ali sklepajo kompromise in koalicije, se prikazujejo kot skupni ali splošni interes, se skratka *politizirajo*. V kompleksni sodobni družbi, ki je povrhu tega še prenormirana, kot je naša, pa seveda ne odločajo statistična povprečja, ampak politizirani interesi, v prvi vrsti seveda koalicija dominantnih razrednih interesov. Delegatska praksa zato stalno maže plemenitost ideje, ko delegati z monotonim branjem vnaprej napisanih in politično sterilnih stališč sestavljajo nasprotujoče in heterogene razprave, ki jih izvršni organi, državni aparat in družbenopolitični zbori na koncu povzamejo v »skupni in splošni interes«.

Vse to je dobro znano, skrbno raziskano in sestavni del razprav samih tvorcev našega delegatskega sistema. Teoretski »output« pa so le dolgo-vezne in dolgočasne razprave o tako vsebinsko nepomembnih vprašanjih, kot je na primer stalnost ali zamenljivost delegatov družbenopolitičnih zborov. Delegatska jadikovanja pa so naperjena zlasti proti preobsežnim, prepoznim in težko razumljivim delegatskim gradivom.

Kot v posmeh vsemu temu teoretiziranju in pritoževanju so družbenopolitični zbori najmočnejša in najstabilnejša točka delegatskega sistema, ki prispeva največ moči tistemu značilnemu drobnilnemu stroju v mehanizmu delegatskega usklajevanja stališč, ki celo redka radikalnejša, celovitejša in politično zaokrožena stališča iz delegatske razprave deformira do omladnosti. Delegatskih gradiv je čedalje več, mednje pa se s pravcato ironijo mešajo razna »stroga zaupna« gradiva, ki kvalificirano delegatsko razpravo celo prepovedujejo, ne samo onemogočajo.

Boljše bi bilo, zlasti še za samo idejo delegatskega sistema, če bi se vladajoča teorija s splošno krizo parlamentarnega odločanja spopadala z manj iskanja najpopolnejšega parlamentarnega sistema, ki je praktično neuresničljiv, pa ga je zato treba kar naprej spreminjati in izpopolnjevati. Pa z več razumevanja za avtonomna družbena gibanja, ki se v zametkih pojavljajo že tudi pri nas. Pri tem ne bi bil odveč niti kakšen »korak nazaj«, da bi sploh še prišli kam naprej!

Če izhajamo iz teze, da je dosedanji volilni in delegatski sistem pokazal svojo *temeljno neuspešnost* pri artikuliranju interesov ljudi (to

končno kažejo tudi raziskave javnega mnenja in celo nekateri zapleti na zadnjih volitvah) in da ni v ničemer »presegel« sodobnih meščanskih parlamentarnih modelov, je treba pri »prenovi« tega sistema upoštevati nekatere potencialne prednosti sedanje ureditve in jih kombinirati z nekaterimi »meščanskimi« izkušnjami.

Zamenljivost delegatov kot slovenska posebnost se ni izkazala kot nikakršna zgodovinska prednost sedanje ureditve in razen lažjega zagotavljanja sklepčnosti, ki ga morda prinaša, pri skupščinskem odločanju ni bilo videti njenih predpostavljenih kvalit. Ravno nasprotno, kaže, da je zamenljivost pomembno prispevala k brezobličnosti in brezosebnosti skupščinskega odločanja ter k skoraj popolni dominaciji profesionalnih skupščinskih organov, zlasti pa izvršnih svetov oziroma njihovega aparata nad delegati. Politično odločanje ima svoje zakonitosti, ki jih ni mogoče preprosto ignorirati (»preseči«), ne da bi se to maščevalo v še večji politični manipulaciji in »odtujenosti«. Potrebno samozavest, rutino, osvojitve nujnih govorniških spretnosti, spoznavanje proceduralnih zvijač, informiranost o različnih področjih odločanja in pomembnosti posameznih vprašanj itd. lahko zagotovi le stalna prisotnost na sejah, brez katere tudi ni mogoče spoznavanje z drugimi delegati, povezovanje z njimi in podobno. V zvezi s tem je nujno potrebna tudi *profesionalizacija* stalnih delegatov – če že ne tudi za občinske skupščine, pa vsekakor za republiško! Skupščinsko odločanje je tako zapleteno in po obsegu tako obremenilno, da bi tudi poln delovni čas delegata komajda zadoščal za kvalificirano odločanje. Dovolj je empiričnih dokazov o pravcati brezupnosti spopada zamenljivih delegatov z njihovimi gradivi, ki jo spremljajo stalne in *popolnoma neuspešne* kampanje za »racionalizacijo« skupščinskega odločanja. Končno tudi ni nikakršno naključje, da na tisti ravni skupščinskega odločanja, na kateri edino obstaja dejansko politično odločanje delegatov, to je spopad jasno artikuliranih političnih interesov – gre seveda za zvezno skupščino in tamkajšnjo živahno igro republiških in pokrajinskih interesov – že sedaj veljata stalnost in dejanska profesionalnost delegatov!

Ob institutu stanih in profesionalnih delegatov bi lahko še vedno obstajale temeljne delegacije in vse obveznosti sedanjega sistema (stalni stik z delegacijo in delegatsko bazo, nadzor in možnost odpoklica itd.), le da bi sedaj preostali delegati opravljali pomočniško, svetovalno in kontrolno funkcijo nad stalnimi delegati. To bi moralo biti povezano z uvedbo *neposrednih volitev* v občinske in republiško skupščino ter zvezni zbor zvezne skupščine (izjeme bi bile morda zbor občin republiške skupščine in zbor republik in pokrajin v zvezni skupščini), kar je videti edina rešitev za odpravljanje tistega dejstva, ki ga navaja zadnja slovenska raziskava javnega mnenja, namreč da ljudje nimajo skoraj nikakršnega *subjektivno spoznanega* vpliva na oblikovanje višjih delegatskih skupščin in njim odgovornih funkcionarjev.

Najpogostejši odgovor čvrstih zagovornikov sedanje ureditve na zah-

teve po uvedbi neposrednih volitev in stalnih delegatov je dokazovanje, da zgodovinske izkušnje (odborniškega sistema) in primerjalni podatki za republike, ki že sedaj poznajo institut stalnega delegata, niso pokazali nikakršne prednosti pred sedanjim »slovenskim modelom«; še več, ravno zaradi njihovih pomanjkljivosti, da je bilo treba uvesti »fleksibilni« delegatski sistem. Ta očitek povsem drži, kolikor abstrahiramo od drugega nujnega pogoja za dejansko politizacijo naših delegatskih skupščin. To pa je vzpostavitev tiste sfere relativno neodvisne javnosti, o kateri na primer govorijo zadnje razprave o tako imenovani socialistični civilni družbi, in ki bi morala zagotavljati javno primerjanje alternativnih stališč in predlogov, to je politični prostor za delegatsko odločanje. Gre med drugim za aktivizacijo in legalizacijo avtonomnih družbenih gibanj (tudi za vzpostavitev »svobodnega«, to je kadrovske neodvisnega sindikata), ki bi v predvolilni dejavnosti zagotavljala politično soočanje posameznih kandidatov, po volitvah pa odprto in kvalificirao politično polemiko o vprašanih delegatskega odločanja. S tem je povezana potreba po revitalizaciji družbenopolitičnih zborov, ki bi morali postati pravi *splošni politični zbori*, ne pa dolgočasna ponovitev sestankov SZDL, na katerih so tako in tako že usklajena vsa pomembna vprašanja. Sestavo teh zborov bi bilo treba odpreti, odpraviti statično koalicijo tistih štirih ali petih »depeojev« in uvesti načelo kandidiranja za te zборе, v katerem bi sodelovala tudi družbena gibanja in zainteresirane skupine občanov, bodisi da bi relativna razmerja delegatov iz raznih »baz« zagotovila same volitve, bodisi da bi zagotovili določeno število sedežev tudi za ta gibanja in skupine.

Tisti, ki se v sedanjih razpravah zavzemajo za sicer potrebne in upravičene, vendar v bistvu zgolj za kozmetične popravke delegatskega in volilnega sistema (demokratizacijo kandidacijskih postopkov, odprte lise itd.), takšne in podobne predloge sprejemajo z očitki, da gre v najboljšem primeru za »temeljno nerazumevanje načel in ciljev delegatskega sistema«, v najslabšem pa za poskus restavracije »preživelih sistemov odtujenega političnega odločanja«, za oživljanje stare buržoazne pošasti večstrankarskega sistema. Umazani praksi postavljajo nasproti kristalno čisto teoretsko vizijo, ki – paradoksalno – na eni strani kaže nenavadno podcenjevanje banalne empirije, na drugi strani pa prav od nje (»odpravljanje težav v praktičnem izvajanju sistema«) pričakuje, da bo lepega dne udejanila teorijo. Neskladje med bleščečo teorijo neodtujenega odločanja in več kot bedno praktično manipulacijo sedanjih delegatskih skupščin pa je preveč neznosno, da bi bilo mogoče še desetletja čakati, da bodo minili »porodni krči« sedanjega sistema!

VLADIMIR GOATI

Slojna pogojenost politične moči v jugoslovanski družbi

I. Cilj raziskave

Preden se lotimo raziskovanja o razporejenosti politične moči pri nas, moramo podati nekaj vnaprejšnjih opomb. Tako kot druge temeljne zamisli na področju družbenih ved, se tudi pogledi na problematiko moči med seboj krepko razhajajo. Težave povzročajo v tem smislu že samo dejstvo, da imamo opraviti s pojmi, kot so: avtoriteta, nadzor, prisila, oblast in vpliv, ki jih posamezni pisci štejejo za sinonime moči. Potrebe pričujočega zapisa* nam narekujejo, da uporabimo trditve M. Webra, ki pojmuje moč kot verjetnost uveljavitve volje nekega človeka ali skupine v družbenem odnosu kljub odporu drugih udeležencev, ne oziraje se na izhodišča te verjetnosti.¹ M. Poulantzas, eden redkih piscev marksistične proveniencije, ki je skušal temeljito preanalizirati fenomen moči, se je podal po Webrovi poti ter definiral razredno moč kot »zmožnost družbenega razreda, da uveljavi svoje specifične objektivne interese.«² Tako definirana moč je vedno latentna. »Moč je torej mogoče pripisati nekemu akterju tedaj, ko obstaja visoka stopnja verjetnosti, da ima namen doseči in učinkovito uveljaviti nadzor nad kakim drugim akterjem, čeprav mu poprej tega nadzora ni bilo treba izvajati.«³ V angleščini in

V Teoriji in praksi nadaljujemo z objavljanjem predhodnih delnih raziskovalnih poročil o »Spremembah v socialni strukturi sodobne jugoslovanske družbe«, o katerih je tekla razprava na oktobrskem znanstvenem srečanju Ziherlovi dnevi '86. Prvi izbor prispevkov smo objavili v 11. številki Teorije in prakse preteklega letnika. Tokrat objavljamo razpravo dr. Vladimira Goatija z Inštituta za družbene vede v Beogradu o slojni pogojenosti politične moči v jugoslovanski družbi. Pričujoči zapis je del raziskave o razredni-slojni neenakosti v jugoslovanski družbi, ki jo je izvedel dr. Mihailo Popović. Sledi razprava dr. Petra Jambreka s Pravne fakultete v Ljubljani o razredni in zgodovinski zavesti Slovencev ter dr. Petra Klinarja s Fakultete za sociologijo, politične vede in novinarstvo v Ljubljani o vertikalni delovni mobilnosti v Sloveniji. Slovenski del raziskave kot del skupnega jugoslovanskega projekta ima naslov »socialna struktura sodobne slovenske družbe«. Koordinator jugoslovanskega projekta in nosilec raziskave v Sloveniji je Raziskovalni inštitut FSPN v Ljubljani. Anketiranje na reprezentativnem vzorcu slovenskega prebivalstva je bilo izvedeno junija in julija 1986. Prve celovite informacije o raziskovalnem projektu, ki poteka v Sloveniji, bodo predstavljene javnosti ob zaključku tega leta.

Objave v Teoriji in praksi imajo podoben namen kot razprave v okviru Ziherlovih dnevov – in sicer temeljitejša izmenjava ocen raziskovalcev s strokovno javnostjo. Ker smo mnenja, da so podatki zanimivi za mnoge naše bralce, mu bomo posvetili posebno pozornost tudi v prihodnje – op. ur.

* Pričujoči zapis je segment raziskave o »Razredno-slojni neenakosti v jugoslovanski družbi«. Izvedel jo je prof. dr. M. Popović.

¹ *The Theory of Social and Economic Organisation*, Oxford University Press, New York, 1947, str. 37. Dober pregled definicij moči je najti v: B. Bacharach, E. Lawler, *Power Politics in Organisations*, Jossey Bass Publishers, London, 1980, str. 16–17.

² *Pouvoir politique et classes sociales*, Maspéro, Paris, 1968, str. 110.

³ D. Wrong, *Power, its Forms, Bases and Uses*, Basil Blackwell, Oxford, 1979, str. 7.

nemščini uporabljajo isto besedo (power, Macht) za označitev zmožnosti, da nekaj storiš, ter za uveljavitev te zmožnosti, medtem ko obstajata v francoščini dve različni besedi (puissance, pouvoir).⁴

Težave, kar zadeva empirično raziskovanje moči, izhajajo iz dejstva, da ta zapleteni, večdimenzionalni pojem le stežka razstavimo na sestavne dele in da kvaliteto moči le stežka okvantificiramo. Kljub težavam in tveganju pa so takšni poskusi nujni, saj je, po besedah J. P. Sartra, »svet znanosti kvantitativen«. ⁵ Pri raziskovanju moči pa naletimo še na neko drugo težavo, ki izhaja iz dejstva, da je njena temeljna lastnost potencialnost, kar nas pri empiričnem raziskovanju neizogibno privede v nevarnost, da – kot natančno opaža F. Ferrorotti – »tisto, kar je, identificiramo s tistim, kar naj bi bilo.«⁶

Če je normativna ureditev družbene organizacije tista, ki določa razmerje moči, se pravi gospodovanja in podrejenosti, nam je govoriti o oblasti. Distinkcija med močjo in oblastjo je crucialna, saj nam omogoča, da sledimo in analiziramo tista stanja, v katerih moč dežavuiru nominalno oblast ter onemogoča njeno realizacijo. Samo, če smo pozorni na to distinkcijo, lahko razčlenjujemo tudi aktualne razmere v jugoslovanski družbi. Pogostokrat ponavljane ugotovitve o tem, da ustavnega sistema pri nas ne uresničujemo, nas opozarjajo, da je pod vnanjostjo sistema oblasti, kot ga je sprojektirala ustava, struktura moči, ki se postavlja po robu izvajanju tega sistema.

Definicija moči, za kakršno smo se opredelili, kolidira z vplivnim mišljenjskim tokom, ki pōd Parsonsovim vplivom⁷ moč definira kot legitimno moč, v nemar pa pušča vse druge vrste moči, ki ne premorejo atributov legitimnosti. Na ta način je moč sežeta na oblast; zunaj konceptualnega zajetja moči ostajajo, denimo, mehaznizmi prisile in manipulacije, ki niso oziroma niso nujno legitimni.

Predmet razglabljanja v pričujoči študiji je distribucija moči v globalni družbi. Problem distribucije moči je drugače zastavljeni problem demokracije, saj pomeni popolna demokracija, idealno gledano, enako moč vseh članov družbe. Če vzamemo posedovanje moči kot kriterij, lahko pristanemo na definicijo demokratizacije kot procesa, v katerem »dobijo manj močni (less powerfull) člani kolektivne entitete več moči za upravljanje entitete.«⁸ Namera tega zapisa je analizirati distribucijo politične moči v naši družbi med pripadnike štirih slojev: med vodilne delavce, strokovnjake, delavce in zasebnike.

Poznamo več smeri raziskovanja distribucije moči, navedli pa bomo dve. Ena smer raziskovanja je analiziranje procesov sprejemanja vitalnih odločitev; gre za raziskovalno smer, katere doktrinarni zagovorniki so danes »pluralisti« (Dahl, Polsby). Podmena za takšno raziskovanje je poprejšnja identifikacija vitalnih odločitev: šele potem je mogoče dognati, kateri izmed skupin je prek teh odločitev uspelo uveljaviti svoje interese. Ta raziskovalna smer ima tudi svojo restriktivno plat; učinkovito preprečuje, da bi se določena vitalna družbena vprašanja izrazila kot dileme.

Drugi pristop, po katerem se bomo ravnali v tem sestavku, vsebuje zbiranje

⁴ Pogledati: R. Aron, »Macht, Power, Puissance: prose democratique ou poesie demoniaque«, *European Journal of Sociology*, št. 5, 1964, str. 27–33.

⁵ *Filosofske i političke rasprave*, Školska knjiga, Zagreb, 1981, str. 35.

⁶ *La Sociologia del potere*, Laterza, Bari, 1972, str. 7.

⁷ *Politics and Social Structure*, The Free Press, 1969, str. 362.

⁸ C. Lammers, »Two Conceptions of Democratization in Organization«, *Participation and Self-management*, First International Sociological Conference of Participation and Self-management, Vol. 4, Zagreb, 1973, str. 61.

podatkov o tem, kolikšno politično moč premorejo posamezniki, pripadniki določenih družbenih slojev. Ta pristop ima opraviti z izrazito težkim problemom iskanja zanesljivih kazalcev – indikatorjev politične moči.

Navedli bomo nekaj indikatorjev, ki jih bomo uporabili v tej raziskavi.

1. Opravljanje funkcij v institucijah političnega sistema. Glede na to, da so institucije političnega sistema (partija, država, druge družbeno-politične organizacije) tiste, v katerih prihaja do sprejetja največjih družbenih odločitev, je opravljanje funkcij v teh institucijah indikator posedovanja politične moči. W. Mills označuje moč, kot je znano, kot nadzor nad institucijami (ekonomskimi, političnimi, vojaškimi). Ko gre za funkcije, ki jih opravljajo posamezniki, moramo ugotavljati ne le število teh funkcij, pač pa tudi njihovo raven.

2. Družbeno-politični aktivizem *per se*. Čeravno je ta indikator tesno povezan z opravljanjem funkcij, ga je mogoče uporabljati tudi samostojno, nekatere empirične raziskave⁹ pa kažejo, da je v naši družbi moč trdno povezana z družbeno-politično angažiranostjo. Vendar angažiranost ni zgolj odsev politične moči, pač pa tudi način njenega osvajanja, še posebej v družbah (kakršna je naša), v katerih je zmanjšan vpliv zasebne lastnine (lastništva) kot neodvisnega izvora moči.

3. Tretji indikator upošteva percepcijo vprašanih o njihovi lastni moči. Ta percepcija se, kot je pokazala raziskava o »politični angažiranosti v jugoslovanski družbi«, ^{9a} v veliki meri sklada z realnim stanjem.

4. Četrty indikator je članstvo v ZKJ kot najvplivnejši družbeno-politični organizaciji. Ta organizacija je lahko kanal družbeno-političnega vpliva, ki nečlanom ni dostopen. Po drugi strani pa je članstvo v ZKJ indikator večje družbeno-politične aktivnosti, saj partijska pripadnost nasploh, gledano primerjalno, pozitivno korelira s politično angažiranostjo.¹⁰ Večji aktivizem pa je pri nas, kot smo že omenili, povezan s politično močjo (indikator 2).

5. Peti indikator je udeležba v NOB. Četudi je ta udeležba danes spričo časovne odmaknjenosti vezana na razmeroma maloštevilne generacijske kohorte, je očitno, da jo lahko uporabimo kot kazalec posedovanja politične moči. Udeležba v NOB verjetno (tako kot članstvo v ZKJ) vpliva na večjo politično moč prek vrste posrednikov: prek večjega aktivizma, prek odstotkov večjega deleža borcev v ZKJ v primerjavi z neudeleženci NOB, prek pogostejšega opravljanja pomembnih družbenih funkcij itd.

6. Prejemanje družbenih priznanj (odlikovanj, nagrad). Čeravno je mogoče prejeti priznanja tudi za nepolitične zasluge (strokovne, kulturne, znanstvene), je znano, da je pri nas tudi v tem primeru kandidatova pozitivna politična ocena predpostavka (in včasih celo razlog) za podelitev priznanja.

7. Iskanje pomoči. Predpostavljamo, da je iskanje pomoči pri neki osebi eden izmed znakov moči oziroma indikatorjev tega, da ta oseba poseduje določene attribute moči v poprej opredeljenem smislu.

8. Naposled smo izhajali še iz podmene, da je posameznikova moč odvisna ne le od njegovih lastnih obeležij, temveč tudi od lastnosti primarne skupine (družine, prijateljskega kroga), v kateri se giblje. Drugače povedano: sodimo, da ima

⁹ V. Goati, Z. Vidojević, A. Milić, R. Nešković, D. Pantić in S. Jaksimović, *Politična angažovanost u jugoslovenskom društvu*, Mladost, Beograd, 1985.

^{9a} Glej opombo 9.

¹⁰ O tem smo nadrobneje pisali v knjigi: *»Sodobne politične stranke – primerjalna analiza«*, Partizanska knjiga, Beograd, 1984, zlasti na str. 347 in 348.

posameznik politično moč tudi, kadar je ta moč odsev moči njegovih a) bližnjih sorodnikov in b) njegovih prijateljev.

Na podlagi naštetih indikatorjev smo izdelali sintetični indeks posameznikove politične moči.

II. Hipoteze

Izhajamo, prvič, iz (splošne) podmene o neegalitarni delitvi politične moči v naši družbi. *Ne gre za katerokoli neegalitarnost, temveč za sistematično, statistično in družbeno pomembno neegalitarnost med naštetimi družbenimi sloji.* Brez teh natančnejših opredelitev bi bila hipoteza trivialna in bi se je ne spodobilo verificirati.

Podmene o neegalitarni distribuciji politične moči med našimi družbenimi sloji nismo formulirali le na podlagi izkustvenih spoznanj, pač pa tudi na temelju rezultatov znanstvenih raziskav. Pri tem imamo v mislih že citirano raziskavo »Politična angažiranost v jugoslovanski družbi«. Ta raziskava je pokazala, da ima več kot poloviča obravnavanih (52%) najnižjo družbeno moč, 31% majhno, 14% srednjo in le 3% največjo moč.¹¹ Distribucija družbene moči krepko korelira s socio-profesionalnim obeležjem ter z izobrazbeno ravni vprašanih.

Predpostavljamo, da imajo znotraj štiričlanske slojne tipologije – gre za drugo hipotezo – največjo politično moč vodilni funkcionarji. V prid tej hipotezi govorijo, posredno ali neposredno, podatki prejšnjih empiričnih raziskav. Neposredno potrditev, da je temu tako, daje raziskava o »politični angažiranosti v jugoslovanski družbi«, ki je izpričala, da posedujejo največjo stopnjo politične moči kategorije vodilnih funkcionarjev. Posredno pa govori v prid tej hipotezi podatek o daleč največji vključenosti te kategorije v zvezo komunistov kot politično najvplivnejšo organizacijo v naši družbi. Nič čudnega tedaj, da je večina vprašanih – članov ZKJ – na vprašanje o tem, za koga je ZKJ najbolj odprta, v posameznih raziskavah¹² odgovorila, da velja to za vodilne funkcionarje. Povejmo še, da so anketiranci (člani ZKJ, nekdanji člani, nečlani) v eni izmed obsežnih raziskav, opravljenih leta 1985. na ozemlju SFRJ (*Zaposleni v družbenem sektorju SFRJ [člani ZKJ, nečlani] o aktualnih družbenih vprašanjih*)^{12a} v velikanski večini ocenili, da ima sloj funkcionarjev največji vpliv na politiko ZKJ.

Nadejamo se, da posedovanje politične moči pozitivno korelira – gre za tretjo podmeno – z materialnim statusom anketiranih, ali drugače povedano, da se piramida politične moči v veliki meri ujema s piramido materialnega blagostanja, kot se je izkazalo z raziskavo o »politični angažiranosti v jugoslovanski družbi«.

Naposled predpostavljamo – kar je četrta hipoteza, da imajo člani ZKJ več politične moči kot nečlani. To hipotezo izražamo na podlagi dveh argumentov. Predvsem je članstvo v ZKJ *per se* kazalec politične moči, saj pripadnost tej politični organizaciji članom, kot smo že dejali, zagotavlja (za razliko od nečlanov) možnost vplivanja na družbena dogajanja. Četudi lahko govorimo o tem, da je vpliv članstva ZKJ na višje nivoje organiziranosti ZKJ nezadosten,¹³ možnosti tega

¹¹ Sintagmo »družbeno moč« smo uporabili leta 1982. v pomenu, ki ga v pričujoči raziskavi pripisujemo »politični moči«.

¹² Npr. V. Sultanović, N. Miljanović, I. Dizdarević, *Struktura in delovanje ZK v Sarajevu*, Študijski center MK ZK BiH, Sarajevo, 1973.

^{12a} Glej opombo 16.

¹³ Npr. A. Milić, V. Goati, S. Bolšić, R. Nešković, D. Pantić, S. Joksimović, *Zavest in angažiranost komunistov*, Mladost, Beograd, 1981.

vpliva ne kaže povsem minimizirati. In drugič: komunisti so precej bolj družbenopolitično angažirani od nekomunistov,¹⁴ zato lahko spričo trdne povezanosti med družbenopolitično angažiranostjo in posedovanjem politične moči, o čemer pričajo rezultati raziskave »Politična angažiranost v jugoslovanski družbi«, pričakujemo pri članih ZKJ več politične moči kot pri nečlanih.

III. Rezultati raziskave

Poskusimo zdaj naštete hipoteze »soočiti« z dobljenimi empiričnimi podatki.

Empirično gradivo prepričljivo govori v prid (prvi) hipotezi o neenaki distribuciji moči med posameznimi sloji v naši družbi. Identificirana politična neenakost med družbenimi sloji ni nepomembna, temveč zelo očitna. Med slojno pripadnostjo in posedovanjem politične moči je izjemno visoka stopnja korelacije ($C = 0,52$).

Tabela 1: Slojna distribucija politične moči (v %)

	Majhna	Povprečna nižja	Povprečna	Povprečna višja	Velika
Funkcionarji	14	27	33	22	5
Strokovnjaki	39	48	12	1	0
Delavci	68	27	4	1	0
Zasebniki	76	20	4	0	0

O stopnji razlike med dvema skrajnima družbenima slojema, kar zadeva posedovanje politične moči – med funkcionarji in zasebniki govori podatek, naveden v gornji tabeli, češ da ima 27% pripadnikov prvega sloja povprečno višjo oziroma veliko moč, česar ni mogoče reči o nobenem zasebniku! O politični marginalizaciji zasebnikov govori podatek, da ima kar 96% pripadnikov tega sloja majhno oziroma povprečno – nižjo politično moč. To si lahko vsaj deloma razložimo z dejstvom, da so zasebniki manj vpeti v politični (delegatski) sistem in lahko spričo tega manj participirajo v političnem življenju.

Ob neegalitarni distribuciji politične moči se, kot smo pričakovali (gre za drugo hipotezo), najbolje godi sloju funkcionarjev. Ker je ta sloj sestavljen iz treh delov (politični, državni in gospodarski funkcionarji), smo skušali ugotoviti, kakšna so razmerja med temi tremi podsloji. Podatki povedo, da so glede tega na prvem mestu politični funkcionarji, na drugem državni in na tretjem gospodarski funkcionarji. Vendar pa moramo te podatke obravnavati *cum grano salis*, saj je raziskava zajela razmeroma majhno število pripadnikov naštetih podslojev (vsakega posebej), kar onemogoča zanesljivo sklepanje. Ne glede na to pa ugotovljeno zaporedje o našem prepričanju ustreza dejanskemu stanju stvari. Premoč političnih in državnih funkcionarjev glede na gospodarske bi prišla nemara še bolj do izraza v raziskavi, ki bi zmožla registrirati distribucijo moči na višjih družbenih ravneh, saj moč funkcionarjev v gospodarskem sistemu (razdrobljenem na dvajset tisoč drobnih tozdov) praviloma ne sega prek lokalnega mikronivoja. Vendar pa gre pri tem za podmeno, ki jo lahko verificira edinole ustrezna raziskava.

¹⁴ To je ena temeljnih ugotovitev raziskave »Zavest in angažiranost komunistov«, 1981.

Prevlado funkcionarjev, kar zadeva distribucijo politične moči, smo registrirali tudi v raziskavi o »politični angažiranosti v jugoslovanski družbi«¹⁵ leta 1982. V tej raziskavi so bili na lestvici po moči na prvem mestu funkcionarji in na drugem strokovnjaki. Vendar popolna komparacija med tema dvema raziskavama ni možna, saj raziskava iz leta 1982. ni zajela sloja zasebnikov, pa tudi kriterij klasifikacije uslužbencev s srednjo strokovno izobrazbo ter tehnikov je bil drugačen (ti dve kategoriji sta bili obravnavani posebej). Toda povejmo, da so se delavci ob teh dveh kategorijah leta 1982. kljub temu znašli na dnu hierarhične lestvice moči.

Potem ko smo v tabeli 1. prikazali objektivno podobo distribucije moči (kajpak v obsegu zanesljivosti uporabljenega indeksa), smo želeli zvedeti za sodbo pripadnikov posameznih slojev o tem, ali so politične neenakosti pri nas velike ali ne. Vprašali smo: »Kolikšne so po vaši sodbi politične neenakosti v naši družbi?« V odgovoru na to vprašanje je prišla pri funkcionarjih očitno do izraza racionalizacija lastnega dominantnega položaja v hierarhiji politične moči, saj so se pripadniki tega sloja v največjem odstotku opredelili za oceno, da so neenakosti »majhne« (45%) in »tolikšne, kakršne morajo biti« (15%). Samo 18 odstotkov funkcionarjev sodi, da so obstoječe politične neenakosti prevelike. *Pri ocenjevanju političnih neenakosti je kot na dlani tendenca, da pripadniki sloja, katerega položaj je v distribuciji politične moči bolj neugoden, razlike obravnavajo kot prevelike.* Tak odgovor je podalo 43% zasebnikov ter po 35% delavcev in strokovnjakov.

Tabela 2: Ocena političnih neenakosti (v %)

	Prevelike	Pravične	Majhne	Jih ni	Ne vem
Funkcionarji	18	15	45	12	10
Strokovnjaki	34	6	23,5	13	23,5
Delavci	34	8	14	4	40
Zasebniki	43	10	15	6	26

Gledano v celoti, ima ocena o upravičenosti obstoječe distribucije, če si distribucijo politične moči predstavljamo v obliki piramide, na katere vrhu je sloj funkcionarjev, obliko narobe postavljene piramide: najbolj podpira obstoječo distribucijo, kar je razumljivo in pričakovano, sloj, ki je v njej na najboljšem.

Za razliko od objektivne distribucije politične moči (tabela 1), v kateri so funkcionarji suvereno na vrhu lestvice, sledijo pa jim strokovnjaki, delavci in zasebniki, kaže percepcija anketirancev iz vrst posameznih slojev o lastni politični moči povsem drugačno zaporedje. Zastavili smo vprašanje: »Kakšen je vaš vpliv na sprejemanje odločitev zunaj delovne organizacije?« Večina delavcev (74%) sodi, da imajo velik ali vsaj povprečen vpliv na sprejemanje odločitev, sledijo jim strokovnjaki (71%) ter zasebniki (53%), na koncu pa so (zgolj s 30%) funkci-

¹⁵ V tej raziskavi smo uporabili indeks družbene moči, ki se po svoji vsebini domala sklada z indeksom politične moči v tej raziskavi. Indeks družbene moči so sestavljali: indeks funkcij, stopnja družbeno-politične angažiranosti, samopresoja vpliva, udeležba v NOB, raven samoupravnih funkcij ter število zadolžitev, ko je posameznik opravljal partijske funkcije.

onarji. To zaporedje se odmika od objektivnega stanja, ni pa ga mogoče šteti za presenetljivo. Do podobnega podatka je prišla tudi raziskava »Zaposleni v družbenem sektorju SFRJ (člani ZKJ in nečlani) o aktualnih družbenih vprašanjih«. ¹⁶ V tej raziskavi se je razkrilo, da je občutka družbene nemoči najmanj pri ljudeh z delavsko izobrazbo, največ pa ga je med anketiranci s fakultetno ali postdiplomsko izobrazbo. Del razlage o visoki stopnji samopresoje, kar zadeva lastno vplivnost, je pri delavcih nemara skrit v dejstvu, da svoje vplivnosti ne presojujejo po tem, kakšna je dejansko, ampak po tem, kakšna bi morala biti glede na programske opredelitve.

Podatki te raziskave kažejo, da drži tudi naša tretja hipoteza, saj je med politično močjo in materialnim položajem zelo trdna pozitivna korelacija ($C = 0,54$). O povezanosti med politično močjo in materialnim statusom priča podatek, da imajo vsi posamezniki, ki posedujejo povprečno-višjo in veliko moč (dve najvišji stopnji na lestvici moči), istočasno tudi najvišji materialni status. Toda posamezniki z majhno ali povprečno-nižjo politično močjo imajo povečini nizek materialni status. Obrazložitev povezanosti med politično močjo in materialnim statusom sploh ni enostavna. Razprava o tej povezavi v različnih družbenih tipih poteka že dolgo v obliki spora o vprašanju, ali je lastnina razlog za posredovanje družbene moči, ali pa je prav njo šteti za posledico družbene moči. Ko govorimo o meščanskih družbah, lahko sprejmemo trditev, da je položaj posameznikov in družbenih skupin v odločilni meri odvisen od privatne lastnine, pri čemer neenak delež lastnine bistveno vpliva na neenakost življenjskih možnosti in perspektiv pa tudi na delež v distribuciji politične moči. Seveda pa je verjetno, da je danes vpliv lastnine kot samostojnega dejavnika, kar zadeva položaj posameznikov in družbenih skupin, precej šibkejši, ali pa je vsaj v večji meri kot nekoč odvisen od vplivov drugih dejavnikov: od položaja v družbeni organizaciji dela, od izobrazbe in podobno.

V naši družbi kot tudi v drugih socialističnih državah je vpliv lastnine, zaradi bistvenih institucionalnih omejitev, na posameznikov družbeni položaj veliko manjši kot v meščanskih družbah. Zato pri nas ne bi kazalo povezovati posedovanja politične moči z lastništvom (materialnim položajem). Nasprotno, prej bi bilo mogoče reči, da je materialni status funkcija posedovanja politične moči; to je, resnici na ljubo, verno odražalo razmere neposredno po revoluciji, ko je prišlo do velike prerazdelitve družbeno-politične moči in (s tem) tudi materialne moči. Toda danes je stanje vsekakor precej drugačno: materialni položaj – še posebej, če je enota opazovanja družina – izkazuje izjemno stabilnost, zato verjetno tudi samostojno vpliva prek cele vrste posrednikov na posameznikov družbeni status ter na njegovo udeležbo v delitvi družbene moči. Toda naj je danes pri nas politična moč v večji meri determinanta materialnega statusa ali narobe, kažejo rezultati te raziskave visoko konsistentnost dveh dimenzij posameznikovega statusa: materialnega položaja in politične moči. *Skratka, politično močni so (v tendenčnem smislu) bogati, tisti brez moči pa so siromašni.* O tem pričajo podatki v naslednji tabeli.

¹⁶ Raziskava je v letu 1985. zajela 4460 zaposlenih v SFRJ. Raziskovalni team: V. Goati (vodja raziskave), D. Pantić, Lj. Bečević, V. Marković, J. Vujović, M. Vasović, S. Mihailović in S. Pegan. Pogledati: publikacijo Centra za družbene raziskave Predsedstva CK ZKJ, št. 65. iz leta 1985.

Tabela 3: Indeks politične moči in materialnega položaja (v %)

	Zelo nizek	Nizek	Povprečen	Visok	Zelo visok
Majhna moč	3	19	43	27	8
Povprečna-nižja moč	4	11	31	31	23
Povprečna moč	6	4	24	27	39
Povprečna-višja moč	0	0	16	32	52
Velika moč	0	0	0	67	33

Kot kažejo podatki v zgornji tabeli, je povezanost med politično močjo in materialnim statusom ($C = 0,34$) največja na obeh najvišjih stopnicah moči.

Naša četrta hipoteza govori o tem, da imajo člani ZKJ večjo politično moč od nečlanov. Dobljeni podatki prepričljivo potrjujejo to hipotezo; med članstvom v ZKJ in posedovanjem politične moči je velika pozitivna korelacija ($C = 0,51$). V sami konstrukciji indeksa politične moči je ta povezanost dejansko, kot smo že dejali, anticipirana tako, da obravnavamo članstvo v ZKJ kot eno izmed devetih komponent indeksa. Toda indentificirana intenziteta korelacije med dvema opazovanima variablama priča o tem, da bi bili medsebojno povezani (nemara nekoliko manj intenzivno) tudi v primeru, ko bi članstva v ZKJ ne bili uporabili kot eno izmed komponent indeksa.

Tabela 4: Članstvo v ZKJ in politična moč (v %)

	Člani ZKJ	Nečlani
Majhna moč	19,5	74
Povprečna-nižja moč	46	25
Povprečna moč	25,5	1
Povprečna-višja moč	8	0
Velika moč	1	0

Izrazita nesimetrija, kar zadeva posedovanje politične moči med člani ZKJ in nečlani povzroča, da imajo socialni sloji, v katerih je delež komunistov in nekomunistov odstotkovno neenak, tudi neenako politično moč. Dejstvo, da je bilo v tej raziskavi devetero anketiranih funkcionarjev izmed desetih včlanjenih v ZKJ, po en strokovnjak izmed dveh, po en delavec izmed petih ter po en zasebnik izmed dvajsetih, je vsekakor vplivalo tudi na neenako politično moč slojev, o čemer smo že govorili. Podatki, ki jih daje ta raziskava glede neenake »gostote« komunistov v posameznih družbenih slojih beograjskega vzorca, se ne razlikujejo bistveno od podatkov za vso državo. O tem priča primerjava med socialno sestavo ZKJ ter

sestavo zaposlenih v družbenem sektorju SFRJ, kot ju je mogoče razbrati iz popisa prebivalstva v letu 1976. Sodeč po rezultatih tedanjega popisa, je bilo v vrstah funkcionarjev med deseterico po osem članov ZKJ, v vrstah strokovnjakov je bil član ZKJ vsak drugi, med delavci pa le po eden izmed sedmih. O zasebnikih nimamo podatkov, ker jih popis ni zajel.¹⁷

Člani ZKJ se od nečlanov ne razlikujejo zgolj glede na politično moč, pač pa tudi, kar zadeva materialni status, to pa je tudi razumljivo, saj je z ozirom na že komentirane podatke, dobljene iz te raziskave, večja politična moč povezana z višjim statusom in narobe. Resnici na ljubo, je povezava med članstvom v ZKJ in materialnim statusom manj intenzivna ($C = 0,32$) kot med članstvom v ZKJ ter posredovanjem politične moči. Nizek ali zelo nizek materialni status ima 22% nečlanov in 10% komunistov, medtem ko je na dveh najvišjih stopnjah materialnega statusa (visokem in zelo visokem) dvakrat več članov ZKJ kot nečlanov.

Komunisti so tudi po svoji izobrazbeni ravni precej nad nekomunisti; koeficient korelacije med članstvom v ZKJ in izobrazbo je 0,34. Naj za ponazoritev trdnosti te povezave omenimo podatek, da je med anketiranimi člani ZKJ trikrat manj oseb brez šolske izobrazbe kot med nečlani, istočasno pa je med komunisti štiriinpolkrat več posameznikov z visoko izobrazbo, specializacijo, magistraturo in doktoratom kot med nekomunisti.

Če, naposled, »družbeni položaj« vzamemo za kazatelja politične moči, materialnega statusa in izobrazbe, vidimo, da članstvo v ZKJ močno ($C = 0,43$) korelira z družbenim položajem. *V skladu s tem bi se dalo reči, da so glede na rezultate te raziskave komunisti na zgornjih ravneh družbene piramide in imajo višji družbeni status od nekomunistov.* Pri tem se neizogibno zastavi vprašanje, ali jim tak status zagotavlja per se članstvo v ZKJ. Zdi se nam, da je odgovor na to vprašanje negativen. Razlago o pozitivni korelaciji med članstvom v ZKJ in družbenim statusom moramo iskati v dejstvu, da vstopajo v ZKJ v večji meri bolje situirani sloji, ne pa, da članstvo v ZKJ zagotavlja »vstopnico« v te višje sloje. Večjo odprtost ZKJ do bolje situiranih družbenih slojev percipira tudi javno mnenje. V že citirani raziskavi »Zaposleni v družbenem sektorju SFRJ (člani ZKJ in nečlani) o aktualnih družbenih vprašanjih« (1985) je 59% anketiranih (57% komunistov in 65% nekomunistov) presodilo, da je ZKJ najbolj odprta za politične funkcionarje, le 12-odstotno za delavce, 11,5-odstotno za gospodarske funkcionarje, 9-odstotno za izobražence in strokovnjake, 7-odstotno za uslužbence in le 0,29-odstotno za kmete. V eni izmed poprejšnjih raziskav so anketirani sarajevski komunisti (leta 1972) na vprašanje, za katero družbeno skupino je ZKJ manj odprta, odgovorili tako, da so na prvo mesto postavili delavce (47,6%), medtem ko so se funkcionarji v teh odgovorih znašli na zadnjem mestu (4%).¹⁸ *Obstoječa socialna sestava zveze komunistov (v kateri v nasprotju s programskimi opredelitvami prevladujejo neproizvodni sloji) priča, da izražene ocene javnega mnenja dobro označujejo dejansko stanje.*

Poleg objektivnih podatkov o nesimetriji med člani ZKJ in nečlani, kar zadeva posedovanje politične moči, ki smo jih dobili s to raziskavo, smo želeli dognati, kako občutijo obseg političnih neenakosti med člani ZKJ in nečlani sami občani Beograda. Na to vprašanje dajejo pripadniki posameznih družbenih slojev, kot je razbrati iz naslednje tabele, diferencirane odgovore.

¹⁷ Pogledati: *Razredno-socialna struktura ZK Jugoslavije*, Komunist, Beograd, 1984, str. 79.

¹⁸ V. Sultanović, N. Miljanović, I. Dizdarević, *Struktura in delovanje ZKJ v Sarajevu*, 1973.

Tabela 5: Kolikšne so politične neenakosti med člani ZKJ in drugimi? (v %)

	Funkci-onarji	Strokov-njaki	Delavci	Zaseb-niki
Prevelike	18	26	35	43
Pravšne	15	4	8	10
Majhne	45	24	17	15
Jih ni	12	21	5	6
Ne vem	10	24	35	26

Zgornja tabela izkazuje naslednje pravilo ($C = 0,32$): *če posedujejo pripadniki posameznih slojev več politične moči, bolj se nagibajo k temu, da bi politične neenakosti ocenjevali kot majhne, neobstoječe ali vsaj takšne, kot naj bi bile, če pa imajo manj politične moči, ocenjujejo obstoječe politične neenakosti tolikanj intenzivneje kot prevelike. Člani ZKJ precej redkeje od nečlanov kritično ocenjujejo obstoječe politične neenakosti, kar je spričo njihove večje udeležbe v slojih, ki so na vrhu piramide politične moči, tudi razumljivo.*

Toda člani ZKJ so precej bolj kritični od nečlanov, kar zadeva drugo predpostavljeno razsežnost politične neenakosti, razsežnost, ki deli članstvo ZKJ in funkcionarje ZKJ. O tem govori naslednja tabela.

Tabela 6: Kolikšne so politične neenakosti med člani ZKJ in funkcionarji? (v %)

	Prevelike	Pravšne	Majhne	Jih ni	Ne vem
Člani ZKJ	49	14	18	7	12
Nečlani	32	10	9	4	45

Pri tem sta pomembni dve ugotovitvi. Prvič – *izmed obeh predpostavljenih razsežnosti politične neenakosti, katerih prav ločuje člane ZKJ in nečlane, druga pa člane ZKJ in funkcionarje, omenjajo anketiranci pogosteje drugo (33% : 28%); v tem je po občutku Beograjčanov bistvo političnih razlik.*

Drugič – naslednje mejno črto navajajo z izrazito intenziteto prav komunisti (precej bolj kot nekomunisti – 49% : 32%), kar na določen način govori tudi o njihovem ocenjevanju lastnega položaja v ZKJ z ozirom na funkcionarje, ali drugače povedano, govori o dojetanju interne demokracije v ZKJ. Ta vsekakor neugodna ugotovitev ne preseneča, saj pričajo o neugodnem položaju članstva ZKJ poleg izkustvenih spoznanj tudi podatki nekaterih prejšnjih empiričnih raziskav.¹⁹

Prevedel Viktor Konjar

¹⁹ Med drugim: *Zavest in angažiranost komunistov (1981), Politična angažiranost v jugoslovanski družbi (1985), Znanstveno spremljanje razprave o predlogu sklepov 13. seje CK ZKJ, Center za družbene raziskave Predsedstva CK ZKJ, Beograd, 1985.*

Empirične pripombe o razredni in zgodovinski zavesti Slovencev

(Njihov odnos do eksploatacije, demokracije, racionalnosti in discipline; diskusijski prispevek za Zihelove dneve '86)

Cankarjevega Jermana je – morda naivno, pa vendarle – zanimalo, »Kaj so rekli? Rad bi slišal . . . povej mi . . .« je namreč vprašal učiteljico Lojzko, » . . . kakšen je glas ljudstva, tega vernega«. (Cankar, 1957 – 359.) Seveda je bil Jerman razočaran že z rezultatom te svoje drobne javnomnenjske raziskave, še bolj pa ga je seveda kmalu zatem potrla njegova lastna izkušnja (danes bi morda rekli »aksijskega raziskovanja« ali »opazovanja z udeležbo«), izkušnja, ki ga je privedla do tiste znamenite posplošitve o slovenskem narodnem značaju: »Za hlapce rojeni, za hlapce vzgojeni, ustvarjeni za hlapčevanje! Gospodar se menja, bič pa ostane in bo ostal na vekomaj, zato ker je hrbet skrivljen, biča vaje in željan!« (Ibid.: 368.)

To – recimo pesimistično hipotezo – Cankar še večkrat ponavlja, na primer v zgodbi o Petru Klepcu, kjer poleg mazohistične in represivne (»Glasovi [vsi prek]: . . . – Ti nas boš zmerjal? – Na cesto! – Udarite!«, Ibid.: 386), odkriva še tisto prvino narodovega značaja, ki bi ji v sociološkem žargonu rekli apatičnost, immobilismo ali parohialnost: »Ker Peter Klepec je sanjal,« piše Cankar, »sanjal o moči . . . tako lepe in sladke so bile podobe, da bilo ga je strah, če bi se te sanje nenadoma uresničile in jih ne bi bilo več. Pa če bi trdega dela ne bilo, ne trpljenja, ne ponižanja, ne bridkosti – od kod bi bile sanje?« (Ibid. VIII.: 325.)

Zdi se, da Sperans in Kardelj – kljub pogostemu sklicevanju na Cankarja – razvija(ta) in poudarja(ta) neko dovolj različno podobo slovenske samozavesti. Sperans/Kardelj ne dvomi v obstoj revolucionarne energije, ki da je prihajala do izraza v vsej zgodovini slovenskega naroda, niti ne dvomi o »demokratskih težnjah slovenskih ljudskih množic«: »Le-te so bile pripravljene na borbo in so jo zahtevale« pravi Kardelj. Hlapčevstvo pripisuje predvsem slovenskim vodilnim razredom in njihovi politiki: Tako so v osemnajstem stoletju oblikovali slovensko zavest predvsem interesi fevdalnega prosvetljenega absolutizma, katerega ideološki agent je bilo janzenistično gibanje; slednje pa je označevala dvojnost meščanskih teženj po skromnosti, varčnosti in treznosti, pa tudi nasprotovanje kakršnikoli demokratični misli, ki bi spodkopavala temelje sistema. V devetnajstem stoletju, zlasti po letu 1848 je prevladovala »zloglasna slovenska hlapčevska politika, ki je dala slovenskemu narodnemu gibanju značilni pečat neborbenosti, malenkostnega politikanstva in duhovne ozkosti« (Sperans/Kardelj, 1980: 318). Tudi v dvajsetem stoletju, zlasti proti koncu medvojne Jugoslavije »slovenska politika, navajena kľofut in ponižanj, ki se jih je že davno prenehala sramovati«, ni doživela nikakršnih sprememb.

Kardelj se torej ne ukvarja z javnim mnenjem, ampak z zgodovino političnih in duhovnih gibanj na Slovenskem, ter z njihovo razredno določenostjo, in se na ta način približuje raziskavi tistega, čemur Georg Lukács pravi »razredna zavest«. Dialektična metoda namreč zahteva, trdi Lukács, »da se zavest konkretno razišče

kot moment tiste zgodovinske totalitete, ki ji pripada, kot stopnja tistega zgodovinskega procesa, v katerem deluje«. (Lukács, 1970: 110.) Seveda pa bi bila zabloda, nadaljuje Lukács, če bi mislili, da smo z raziskavo empirično obstoječe, torej psihološke ali množično-psihološke zavesti empiričnega zgodovinskega individua (ne glede na to, ali je govor o enem človeku, o posameznem razredu ali o narodu) pojasnili tudi pravo razredno zavest. Ravno obratno: »Opisovanje tistega, kar so ljudje *faktično* mislili, občutili ali želeli v določenih zgodovinskih okoliščinah, v določenih razrednih položajih, itd. – je samo – čeprav seveda zelo pomemben – material«, ki pač vsebuje podatke o vsakdanji zavesti ljudi. Tako raziskovanje je potemtakem resda nujno, vendar ne tudi zadostno za razumevanje razredne zavesti.

Slednja pa po eni strani izhaja od družbeno-zgodovinskega položaja, je subjektivno upravičena in torej »prava« – istočasno pa vsebuje kot »material« tudi nekaj, kar objektivno ne izraža družbenega razvoja, niti ga ne pogojuje – in je torej »izkrivljena«. V tej zvezi Lukács ugotavlja, da »prava« razredna zavest vsebuje »tiste misli, občutke, itd., ki *bi* jih ljudje imeli v določeni življenjski situaciji, če *bi* bili sposobni popolnoma razumeti to situacijo in interese, ki od nje izhajajo«, in sicer glede na – tem interesom ustrezno ureditev vse družbe. Raziskovalec naj bi bil torej sposoben ugotoviti, katera je »racionalno ustrezna reakcija« subjekta glede na njegov »tipični položaj v procesu proizvodnje«, in s pomočjo tega kriterija klasificirati svoje empirično gradivo v kategoriji »izkrivljene« in »prave« »razredne zavesti«.

Raziskovalni projekt, ki ga predlaga Lukács, torej predpostavlja pojasnitev odnosov »med objektivno ekonomsko totaliteto, pripisano ji razredno zavestjo in realno-psihološkim mišljenjem ljudi o svojem življenjskem položaju«. (Ibid.: 112.) To je seveda metodološko nenavadno zahteven načrt, vendar vreden vse pozornosti in premisleka – kot bodo verjetno pokazale tudi moje naslednje empirične pripombe o dveh razsežnostih slovenskega javnega mnenja, ki sta v neposredni zvezi z »razredno zavestjo«. Pri tem se bom oprl na podatke raziskave »Socialna struktura sodobne slovenske družbe«, anketiranje na reprezentativnem vzorcu slovenskega prebivalstva je bilo izvedeno junija in julija 1986 (glej »Projekt«, 1985, str. 58).

Model te raziskave in pregled razsežnosti pojava, ki ga raziskuje, vsaj pogojno in v določeni meri omogočata analizo tistega, čemur pravi Lukács »objektivna ekonomska totaliteta« in pa »realno-psihološko mišljenje ljudi« (pa seveda še marsičesa drugega).

V svoji diskusiji se bom omejil le na dva sklopa spremenljivk, ki zadevata tri, v sociološki teoriji zelo sporne probleme, in sicer

- a) percepcije eksploatacije,
- b) razredno indentifikacijo, in pa
- c) globalne razvojne orientacije.

Razredna identifikacija

Odgovori respondentov na odprto vprašanje »Kako bi poimenovali družbeni razred, ki mu vi osebno in vam podobni ljudje pripadajo«, so bili razvrščeni v kategorije, ki so prikazane v tabeli 1. Na to vprašanje ni odgovorilo ali pa ni znalo odgovoriti nekaj manj kot ena tretjina respondentov (29,7%); razne poklicne, generacijske in podobne oznake (kot so: študent, upokojenec, kmet, ipd.) je

navedlo 6,6%, za »pravo« razredno ali slojno identifikacijo pa sta se torej opredelili manj kot dve tretjini anketiranih. Od »opredeljenih« pa je 57,9% navedlo pripadnost delavskemu, »nižjemu«, »podrejenemu« ali »izkoriščenemu« razredu. Le 5,7% se jih šteje za pripadnike »srednjih«, »uslužbenskih«, »vodilnih« ali »izobraženih« razredov, čeprav je po objektivni, na poklicno strukturo oprti stratifikaciji v vzorcu 25,6% pripadnikov teh slojev – razredov. Večina srednjih in višjih slojev se namreč šteje za člane delavskega razreda: »uslužbencev« 6,8%, od »strokovnjakov« 52,1%, od »direktorjev« 69,2% in od »politikov« 51,0%. Ta podatek seveda ni nov in le potrjuje zgodnejše ugotovitve Popovića (1977) in sodelavcev.

Percepcije razrednosti

Tri anketna vprašanja merijo percepcije mono- oziroma dihotomne razredne delitve družbe ter kriterije (ekonomskega in oblastnega) razrednosti. Strinjanje s trditvijo, da »vsi zaposleni v družbenem sektorju pripadajo istemu družbenemu razredu«, smo šteli za kazalec eno- oziroma brezrazredne strukture. Ena četrtnina respondentov se ni hotela ali ni mogla opredeliti (25,2%), 40,6% se jih je strinjalo s trditvijo, 34,2% pa ne. Glede na ta indikator percepcije razrednosti bi lahko rekli, da le ena tretjina (anketiranih) Slovencev misli, da je tudi struktura zaposlenih v družbeno-lastniškem (»socialističnem«) sektorju proizvodnje razredno razcepljena. Res pa je, da pogosteje izražajo eno- oziroma brezrazredne percepcije mojstri, direktorji in politiki (nad 50%), manj pogosto pa nižje kvalificirani (39,9%) in strokovnjaki (41,7%).

Z dvema vprašanji smo ugotavljali percepcije »ekonomskega« in »političnega« kriterija razredne družbe. Strinjanje s trditvijo »Če nekateri ljudje zaslužijo petkrat ali večkrat od drugih, ne morejo oboji pripadati istemu družbenemu razredu«, smo šteli za kazalec percepcije dihotomne razredne strukture po kriteriju ekonomskega položaja (deprivacije – privilegiranosti).

Polovica respondentov smatra, da ekonomsko razlikovanje v razponu pet proti ena ali več je merilo razredne delitve, približno ena tretjina (31,0%) se s takim stališčem ne strinja, 18,5% pa se jih ni opredelilo. Tudi na te percepcije pomembno vpliva poklic respondenta: več kot polovica delavcev vseh kvalifikacij in srednjih uslužbenskih slojev soglaša z obstojem ekonomskega kriterija razredne družbe v primerjavi s približno eno četrtnino strokovnjakov, direktorjev in politikov.

Kot kriterij razrednosti je v zavesti Slovencev še nekoliko izraziteje prisoten položaj v hierarhiji oblasti. S tem dejavnikom razredne delitve ne soglaša le četrtnina respondentov, polovica pa se strinja z naslednjo trditvijo: »Ljudi v naši družbi lahko razvrstimo v dva družbena razreda: na tiste, ki imajo oblast in odločajo o položaju večine in na tiste, ki nimajo oblasti in ne odločajo.« Spet se strinja s to trditvijo več kot polovica delavcev in uslužbencev, tretjina strokovnjakov in direktorjev ter le manj kot petina politikov.

Percepcije eksploatacije

Približno polovica respondentov se strinja z mnenjem, da »v naši družbi obstajajo skupine ljudi, ki živijo na račun drugih, oziroma, ki druge izkoriščajo«, ena petina pa se s to trditvijo ne strinja (ostali niso odgovorili). Tisti, ki so soglašali

z obstojem te ali one oblike »izkoriščanja« (glede na formulacijo vprašanja ne nujno razredne narave), so odgovorili tudi na vprašanje »Katere skupine izkoriščajo« in »Katere so izkoriščane«.

Odgovori na odprto vprašanje »Katere skupine ljudi po vašem mnenju živijo na račun drugih oz. izkoriščajo druge« so bili razvrščeni v večje število kategorij, ko so prikazane v tabeli 2. Teh 30 kategorij je bilo najprej združenih v 11 in v naslednji fazi v 3 večje skupine:

»ki izkoriščajo«		%		%
1. politiki	(1,2)	10,0		
2. direktorji	(9,10)	2,1		
3. birokracija	(3-8)	8,9	»privilegirani«	26,9
4. »višji sloji«	(13-16)	1,0		
5. obrtniki	(11,12)	5,0		
6. »špekulanti«	(20-23)	5,4		
7. »brezdelneži«	(17-19)	18,7	»marginalni«	
8. »marginalni«	(24-27)	1,9	(špekulanti, brezdelneži)	29,5
9. drugi	(97)	3,5		
10. »ne ve«	(98)	4,9	»neosveščeni«	43,6
11. brez odgovora	(00)	38,7		

Poklicni položaj ne vpliva pomembneje na percepcije »slojev, ki izkoriščajo«, razen nekaj (razumljivih) odstopanj. Tako na primer pripadniki »objektivnega« sloja politikov najpogosteje označujejo za »izkoriščevalce« obrtnike (18,3%) in »brezdelneže« (17,3%), le izjemoma pa same sebe (2,9%) ali direktorje. Obrtniki kažejo (seveda) obratne težnje.

V grobem približku bi torej lahko (anketirane) Slovence razdelili na tri glavne grupacije glede na njihovo videnje procesov izkoriščanja:

Največ, skoraj polovica, jih o tem problemu in pojavu nima izoblikovanega mnenja. V to »molčečo večino« smo prišteli tiste, ki smatrajo, da ni izkoriščanja, ali pa, ki niso znali ali želeli odgovoriti, kdo, kateri sloji živijo na račun drugih.

Približno enako močni pa sta drugi, »osveščeni« skupini prebivalstva, z rahlo premočjo (29,5%) tistih, ki štejejo za izkoriščevalske sloje, ki jih v sociologiji običajno štejemo za *marginalne* (»cigani«, »mladina«, »študenti«, »tujci«, ipd.), *socialno ogrožene* (»alkoholiki«, »nezaposleni«, »ki vlečejo socialno pomoč«, ipd.), *socialno problematične* (»leni«, »nesposobni«) ali moralno oporečne oziroma *deviantne* (»špekulanti«, »švercerji«, »ki mlatijo prazno slamo«, itd.). Le nekaj več kot četrtna respondentov kaže, da enači izkoriščevalske elemente z višjimi družbenimi položaji. Privilegiranost glede na politično ali ekonomsko moč, izobrazbo ali dohodek je torej le za manjši del Slovencev kriterij distributivne nepravilnosti.

Razvojne orientacije

Na koncu anketnega razgovora je bilo zastavljeno še naslednje odprto vprašanje: »Jugoslavija je v gospodarski in družbeni krizi. Na kakšen način bi po vašem

mnenju morali premagovati obstoječo krizo? Kaj storiti?« V tabeli 3 so prikazane podrobne kategorije oziroma »razvojne strategije in orientacije«, v katere so bili razvrščeni odgovori. Tudi v tem primeru je bilo teh 22 kategorij združenih najprej v 8 in v drugi fazi v 5 kompleksnejših opcij:

Razvojne usmeritve	%		%
1. demokracija in svoboda: (1, 2, 7, 16, 17)	13,2	demokracija	13,2
2. strokovnost, organizacija in tehnologija (4, 11, 12)	9,3	racionalnost	17,3
3. redistribucija dohodkov (8, 9, 10, 14)	2,0		
4. ekonomsko-politični ukrepi (13, 15, 18, 20)	6,0		
5. odgovornost, kontrola in varčnost (3, 6)	10,3	disciplina	43,9
6. delo (5)	33,6		
7. drugo (98)	3,5	drugo	3,5
8. »ne ve«, »brez odgovora« (00)	22,1	»ne ve«	22,1

Kar dve tretjini anketiranih Slovencev sta torej z vidika sistema (pogovorno: »režima«, vladajoče ureditve) lojalni in disciplinirani: nekaj manj kot četrtnina nima (izrazitejših) stališč ali jih pa ne želi povedati, in manj kot polovica vidi rešitev v bolj odgovornem, prizadavnem, učinkovitem in discipliniranem delu ter varčnosti in skromnosti. Ostala, »inovativna« tretjina pa se deli v dve približno enako močni skupini, od katerih nekoliko prevladuje »reformistična«, ki vidi vzvode razvoja v strokovnosti, boljši organizaciji in tehnologiji, skratka v racionalizaciji in funkcionalizaciji sistema. Manjšinska pa ostaja (13,2%) skupina zagovornikov sistemskih, institucionalnih oziroma strukturnih sprememb, katerih skupni imenovalec predstavlja zavzemanje za svobodo in enakopravnost.

Cankar ali Sperans?

Če se torej po navedenih empiričnih pripombah o nekaterih kazalcih razredne zavesti Slovencev vrnemo k uvodnemu razmišljanju, bi se poenostavljeno lahko vprašali: Koliko prikazani podatki o »vsakdanji zavesti ljudi« prispevajo k razločevanju njihove »prave« (razredne) od »napačne« (Lukács), utopične od ideološke (Manheim) zavesti? In – ali se zdi verjetnejša Jerman/Cankarjeva domneva o depresivno-represivnem značaju Slovencev, ali pa Speransova o aktivnem in uporniškem slovenstvu?

V primeru razredne samo-identifikacije, pa tudi percepcije eksploatacije se mi zdi, da bi bilo v okviru tekočega raziskovalnega projekta oz. na podlagi zbranega empiričnega materiala možno preveriti vsaj nekatere prvine Lukáčsevega hipotetičnega modela. Izmeriti bo treba objektivni ekonomski in razredni položaj »velikih skupin ljudi«; zbrano empirično gradivo pa omogoča tudi uporabo

Wrightovega (1979:128–129) multivariantnega modela analize (objektivnega) procesa prisvajanja presežne vrednosti na osnovi razrednega položaja. »Objektivni ekonomski totaliteti« bo treba »pripisati« razredno identifikacijo, ki ustreza »pravemu« razrednemu položaju ljudi, ter to pripisano jim zavest primerjati z njihovimi lastnimi izjavami, torej z njihovo »množično-psihološko zavestjo«.

Že prikazani podatki opozarjajo, da vsaj v primeru dominantnih razredov njihova zavest ne sovпада z dejansko vlogo v produkcijskem in političnem sistemu ter z objektivnim življenjskim položajem.

Naši predhodni izsledki o percepcijah eksploatacije in o razvojnih orientacijah pa najprej opozorijo na obseg tradicionalne (»parohialne«) politične kulture pasivnosti, odtujenosti, apatičnosti, ki zajema v prvem primeru skoraj polovico, v drugem pa skoraj četrtino vzorca. Ostali, aktivni, participativni del pa bi z nekaj konceptualne tolerance v obeh primerih lahko razdelili na »desno« in »levo« idejno orientacijo, na »klerikalno« in »liberalno« strujo.

»Desna« ali »klerikalna« je orientirana na tradicionalne vrednote prosvetljenega absolutizma janzenistične ali komunistične variante: na delo, disciplino, varčnost in avtoritarno kontrolo pojavov in ljudi, ki devijirajo od ustreznih modelov obnašanja.

»Leva« ali »liberalna« idejna struja pa v svoji reformistični varianti teži k funkcionalizaciji in racionalizaciji obstoječega sistema, v radikalni pa k demokratičnim strukturnim spremembam.

V primeru percepcij in odnosa do eksploatacije se zdi, da obstoji med obema strujama ravnotežje moči z rahlo premočjo konservativne usmeritve, v primeru razvojnih orientacij pa prevlada avtoritarna nad racionalno in demokratično perspektivo.

Kdo je imel torej bolj prav: Cankar ali Sperans?

Navedena literatura:

- Ivan Cankar, *Izbrana dela*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1955.
Edvard Kardelj, *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1980.
Georg Lukács, *Povijest i klasna svijest*, Zagreb: Naprijed, 1970.
Mihailo Popović, et al., *Društveni slojevi i društvena svest*, Beograd: Centar za sociološka istraživanja, 1977.
Eric Olin Wright, *Class Structure and Income Determination*, New York: Academic Press, 1979.
»Projekt znanstvenega raziskovanja«, Ljubljana: RI FSPN, marec 1985.

PRILOGA:

Tabela 1: Razredna identifikacija: »Kako bi poimenovali družbeni razred, ki mu vi osebno in vam podobni ljudje pripadajo?« (kategorije)

- 01 – najnižji sloj, razred
- 02 – nižji sloj, razred
- 03 – izkoriščani
- 04 – podrejeni
- 05 – delavski razred
- 06 – delavci, neposredni proizvajalci, delavci v proizvodnji
- 07 – delovni ljudje
- 08 – delavec – kmet, polproletarec
- 09 – kmetje, kmečki razred
- 10 – obrtniki
- 11 – uslužbenci, uradniki, administracija
- 12 – srednji sloj, razred
- 13 – strokovnjaki, inteligenca
- 14 – vodilni v gospodarstvu, direktorji

- 15 – birokracija, politiki, vodilni
- 96 – dijak, študent
- 97 – upokojenec
- 98 – drugo

Tabela 2: Percepcije eksploatacije: »Katere skupine ljudi po vašem mnenju živijo na račun drugih, oziroma izkoriščajo druge? (Kategorije)

- 01 – funkcionarji: vodilni, na položajih, na oblasti
- 02 – del – nekateri funkcionarji, vodilni, na položajih, na oblasti
- 03 – državna birokracija – aparat – administracija
- 04 – del državne birokracije – aparata – administracije
- 05 – administracija (v DO, SIS)
- 06 – del administracije (DO, SIS)
- 07 – negospodarske dejavnosti
- 08 – del – nekatere negospodarske dejavnosti
- 09 – vodilni v delovnih organizacijah
- 10 – del – nekateri vodilni v DO
- 11 – privatniki – obrtniki
- 12 – del obrtnikov – nekateri obrtniki
- 13 – ljudje z visokimi dohodki in premoženjem
- 14 – intelektualci
- 15 – del inteligence – nekateri intelektualci
- 16 – ljudje v mestu
- 17 – ki ne delajo – ki niso zaposleni – ker nočejo delati
- 18 – zaposleni, pa slabo, manj ali nič ne delajo
- 19 – nesposobni – in neučinkoviti delavci (brez rezultatov dela)
- 20 – člani zveze komunistov
- 21 – del borcev – nekateri borci
- 22 – »družbenopolitično aktivni«
- 23 – špekulanti – veze in poznanstva
- 24 – ljudje v drugih republikah ali iz drugih republik
- 25 – študentje – mladina
- 26 – Romi
- 27 – ljudje, ki so »socialni problemi«, alkoholiki
- 97 – drugo
- 98 – ne ve
- 00 – mašilo

Tabela 3: Razvojne orientacije: »Jugoslavija je v gospodarski in družbeni krizi. Na kakšen način bi po vašem mnenju morali premagovati obstoječo krizo? Kaj storiti?« (Kategorije)

- 01 – zamenjava vodstva
- 02 – demokratizacija
- 03 – več kontrole in odgovornosti
- 04 – več vpliva strokovnemu znanju
- 05 – več in bolje delati
- 06 – več varčnosti in skromnosti
- 07 – več svobode gospodarstvu
- 08 – zmanjšati razlike v dohodkih
- 09 – zmanjšati dohodek neproduktivnim
- 10 – pravičneje nagrajevati delo in sposobnosti
- 11 – s tehnološkim razvojem
- 12 – bolje gospodariti in organizirati delo
- 13 – z ukrepi in spremembami ekonomske politike

- 14 – izboljšati življenjsko raven
- 15 – povečati možnosti za zaposlovanje
- 16 – zagotoviti enakopravnejši položaj in več vpliva doslej zapostavljenim skupinam

ljudi

- 17 – spremeniti politiko, zmanjšati vpliv politike, administracije
- 18 – unitaristične rešitve v medrepubliških odnosih – enotnost
- 19 – izboljšava odnosov med narodi in republikami
- 20 – kritika neslovenskih narodov in republik – etnocentrizem
- 98 – drugo
- 00 – mašilo

Vidiki vertikalne delovne mobilnosti v Sloveniji

Uvod

Manj razvite družbe utirajo različna pota razvoja, kar je pomembno za razumevanje vertikalne mobilnosti.¹ Pogosto sledijo smerem razvoja, značilnim za industrijsko razvite družbe, ki že vstopajo v novo tehnološko revolucijo, v informatično družbo. Nerazvite družbe si prizadevajo za ekonomsko rast za vsako ceno. Da bi se industrializirale, samoprehranjevale, razvile, prevzemajo tehnologijo iz razvitih družb. Takšen razvoj manj razvitih družb je seveda nespodbuden za strukturno mobilnost, za odpiranje novih položajev, za intenzivnost vertikalne socialne mobilnosti navzgor, lahko vzbudi le omejeno splošnost vertikalne promocijske mobilnosti. Takšen razvoj namreč temelji na množici manj kvalificiranih in priučenih delavcev, ki so nastali iz kmečkega prebivalstva, na kmetih delavcih itd. Vsi ti množični sloji pa imajo izrazito omejene možnosti za intrageneracijske vertikalne mobilnosti navzgor, zaposlujejo se na nezahtevnih industrijskih in storitvenih dejavnostih, njihov delovni položaj ni stabilen. Manj številčni visokokvalificirani delavci in tehniki, srednji uslužbenci ipd. pogosto s priznano kvalifikacijo in izobrazbo postajajo nosilci vodstvenih in vodilnih funkcij, ne da bi za takšne pozicije razpolagali z dovolj znanja in inovativno razvojno usmerjenostjo, zaradi tega neredko ohranjajo obstoječe delovne odnose in nerazviti tehnološki proces. Ti birokratski in mojstrski sloji se počutijo ogroženi zaradi morebitnega uveljavljanja moderne tehnologije, zato ji nasprotujejo, ali se zanj ne zavzemajo ter onemogočajo tudi prodor strokovnjakov.²

Temeljna načela, ki naj bi veljala za vertikalno mobilnost v socialističnih družbah, so: odprtost kanalov vertikalne mobilnosti, omogočanje splošnosti vertikalne mobilnosti ne glede na značilnosti prirojenega družbenega položaja. Upoštevanje dela, znanja, sposobnosti kot temeljnega kanala vertikalne mobilnosti in onemogočanja učinkovanja deviantnih dejavnikov vertikalne mobilnosti. Razvijanje tokov vertikalne mobilnosti na načelih postopnosti, kar pomeni realiziranje pozitivne selekcije kadrov in omejevanje skokovite mobilnosti, ki ne temelji na pozitivni selekciji.

Dosedanjih raziskovalnih ugotovitev o pojavih vertikalne mobilnosti v socialističnih družbah ni veliko. Srečujemo ugotovitve o povečani splošnosti vertikalne mobilnosti v obdobju hitrega industrijskega razvoja teh družb, o pojavih množične intergeneracijske mobilnosti ipd.

¹ P. Sorokin: *Social and Cultural Mobility*, New York 1952.

– R. Bendix, S. Lipset: *Social Mobility in Industrial Society*, University of California Press, Berkeley 1966.

– J. Jerovšek: *Mobilnost kadrov in gospodarstvo*, Lj., 1982.

– P. Klinar: *Poglavja iz razredne in slojevske strukture družbe*, FESPN, DDU Univerzum Ljubljana, 1979, str. 216–251.

² V. Rus: *Sociološki problemi znanstveno-tehničnega razvoja*, *Posvet Slovenskega sociološkega društva* 12., 13. 6. 1986, Dobrna, str. 11–18 (razmnoženo).

– V. Katunarić: *Dijalektika i sociologija*, Školska knjiga, Zagreb 1986, str. 193–204.

O vertikalni mobilnosti jugoslovanske družbe srečujemo še ugotovitve o splošnih mobilnostnih tokovih, ki začenjajo po socialistični revoluciji, ko industrijski razvoj hitro spreminja prevladujočo kmečko nemobilno socialno strukturo. V sodobni jugoslovanski družbi dejavniki vertikalne mobilnosti (izobrazba, družbena moč) niso enakomerneje odprti za pripadnike vseh družbenih slojev. Otroci delavcev in kmetov imajo omejene možnosti za pridobivanje izobrazbe. Pripadniki ekonomsko manj razvitih področij, manj kvalificirani delavci, kmetje in nižji uslužbenci in drugi sloji z nižjimi socialnimi položaji imajo malo možnosti, da se vključijo v tokove vertikalne mobilnosti navzgor in da spremenijo svoj nizki družbeni status. Prizadeva jih zadovoljevanje eksistenčnih potreb in neavtonomija prostega časa, zaradi česar ostajajo njihove potrebe na nizki ravni in se malo vključujejo v procese izobraževanja in družbenopolitične dejavnosti. Kvalificirani in visokokvalificirani delavci dosegajo vertikalno mobilnost predvsem z družbenopolitično – samoupravno dejavnostjo (doseganje različnih funkcij v samoupravnih organih in družbenopolitičnih organizacijah), manj pa z izobraževanjem in doseganjem strokovne promocije. Sloji z dokončano srednjo in visoko izobrazbo pa dosegajo vertikalno mobilnost navzgor tudi z nadaljnjim izobraževanjem kakor tudi z družbenopolitičnimi dejavnostmi. To pa jim omogočajo zadovoljene eksistenčne potrebe in avtonomija prostega časa.

Na procese vertikalne mobilnosti v naši družbi, ki zadevajo človekov delovni položaj, tako vplivajo dejavniki pridobljenega in pripisanega družbenega statuta. Individualna družbena mobilnost ima postavljene družbene okvire in omejitve, družbene možnosti za socialno mobilnost so različne. Pripisani socialni status je še dokaj pomemben, saj naprimer spol, starost, rojstvo in bivanje v razvitejši ali nerazviti regiji, pripadnost k posameznemu narodu, etnični skupini izrazito vpliva na pridobljeni družbeni položaj in na mobilnostne možnosti. Ti dejavniki pripisanega položaja ustvarjajo posebne vidike družbene stratifikacije (npr. etnične stratifikacije).

V krizi so procesi splošnosti vertikalne mobilnosti omejeni. Srečujemo se s pojavi vertikalne mobilnosti navzdol, ki zadevajo ekonomski in poklicni položaj nižjih in srednjih slojev. Kriza potiska na površje deviantne dejavnike vertikalne mobilnosti, kot so: špekulacije, privilegiji, zveze in poznanstva, zasluge, korupcija, konformizem. Zaradi učinkovanja deviantnih dejavnikov vertikalne mobilnosti je pri socialnem napredovanju omejena pozitivna selekcija kadrov in otežena odstranitev nesposobnih. Prav tako so pogosti neutemeljeni skokoviti vzponi in neupoštevanja načela o postopnosti vertikalne mobilnosti, zasnovani na pozitivni selekciji kadrov.

Delovanje deviantnih dejavnikov vertikalne mobilnosti opozarja na socialno dezorganizacijo in patologijo, na neučinkovit socialni nadzor ter na nerazvito družbeno odgovornost.³

O dejavnikih vertikalne delovne mobilnosti

Najnovejša raziskava slovenskega javnega mnenja 1986. leta razkriva ocena občin promocijskih dejavnikov vertikalne socialne mobilnosti, ki zadevajo delovni

³ V. Milič: Osvrt na društveno pokretljivost u Jugoslaviji, Statistička revija 3–4/1960.

– P. Klinar: Nizek delovni položaj – majhne možnosti vertikalne družbene mobilnosti, Sociološki preseki slovenske družbe, Dolenjski list, Novo mesto 1982, str. 36–43.

– P. Jambreč idr.: Projekt naučnog istraživanja: Klasno biće savremenog jugoslovenskog društva, RI FSPN, Ljubljana, 1986, str. 42, 44–46.

položaj. Najbolj vplivni dejavniki napredovanja pri delu so deviantni dejavniki (zveze, poznanstva, protekcije). Delež teh ocen so se opazno povečali v primerjavi z deleži ocen, ugotovljenimi v raziskavi 1980. leta. Izrazit porast omenjenih ocen in njihovo poudarjeno prevladovanje nad deleži ocen, ki zadevajo druge promocijske dejavnike, govori za krizne razmere, v katerih zamira pomen delovnih uspehov za delovno promocijo in narašča vpliv deviantnih dejavnikov. Z močno nižjimi deleži sledijo ocene o vplivu znanja in ustvarjalnosti za napredovanje pri delu, ki upadajo v primerjavi s predhodno raziskavo. Ocene opozarjajo, da se pomen znanja in ustvarjalnosti kot temeljnega dejavnika delovne promocije zmanjšuje ob hkratnem naraščanju pomena deviantnih promocijskih dejavnikov. Omenjeni trendi kažejo na globino družbene krize in na težavne perspektive izhoda iz nje. Te ugotovitve morejo voditi do sklepa, da se je družba, ki je v krizi na razpotju, kar zadeva delovno promocijo, začela usmerjati v napačno, nevarno smer. Hkrati prikazani trendi opozarjajo tudi na izrazito neskladje med nenehnim deklariranjem pomena ustvarjalnosti ter med družbeno stvarnostjo.

Rezultati empiričnega raziskovanja kažejo, da je aktivnost v samoupravnih organih in družbenopolitičnih organizacijah pomemben kanal delovne vertikalne mobilnosti. Ocene o vplivu politične dejavnosti ta dejavnik vertikalne mobilnosti skorajda izenačujejo z vplivom znanja in ustvarjalnosti na delovno promocijo. Takšno približevanje vpliva obeh dejavnikov moremo označiti kot problematično. Lahko sodimo, da je politična dejavnost neredko povezana s funkcijami v samoupravnih organih in družbenopolitičnih organizacijah, kar vodi do hipotetičnega sklepa o povezanosti politične moči z delovno vertikalno mobilnostjo navzgor. O pomenu političnih dejavnikov vertikalne mobilnosti priča tudi ocena, ki z dokaj visokimi deleži uvršča članstvo v ZK med vplivne dejavnike delovne promocije. Ta ugotovitev opozarja na povezanost politične pripadnosti z delovno promocijo in na to, da so številne vodilne funkcije rezervirane za člane ZK, kar vodi tudi do hipotetičnega sklepa o pomenu konformnosti za delovno promocijo.

Med višje uvrščene vplivne dejavnike napredovanja pri delu se uvrščajo še delovne izkušnje, starost, staž. Deleži teh ocen ne naraščajo v primerjavi z raziskovalnimi rezultati iz 1980. leta. Omenjeni dejavnik je gotovo pomemben, more pa postati problematičen, če se spremeni v nekakšno seniorsko načelo, ki onemogoča delovno promocijo mladim in forsira prepričanje o vsemogočnosti prakse in o nepomembnosti znanja, še posebej teoretičnega, pridobljenega v procesih izobraževanja.

Vpliv učinkovitosti pri delu na delovno promocijo je označen le s srednje visokimi deleži ocen, ki izrazito upadajo v primerjavi z raziskavo, opravljeno pred šestimi leti, ko je bil ta dejavnik ocenjen kot vpliven za promocijo z najvišjimi deleži pritrdilnih ocen. Ko ocene govorijo, da je učinkovitost pri delu srednje pomembna za napredovanje pri delu, se spet poraja vprašanje o možnostih izhodov iz krize in hkrati odpira nujnost po spodbujanju delovne učinkovitosti.

Ob tej ugotovitvi, ki zadeva zmanjševanje pomena delovne učinkovitosti, ko smo hkrati ugotovili še zmanjševanje pomena znanja in ustvarjalnosti kot dejavnikov delovne promocije, ob hkratnem naraščanju ocen o pomenu zvez, poznanstev in protekcije pri doseganju vertikalne delovne mobilnosti, ugotavljamo tudi izrazito naraščanje deležev ocen o drugem deviantnem dejavniku delovne promocije: komolčarstvu, brezobzirnosti in karierizmu. Srednje visoki deleži, ki omenjajo vpliv tega nesporno deviantnega dejavnika delovne promocije, kažejo na globino

družbene krize, naraščanje takšnih ocen pa opozarja na poglobljanje družbene krize ter na širjenje pojavov socialne dezorganizacije in socialne patologije.

Prezreti ne kaže vpliva še drugih, z raziskavo razkritih deviantnih dejavnikov napredovanja pri delu, kot so: pretekle zasluge ter ubogljivost in podrejenost. Deleži teh ocen se v glavnem ne zvišujejo. Pretekle zasluge govorijo o privilegijih, ki ne temeljijo na znanju in sposobnostih pri delu. Pretekle zasluge in ubogljivost ter podrejenost opozarjata na pomen konformnosti v zvezi z doseganjem vertikalne delovne mobilnosti.

Večina slovenskih anketirancev sodi, da nacionalna pripadnost ni pomembna za delovno promocijo.⁴

Večinske ocene se ne strinjajo s stališčem, da so pri nas na najvišjih položajih najsposobnejši posamezniki. Vrsta dogodkov, ki so povzročili krizo in načini neučinkovitega reševanja krize, ustvarja večinsko prepričanje, da najvišje vodilne položaje ne zasedajo tisti, ki so najbolj sposobni. Sposobnost seveda vključuje tudi znanje. Ta ugotovitev je skladna s prejšnjo splošno ugotovitvijo o nezadostnem pomenu znanja, ustvarjalnosti in delovne učinkovitosti pri delovnem napredovanju. Pota vertikalne promocije za dosego najvišjih položajev tako potekajo predvsem po kanalih politične pripadnosti, politične dejavnosti, konformnosti, preteklih zaslug, pa tudi po drugih deviantnih kanalih vertikalne mobilnosti navzgor. Z omenjenimi ocenami, da so pri nas na najvišjih položajih najbolj sposobni, se z nadpovprečnimi deleži stališč ne strinjajo vse kategorije uslužbencev od nižje do visoke izobrazbe, visokokvalificirani delavci, kategorija svobodnih poklicev, obrtniki, študenti ter nezaposleni. Najbolj izrazito pa tej oceni pritrujeta nekvalificirani delavci in kmetje.

Kljub ugotovitvi o prevladujočem vplivu deviantnih dejavnikov delovne promocije v sedanjih družbenih razmerah pri nas so obče vrednostne ocene pomena dela pri družbenem napredovanju pozitivne in optimistične. Večina namreč meni, da samo z delom človek lahko napreduje in postane uspešen v življenju. Takšne ocene ne pomenijo le pozitivnega vrednotenja dela za človekovo promocijo, marveč so hkrati tudi kritika obstoječih deviantnih dejavnikov delovne promocije. Pozitivno vrednotenje dela za napredovanje govori, da kriza temeljnih vrednot še ni omajana, kar je hkrati tudi zahtevek za uveljavljanje družbenih sistemskih sprememb in upanje za izhod iz krize. Moremo še ugotoviti, da obstoje razlike med vrednotami dela kot temeljnega dejavnika promocije in dejanskim vplivom deviantnih dejavnikov v zvezi z delovno promocijo. Z občim stališčem o pozitivnem vrednotenju dela pri napredovanju se bolj izrazito ne strinjajo kategorije uslužbencev z višjo in visoko izobrazbo, srednjo izobrazbo, visokokvalificiranih delavcev, kategorije z nižjimi delovnimi položaji pa stališču pritrjujejo z nadpovprečnimi deleži ocen.⁵

O procesih individualne vertikalne delovne mobilnosti

Po pregledu splošnih ocen o vertikalni mobilnosti v naši družbi prehajamo na konkretnjšo raven analize mobilnostnih procesov. Raziskovalni podatki kažejo, da jih med zaposlenimi le dobra tretjina sodi, da so napredovali v organizacijah,

⁴ Raziskava Slovensko javno mnenje 1986, RI FSPN, Ljubljana.

– Raziskava: Slovensko javno mnenje 1980, RI FSPN, Ljubljana.

⁵ Raziskava: Socialna struktura sodobne slovenske družbe, RI FSPN, Ljubljana 1986.

kjer so zaposleni, slabi dve tretjini pa jih meni, da se to ni zgodilo. Težko je vrednotiti ta podatek, zanimive utegnejo biti razlike v ocenah posameznih socialnih kategorij. Obče ugotovitve pa vendarle kažejo na probleme modernizacije in razvoja, prestrukturiranja gospodarstva in prekvalificiranja, dopolnilnega izobraževanja, na priprte dejavnike vertikalne mobilnosti, na probleme splošnosti vertikalne mobilnosti, pozitivne selekcije kadrov, njihove zamenljivosti na nižjih in višjih delovnih mestih. Odpirajo se predvsem problemi strukturne mobilnosti, ki omogočajo odpiranje novih delovnih položajev.

Kar zadeva deleže različnih ocen o napredovanju v organizacijah, kjer so zaposleni, ki jih sporočajo kategorije z različnimi delovnimi položaji, se kažejo zanimive razlike. Najvišje deleže ocen o napredovanju najdemo pri kategoriji nekvalificiranih delavcev in nekoliko nižje, vendar še izrazito nadpovprečne pri kategoriji uslužbencev z visoko izobrazbo. Deleži ocen vseh preostalih kategorij so na ravni povprečja ali podpovprečja. Delež stališč, ki govorijo o napredovanju, pa so nadpovprečni pri kategorijah uslužbencev s srednjo izobrazbo in visokokvalificiranih delavcev. Komentar k tem ugotovitvam je, da ni presenetljivo, da so najnižje socialne kategorije malo udeležene v procesih delovne promocije, kar je skladno z našimi prejšnjimi raziskovalnimi ugotovitvami. Preseneča pa ugotovitev, da se jim pridružuje tudi najbolj izobražena kategorija. Gre očitno za problem, da so pota napredovanja strokovnjakom priprta in da gre za velike motnje v pozitivni kadrovski selekciji, ki jo je mogoče šteti kot pomemben izvor dolgotrajne krize. Zaradi tega je upravičeno mogoče pričakovati še nadaljnje dolgotrajno poglobljene družbene krize. Nadpovprečne ocene o napredovanju srednjih kategorij uslužbencev se kažejo kot problematične, poglobljena analiza nadpovprečnih ocen o napredovanju visokokvalificiranih delavcev pa bi mogla šele razkriti, za kakšna napredovanja gre. Če se ta napredovanja osredotočajo na mojstrske vodstvene in vodilne funkcije, so seveda problematična z vidikov tehnološkega in družbenega razvoja delovnih organizacij.

Opravljanje organizacijskih in nadzornih funkcij pri delu je v pozitivni povezavi z navedbami ocen o napredovanju v delovnih organizacijah. Deleži ocen tistih kategorij, ki ne opravljajo vodstvenih in vodilnih funkcij, so v tem pogledu izrazito podpovprečni. Napredujejo torej predvsem tisti, ki organizirajo in nadzirajo delo drugih, kategorije z nižjimi delovnimi položaji pa so omejene zaradi procesov delovne promocije. Pri tem se seveda odpirajo problemi kriterijev napredovanja vodilnih, njihova vertikalna mobilnost navzdol in odprtost možnosti za doseganje vodilnih in vodstvenih funkcij.

Razlogi napredovanja v organizaciji, kjer so delavci zaposleni, so številni, in zato deleži odgovorov precej razpršeni in maloštevilni. Med razlogi lastnega napredovanja nekoliko izstopajo delovne izkušnje in sposobnosti. Temu razlogu sledi z nizkimi deleži drugi razlog: dodatno izobraževanje. Maloštevilni odgovori med razlogi napredovanja v delovnih organizacijah še omenjajo: prosto delovno mesto, dobre odnose in zaupanje vodilnih ter ustrezno delovno dobo.

Interpretacija teh razlogov individualnega napredovanja v delovnih organizacijah kaže, da med njimi prevladujejo delovni staž in delovne sposobnosti, ki jih delavci pridobijo z daljšim opravljanjem delovnega procesa. Znanje, pridobljeno z dodatnim izobraževanjem, je manj izražen razlog napredovanja, torej takšen način napredovanja zaostaja za napredovanjem na temelju delovnega staža. Tudi te ugotovitve govorijo o problemih prestrukturiranja, prekvalificiranja, dinamičnega razvoja. Majhne možnosti napredovanj zaradi spraznjenih, prostih mest opozar-

jajo na neselektivno kadrovske promocijske politike in na probleme strukturalne mobilnosti, to je na majhne možnosti odpiranja novih delovnih položajev v delovnih organizacijah.

Primerjava individualnih promocijskih razlogov v delovnih organizacijah s splošnimi dejavniki napredovanja v naši družbi ni mogoča, ker so bila vprašanja drugače formulirana. Groba ugotovitev je, da so splošne ocene o dejavniki napredovanja v naši družbi različne od ocen dejavnikov individualnega napredovanja v delovnih organizacijah.

Pomen delovnih izkušenj in sposobnosti z nekoliko višjimi deleži svojih stališč omenjajo kategorije visokokvalificiranih delavcev, priučenih ter kvalificiranih delavcev, pa tudi uslužbencev s srednjo izobrazbo in nosilci vodilnih in vodstvenih funkcij. Da so z dodatnim izobraževanjem napredovali v svoji delovni organizaciji, menijo z nadpovprečnimi deleži odgovorov kategorije visokokvalificiranih delavcev in uslužbencev s srednjo in višjo izobrazbo in nosilci nekaterih vodstvenih dejavnosti na nižjih ravneh. Delovne izkušnje in z njimi pridobljene sposobnosti bolj vplivajo na promocijo pri kategorijah delavcev s kvalifikacijami in pri priučenih delavcih kakor tudi pri kategorijah srednjih uslužbencev. Z dodatnim izobraževanjem predvsem napredujejo kategorije visokokvalificiranih delavcev in uslužbencev s srednjo in višjo izobrazbo, ki jih je očitno več vključenih v študij ob delu, dopolnilno izobraževanje kot drugih kategorij. Nosilci vodstvenih funkcij bolj kot druge kategorije napredujejo tako na temelju delovnih izkušenj kakor tudi z dodatnim izobraževanjem.

Moremo tudi ugotoviti, da poklicno mobilnost le redki uvrščajo visoko v hierarhijo vrednot, ki se vežejo na opravljanje dela. Ko smo spraševali zaposlene o razlogih za zamenjavo zaposlitve, so najbolj pogosto omenjali slab zaslužek, pa tudi slabe delovne razmere in fizično ter psihično prenapornost dela, manj pa tudi slabe odnose v kolektivu in drugo. Le maloštevilni posamezniki omenjajo kot razlog morebitne zamenjave zaposlitve neobstoječe možnosti za napredovanje.

O možnostih za uporabo znanja, izkušenj in sposobnosti pri delu

Mobilnostne možnosti so povezane z možnostmi, da zaposleni pri svojem delu pokažejo svoje znanje, sposobnosti in izkušnje. Raziskovalni rezultati kažejo, da večina zaposlenih pozitivno presoja svoje možnosti za izkaz svojega znanja in sposobnosti. Srednje visoki so deleži ocen o delnem omogočanju, nizki pa deleži ocen o nemogočanju delovnih razmer, da pokažejo svoje znanje in sposobnosti.

Te ugotovitve kažejo na pretežno zadovoljstvo zaposlenih z delovnimi razmerami v zvezi z zagotavljanjem možnosti, da pokažejo v delovnem procesu svoje znanje in sposobnosti. Ugotovitve opozarjajo na nizke kriterije zaposlenih, ko presojajo možnosti v delovnem procesu za uporabo njihovega znanja in na majhno zahtevnost za uporabo strokovnosti v delovnem procesu. Če se spomnimo, da večinske ugotovitve kažejo, da zaposleni ne napredujejo pri delu, hkrati pa večina izraža zadovoljstvo z zagotavljanjem možnosti, da v delovnem procesu pokažejo svoje znanje, sposobnosti in izkušnje, potem se upravičeno odpira problem povezanosti znanja, sposobnosti in izkušenj z delovno promocijo.

Moremo ugotoviti, da kategorije z višjimi delovnimi položaji: uslužbenci z visoko in višjo, srednjo izobrazbo ter visokokvalificiranimi delavci izražajo s precej višjimi deleži ocene, da jim delo omogoča, da pokažejo svoje znanje, izkušnje in

spodobnosti, kot kategorije z nižjimi delovnimi položaji (nekvificirani in priučeni delavci). Kategorije z nižjimi delovnimi položaji pa hkrati poudarjeno izražajo svoje nezadovoljstvo z možnostmi, da v delovnem procesu pokažejo svoje sposobnosti in izkušnje. Očitno problemi večje ali manjše odtujitve pri delu vplivajo na ocene o možnostih izkaza znanj in sposobnosti pri delu. Glede na nesorazmerje med poudarjenimi deleži ocen kategorije strokovnjakov o njihovem nenapredovanju pri delu in poudarjenimi deleži ocen, ki izražajo zadovoljstvo z možnostmi, da pri delu pokažejo svoje znanje in sposobnosti, smemo sklepati o nepovezanosti ali o nezadostni povezanosti med delovno promocijo in uporabljanjem znanja ter sposobnostjo pri delu. Ta ugotovitev seveda velja predvsem za kategorijo strokovnjakov.

Kategorije, ki nadzirajo in organizirajo delo drugih, s precej višjimi deleži pozitivno sodijo o svojih možnostih, da pri delu pokažejo svoje znanje, sposobnosti in izkušnje, kot kategorije brez vodilnih in vodstvenih funkcij. Gre za pozitivno povezavo med opravljanjem vodilnih in vodstvenih funkcij ter izraženim zadovoljstvom z možnostmi za izkaz znanja in sposobnosti v delovnem procesu. Naše prejšnje ugotovitve o povezanosti med odtujenim delom in možnostmi, da se pokažejo znanje in sposobnosti v delovnem procesu ter o razlikah v teh možnostih, ki jih imajo kategorije z višjimi in nižjimi delovnimi položaji, se ponovno potrjujejo.

O (ne)skladnosti pridobljene strokovne izobrazbe in dela ter vertikalni delovni mobilnosti

Po končanem šolanju morejo zaposleni opravljati delo v stroki, za katero so se izšolali, ali pa se zaposlijo v sorodni ali drugi stroki. (Ne)skladnost strokovne izobrazbe in dela nas zanima v povezavi s procesi vertikalne delovne mobilnosti. Hipotetično bi mogli soditi, da so bolj množični in intenzivni procesi delovne promocije pri kategorijah, kjer se kaže skladnost med pridobljeno strokovno izobrazbo in delovnimi poklicnimi opravili.

Raziskovalni podatki kažejo na ocene skladnosti strokovne izobrazbe in delovnih poklicnih opravil. Večina zaposlenih slovenskih anketirancev sodi, da svoje delo opravlja izkjučno ali v glavnem v stroki, za katero so se šolali. Deleži tistih, ki menijo, da se to ne dogaja, da torej le delno ali pa sploh ne opravljajo dela v stroki, za katero so se šolali, niso nepomembni (gre za 1/3 odgovorov zaposlenih). V naši družbi torej srečujemo pomemben del zaposlenih, ki se v poklicu v glavnem ali pa v celoti ukvarjajo z drugačnimi opravili, kot je njihova pridobljena strokovna izobrazba.

Višje deleže ocen o skladnosti izobrazbe in dela najdemo pri kategorijah z višjimi in srednjimi delovnimi položaji (uslužbenci z visoko, višjo in srednjo izobrazbo, visokokvalificirani ter kvalificirani delavci). Kategorije z nižjimi delovnimi položaji (priučeni delavci) z visokimi, nadpovprečnimi deleži sodijo o neskladnosti pridobljene strokovne izobrazbe in dela, ki ga opravljajo. Povprečni ali nekoliko podpovprečni deleži takšnih ocen pri kategorijah s srednjimi in višjimi delovnimi položaji pa opozarjajo na razširjenost pojavov neskladnosti ali delne neskladnosti med pridobljeno strokovno izobrazbo in opravljanjem poklicnih delovnih opravil. Ugotavljamo tudi, da so deleži ocen o skladnosti izobrazbe in dela višji pri zaposlenih v zasebnem kot pri zaposlenih v družbenem sektorju.

Deleži stališč do skladnosti med izobrazbo in poklicnimi delovnimi opravili so višji pri kategorijah, ki organizirajo in nadzirajo delo drugih, kot pri kategorijah, ki v delovnem procesu teh funkcij ne opravljajo.

Kategorija zaposlenih, ki sporoča, da je napredovala v svoji delovni organizaciji na boljše delovno mesto, sodi z nadpovprečnimi deleži o svoji skladnosti med izobrazbo in delovnimi opravili. Nekaj višji od povprečja pa so deleži stališč o neskladnosti med pridobljeno strokovno izobrazbo in poklicnimi delovnimi opravili tiste kategorije, ki ni napredovala v svoji delovni organizaciji. Omenjene razlike pa niso izrazite. Skladnost izobrazbe in dela bi morala biti bolj poudarjena pri poklicnem napredovanju. Težko pa si je predstavljati poklicno promocijo pri neskladnosti izobrazbe in delovnih opravil, še posebej pri delovnih opravilih, ki zahtevajo več strokovnosti.

Kategorija anketirancev, ki omenjajo, da so v delovni organizaciji napredovali z delovnimi izkušnjami in sposobnostmi, nekoliko bolj poudarjajo neskladnost izobrazbe in delovnih opravil kot kategorija zaposlenih, ki so v delovnih organizacijah napredovali z dodatnim izobraževanjem. Kategorija, ki je napredovala z dodatnim izobraževanjem, pa bolj poudarjeno presoja skladnost svoje izobrazbe in dela kot kategorija, ki je dosegla delovno promocijo z delovnimi izkušnjami. Te ugotovitve se zdijo logične, zdi pa se, da je premalo izrazita diferenciacija med načini napredovanja ter (ne)skladnostjo pridobljene strokovne izobrazbe in opravljanjem delovnih obveznosti.

Kategorija, ki meni, da ima možnosti za poklicno napredovanje z nadpovprečnimi deleži, presoja skladnost svoje izobrazbe in dela. Kategorija, ki pa je pesimistična v predvidevanjih možnosti za poklicno napredovanje, pa z nekoliko nadpovprečnimi deleži presoja neskladnost med pridobljeno izobrazbo in poklicnimi delovnimi opravili. Tudi tu je premalo očitna diferenciacija med optimističnimi predvidevanji poklicne promocije in skladnostjo med izobrazbo na eni strani ter delom in med pesimističnimi promocijskimi predvidevanji ter neskladnostjo med delom in izobrazbo na drugi strani.

Raziskovalni podatki še kažejo, da kategorija, ki meni, da pri delu lahko pokaže svoje znanje in sposobnosti z izrazitimi nadpovprečnimi deleži, presoja skladnost pridobljene strokovne izobrazbe z delovnimi opravili. Kategorija, ki pa meni, da ji delo ne omogoča, da pokaže svoje znanje in sposobnosti, pa z nadpovprečnimi deleži presojanja neskladnost izobrazbe in dela. Tako se kaže povezanost med uporabo znanja in sposobnosti pri delu s skladnostjo strokovne izobrazbe in poklicnih dejavnosti.

Socialne kategorije, ki dosežejo socialno promocijo s pridobitvijo družbene moči in kontrole

Opravljanje vodilnih in vodstvenih dejavnosti v delovnem procesu, organiziranje in nadziranje dela drugih na različnih ravneh pomeni pridobitev hierarhično nadrejenega položaja, družbene moči. To je pomemben vidik delovne promocije. Kategorije z nižjimi izobrazbeno-kvalifikacijskimi statusi ne opravljajo vodstvenih funkcij, v delovnem procesu zasedajo podrejene družbene položaje. To velja za nekvalificirane in priučene delavce, pa tudi za uslužbence z nižjo strokovno izobrazbo. Pri kategorijah priučenih delavcev in nižjih uslužbencev opažamo

maloštevilne, posamične prodore do nižjih ravni družbene moči, ki pomeni poleg svojega dela razporejanje in nadzor dela svojih sodelavcev.

Pri kategoriji kvalificiranih delavcev, ki so pretežno osredotočeni na podrejena delovna opravila, je delovna promocija do ravni nižjih vodstvenih funkcij v delovnem procesu že številnejša. Visokokvalificirani delavci pretežno razporejajo in nadzirajo svoje sodelavce (nižje ravni vodstvenih dejavnosti) in le manjši del ne razpolaga v delovnem procesu z nižjimi ravnmi družbene moči. Manjši del visokokvalificiranih delavcev se uspe dvigniti do srednjih ravni v hierarhiji delovnega procesa: organizira in nadzira delo nevodstvenih delavcev. Kategorija uslužbencev s srednjo izobrazbo je na hierarhični lestvici družbene moči v delovnem procesu razporejena na vseh ravneh. Največ jih ne opravlja vodilnih in vodstvenih funkcij, kar izrazit je njihov delež na ravni nižjih vodstvenih funkcij, posamezniki pa se povzpnejo do srednjih in višjih ravni organizacijskih, nadzornih, koordinacijskih in poslovodnih dejavnosti. Primerjava kategorije uslužbencev s srednjo izobrazbo s kategorijo visokokvalificiranih delavcev pokaže, da so visokokvalificirani delavci bolj množično napredovali do ravni nižjih vodstvenih dejavnosti v delovnem procesu kot kategorija uslužbencev s srednjo izobrazbo. Razlike moremo iskati v različni naravi dela v materialni proizvodnji in v nematerialnih dejavnostih. Za visokokvalificirane delavce se kažejo večje promocijske možnosti v delovnem procesu do nižjih vodstvenih funkcij kot za uslužbence s srednjo izobrazbo.

Večina uslužbencev z višjo izobrazbo ne opravlja vodstvenih funkcij, precejšen je njihov delež med nosilci nižjih vodstvenih dejavnosti v delovnem procesu, vzpnejo pa se tudi do srednjih in višjih ravni družbene moči v delovnih organizacijah (organiziranje in usklajevanje dela drugih vodstvenih delavcev, poslovodne funkcije na ravni TOZD, delovnih organizacij, SOZD).

Kategorija uslužbencev z visoko izobrazbo pretežno opravlja nižje ravni vodstvenih funkcij, dokajšen pa je tudi delež te kategorije, ki v delovnem procesu ne opravlja vodstvenih funkcij. Maloštevilčni posamezniki iz te kategorije doživijo delovno promocijo, da opravljajo tudi vodstvene dejavnosti na srednji ravni in vodilne funkcije (usklajevanje dela drugih vodstvenih delavcev ter opravljanje poslovodnih dejavnosti na različnih ravneh).

Prikaz razporejenosti vodstvenih in vodilnih funkcij med posamezne kategorije anketirancev je pričakovan. Kategorije z nižjo izobrazbo in kvalifikacijo skorajda nimajo nobenih možnosti, da bi z vertikalno delovno mobilnostjo spremenile svoj podrejeni položaj. Njihov delovni položaj je skladno nizek.

Poklicna mobilnost do opravljanja nižjih vodstvenih funkcij začenja pri kvalificiranih delavcih in prevladuje pri visokokvalificiranih delavcih. Če ta kategorija dosega srednje vodstvene funkcije, utegne biti problematično zaradi mojstrskega načina delovanja. Pri kategorijah z višjimi (visoka in višja izobrazba) stopnjami izobrazbe najdemo možnosti za njihovo promocijo pri doseganju vodstvenih in vodilnih funkcij predvsem z nadomeščanjem kadrov, ki zasedajo te položaje in niso dosegali zadostne izobrazbene stopnje. To hkrati pomeni sprožitev procesov vertikalne mobilnosti navzdol za vodstvene in vodilne z neustrezno izobrazbeno stopnjo. Takšen proces bi pripomogel k doseganju večje pozicijske statusne skladnosti (usklajevanje posebnega izobrazbeno kvalifikacijskega statusa s statusom, ki zadeva družbeno moč).⁶

⁶ Raziskava: Socialna struktura sodobne slovenske družbe, Ljubljana 1986.

1. Pojavi vertikalne družbene mobilnosti, ki jih proučujemo v Sloveniji, potekajo med družbeno krizo, ko zaostajajo procesi tehnološke in družbene modernizacije in ko je načeta integracija družbe in njena kohezivnost. Na individualno intrageneracijsko mobilnost vplivajo mnogi družbeni dejavniki, od prirojenega statusa, različnih dejavnikov mobilnosti in priprtih kanalov vertikalne mobilnosti do nezadostne diferenciranosti družbenega sistema in zastojev v družbenem razvoju ter sprememb, ki pomenijo nazadovanje.

2. Sedanja razvojna stopnja Slovenija kaže počasne procese modernizacije in prestrukturiranje gospodarstva kakor tudi neugodno socialno strukturo, ki se počasi spreminja. Srečujemo statusno neskladnost pri bolj izobraženih kategorijah (visoka izobrazba in majhna družbena moč) in opažamo, da vodilne funkcije opravljajo kategorije z majhno količino znanja ter z večjo količino družbene moči. Obstoječa socialna struktura ni spodbudna za pospeševanje vertikalne mobilnosti, povezane z razvojem moderne tehnologije in progresivnih družbenih odnosov, za prodor strokovnjakov in uveljavitev pozitivne kadrovske selekcije v zvezi z nosilci vodilnih in vodstvenih funkcij. Zdi se, da obstoječa socialna struktura ohranja sedanje stanje.

3. Kar zadeva individualno vertikalno mobilnost pri delu, ugotavljamo izrazito nemobilnost kategorij z nižjimi delovnimi položaji, katerih delovni položaj je skladno nizek in ki so jim kanali vertikalne mobilnosti navzgor zaprti. Te ugotovitve potrjujejo naše predhodne raziskovalne ugotovitve. V sedanji krizi se nemobilnim kategorijam pridružuje še kategorija strokovnjakov, kar opozarja na velike motnje v procesih pozitivne kadrovske selekcije. Kažejo se nadpovprečne mobilnostne možnosti za kategorije s srednjimi delovnimi položaji (visokokvalificirani delavci, uslužbenci s srednjo izobrazbo), ki dosegajo pretežno nižje in tudi srednje ravni družbene moči. Ti procesi vertikalne mobilnosti se lahko označijo kot problematični, kadar zapirajo promocijske možnosti za inovativne strokovnjake in kadar temeljijo promocije le na obstoječih delovnih izkušnjah. Hkrati gre še za poglobljanje statusne neskladnosti pri slojih s srednjimi in višjimi izobrazbenimi in kvalifikacijskimi stopnjami.

4. Mobilnostni procesi pri delu se pojavljajo bolj izrazito pri nosilcih vodstvenih funkcij, kar kaže na nezadostne možnosti za opravljanje organizacijskih, nadzornih, koordinacijskih, poslovodnih ipd. dejavnosti pri tistih, ki ne razpolagajo z družbeno močjo.

5. Med dejavniki individualnega napredovanja pri delu prevladujejo delovni staž in delovne sposobnosti, ki se jih pridobi z daljšim upravljanjem dela. Znanje, pridobljeno z dodatnim izobraževanjem, je manj izražen dejavnik delovne promocije. Dejavniki delovnega napredovanja kažejo na probleme počasnega prestrukturiranja, modernizacije gospodarstva in prekvalificiranja, dodatnega kvalificiranja, na probleme strukturalne mobilnosti ipd. V procese napredovanja na temelju delovnih izkušenj so vključene kvalifikacijske kategorije delavcev in uslužbencev s srednjo izobrazbo. Rutinski vidiki delovnega napredovanja zadevajo predvsem sloje s srednjimi delovnimi položaji in nosilce vodstvenih funkcij. Drugi del srednjih slojev, nosilcev vodilnih funkcij, ki se mu pridružujejo uslužbenci z višjo izobrazbo, pa dosega napredovanje na temelju dodatnega izobraževanja. Ta del slojev s srednjimi položaji utegne biti bolj inovativno razvojno usmerjen kot del, ki dosega promocijo na temelju rutinskih delovnih izkušenj. Preseneča, da med

kategorijo strokovnjakov ne najdemo večjih deležev tistih, ki dosegajo promocijo pri delu z dodatnim izobraževanjem.

6. Delovna promocija nasploh ni še visoko vrednotena. Med temeljne vrednote dela, zaradi katerih bi kazalo zamenjati zaposlitev, se uvršča predvsem zaslužek, delovne razmere, delovni odnosi ipd. Le maloštevilnim pomeni napredovanje tako pomembno vrednoto, da bi zaradi njene uresničitve iskali drugo zaposlitev.

7. Večinske ocene o možnosti uporabe znanja in sposobnosti v delovnem procesu opozarjajo na nizke kriterije, na majhno kritičnost strokovnosti zaposlenih in na nizko zahtevnost za uporabo strokovnosti v delovnem procesu. Ker so procesi poklicne promocije omejeni, se odpira problem povezanosti med znanjem, sposobnostjo in poklicnim napredovanjem. Večja ali manjša odtujenost dela utegne biti kriterij za uporabnost znanja in sposobnosti pri delu. Kategorije z nižjimi delovnimi položaji, ki opravljajo odtujeno delo, zaradi nizke strokovne zahtevnosti ne uporabljajo velike strokovnosti in znanja, kar hkrati pomeni, da so zaprti promocijski kanali. Pri kategoriji strokovnjakov pa kljub manj odtujenemu delu ni zadostne povezanosti med uporabo strokovnosti v delovnem procesu in njihovo poklicno promocijo. Hkrati se namreč pri tej kategoriji pojavljajo poudarjene ocene o zadovoljstvu z uporabo znanja in strokovnosti pri delu in poudarjene ocene, da ne napredujejo pri opravljanju poklicnih dejavnosti.

8. Ob prevladujoči skladnosti pridobljene izobrazbe in dela je delež zaposlenih, pri katerih se pojavlja neskladnost med pridobljeno izobrazbo in opravljanjem poklicnih dejavnosti, upoštevanja vreden. Številni zaposleni ne opravljajo dela v stroki, za katero so se šolali.

Skladnost pridobljene izobrazbe in poklicnih dejavnosti je bolj izrazita pri kategoriji z višjimi delovnimi položaji, pri zaposlenih v zasebnem sektorju, nosilcih vodstvenih in vodilnih funkcij, kategorijah, ki doživljajo napredovanje pri delu, ki so napredovale z dodatnim izobraževanjem, ki predvidevajo napredovanje v prihodnosti in pri kategoriji, ki pri delu lahko pokaže svoje znanje in sposobnosti. Kljub tem ugotovitvam pa je mogoče reči, da skladnost med pridobljeno izobrazbo in opravljanjem dela še ni dovolj poudarjena pri delovni promociji.

Kot sledi iz ocen kategorij, ki sicer poudarjeno označujejo skladnost med pridobljeno izobrazbo in delovnimi opravili, deleži ocen, ki opozarjajo na neskladnost med izobrazbo in delom, niso zanemarljivi. Pri kategorijah zaposlenih: v družbenem sektorju, ki ne opravljajo vodilnih funkcij, ki ne napredujejo pri delu, ki ne pričakujejo delovne promocije, ki menijo, da pri delu ne morejo pokazati svojega znanja in sposobnosti, in pri drugih kategorijah, kjer prevladujejo ocene o neskladnosti med izobrazbo in delom, se kažejo možnosti za doseganje večje skladnosti med izobrazbo in delom in posredno tudi večje možnosti za širjenje vertikalne delovne mobilnosti. Tako se odpirajo problemi vsebine izobraževanja, načrtovanja izobraževanja, doseganja večje skladnosti med izobraževanjem in perspektivnimi poklicnimi profili.

9. Splošne ocene o dejavnih vertikalne delovne mobilnosti pripisujejo največji pomen deviantnim dejavnikom, kot so: zveze, poznanstva, protekcije. Tudi drugi deviantni dejavniki, kot so: komolčarstvo, brezobzirnost, karierizem, pa tudi pretekle zasluge, so srednje pomembni. Nekoliko manj je poudarjen še eden deviantni promocijski dejavnik: ubogljivost in podrejenost. Zaradi izrazitega naraščanja pomena najbolj poudarjenih deviantnih dejavnikov lahko sklepamo, da se družbena kriza poglablja in da izhodi iz nje niso obetavni.

10. Ker sta znanje in ustvarjalnost kot nesporno temeljna dejavnika delovne vertikalne mobilnosti označena kot manj pomembne dejavnike v primerjavi z označbo deviantnih promocijskih dejavnikov (deviantni dejavniki torej prevladujejo nad znanjem), je treba reči, da sta znanje in ustvarjalnost v naši družbi premalo cenjena in uveljavljena kot prevladujoča dejavnika. Ker ocene govorijo o zmanjševanju njunega pomena, je te ugotovitve mogoče razlagati kot poglobljanje družbene krize. Moremo tudi soditi o neskladju med deklaracijami o pomenu znanja in družbeno stvarnostjo.

11. Politična dejavnost se kaže za poklicno promocijo skorajda tako pomembna, kot sta znanje in ustvarjalnost. Dokaj pomembno za napredovanje je tudi članstvo v ZK. Poudarjeno izraževanje ocene o vplivu politične dejavnosti in pripadnosti za poklicno napredovanje se zdijo problematične, ker morejo vzbujati karizem, konformizem in napredovanje strokovno podpovprečnih. Povezava med politično dejavnostjo in delovno promocijo v bistvu tudi razvrednoti smisel samoupravnega delovanja in delovanja v družbenopolitičnih organizacijah.

12. Izraženi pomen delovnih izkušenj in delovnega staža za napredovanja, ki se povečuje, kaže postopno vertikalno mobilnost, ki je ustrezna le za poklicne dejavnosti, ki temeljijo na izkušnjah. Za druge dejavnosti, pri katerih je za napredovanje pomembnejše splošno znanje, pridobivanje novega znanja in inovativno delovanje, pa je lahko ta dejavnik promocije problematičen. Njegova problematičnost se more še kazati pri oviranju promocije mlajših in sposobnih.

13. Manj očitna je med dejavniki napredovanja pri delu delovna učinkovitost in ocene o njenem pomenu se opazno znižujejo. Delo očitno materialno ni spodbujano in hkrati učinkovito delo ni dovolj povezano z napredovanjem pri delu.

14. Obče vrednostne ocene poudarjajo pomen dela za človekovo promocijo. Takšno pozitivno vrednotenje dela opozarja na neskladje med uveljavljenostjo deviantnih promocijskih dejavnikov in občo vrednostno usmerjenostjo.

15. Ob poudarjenem vplivu politične dejavnosti, pa tudi politične pripadnosti za delovno napredovanje, se hkrati razkrivajo ocene, da najvišjih položajev v naši družbi ne zasedajo najbolj sposobni. Te ugotovitve opozarjajo na zanemarjanje pomena znanja in ustvarjalnosti, učinkovitosti pri najbolj intenzivnih družbenih vzponih, kjer so neredki vzponi zaradi politične pripadnosti, prilagodljivosti, preteklih zaslug, pa tudi zaradi deviantnih kanalov vertikalne družbene mobilnosti. Skladno s tem je politična moč nizko vrednotena med kriteriji uspešnosti, ali drugače rečeno, politična mobilnost navzgor ni med dejavniki vertikalne mobilnosti posebej cenjena.

16. Stališča do individualnih in občih dejavnikov napredovanja pri delu kažejo medsebojne razlike. Vendar je pri presojanju obeh vrst dejavnikov očitno, da med njimi znanje ni prevladujoč dejavnik delovne promocije.

17. Pri izpostavljenih ocenah deviantnih promocijskih dejavnikov je očitna prizadetost socialnih kategorij (nezaposleni, študenti) in kritičnost posameznih socialnih kategorij (kategorije bolj izobraženih in kvalificiranih). Pomen znanja za napredovanje pri delu izraziteje izražajo kategorije, ki so dosegle srednje in višje izobrazbene stopnje in visoke kvalifikacije, ki znajo ceniti znanje, ker jim je znanje verjetno služilo pri napredovanju. Kategorije, ki poudarjajo pomen političnih dejavnikov promocije pri delu, imajo verjetno pozitivne izkušnje s takšnimi načini napredovanja pri delu (visoko kvalificirani in kvalificirani delavci, nosilci vodstvenih in vodilnih funkcij).

Opozoriti je treba na zelo širok in heterogen krog socialnih kategorij, ki izraziteje meni, da pri nas niso na najvišjih položajih najbolj sposobni. To so kategorije, ki so zaradi izobraženosti bolj kritične, in kategorije, ki so prizadete zaradi nizke kakovosti življenja (nezaposleni, nekvalificirani delavci, študenti, del kmetov).

Kategoriji s srednjimi delovnimi položaji so tiste, ki v svojih ocenah bolj omenjajo delovne izkušnje pri napredovanju. Lahko sodimo, da so te kategorije izraziteje udeležene pri takšnih načinih delovne promocije. Prizadetost in kritičnost socialnih kategorij sta vidni tudi pri nadpovprečnih deležih nestrinjanja s stališčem, da v naši družbi mladi, če so sposobni, lahko napredujejo (nezaposleni, študenti, uslužbenci z višjo in visoko izobrazbo).

Da je delo nasploh temeljni dejavnik človekove promocije, bolj od drugih socialnih kategorij dvomijo kategorije izobraženih in visokokvalificiranih – torej kategorije, pri katerih je prisotna višja stopnja kritičnosti.

18. Ni znakov, da bi se v prihodnje socialna struktura slovenske družbe progresivneje spreminjala. Nemobilnost množičnih slojev z nižjimi delovnimi položaji, nezadostna odprtost za opravljanje vodilnih in vodstvenih dejavnosti, nesposobnosti dela vodilnih slojev, doseganje individualne delovne mobilnosti predvsem z rutinskimi delovnimi izkušnjami, premajhno upoštevanje znanja pri napredovanju, preveč povezav med politično dejavnostjo in pripadnostjo ter delovno promocijo in seveda izrazit vpliv deviantnih dejavnikov pri napredovanju pri delu so argumenti za to trditev. Ne kaže prezreti pojavov neskladnosti med pridobljeno izobrazbo in opravljanjem dela, kar ni nepomembno za napredovanje pri delu in pri progresivnem spreminjanju socialne strukture. Neupoštevanje problemov napredovanja mladih tudi ni spodbudno za uveljavitev procesov vertikalne delovne mobilnosti, ki vodi do progresivnih sprememb socialne strukture. Vrsta zaviralnih družbenih dejavnikov omejuje razvoj individualne vertikalne delovne mobilnosti navzgor, kar velja za splošnost in intenzivnost teh mobilnostnih procesov. Deviantni dejavniki družbene mobilnosti in drugi problematični vidiki vertikalne individualne mobilnosti, ki so bili omenjeni, kažejo na nepovezanost teh mobilnostnih pojavov z družbenim razvojem. Ob premajhnem učinkovanju znanja pri delovnem napredovanju in prevlado deviantnih in drugih problematičnih dejavnikov mobilnosti ni mogoče dosegati postopnosti v mobilnostnih premikih, ki temeljijo na pozitivni selekciji kadrov. Povezave med politično pripadnostjo in dejavnostjo ter delovno promocijo omogočajo skokovite, nepostopne mobilnostne premike.

Našteti zaviralni pojavi vertikalne mobilnosti razkrivajo možnosti za spreminjanje procesov individualne delovne mobilnosti.

ANDREJ BERDEN

Samoupravljanje v Španiji in podjetništvo v Jugoslaviji

Ob mrzličnem iskanju poti izhoda iz krize, v katero je zašla naša družba, me že dalj časa moti nekaj povsem načelnih stvari. Prvič. Naenkrat vsi ugotavljamo, da je vsemu kriv naš sistem, ki pa je do nastopa krize z vsemi svojimi razvojnimi obdobji in značilnostmi pogojeval odnose v Jugoslaviji kot deželi, ki je predstavljala drugi svetovni gospodarski čudež, takoj za Japonsko. Očitno ne gre za vzroke za krizo iskati le v sistemu, temveč jih bo potrebno poiskati tudi v nas samih, zlasti – po mojem mnenju – v naši kadrovski politiki in odnosu do kadrov in zlasti v odnosu do znanja. Ni naključje, da doživljamo krizo ob prelomu z informacijsko družbo, za katero ni značilna preobrazba podjetja, temveč preobrazba odnosov.

Drugič. Naenkrat smo postali tolerantni do vseh mogočih idej, tistih, katerih cilj je obračati kolo zgodovine naprej, in tistih, ki hočejo obračati kolo zgodovine nazaj. Pri tem mislim zlasti na dejstvo, da se ideje kar pojavljajo, brez vsakršnega ustvarjalnega dialoga, kar je odraz kaotičnosti družbe in ne njene demokratizacije. Pozabljati naenkrat na temeljne pridobitve samoupravnega socializma, se razprodajati, ker smo pač v škripcih, dopuščati vsakršne ideje, ker idej sami nimamo, a vse v času, ko se razviti svet lomi v težnjah izgraditi modernemu človeku nove vrednote, ki bi bile v marsičem združljive z idejami samoupravnega socializma, je namerno spodkopavanje sistema. To seveda ne pomeni, da mora nekdo izven nas samih soditi, kaj je dobro in kaj je slabo, temveč, da je potrebno spodbuditi ustvarjalen dialog, vzpostaviti je potrebno sistem konstruktivne kritike, kajti ni vse dobro ali slabo, kar se nam na prvi mah dozdeva, da je dobro ali slabo. Normalna posledica takih odnosov je tudi odgovornost, kajti nismo vsi dobri in dosmrtni direktorji, politiki in univerzitetni profesorji, tisti dobri in tisti slabi in med njimi niso najboljši tisti, ki ne dajo ničesar od sebe ter se tako ne zamerijo niti levim niti desnim.

Tretjič. Dopustili smo, da nas je sodobni svet začel v marsičem prehitevati in to tudi v izgrajevanju medsebojnih odnosov. Res je, da je to v marsičem posledica večje razvitosti produkcijskih sil, res pa je tudi, da je to v marsičem posledica našega neznanja in za to zadnje ni opravičila.

Med idejami, ki so se pojavile v zadnjem času, sta mi vzbudili pozornost zlasti dve, ki sta med seboj neposredno povezani: a) ideja o uvajanju podjetništva v naš sistem in b) ideja o akcionarstvu. Obe ideji se pojavljata kot predloga, kako najti izhod iz krize. O obeh idejah sem že diskutiral in se mi zdi glede na reakcije prav, da svoje mnenje tudi napišem. To še posebej ob članku R. Bohinca z naslovom »Samoupravljanje v Španiji«, objavljenem v 11. številki revije Teorija in praksa iz preteklega leta. Ugotoviti moram, da je avtorjev namen v tem članku mnogo

dalnosežnejši od samega prikaza sistema kooperativ v Mondragonu v Španiji. Avtor sam opredeli, da je proučevanje mondragonskega primera koristno iz naslednjih vidikov: a) uvajanja kooperativnega gospodarstva pri nas; b) razvijanja oblik delavske demokracije; c) učinkovitega organiziranja nekaterih temeljnih podjetniških funkcij in č) proučevanja družbene lastnine.¹ Očitno je, da avtor meni, da so odnosi v mondragonski kooperativi taki, da lahko doprinesejo k nadaljnjemu razvijanju samoupravnih socialističnih odnosov pri nas, ter tako zaslužijo njegove ugotovitve še posebno pozornost. To tudi zato, ker smo se s podobnimi idejami srečali že prej, tako npr. v razpravi F. Adama v knjižici »Uvod v novo ekonomijo«, ki jo je leta 1984 izdala RK ZSMS in ki predstavi lastninsko problematiko kooperativ veliko bolje in tudi bolj kritično od Bohinca, in v »Strokovni zasnovi za zakon o ustanavljanju majhnih organizacijskih enot v družbenem sektorju drobnega gospodarstva« avtorice T. Petrin (raziskovalna naloga Ekonomske fakultete v Ljubljani).² Z zaključki navedenih avtorjev se ne strinjamo, razen z nekaterimi zanimivimi razmišljanji Adama, ki izstopa tako po kvaliteti kot po kritičnosti.

Kooperativa, kot jo predstavi Bohinc in ki je edino zanimiva za našo obravnavo, saj so ostali tipi kooperative organizirani vedno le v obliki, ki je standardna za kapitalske družbe, temelji na enakosti deležev – vložkov zaposlenih in na participaciji na dohodku na podlagi vloženega dela. To je temelj tudi upravljanju v kooperativi.³ Sama organizacija kooperative v Mondragonu je specifična. Glede upravljanja se (po podatkih iz Bohinčevega prispevka) močno približa upravljanju v delničarski družbi z vsemi njegovimi značilnostmi (general assembly – board of directors – supervisory board). Ni nam jasno, od kdaj je sistem, po katerem je glavni organ upravljanja »board of directors«, na moč podoben našemu samoupravnemu sistemu, kot trdi Bohinc.⁴ Povsem jasno je tudi, da v »board of directors« sedijo direktorji in da v delavskem svetu sedijo delavci. Kaj je avtor želel doseči s primerjavo dveh tako različnih institutov, nam ni razumljivo, povsem pa nam je razumljivo, zakaj imata oba organa slično pristojnost, a povsem drugačno sestavo.⁵ V enem primeru imamo opraviti z delavskim, v drugem pa z managerskim upravljanjem. V predvojni Jugoslaviji smo poznali povsem slične oblike zadružništva. Tako npr. Krekovo I. delavsko konzumno društvo – dzoz, ali npr. železničarsko konzumno društvo. Pri obliki zadruga, ki jo je ustanovil Krek, je iz naziva razvidno, da je bila to družba z omejeno zavezo, delniška družba revežev, kot so jo pogosto imenovali.⁶

Tudi pri mondragonski kooperativi lahko ugotovimo, da gre pravzaprav za družbo z omejenim jamstvom, z nekaterimi specifičnostmi. Glavna posebnost v takem tipu kooperative je, da se v njej glasuje po osebah in ne po kapitalu kot v klasični družbi z omejenim jamstvom, kar pa postane močno sporno ob dejstvu, da so vsi vlagatelji lastniki po enakih deležih.

¹ V tekstu citiran članek, str. 1290–1291.

² Ta avtorica tudi obširno piše o podjetništvu, ki naj bi ga kot predmet uvedli vse od osnovne šole naprej. Podjetništvo razume kot profitništvo in ne kot ustvarjalnost oziroma ga razume zgolj kot ustvarjalnost profita. (Gl. nalogo).

³ Čudi nas sličnost predlogov nekaterih institucij ob spreminjanju ZZZD glede poslovođenja, ki gredo v smeri Bohinčeve predstavitev pooblastil managerja v kooperativi. Ta je upravičen predlagatelj, odgovoren je za izvajanje »upravljaljskih« odločitev, lahko sam razporeja delavce itd.

⁴ Gl. Bohinc, cit. delo, str. 1296.

⁵ Bohinc, cit. delo, str. 1296.

⁶ Sama ideja kooperativnega gospodarstva se porodi med utopičnimi socialisti, zlasti v idejah R. Owena. (Gl. pri Adamu).

Lastninsko strukturo družbe v Mondragonu predstavijo v začetku omenjeni avtorji Bohinc, Adam in Petrinova povsem različno. Medtem ko je iz tekstov Adama in Petrinove jasno razvidno, da so delavci lastniki le 10% kapitala kooperative, pa navaja Bohinc, da so vsa sredstva v zasebni lasti in da je vsak delavec idealni solastnik vseh sredstev kooperative.⁷ Adam celo trdi, da je delež delavcev manj kot 10% in več kot 90% prispevata kooperativna banka in državna banka. Po njegovem stališču predstavljajo precejšen del sredstev tudi anonimna sredstva – anonimen kapital, kar je za analizo narave družbe še zlasti pomembno.⁸

Nedvomno pa pomeni razliko z družbo z omejenim jamstvom, njeno klasično obliko namreč, prepoved samostojnega razpolaganja z vložkom v kooperativo. Specifičen način razpolaganja pa ne pomeni, da kooperative, take kot so v Mondragonu, niso zgolj podvrsta družb z omejeno zavezo.

V ustanavljanju sodobnih produkcijskih enot imamo vedno opraviti z raznorodnostjo kapitala. Vključevanje bančnih kreditov v oblikovanje premoženjske mase ima vedno za posledico, čim gremo iz sistema lastninske pravice (pravnega urejanja monopolnega prilaščanja presežne vrednosti), dokaj zapletene lastninske učinke. Inflacijska gibanja in nerevalorizacija kreditov v našem sistemu povzročajo npr. pretakanje lastnine od dajalca kredita k njegovemu jemalcu. Tudi zato je v današnjem trenutku sistem Mondragona daleč od samoupravljanja in družbene lastnine. Mondragonski sistem tako tudi v nobenem primeru ne more biti strokovna (lahko je le nestrokovna) podlaga za zakon o ustanavljanju delovnih organizacij s strani občanov. Sploh pa ne gre avtorjem, ki odkrivajo stare sisteme kot nove, očitati nepoznavanja novega pravnega sistema, temveč premalo skrbno analizo starih, a še ne preživelih oblik organiziranja kapitala. Kapital se s tem, ko izgublja navezanost z njegovim nosilec, personificira in postane samostojen kreator odnosov. Zlasti se to zgodi v primeru, če zakonodaja dopušča oblikovanje anonimnega kapitala, ki se preko bank seli v podjetja in nazaj. Analize bi nam pokazale, da se to dogaja v večini sodobnih podjetij.⁹

Kooperativni sistem v lastninskem pogledu ne prinaša nič novega, temveč se giblje v ustaljenih in poznanih pravnih kategorijah. Tega se moramo zlasti zavedati ob nekritičnih poizkusih presajanja tega sistema v naš sistem. Zlasti je v opredelitvah lastnine potrebno izhajati iz vsebine ekonomskega pojma lastnine. Delavci še niso lastniki, če prejemajo plačilo po delu, temveč so lastniki le, če si prilaščajo tudi presežni produkt. Ker se del tega prilašča kot dividenda, kar izhaja iz obeh prikazov delovanja kooperativ, tako Adamovega kot Bohinčevega, potem ne moremo trditi, da obstaja le prilaščanje na podlagi dela. V našem sistemu so bile zavrjnene ideje, da se na ta način, način rastoče dividende, ovrednoti delavčev del osebnega dohodka, temelječ na minulem delu. Iskanje sorodnosti med skupno lastnino in družbeno lastnino ne pride v poštev tudi zaradi dejstva, da je družbena

⁷ Bohinc, cit. delo, str. 1293 in 1294. Bohinc trdi, da po odplačilu kredita postane kooperativa skupna lastnina vseh ustanoviteljev oz. zaposlenih po enakih idealnih delih (str. 1294). Pri tem avtor sam trdi, da se na posebnem računu vodi začetni kapital oz. ustanoviteljski deleži in ne deleži, za katere tudi, če bi bilo tako, kot trdi on, ne bi bil potreben poseben račun, saj bi bili združevalci lastniki vsega premoženja. Avtor je bil premalo pozoren tudi do izrazov »initial fee, membership fee in enter fee«, iz katerih je sklepati, da ne gre za lastnino.

⁸ Bohinc tako ne razreši vprašanja dopolnilnih ustanovitvenih sredstev (gl. njegovo op. 10) in vprašanj stečaja (njegova op. 6), kjer ne odgovori na vprašanje, kako to, da ostanek (po njegovem) zasebnih sredstev ne pripada lastnikom, temveč pripada državi. Prav ta nejasnost pa je eden od avtorjevih argumentov, da so »mondragonska« sredstva bližje družbeni kot zasebni lastnini (str. 1295).

⁹ Gl. o tem vprašanju v moji knjigi: Družbenolastninska in premoženjska razmerja, Ur. l. SRS, Ljubljana, 1981, str. 70 in sl., kjer glej zlasti tudi o personifikaciji kapitala, o čemer govori tudi Marx, pri nas Sajovic idr.

lastnina vseobsegajoče in kompleksno razmerje, skupna lastnina pa to ni. Družbena lastnina, kot vsem članom družbe pripadajoča lastnina, je torej nova kategorija. Ob tem naj se spomnimo Marxovega opozorila o nevarnosti razlaganja novonastalih kategorij s starimi, katerim so nekoliko podobne.

Avtorji, ki prikazujejo sistem kooperativ in jemljejo podatke iz poljudno strokovnih prikazov, kot je »Mondragon experiment«, ne rešijo temeljnega lastninskega vprašanja, ki nastane, ko delavci kooperative vrnejo banki njen ustanovitveni kapital (90%). Kdo je sedaj lastnik 90% kooperative. Deleži delavcev¹⁰ se po odplačilu kredita banki ne povečajo za ustrezen znesek, prav tako izhaja iz pravil o stečaju, da ostanek sredstev po poplačilu upnikov ne gre delavcem – lastnikom, temveč državi.¹¹ Delavci so torej le solastniki – delničarji organizacije, v kateri delajo in to le do določene simbolične višine. Tako si lahko razložimo tudi »kooperative« kot izobraževalne institucije, banke itd. To so torej le ustanove z majhnim delom privatnega kapitala.

Šele sedaj, ob upoštevanju gornje okoliščine, dobimo pravo sliko o kooperativi v Mondragonu. Gre za posebno obliko formiranja in oblikovanja družbe z omejeno zavezo, katere solastniki so delavci. Vsi delničarji odgovarjajo zgolj s svojim deležem. Delež delavcev je podlaga njihovemu soupravljanju – kot delničarjev in ne kot delavcev (do 6% zaposlenih delavcev brez deležev nima nikakršnih pravic pri upravljanju).¹² Delavci imajo enake glasove, ker so njihovi deleži zakonsko omejeni na enake vsote. Smisel take ureditve je materialna stimulacija delavcev za boljše gospodarjenje in delo. Pred leti je francoska firma Renault (ki je po svoji naravi »regie national«) razdelila svojim delavcem 5% delnic. Vzrok je bil isti. Stimulacija za boljše delo in lastninski odnos do podjetja (sicer državnega). V jugoslovanskem sistemu se je kot oblika tovrstne stimulacije uvedla kategorija minulega dela, v uspešnost katere se na tem mestu ne bomo spuščali. Je pa minulo delo, kot je zasnovano, mnogo več od delničarstva.

Menimo, da so ob analizi pravne narave kooperative sedaj razumljive institucije, kot so managerji, njihove odgovornosti in pooblastila v upravljanju. Ti so seveda še vedno, kot tudi vsi ostali, mezdni delavci in veljajo zanje pravila, ki veljajo za mezdne delavce. Njihovo razmerje do upravljanja in zbora delničarjev (ne delavcev, kajti nelastniki so izvzeti od upravljanja) je seveda temu ustrezno (odpoklic, itd.) in inkompatibilno s samoupravnim sistemom.

Popolnoma razumljiv je tudi postopek banke ob ustanavljanju nove kooperative. Taki postopki niso za Zahod nič novega.¹³

Ob navedenih prikazih in analizah pa se nam seveda ves čas vsiljuje vprašanje, ki tli v ozadju. Kako je z delničarstvom v našem sistemu ali v sistemu socialističnih podjetij nasploh. Zlasti se to vprašanje zastavlja ob možnosti ustanavljanja delovnih organizacij s strani občanov (350. čl. ZZD).

Takšen sistem delničarstva v socialističnem podjetju potegne nedvomno za sabo dvojen režim sredstev v organizaciji. Ta dvojni sistem se nanaša na vprašanje revalorizacije sredstev, kajti vprašanje je, če bo mogoče aktivirati zasebni kapital brez realne revalorizacije sredstev (ob 100% inflaciji in negotovi prihodnosti), ob

¹⁰ Deleži – začetni vložki so majhni in ne veliki, kar bi izhajalo iz Bohinčeve op. 7 (5200 USA dol = 1/2 avtomobila srednjega razreda). Ti deleži so veliki le napram nerealni in nezakoniti jugoslovanski praksi (1000–2000 DM) ob »nakupodelovnih mest (vlaganji občanov v razširjeno reprodukcijo za zagotovitev delovnih mest).

¹¹ Bohinc, cit. delo, str. 1295, op. 6.

¹² Bohinc, cit. delo, str. 1294, op. 2.

¹³ Z njimi smo se srečali npr. pri leasingu. Gl. moje knjigo: »Pogodba o leasingu«, Ljubljana, 1976.

ugotovitvi, da se bančni krediti in osnovna sredstva ne revalorizirajo realno. Vendar problem realne revalorizacije ni nerešljiv, bolj je pereč drugi problem dvojnega sistema sredstev. Ta se pokaže ob delitvi presežne vrednosti na dva dela, na sredstva za divendo kot kapitalski dobiček in ostanek, ki bi se verjetno razporejal po drugačnih lastninskih načelih (ne vemo kakšnih, ne pa po družbeno-lastninskih, kot jih sedaj uvajata ustava in ZZD).

Marx in Engels sta glede razvoja lastninskih odnosov po socialistični revoluciji povsem jasna. Za prvo obdobje je značilna državna lastnina zaradi učinkovite ekspropriacije ekspropriatorjev, za drugo obdobje pa prehod te lastnine v neposredno družbeno lastnino. Da bi v prehodnem obdobju izpeljali načelo delitve po delu, je potrebno ukiniti monopole pri razpolaganju z družbenimi sredstvi. Bistvo družbene lastnine je torej svobodna konkurenca v razpolaganju s sredstvi.¹⁴ Sistem kooperativnega delničarstva je nasprotna oblika monopola pri razpolaganju s produkcijskimi sredstvi. Zaposli se lahko (razen izjemnih 6%) le tisti, ki ima denar za vložek, in le ta tudi odloča.

V transformaciji posredne družbene-državne lastnine v neposredno družbeno klasiko marksizma nikjer ne govore o etatiistično-akcionarskem sistemu. Sam pristop je sicer zanimiv, saj po našem mnenju pomeni državno delničarstvo obliko podružbljanja lastnine v kapitalizmu in morda tudi prehod te družbe v novo družbenoekonomsko formacijo, s stališča samoupravnega socializma pa pomeni tak pristop kontrarevolucionaren proces. »Kupovanje« delovnih mest, kooperativno akcionarstvo ipd. so instituti, ki nas oddaljujejo od cilja ukinitve monopolov v razpolaganju s produkcijskimi sredstvi. Odtujenost delavcev od produkcijskih sredstev in pogojev reprodukcije bi bila z akcionarstvom institucionalizirana in legalizirana. Temeljila bi na eksploataciji z dividendami kot obliki prilaščanja na temelju lastnine. Socialne razlike bi se večale in vse bolj bi postajala akcionarska oblika lastnine pomembna na temelju multiplikacije izvorov, ki jih zajema. Trklja ugotavlja, da bi bila s tem vpeljana restavracija kapital odnosa s skrajno nezanesljivimi elementi izpopolnjevanja preko »samoupravljanja« delavcev na področju razdelitve fonda plač in eventualnega reševanja drugih vprašanj izven domene razširjene reprodukcije.¹⁵ Ideja o akcionarstvu temelji na dveh predpostavkah, da ljudje, državljani SFRJ imajo denar in da ga žele produktivno vlagati.

Ker ne gre za zdomce in premoženje, pridobljeno z dedovanjem, temelji ta ideja na protislovljih družbene lastnine, na privatizaciji, na deformacijah razdelitve, na prilaščanju, ki ne temelji na delu, na špekulacijah in na nezakonitem ter ilegalnem bogatenju, ki so pojmovana kot dana in implicite sprejeta kot trajna. Gre torej za idejo, ki naj omogoči angažiranje zasebnih sredstev izven sfere osebnega dela in kreditno-bančnega sistema in tako tudi prilaščanje presežne vrednosti izven tega sistema.¹⁶

V analizi teh odnosov Trklja tudi nekoliko cinično a realno ugotavlja, da uvedba akcionarstva ne bi bila v ničemer v nasprotju z razvojno stopnjo produkcijskih sil. Tak tip lastnine bi se lahko uvedel kot prevladujoč, glede na to, da so

¹⁴ Gl. Bajt: Društvena svojina u Ustavu i Zakonu o udruženom radu, Socijalizam, št. 3/77.

¹⁵ Gl. Trklja: Samoupravna svojina kao istorijski oblik društvene svojine, Socijalizam, št. 9/86.

¹⁶ Po ocenah strokovne službe RS ZSS so minimalni življenjski stroški za 4-člansko delavsko družino v novembru 1986 znašali 238.000 din. Zajamčeni osebni dohodek v istem mesecu je bil 56.300 din, povprečni osebni dohodek v mesecu septembru pa 130.515 din. (Podatki so vzeti iz Ljubljanskega dnevnika z dne 9. 12. t. l.). Kot izhaja iz resolucij in ocen (gl. Stališča in sklepe 5. seje CK ZKS), bo situacija v letu 1987 še slabša. Za koga in za kaj se borijo pristaši akcionarstva, postane tako povsem jasno.

akcionarski odnosi znatno pod nivojem razvitosti produkcijskih odnosov vodilnih kapitalističnih držav, kaj šele če bi jih primerjali z onimi na pragu komunizma.¹⁷ Isto lahko ugotovimo tudi za raziskovanje tega področja, ki črpa svoje podatke iz almanahov, kolikor seveda ni zadaj kakšen drug, jasen namen.

Družbena lastnina kot embrionalni, komaj porojeni, kot institucionalni in družbenoekonomski odnos šele v fazi izgrajevanja in brez močnejše opore v proizvodnih silah – bi imela v agresivnem naletu akcionarstva kot prevladujoče oblike v sodobnem kapitalizmu in ob njegovih domišljenih mehanizmih delovanja – vse manj možnosti ne le za to, da se utrdi in afirmira, pač pa da sploh obstane.¹⁸

Zdi se nam, da smo z gornjo refleksijo na Bohinčev članek (ki pa se, kot je razvidno, ne navezuje zgolj nanj) odprli diskusijo o za našo družbo izredno pomembnem problemu. Naša želja je bila spraviti razpravo na strokovno raven kot tudi v odprt in konstruktiven dialog. V raziskovanju navedenega področja je bil uporabljen že marsikateri dinar in v iskanju podpore se je ogrela že marsikatera kljuka, zato se nam je zdelo prav, da se stvari postavijo tako, kot so. Tako so tudi vzpostavljeni pogoji za nadaljnjo razpravo.

Nazadnje naj le z nekaj besedami omenim še svoje poglede na podjetništvo v socializmu. Podjetništvo kot oblika prilagajanja presežnega produkta, npr. z izkoriščanjem tržne konjunktore, ne sme postati ena temeljnih opredelitev družbe, kot je naša. Otroci naj se v socializmu še kar naprej igrajo »črnega moža« in ne zgolj »trgovine«. Seveda nimam nič proti temu, da študentje organizirajo počitniški kamp (kot v svoji nalogi predlaga Petrinova), vendar naj podjetništvo oblikuje vsak zlasti v svojem poklicu kot obliko ustvarjalnosti in iniciativnosti. Strojniki v strojništvu, kemiki v kemiji in trgovci na trgu. Podjetništvo naj bo torej ustvarjalnost in iniciativnost ter naj ga tako široko tudi razumemo. Drugače se nam sicer dobra ideja kaj hitro izrodi, kajti podjetništvo je tudi organiziranje »slamnatih« družb, prepisovanje svojega premoženja na druge z namenom varati upnike in državo ipd. Podjetništvo tudi ni organiziranje podjetja kot organizacije, temveč »podjetje« v svojem najširšem pomenu. Tako razumljeno podjetje in podjetništvo pa je možno v zasebni ali v družbeni lastnini, v pravu ali industriji. Napačna je usmeritev, da naj vsak, kdor ima idejo, ustanovi podjetje kot organizacijo; poleg te možnosti, ki vsekakor obstoji, je potrebno vsem, ki imajo ustvarjalne ideje, dati možnost, da jih uresničijo v svojo individualno, skupno in splošno korist. Tako podjetništvo mora postati tudi del socialističnih družbenih ureditev.

¹⁷ Trklja, prav tam, str. 20.

¹⁸ Trklja, ibidem.

Ali je trg res podlaga Marxove prihodnje družbe?

To vprašanje obravnava dr. A. Bajt v 12. številki (1985) Teorije in prakse. Bogomir Kovač se je v letošnji 6. številki kritično dotaknil nekaterih njegovih teoretičnih stališč, ne pa tudi njegovih pogledov na Marxove misli o prihodnji družbi. Pa tudi ob njegovih »teoretičnih« pogledih na »nevtralnost trga glede družbenih odnosov« (TiP, str. 1495) bi se dalo še kaj povedati, toda o tem ob drugi priložnosti. Čakal sem nekaj časa, misleč, da se bo tako razloženega pojmovanja Marxovih pogledov na komunizem lotil kakšen profesorski kolega dr. A. Bajta, vendar tega – vsaj doslej – ni bilo. Zato sem se odločil, da pokažem, kaj se pravzaprav skriva za tem večinoma neustreznim navajanjem Marxovih razmišljanj o komunizmu.

Prof. dr. A. Bajt spočetka sicer na nek način priznava, da si je »po splošnem prepričanju Marx prihodnjo brezrazredno gospodarstvo zamišljal kot neblagovno, temelječe na zavestnem-planskem razporejanju družbenega dela med gospodarske panoge, v katerem bi bilo individualno delo neposredno družbeno, družbeni produkt pa bi se delil med posameznike skladno z njihovimi potrebami, prav tako na podlagi njihovega neposredno družbenega, zavestno – planskega spoznanja« (TiP, str. 1487). Toda to »splošno prepričanje« za prof. A. Bajta ni pomembno, saj izhaja »v pretežni meri iz nerazumevanja, površnega poznavanja ali celo kar naravnost nepoznavanja Marxa« oziroma kot pravi, to so »v resnici Marxu pripisovane vizije prihodnje družbe« (TiP, str. 1490, 1488).

Pa še v tem edinem »priznavalnem« odlomku o »splošnem prepričanju« – v nasprotju z njegovimi pogledi, ki so edini pravilni, »saj vnaprej ni mogoča niti drugačna razlaga Marxovih stališč od naše« (tj. njegove, op. Z. T.) (TiP, str. 1510) – se odkrije vendarle neka, čeprav »majhna«, napaka. Marx je namreč v Kritiki gothskega programa razločeval med prvo in višjo fazo komunistične družbe in v prvi predvideval »razdelitev po delu«, v drugi pa »po potrebah«, ne pa, kar je zapisal, prof. dr. A. Bajt, da je Marx predvideval za prihodnjo družbo – samo – »delitev skladno z njihovimi potrebami«.

Da bi nas prepričal v svojo – edino pravilno – pojmovanje Marxove prihodnje komunistične družbe, uporablja prof. dr. A. Bajt posebno metodo. Tako namreč, da navaja predvsem tiste Marxove misli, ki navidez ustrezajo njegovi edino »mogoči razlagi«, in čeprav jih tudi pojmuje, kar bomo še videli, na svojim pogledom prikrojen način. Tega se je vsaj delno tudi sam zavedal, saj pravi, da »ni mogoče zanikati, da bi bile tu prikazovane Marxove izjave jasne, medsebojno dosledne in kot takšne nedvoumne«. (TiP, str. 1510). Nasprotno temu pa tistih Marxovih misli o prihodnji komunistični družbi, ki so popolnoma jasne in niti najmanj dvoumne, sploh ne upošteva in dela, v katerem so zapisana, kot je Kritika gothskega programa, niti ne omenja!?

Prof. dr. A. Bajt pripisuje pri razlaganju Marxove prihodnje družbe največji pomen Komunističnemu manifestu, ki je »nedvomno zadosti avtoritativen dokument«, in pravi, da v njem »z izjemo načrtnega krčenja in izboljševanja zemljišč plan sploh ni omenjen. Svobodno združeni posamezniki, svobodna menjava dela

in produktov dela med njimi, ekonomija časa, ki jo obenem s plansko porazdelitvijo delovnega časa šteje za prvi ekonomski zakon asociirane produkcije, kar vse so pogosto ponavljane formulacije v njegovih delih, se prav tako sploh ne omenjajo« (TiP, str. 1506/97).

S pomočjo Komunističnega manifesta nam hoče prof. dr. A. Bajt povedati, da Marxova prihodnja družba naj ne bi bila zavestno planska, neblagovna in naturalna, čeprav nam v isti sapi pripoveduje, kako je vse to tudi zapisano v drugih Marxovih delih. Komunistični manifest naj bi bil potemtakem v nasprotju z drugimi – in to celo – kasnejšimi deli! In vse to naj verjamemo prof. dr. A. Bajtu!? Pri tem pa tudi sam – izjemoma – pravilno ugotavlja, da je obdobje iz Komunističnega manifesta treba »razumeti kot prehodno razdobje« (TiP, str. 1508). Toda ob tem hkrati tudi trdi, da »Marxu (in seveda niti Engelsu ne, saj sta delo skupaj napisala) – v Komunističnem manifestu – še na misel ne pride, da bi priporočil uvedbo modela prihodnje družbe, očitno zato, ker ga pri konkretnih zgodovinskih pogojih šteje za nerelevantnega« (TiP, str. 1506).

Marx in Engels pa sta se, kot vemo, na vse možne načine in z vsemi svojimi močmi – teoretično in praktično – bojevala za komunizem! Prof. dr. A. Bajt pa nas zdaj razsvetli s spoznanjem, naj bi to bojda delala zato, ker sta imela komunizem za nerelevantnega!? Kako naj si to razložimo, ko pa hkrati tudi vemo, da sta se pripravljala na revolucijo prav zaradi tega, ker sta bila prepričana, da so materialni pogoji za prihodnjo komunistično družbo dozoreli že v kapitalizmu devetnajstega stoletja. O tem je zadosti njunih izjav, ki jih ne bom navajal, saj sem to v nekem članku že storil. Navedel bom samo Engelsovo misel iz Uvoda k Marxovi Bedi filozofije, ker to delo navaja tudi prof. dr. A. Bajt. Kar pomeni, da ga dobro pozna, pa nam je kljub temu zamolčal Engelsovo pripombo na 19. strani: »V nasprotju s tem je Lassalle v svojem pismu Rodbertusu ocenil čas do dneva zmage proletariata na 100 do 200 let, medtem ko sta Marx in Engels odmerila ta čas na približno 50 let«! In to naj bi se zgodilo potem, ko je Marx napisal Bedo filozofije – l. 1846/7.

Bistvo Marxovega nauka o družbenem razvoju je namreč v tem, da se »novi, višji proizvodni odnosi nikoli ne pojavijo prej, preden niso dozoreli materialni pogoji za njihov obstoj v okviru stare družbe same.« (MEID I, str. 456). Ker sta bila prepričana, da se je to v »najnaprednejših družbah« zahodne Evrope zgodilo že v 19. stoletju, sta napisala tako Manifest komunistične stranke, organizirala Prvo internacionalo ter pisala teoretične (Marx) in bolj ali manj poljudne (Engels) razprave, da bi delavski razred osvestila in pripravila za revolucijo. In seveda, da bi ga po zmagi tudi pripravila za vzpostavitev – takrat za oba in tudi za vse druge – prihodnje komunistične družbe. Najprej – »sprva le z despotskim poseganjem v lastninsko pravico in buržoazne proizvodne odnose, z ukrepi torej, ki se zde ekonomsko nezadostni in nevzdržni, ki pa prerastejo med gibanjem sami sebe in so neogibni kot sredstva za prevrat vsega proizvodnega načina« (Komunistični manifest, MEID I, str. 41). S končnim ciljem, ki ga je Marx najbolj jasno in najbolj temeljito pojasnil v Kritiki gothskega programa, s »prvo fazo komunistične družbe, ki se šele poraja iz kapitalistične« (MEID II, str. 18).

Zdaj se pojavi prof. dr. A. Bajt, ki nam pravi, da Marxu še na misel ne pride, da bi priporočil uvedbo modela prihodnje družbe, saj zanj ni relevantna! In sicer zaradi tega, ker naj bi Marx menil, da je za to potreben »ustrezno dolg časovni razpon, dolg morda ne nekaj sto, ampak tisoč let« (TiP, str. 1507)! Engels pa pravi, da sta skupaj z Marxom predvidevala, da bo politična revolucija nastopila v

»približno 50 letih« – in seveda tudi to, da je po njej treba začeti s »postopnim prevratom vsega proizvodnega načina«. Komu naj po vsem tem verjamemo, Marxu, Engelsu ali prof. dr. A. Bajtu?

Ali ni za razlaganje Marxovih pogledov na komunizem, ki nam ga vsiljuje prof. dr. A. Bajt, zanimiva naslednja Engelsova misel o prehodnem obdobju: »Buržoazni način proizvodnje postaja od dne do dne bolj nesmiseln in bolj nepotreben. To stanje je treba odpraviti in to se da odpraviti. Mogoč je nov družbeni red, v katerem bodo izginile današnje razredne razlike in kjer bodo – morda po kratki (!), za življenje nekoliko trdi, a moralno vsekakor zelo koristni prehodni dobi – z načrtnim izkoriščanjem in nadaljnjim razvijanjem že obstoječih (l. 1891!) neizmernih produktivnih sil . . . in da je sklep delavcev izbojevati ta novi družbeni red čedalje bolj trden« (MEID I, str. 76/7).

Marx in Engels sta imela še za časa svojega življenja opravka s pogledi raznih socialnih reformatorjev, ki so predstavljali možnost proletarske revolucije in uvedbe »novega družbenega reda« v čas, kot danes pravi naš profesor, »ne morda čez nekaj sto, ampak šele čez tisoč let«. O tem nam priča Engelsova izjava iz Predgovora k Stanovanjskemu vprašanju iz l. 1887: »Malomeščanski predstavniki sicer priznavajo, da so temeljni nazori socializma upravičeni in da je upravičena tudi zahteva, naj preidejo vsa produkcijska sredstva v družbeno last, izjavljajo pa, da je po njegovem uresničevanju teh zahtev *mogoče šele v nekem daljnem, v praksi nedoglednem času*« (poud. Z. T.) (MEID I, str. 725).

Kot lahko po tem vidimo, je prof. dr. A. Bajt sam sebe nekam uvrstil in hkrati s tem Marxa neupravičeno postavil med »malomeščanske socialiste«, ne da bi pri tem imela Engels in še manj jaz, ki to pišem, kakršne koli zasluge.

Med tiste, ki dosledno izjavljajo, da je Marxova prihodnja komunistična družba »neblagovna, temelječa na razporejanju družbenega dela«, spada seveda tudi njegov prijatelj in sodelavec Engels. In tako bi morali – po mnenju prof. A. Bajta – tudi zanj reči, da je »takšna« njegova »razlaga Marxove vizije napačna« (TiP, str. 1505). Toda Engels je v svojem glavnem delu, v katerem svoje in Marxove poglede o prihodnji komunistični (pri Engelsu socialistični) družbi – V Antidühringu – zapisal tudi to-le: »Ker je tu obdelan svetovni nazor v pretežni meri osnoval in razvil Marx in le v zelo majhni meri jaz, zato se je med nama samo po sebi razumelo, da nisem izdelal tega svojega orisa brez njegove vednosti. Ves rokopis sem mu pred tiskom prebral in deseto poglavje v razdelku o ekonomiji (Iz kritične zgodovine) je napisal Marx . . .« AD, str. 10).

Da pa bi se prof. dr. A. Bajt izognil neposrednemu spopadu s takimi Engelsovimi »napačnimi razlagami Marxove vizije« – in seveda da bi svojim pogledom dal čim »verodostojnejšo« moč, Engelsa – kot pravzaprav edinega možnega tolmača Marxovih misli – in njegovega Antidühringa sploh ne omenja! In tako bi morali verjeti izključno prof. dr. A. Bajtu, ne pa Marxovemu sobojevniku za komunizem, kaj šele »splošnemu prepričanju« sodobnih Marxovih privržencev! Toda s to svojo osebno metodo – metodo zamolčevanja – prof. dr. A. Bajt ni prizanesel niti samemu Marxu. Bralcem Teorije in prakse je namreč zamolčal tudi edino Marxovo strnjeno in najbolj obsežno razmišljanje o prihodnji komunistični družbi – in to zrelega Marxa (l. 1875!) – Kritiko gothskega programa!

V tem svojem delu je Marx jasno povedal, kaj je z blagovno tržnostjo v prvi fazi komunistične družbe. In sicer take »komunistične družbe, ki se ni *razvila* (to poudarja M.!) na lastnih temeljih, temveč, ki se šele *poraja* (poud. M.) iz kapitalistične družbe«: V taki »kolektivistični na skupni lasti proizvodnih sredstev

temelječi družbi proizvajalci svojih proizvodov ne zamenjavajo, prav tako se tudi delo, pretvorjeno v proizvode, ne pojavlja kot *vrednost* (poud. M.) teh proizvodov, kot neka njihova materialna lastnost, ker sedaj – nasprotno kakor v kapitalistični družbi – posamezno delo ne postane posredno, marveč neposredno sestavni del celotnega dela« (MEID II, str. 18).

Komentar k tem Marxovim čisto »jasnim in nedvoumnim« besedam res ni potreben! Pač pa bi bil potreben precejšen komentar k trditvam prof. dr. A. Bajta, ko izjavlja, da »odprava menjalne vrednosti in denarja po Marxu – verbis expressis – ne pride v poštev« (TiP str. 1509). »Verbis expressis« se taki raboti pravi – milo rečeno – neodgovorno preobračanje misli. Naj ob tem še povem, da Marx v istem odlomku niti pri »menjavi potrošnih sredstev za delo« ne predvideva denarja, temveč »potrdilo, da je proizvajalec prispeval toliko in toliko delovnega časa k družbenemu delovnemu dnevu«.

Prof. dr. Aleksander Bajt ima nenavadne pojme tudi o tem, kaj je pri Marxu sistem produkcijskih odnosov, kaj pa prehodno obdobje. Tako na primer trdi, da »Marxov komunizem ni razumljen kot sistem prihodnje družbe, ampak kot prehodno razdobje, ki je potrebno, da se produktivne sile dvignejo do ravni, primerne za nastanek prihodnje družbe« (TiP, str. 1508).

V zamolčani Kritiki gothskega programa govori Marx o dveh fazah prihodnje komunistične družbe – o »prvi ter o višji fazi«, posebej pa še o »prehodnem obdobju«. S tega vidika zato ne more biti nikakršna faza prihodnje komunistične družbe nekakšno »prehodno obdobje«, kakor nas želi prepričati prof. dr. A. Bajt. Sicer pa pogledjmo, kaj pravi sam Marx: »Med kapitalistično in komunistično družbo je razdobje, v katerem se ena družba revolucionarno preobraža v drugo. Temu razdobju ustreza tudi politična prehodna doba, v kateri država ne more biti nič drugega kot revolucionarna diktatura proletariata« (MEID II, str. 31).

Obdobje med kapitalizmom – po revoluciji – in med prvo fazo komunistične družbe je potemtakem »prehodno obdobje«. To je obdobje postopnih revolucionarnih sprememb – »v katerem se ena družba revolucionarno preobraža v drugo« (Marx) – sprememb, ki so konkretno nakazane že v Komunističnem manifestu. Po tem obdobju nastopi prva faza komunistične družbe – ne pa, kot meni prof. dr. A. Bajt, da je ta »komunistično predhodno obdobje«. In tako naj bi bila po njem šele višja faza komunizma prava Marxova prihodnja družba. Sicer pa govori profesor še o »kapitalistični fazi prihodnje družbe« in trdi, naj bi bila ta »po Marxu tipično tržne narave« (TiP, str. 1512). Ne morem si predstavljati, kaj naj bi pomenila ta »kapitalistična faza komunizma«, Marx je ne pozna, vsaj ne tako imenovane. Če pa je s tem mišljena prva faza komunistične družbe iz Kritike gothskega programa, potem tudi ta ni – po Marxovih besedah – »tipično tržne narave«, kot piše prof. dr. A. Bajt. Marx je v istem delu sicer omenjal v zvezi z razdelitvijo »buržoazno pravico«, vendar pa samo zaradi tega ne moremo »prve faze komunistične družbe«, kot jo je sam poimenoval, oznanjati za »kapitalistično fazo prihodnje družbe«, kakor piše prof. dr. A. Bajt!

Sicer pa se v zgodovinskem razvoju materialne proizvodilne sile neprestano razvijajo in s tem omogočajo družbeni napredek. S tega vidika je vsaka faza v razvoju družbe prehodno obdobje. Tudi za kapitalizem lahko rečemo, da je prehodno obdobje – za socializem. Vendar pa gre pri našem razpravljanju za drugačno prehodno obdobje, za obdobje, ko so materialne proizvodilne sile že zrele za nastop nove družbe; ta pa potrebuje po zmagi revolucije določen čas za

»prevrat vsega proizvodjalnega načina«, kot sta nam povedala Marx in Engels že v Komunističnem manifestu.

Nekaj povsem novega nam je prof. dr. A. Bajt povedal tudi o Marxovi kritiki Proudhonovih pogledov ter Engelsovi kritiki Rodbertusovih nazorov v korist svojega – in tako zatrjuje, da tudi Marxovega – pojmovanja komunizma kot tržnega gospodarstva. Toda Marx je v Bedi filozofije kritiziral Proudhona kot »malomeščanskega socialista«, ki si je zadal nalogo, da bi s popraviljanjem kapitalistične blagovne proizvodnje – s pomočjo prave delovne vrednosti – »postavil formulo, ki bo prerodila bodočnost« (Beda, str. 62). Podobno nalogo si je zadal tudi Rodbertus, pa je zato Engels v Uvodu k nemški izdaji Bede filozofije zapisal: »Kako bi mogel vedeti (Marx), da bo z udarci Proudhonu zadel malika današnjih stremuhov, Rodbertusa, ki ga takrat ni poznal niti po imenu«. (Beda, str. 5)?

In kljub temu prof. dr. A. Bajt piše, »da se niti Marx niti Rodbertus ne ukvarjata z vprašanjem, kako z izboljšanjem delovanja kapitalističnega gospodarstva podaljšati njegovo življenje, ampak kako organizirati delovanje ‚komunistične‘ faze sodobnega gospodarstva« (TiP, str. 1509). Engels pa, ravno nasprotno Bajtu, piše, »da je celotna Rodbertusova reforma iz leta 1842 prikrojena za takratno prusko državo . . . in da je Rodbertusu vsaj za nadaljnjih 500 let privilegirani razred potreben . . . in človek mora biti prav lastnik pomorjanskega viteškega posestva, da si lahko domišlja, da bo delavski razred to prenašal . . .« (Beda, str. 19). Po besedah prof. dr. A. Bajta pa se v tem boju kaže Rodbertusova skrb »kako organizirati delovanje komunistične faze sodobnega gospodarstva«!? In v tem naj bi si bila z Marxom celo edina!? Lepa reč!

Marx pa si je ravno nasprotno kot Proudhon in Rodbertus prizadeval, da bi kapitalistično gospodarstvo zrušil, da bi odpravil skupaj z njim tudi blagovno tržno naravo odnosov med ljudmi – ne pa da bi jo ohranil še v komunizmu, niti v prvi fazi ne – kot nas hoče prepričati prof. dr. A. Bajt. Zato pa je tudi v Grundrisse (str. 76) zapisal misel, ki jo navaja tudi profesor, vendar s popolnoma nasprotno razlago: Marx pravi namreč, »nič ne bi moglo biti bolj *napačno in nesmiselno* (poud. Z. T.) kot prepričanje, da lahko združeni posamezniki na podlagi menjalne vrednosti denarja obvladujejo celotno svojo reprodukcijo«. Prof. dr. A. Bajt pa na podlagi tega citata sklepa, da »odprava menjalne vrednosti in denarja po Marxu ne pride v poštev« (TiP, str. 1509)! »Razumi, kdor moreš«, bi dejal Marx (MEID II, str. 21)!

Prof. dr. A. Bajt potem še konkretno nadaljuje: »Marxovo odklonilno stališče glede sposobnosti združenih posameznikov, da obvladajo družbeno reprodukcijo, se ne nanaša le na centralnoplanske poizkuse (Marx pa pravi, da se nesposobnost nanaša na blagovno proizvodnjo! Op. Z. T.) obvladovanja družbene reprodukcije, ampak tudi na vse druge oblike eksogenega planiranja, na primer družbeno dogovarjanje in samoupravno sporazumevanje, kolikor pretendirata k temu, da bi nadomestila trg« (TiP, str. 1512). Kakor da bi Marx že vedel – ali pa vsaj predvideval – Stalinov državnobirokratski sistem upravljanja z gospodarstvom oziroma našo koračevsko dogovorno ekonomijo!? Ali pa gre morda celo za to, da je Marx »hotel« podpreti tudi že Bajtovo »tržno ekonomijo komunističnega prehodnega obdobja«, in si je zato prizadeval dokazati delavskemu razredu, da je »trg celo edino poznano sredstvo za ustvaritev socialističnih družbenih odnosov, značilnih za prihodnjo družbo« (TiP, str. 1512)? Kdo ve? Ob tem gre seveda za Bajtovo razlaganje Marxa, ne pa za analizo sodobnih družb.

Ker prof. dr. A. Bajtu ne moremo očitati – tako kot on govori o tistih, ki »po

splošnem prepričanju« drugače razumejo Marxa – da njegovi pogledi »izhajajo v pretežni meri iz nerazumevanja, površnega poznavanja ali celo kar naravnost nepoznavanja Marxa«, nam ostane edina možnost reči, da je vse to, kar je v zvezi s prihodnjo komunistično družbo o Marxu zapisal, naredil zavestno. Očitno zato, da bi »dokazal«, kako se njegovi današnji pogledi na tržnoblagovno naravo sodobnega socializma skladajo z Marxovimi napovedmi pred dobrimi sto leti. S tem pa ni dokazal nič drugega kot to, kako sam pojmuje znanstveno resnico. Marxovih pogledov na njegovo prihodnjo družbo ne smemo, kar niti ni potrebno, spreminjati, ne glede na to da jih v sodobni socialistični družbi ne moremo uporabiti. Njegova znanstvenoteoretična veličina tiči namreč v njegovih splošnih teoretičnih dognanjih o družbenem razvoju, ne pa v njegovih napovedovanjih prihodnjih družbenih oblik. In te – čeprav neuresničljive – ne morejo niti za ped zmanjšati te veličine. Nasprotno, prav z oplojevanjem njegovih splošnih teoretičnih dognanj se pokaže njihova – kakor seveda tudi naša – resnična teoretična in zato tudi praktična vrednost.

Marxova neuresničena in celo tudi neuresničljiva napovedovanja določenih oblik prihodnje komunistične družbe, ki naj bi nastopila v razvitih zahodnih državah že v 19. stoletju, nam – če ugotovimo pravi vzrok zanje, ta pa tiči pravzaprav v neupoštevanju njegovih lastnih teoretičnih dognanj – lahko pokažejo na tiste čeri, ob katere je tudi sam zadel pri svojih napovedovanjih. Tako nam bodo tudi napovedovanja družbenega razvoja po kapitalizmu – ki zdaj seveda niso več tako »prihodnja« kot v Marxovem času – pomagala pri nadaljnjem razvijanju njegovega teoretičnega nauka o družbi. Potvarjanje Marxovih misli o komunizmu in njihovo nekritično ter nekorektno prilagajanje politično praktičističnim družbenim in »znanstvenim« potrebam pa, ravno narobe, ne samo da nasprotujeta besedi in smislu Marxovega življenja, temveč tudi zapirata pot nadaljnjemu razvoju marksistične teoretične misli. Hkrati s tem jo seveda tudi razvrednotita.

Tisti »marksisti«, ki niso sposobni razumeti pravega pomena in seveda s tem tudi teoretične globine splošnih Marxovih dognanj o produkcijskih oziroma lastninskih odnosih, ne morejo biti niti sposobni z njimi pojasnjevati tržnih oblik sodobnih socializmov. Zaradi tega ni nič nenavadno, če se zatekajo po »teoretično« pomoč k takemu politekonomskemu »velikanu«, kakršen je bil Rodbertus. Edino možen rezultat takega sodelovanja ne mora biti zato nič drugega – če si sposodim Marxovo misel o Proudhonu, Rodbertusovem teoretičnem bratranču kot beda – tako pojmovane – politične ekonomije socializma.

Engels je za en sam prekršek nad Marxovimi pogledi o prihodnji komunistični družbi – to namreč, da je bil Marx v njej predvideval razlike v »plačah« za enostavno in sestavljeno delo – okrcal Dühringa z naslednjimi besedami: »To je tako nesramno podtikanje, na kakršno naletiš samo v revolverski literaturi.« (Antidühring, str. 229.) Najbrž si lahko mislimo, kaj bi ob tolikih prekrških prof. dr. A. Bajta dejal Engels, če bi le vedel zanje.

Uporabljena literatura:

Marx-Engels, Izbrana dela v 2 knjigah, CZ, Ljubljana 1950/51.

Marx, Beda filozofije, CZ, Ljubljana 1957.

Engels, Antidühring, CZ, Ljubljana 1948.

Preprečevanje odklonskosti – sestavina političnega sistema (socializma)?

Razsežnost in narava sodobnega kriminala sta se dokaj spremenili nasproti preteklosti. Ta razvoj s svojimi posebnostmi pa ni povsod enak, kajti ponekod sledi stanju, ki so ga drugje imeli že pred desetletji, nekatere pa bo dosegel šele čez čas ali pa sploh ne. Toda na splošno so v zadnjih desetletjih nastale *znatne spremembe*. Tes so predvsem naslednje.

Od najrazličnejšega zasebnega prilaščanja se je kriminal razširil na področje financ in gospodarstva z oblikami, ki ogrožajo stabilnost celih dežel. Pojavljajo se terorizem, zračno piratstvo, ugrabitve, nezakonite dejavnosti organiziranega, mednarodnega in poklicnega kriminala. Razširjajo se kazniva dejanja ogrožanja človeškega okolja, kriminal z dobrinami kulturne dediščine, prepovedan promet z mamili in raba znanstvenih dosežkov ter tehnološkega napredka za izvrševanje kaznivih dejanj. Naraščajo ženska kriminaliteta, mladoletniško prestopništvo, nasilje med zakonci, posebno nad ženami, in zanemarjanje in grdo ravnanje z otroki, zavarovalniške goljufije, utaje davkov. Za novo obdobje so tudi značilni podkupovanje, računalniški kriminal, kriminaliteta iz malomarnosti in celo državni terorizem.

Čprav socialistično družbo ne prizadevajo vse oblike novejšega kriminala zlasti gang sterskih združb, mafije, poklicnih ubijalcev itd., se vendarle prav tako srečujejo s problemi odklonskosti, ki bi jo želeli omejevati že zaradi tega, ker ponekod preveč optimistično mislijo, da ne ustvarjajo družbenih razlogov za njeno nastajanje. Priznavajo pa težave z alkoholizmom, povečanje kaznivih dejanj iz malomarnosti in druge pojave in procese, ki vplivajo na kriminalnost, seveda bolj konvencionalnih oblik.

Ne glede na družbenopolitično ureditev pa se povsod močno ukvarjajo z najrazličnejšimi prizadevanji, katerih namen je zmanjševati ali zoževati priložnosti za kriminal z raznimi preprečevalnimi dejavnostmi. Preprečevanje kriminala je zato v središču pozornosti vseh tistih družbenih sil, ki so odgovorne bodisi za varnost bodisi za družbeni razvoj.

Sodobno preprečevanje z njegovih širših gledišč zato znatno prekoračuje ožji nadzorstveni pogled, saj sega v gospodarjenje, zdravstvo, kulturo, industrijo, trgovino, nastanjanje, skratka v blagostanje določene družbe in še marsikaj zraven, kar vsaj domnevno lahko pomeni kriminogene dejavnike, ki bi jih s preprečevalnostjo radi omejevali ali vsaj spreminjali na boljše.

* Janez Pečar, dipl. pravnik, doktor znanosti, redni profesor za kriminologijo, Institut za kriminologijo, 61000 Ljubljana, Trg osvoboditve 11.

Ne opuščajo pa seveda tudi organiziranja raznih služb za pomoč posamezniku v stiski, kakor tudi vse tisto delovanje, ki bi posameznika odvrčalo od njegovih teženj po odklonskosti. Oboje poteka z različnim uspehom in zaupanjem tako v represijo kot v preprečevanje.

Toda v socialističnih družbah je preprečevanje odklonskosti najprej zasnovano s političnimi koncepcijami. Socialistične družbe reagirajo na kriminal z vidika svojih interesov in je s tem v zvezi tudi vsebina varstva močno determinirana. Prav zaradi tega je preprečevanje v socializmu pomembna funkcija, zaradi česar bi lahko rekli, da je »samovarovalnost« nasploh imanentna socializmu. Samoupravnemu pa še bolj, ker je vloga posameznika v njem drugačna (vsaj formalno) kot v realnem socializmu in kapitalizmu.

Preprečevalno nadzorstvo nad kriminalnostjo se zlasti v samoupravnem socializmu začne prenašati z države (le-ta se doslej ni dosti brigala za to) na ljudi in njihove različne oblike združevanja. S tem se ta dejavnost seli v okolje, kjer odklonskost nastaja, zaradi česar se nasploh pričakuje večja *uspešnost od onemogočanja pred posledico, kot pa od kaznovanja po njej.* Od tod seveda velike potrebe po ustreznih vzgoji in izobraževanju, obveščanju, prepričevanju (tudi političnem), načrtovanju in vrednotenju. Pri nas smo v tem pogledu zelo na začetku, čeravno v politični koncepciji samozaščite verjetno še nekaj časa ne bo bistvenih inovacij. Še kako pa so potrebne na drugih področjih.

Sestavek se zato ukvarja z vprašanjem, koliko je preprečevanje odklonskosti sestavina (samoupravnega) socializma – z željo obravnavati še nekaj vprašanj, ki sodijo zraven.

1. Preprečevanje kot družbeni cilj

Glede obsega in narave kriminala in drugih odklonskosti v prihodnje nikjer po svetu niso posebno optimistični. Različni ukrepi na prenekaterih področjih so se doslej pokazali kot problematični zaradi pričakovanj. Toda nihče noče opustiti prizadevanj za omejevanje napeljujočih možnosti. Povsod mislijo, da je treba karkoli poskusiti, da bi bilo manj škode, ki z odklonskostjo nastaja. Povrhu pa je čedalje več norm, ki sankcionirajo nezaželjena ravnanja, z njimi naraščajo kriminogena stanja, možne žrtve so vedno bolj apatične, mehanizmi odkrivanja, pregona, sojenja in rehabilitacije so manj uspešni, v javnosti pa narašča kritičnost tako nasproti deviantom kot nasproti organom družbenega nadzorstva.

S tem v zvezi pa ne ponehujejo ukrepi za odstranjevanje vplivov za odklonskost, ki ustvarja najrazličnejše vrste ranljivosti tako za posameznika, skupine kot za celotno družbo. Zato prihaja tako daleč, da se *obravnavanje odklonskosti povezuje z družbenopolitičnimi cilji in ideološkimi temelji* posameznih družb, da se njeno zatiranje podreja pomembnim družbenim namenom v politiki, ekonomiji, vzgoji in izobraževanju ter nenazadnje, da se ponekod tudi preprečevanje odklonskosti šteje kot nekakšna sestavina politične ureditve. Zadnje bi zlasti veljalo za dežele realnega socializma, pa tudi za nas, kjer *družbeno samozaščito* (s preprečevanjem odklonskosti) *štejemo kot funkcijo samoupravljanja.* Tako postaja preprečevanje pomemben družbeni cilj, bolj ali manj skladen z drugimi, ki so ključni, saj je stanje odklonskosti določeno merilo zdravja in trdnosti posamezne skupine in nenazadnje tudi katerekoli družbe (kar je znano že od začetka t. i. moralne statistike).

Čeprav nekateri načenjajo razmišljanja, ali se preprečevanja kriminalnosti lotevati različno od posameznih značilnosti njenega razumevanja, se kaže na splošno, da to danes ni več tako pomembno praktično vprašanje. Načelno se pri omejevanju odklonskosti ne sprašujemo, ali kriminal nastaja zaradi racionalističnega kalkuliranja, ali se norme skladajo z moralo tistih, ki jih zadevajo (zaradi česar naj bi bile bolj upoštevane in nadzorovanje bolj uspešno), in ali je pravo samo po sebi preprečevalno¹, ampak postaja važno le delati karkoli, samo da bi vplivali na zmanjševanje števila pojavov ali vsaj na njihovo stagnacijo. Pri vsem tem pa ne glede na politično ureditev (razen izjem v vojaških režimih) poudarjajo humanitarno usmeritev pri zatiranju kriminalitete, kar pomeni izhodišče, po katerem naj bi se bolj oprijemali preprečevanja kot kaznovanja. To močno spominja na Marxa, ki je zapisal, da »pameten zakonodajalec raje prepreči kaznivo dejanje, kot da bi bil prisiljen kaznovati ga«. ² Čeprav to ponekod in marsikdaj ostaja bolj geslo kot napotilo za dejavnost, je vendarle pomembno, da zatiranje in s tem tudi *preprečevanje odklonskosti postaja neizogiben družbeni interes*. Povsod, še posebej pa v socialističnih družbah, si prizadevajo za zmanjševanje priložnosti za kriminal, če ne drugače, s fizičnim onemogočanjem, s tehnologijo, z ustreznim razmeščanjem neposrednih nadzorovalcev³ ali kako drugače vplivajo na (možne) storilce.

Družbenost preprečevanja in cilji, ki izhajajo iz tega, so zlasti izraženi v integraciji preprečevanja kriminala z nacionalnim načrtovanjem razvoja bodisi kratkoročno bodisi dolgoročno. To nedvomno potrjuje prednost te problematike, ki tako prekoračuje domeno represivnih in z njimi sodelujočih mehanizmov in prehaja tudi na druga področja družbenega življenja, ki ne zadevajo samo odklonskosti in kriminalnega sveta. Zato bi lahko rekli, da se preprečevanje odklonskosti čedalje bolj prepleta s celotno gospodarsko in družbeno organizacijo in postaja del celotnega družbenega razvoja.⁴ Vsaj moralo bi biti tako, če naj bi bilo uspešnejše.

Odklonskost je v kakšni svoji sestavini ali pa nasploh lahko tudi nezadovoljstvo z nečim, izraz prikrajšanosti, manifestacija upora ali nestrinjanja, obrobnosti ali kratkomalo podoba nesocializiranosti nekoga v danih razmerah. Ker je tega lahko veliko, *si mora socializem toliko bolj prizadevati za podružbljanje skrbi za ljudi*, ki imajo težave s seboj in z razmerji z drugimi, ki jih ureja vsaka družba tudi z normativnim sistemom. Prav v tem je videti *cilj preprečevanja kot alternativo represiji*, ki ne more ostajati na individualni ali lokalni ravni. Zato ima preprečevanje več vidikov.

2. Vidiki preprečevanja

Pri preprečevanju odklonskosti gre za drugačno obvladovanje negativnih družbenih tokov, procesov in pojavov, kot je represija, ki sledi po posledici. Z njim naj bi že vse prej tako naravnali, da do odklonskosti sploh ne bi prišlo. Že samo glede na to je ta preventiva lahko zasebna, samoupravna, kolektivna oziroma skupinska, državna oziroma družbena, ker so s kriminalom lahko prizadeti individualni, kolektivni in družbeni interesi. Toda pri tem razmišljanju

¹ Glej npr. Cramer, str. 14.

² Max v navedbi Avanesov et al, str. 41.

³ Glej poročilo ZN na 7. kongresu, Milan 26/8-6/9, 1985, str. 29.

⁴ Clifford, str. IX.

postavljamo v ospredje vpletenost raznih dužbenih sestavin, ki jih je treba upoštevati pri sodobnem nerepresivnem omejevanju odklonskosti. Če je represija predvsem dejavnost določenih državnih mehanizmov, ki imajo posebej pooblastila zanjo, je *preprečevanje znatno širše in večstransko delovanje vseh*, ki lahko vsak zase in vsi skupaj prispevajo k zmanjševanju možnosti za njegovo razvijanje. Zaradi tega lahko izhaja iz vzgojnoizobraževalnega sistema, socialnega varstva, organizacije dela in proizvodnje, smotrnosti izrabe prostega časa, družbene politike nasproti družini in še posebej nasproti mladim, zdravstvenega varstva in še česa. Na splošno *preprečevanja ni mogoče omejevati na nekaj organizmov*, ker naj bi vsebovalo celovita posameznikova, skupinska in dužbena prizadevanja. Pri vsakem pa na področjih, ki jih obvladuje s svojimi »dolžnostmi in pravicami«.

Teh vprašanj bi se lotili le z nekaj plati, predvsem pa s humanitarnih, kulturnih, ideoloških, političnih, gospodarskih in pravnih, čeravno so še prenekateri drugi vidiki, ki zadevajo preprečevanje.

Humanitarni. Demokratizacija družbenih ureditev, razvoj znanosti, spoznanje, da represija ni rešitev družbe pred kriminalom, različni tokovi za osvobajanje človeka in njihova filozofska in ideološka izhodišča itd. vplivajo na humanizacijo razmerij med ljudmi. Tovrstni pogledi in spreminjanje prakse delujejo tudi na ravnanje z devianti. Poleg drugih so tudi klasiki marksizma in leninizma opozarjali na preprečevanje kot izjemno možnost za demokratizacijo represije. S preprečevanjem kaznivih dejanj in škode ni deviantov, niso ogroženi družbeni in individualni interesi, počutje varnosti je boljše, s tovrstnimi prizadevanji se razvija medsebojno sodelovanje ljudi, ki s tovrstnimi dejavnostmi niso odtujeni od pomembnega področja uresničevanja skupnih hotenj. Preprečevanje je naprednejše, cenejše, sprejemljivejše, preprostejše, ne omejuje svobode drugih in še posebej zožuje represijo,⁵ če je celo ne nadomesti v vseh tistih primerih, ko je prispevalo, da nekdo ni postal storilec kaznivega dejanja.

Kulturni. Nekoč je bila kazen dokaj normalna reakcija na odklonskost. Krute telesne kazni in mučenje v postopku niso nikogar presenečale. Javnosti so jih nudili kot prireditev za razveseljevanje, da so se lahko naslajali nad bolečinami in stisko deviantov, čeprav mnogi marsikaj niso bili boljši, le da jih niso prijeli, hkrati ko ne gre zanikati možnosti zastraševanja. Ravnanje z devianti poleg vsega drugega kaže na stopnjo kulture v vseh človeških obdobjih skozi zgodovino, zaradi česar pravijo, da je bila civilizacija rojena za ceno reperesije nad ljudmi. S preprečitvijo odklonskosti pa represivno sploh ni treba ukrepati in možnosti so zato dosti bolj kulturnejše od tistih, ki smo jih vajeni iz preteklosti.

Politični (ideološki). Ideologija in politika se v zadnjem stoletju čedalje bolj ukvarjata z odklonskostjo, tudi ekscesivnost ljudi na škodo drugih ljudi je pogosto družbeni in zato tudi politični, če že ne ideološki problem. Politika mora skrbeti za zadovoljstvo ljudi, za njihovo varnost in počutje, ukvarjati se mora z njihovimi interesi, oblikovati mora človeške vrednote, vplivati nanje in jih zagotavljati. Ker se s posameznimi družbenimi procesi, kot so samoupravljanje, podružbljanje in samovarovanje itd., ukvarja politika, navdihnjena z ideološkostjo take ali drugačne vrste, tudi preventiva postaja sestavina njenega zanimanja. Še več, v deželah realnega socializma in pri nas politika nasploh spodbuja to dejavnost, saj navsezadnje koncipira to področje in se razglaša zanj odgovorno.

Gospodarski. Preprečevanje znižuje stroške, ki nastajajo s kriminalom na več

⁵ Glej tudi Borodin/Mihlin, str. 134.

ravnih: ker ga ni treba obravnavati, ker ni neposredne škode, ker ni posredne škode (v kriminalu ni nič obdavčeno). Po drugi strani pa gospodarski razvoj obvezno vpliva na odklonskost, za nekatere pomeni ustrežnejše zadovoljevanje življenjskih potreb, tako da nimajo razlogov za kriminal, za druge pa je to spodbuda, da bi imeli še več kot dotlej. Tema izhodiščema velja potem tudi pozornost tako v represivnem kot preventivnem smislu.

Pravni (normativni). Preprečevanje se začne urejati tudi normativno. Čeravno se to še zdaleč ne more primerjati z urejenostjo represije, tudi pravo skuša delovati na posamezne možne dejavnike in javno nalagati obveznosti preprečevanja. Ta tako imenovana preprečevalna regulacija pa se pretežno ukvarja z globalnimi vprašanji in le izjemoma s podrobnostmi posameznih dejavnikov.⁶ Toda začetki so tu, čeprav nekje bolj vidni kot drugod. Vedno bolj pa se spoznava, da brez pravnih norm tudi preprečevanje odklonskosti ne bo moglo potekati, in to ne zakonito in ne uspešno.

3. Zoževanje represije – mit ali realnost

Nosilci preprečevalne miselnosti, mnogi politiki, kriminologi in drugi menijo, da se s preprečevanjem odklonskosti *zožuje potreba po represiji*. Kot določena skrajnost pa se pojavlja stališče, da je *preventiva sploh nadomestilo za represijo*. Ker ustreznega raziskovalnega dela, ki bi se ukvarjalo s tema vprašanjema, ne v tujini niti pri nas še nimamo, seveda o tem lahko še samo razmišljamo, pri tem pa je treba upoštevati predvsem dvoje:

– Najprej, sploh ni znano, koliko kaznivih dejanj je v resnici storjenih, da bi vedeli, koliko represije je potrebno nasproti tistim, ki so jih storili, upoštevajoč še to, da ukrepi zadevajo le nekatere, lahko bi rekli, manjšino;

– Najbolj neprijetno pa je to, da nihče nikoli ni in ne bo mogel z gotovostjo trditi, koliko kaznivih dejanj je preprečenih (s tovrstnimi prizadevanji), kajti tega sploh ni mogoče meriti, prešteti oz. konkretizirati, podobno kot odkrito odklonskost, ki je navadno merilo za nevarnost.

Kaj to pomeni? Realnost na obeh področjih je prikritost, in tisto, na kar gradimo, prvo in drugo, je – mit, ki z resničnostjo nima dosti zveze. Ker si ne znamo zanesljivo pomagati, ne moremo in ne smemo ničesar opustiti. *Ker smo zgubili vero v represijo, nam vzbuja up lahko le preventiva*. Zato bo sčasoma druga drugi določeno dopolnilo, težko pa je reči, ali bo lahko postala nadomestilo.

Nekatera spoznanja vodijo k mnenju, da kazni ne vplivajo na obseg kriminalitete. Sodijo, da sta to dve dokaj med seboj različni področji, še zlasti, ker pri ljudeh ni mogoče nadzorovati njihovih kriminalnih teženj. Zato ni naključje, da posvečajo čedalje večjo pozornost »priložnostim« za kriminal, ki jih je ne le lažje odkrivati, marveč tudi nadzorovati in onemogočati, da bi jih uporabljali za nedopustna ravnanja.

Zato bi morali dosti bolj kot doslej razmišljati in preprečevanje zastavljati glede na to, kako se rapresija in preventiva kažeta na izrabljenih in neizrabljenih priložnostih. Zdi se, da bi merilo lažje poiskali na tem skupnem imenovalcu, kajti kdorkoli je kaj storil, je:

– ali sam moral poiskati ali ustvariti ustrezno priložnost,

⁶ Glej npr. Alekseev/Alekseev, str. 34–37.

– ali pa se mu je ponudila sama in ga zapeljala v nekaj, kar ni nikoli mislil storiti.

Težava tega izhodišča pa je, da nimamo *popisa priložnosti*, čeprav tega ni mogoče narediti, zlasti ne na mikroravneh. Človeštvo je namreč doslej pri ukrepanju vedno čakalo na posledice, ne meneč se za tisto, kar jih je onemogočalo. Z načrtovanjem preprečevanja, družbeno samozaščitno in raznimi prizadevanji, da bi bilo odklonskosti manj (kjerkoli po svetu), pa prihajamo do diagnoze stanja, ki pelje k razmišljanju, *kaj kriminalni sploh omogoča in s čim se ukvarjati, da ga bo manj*. Gre torej za analize stanja, ki temelje na obveščanju in predvidevanju, kaj bo nastalo (ali bi nastalo), če bodo posamezni predkriminalni položaji takšni, kot so, in jih ne bomo tako spremenili, da bi branili samega sebe. Newmanovo izhodišče o »branljivem prostoru« (defensible space) je najboljši primer za to. Če s človeške in manj s stvarne (fizične) plati gledamo na to, se nam zdi, da je preprečevanje dosti prej nekakšna »socialna politika«, ki z reagiranjem na vidnost in izrabljenost priložnosti zmanjšuje kriminalno motiviranost in spreminja navade in obnašanje ljudi – zlasti pa labilne.

Če gledamo na to tako, je mogoče z množico preprečevalnih dejavnikov (vsak na svojem področju) v resnici *zoževati odgovornost države za varstvo pred nevarnostmi*. Tako se preventiva res kaže kot možnost za zoževanje represije, ker do posledic dejanj sploh ne bo prišlo. V tem pomenu to ni – mit, ker je preprečevanje gledano kot »funkcija neformalne, nebirokratične družbene kontrole, ki jo izvajajo navadni državljani v smislu njihove navadne vsakdanje dejavnosti«⁷ in je uresničljiva.

Seveda so še druge možnosti za vplivanje na procese »ante delictum«⁸ toda so dosti manj preštevane ali pa sploh ne, kar je za *preprečevanje* najbolj neugodno, pa je to, da zanjo *največkrat sploh ni mogoče prikazovati rezultatov*. Represija se začne z odkrivanjem dejanj in storilcev, to je dvakratna uspešnost, s katero se preprečevanje ne more meriti. Od tod manj zanimanja zanjo, upadanje zagnanosti, težave z njeno organizacijo, odsotnost načrtovanja, vsesplošna nepovezanost in lokaliziranost, nepripravljenost vlaganja vanjo večja sredstva, verbalizacija, repuščanje stihijnosti in zaupanje v zveličavnost nekajtisočetne represivnosti.

4. »Političnost« v preprečevanju

Tisočletna represivnost nad devianti, potem ko so storili kakšno družbeno nesprejemljivo dejanje, kaže, kako jih po posledici vendarle obravnavamo po nekih (pravnih) normah. S tem se ukvarjajo mehanizmi formalnega družbenega nadzorstva, ki to delajo bolj ali manj rutinsko, poklicno, dokaj odtujeno (zaradi česar jih ponekod močno politizirajo), ob znanju posameznih strok in v tem stoletju še kolikor toliko ob upoštevanju izhodišč oz. načel, kot so zakonitost, pravičnost, materialna resnica oz. objektivnost itd. V tem delovanju ni dosti prostora za čustvenost, ker gre pretežno za profesionalizirane kadre, čeprav jih posamezni politični sistemi ali kakšni posebej poudarjeni dogodki ali pritiski od časa do časa ali za krajši čas tu in tam vendarle tudi »deformirajo«. Te deformacije se dogajajo tudi zaradi avtoritete kakšne osebnosti, vodilnega funkcionarja ali

⁷ Boostrom/Henderson, str. 24.

⁸ Glej npr. za mladoletniško prestopništvo Dekleva, str. 129.

skupine, ki si zlasti utegnejo tako prilastiti kakšen organ in ga vplesti v svojo »politiko«. Toda to se dogaja na relativno ozkem področju poklicnega in formaliziranega nadzorovanja, ki sicer lahko povzroči veliko škode z morebitnim nezakonitim delovanjem in prekoračevanjem oblasti. Širša javnost pretežno ostaja v takšnih primerih ob strani, kajti vmešavanje ji je nasploh onemogočeno, v »interese« teh mehanizmov nima vpogleda in zato ostaja pretežno neangažirana.

S politizacijo preprečevanja pa se začenja pridobivanje velikega števila ljudi za omejevanje odklonskosti. Ta politizacija pa je, kot kaže zgodovina, imanentna samo družbam s socialistično ureditvijo. Drugim ureditvam ni toliko mar, kako potekajo gibanja za preprečevanje odklonskosti, važno je, da sploh delujejo in da se izražajo kot prizadevanja za nerepresivno obravnavanje nevarnosti, ki nastaja predvsem z neustreznim vedenjem.

Vse socialistične družbe pa preprečevanje odklonskosti močno politizirajo. Ideologizacija teh prizadevanj se začenja s klasiki marksizma in leninizma in se nadaljuje z vsemi drugimi, ki so izvedli takšne ali drugačne družbene spremembe bodisi po političnih avtoritetah bodisi po političnih programih revolucionarnih gibanj. Z njimi se praktično začenja tudi deetatizacija določenih dejavnosti formalnih (državnih) nadzornih mehanizmov, ki jim dotlej niso posvečali toliko pozornosti, ker je njihova vsebina predvsem represija. Seveda pa se s tem zastavlja vprašanje, *zakaj politiziranost preprečevanja odklonskosti ravno v socializmu*, ki je proces zadnjih desetletij.

Sodelovanje javnosti pri obravnavanju odklonskosti so načenjali že drugi prej in sočasno s protagonisti revolucionarnih socialističnih gibanj preteklega stoletja. Četudi so v kapitalističnih družbah veliko storili za zmanjševanje represije, za odklanjanje nevarnosti »ante delictum«, za možnosti drugačnega, to je nesodnega obravnavanja deviantov, se vse to vendarle dogaja predvsem kot prispevek državnih organov, zlasti policije in kazenskega pravosodja. Hkrati imajo najrazličnejše ustanove in društva, ki se ukvarjajo s preprečevanjem, od zasebnih do verskih in posameznikov. Četudi gre dejansko za določeno podružbljanje, ne govore o tem, niti se ti procesi ukvarjanja s tako pomembnim delom ne pojmujejo na tak način.

Čisto drugače pa je v realnem ali samoupranem socializmu, kjer ima politizacija preprečevanja svoje temelje v ideologiji. Toda tudi tu sta dva pomembna razločka:

– v drugih socialističnih družbah je preprečevalna dejavnost pretežno nekakšna podaljšana roka državnih mehanizmov, ki jo organizirajo, vodijo in nadzorujejo. Država ima svoj primat tako nad represijo kot nad preprečevanjem,

– pri nas pa je zaradi samoupravnosti preprečevanje kot koncept in formalno-pravno relativno samostojna dejavnost samoupravnih subjektov, čeprav se praktično še ni osvobodilo skrbništva države. To nas čaka še v prihodnosti in tega še prenekateri ne razumejo. Morda se zato tudi represivnim organom nalaga preprečevalna dejavnost.

Varnost je v socializmu pogosto čustveno vprašanje, prevečkrat prepleteno z močjo države, sumničavostjo in interesi kakšnih organov in razrednimi lotevanji, odvisno od politizacije (tudi pravnih norm). *V preprečevanje odklonskosti je dosti lažje vključevati sestavine razredne ideologije*, ker gre obenem za mobilizacijo množic, ki naj bi bile tem manj oškodovane s kriminalom, čim več ga bodo preprečile. Masovnost je potemtakem lastnost tako zasnovane samozaščitnosti, ki naj za tako imenovano »socialistično zakonitost« (kar zlasti poudarjajo v Sovjetski

zvezi) skrbi že v preddeliktualni fazi dosti uspešneje kot kasneje. Ali to lahko povzroča dvome o »nevtralni kriminalni prevenciji«⁹, se sprašujejo nekateri.

5. Ustvarjalnost v preprečevanju

Nobena človeška dejavnost ne pomeni dosti in ne privlačuje ljudi, če ni domiselna, ustvarjalna, uporabna itd. in če kot taka ne kaže napredka, v katerem vidimo smisel njenega obstajanja. Ta izhodišča še zlasti zadevajo preprečevanje odklonskosti, ki se ne more primerjati z represijo. Ta si namreč lahko privoščiti neinventivnost. Kajti represijo nad ljudmi jemljemo pretežno kot zlo, ki po večinskem mnenju še vedno pomeni kolikor toliko zaslužno posledico, ki naj zadene tiste, ki so storili kaznivo dejanje. Na njenem področju ni treba biti posebno domiseln, razen pri odkrivanju in preiskovanju, saj se lahko zgledujemo po zgodovini, poleg tega pa zlo tudi v njej prihaja samo od sebe. Posledice kakršnekoli represivnosti ljudje tudi različno dojemamo, predvsem po tem, ali zadeva nas ali pa druge. Povrhu vsega pa jo še vsakdo po svoje prenaša, podobno kot vsakdo po svoje racionalizira kaznivo dejanje, ki ga je storil. Navsezadnje se represija (kaznovalnost ali kazen) vendarle razumeva kot »plačilo za zlo«, kar nam je iz zgodovinske zavesti še vedno ostalo kot nekakšna potreba po poravnavanju »oko za oko«, čeprav znatno milejše in v omejenem obsegu.

Drugače pa je s preprečevanjem, ki je *novejša dejavnost*, organizacijsko *neizdelana*, neutrnjena v zavesti ljudi, *še ne uživa zaupanja* in je še pretežno privesek represije in njeno dopolnilo, ki se kaže dosti bolj z verbalizacijo kot pa v dejanskosti.

Zato je preprečevanje odklonskosti področje, ki *potrebuje inovativnost, prilagodljivost, propagando, prepričanje, sredstva* in še marsikaj drugega in nenazadnje *usklajenost in vodstvo*.

Pri nas smo preprečevanje ideološkopolitično res zasnovali v skladu z družbeno ureditvijo, toda ker smo ga prepustili predvsem lokalnim virom (TOZD, OZD, KS itd.), ki ne kažejo posebne ustvarjalnosti, smo že od vsega začetka napravili taktično napako, ki jo bo treba popraviti. Dolžnost delovati preprečevalno, ima pri nas nešteto posameznih »subjektov«, ki naloge omejevanja odklonskosti pogosto štejejo kot breme, nekaj, kar je odveč, kar ni vidno, ki se nikjer ne pozna, saj se omejevanje odklonskosti res marsikomu kaže kot »bojevanje z mlino na veter« in dvoboj z nevidnim nasprotnikom. Poleg tega pa je tudi obveščenost o »kriminalnosti« dokaj slaba. V glavnem so viri le pri državnih organih, hkrati ko je »deviantnost v lastnih vrstah« predvsem prikrita in ne ustvarja pritiskov, ki bi delovali na ustrezne mehanizme, da bi bili *dejavni, ustvarjalni, organizirani in načrtni*.

Ker je premalo domiselnosti, ker se znanost še slabo vključuje v preprečevalno dejavnost, ker ni analiziranja posameznih faz, pomembnih za preprečevanje, ker dosedanji političnoteoretični prispevki niso povsod zadovoljivi temelji za prakso in sploh razvojno delo na tem področju, tudi *še nimamo prave strategije preprečevanja* niti na lokalni kaj šele na višjih ravneh.

V tem pogledu so v tujini ponekod zelo pred nami, čeravno preprečevanje pri njih ni »funkcija« nečesa v njihovih družbenih ureditvah, ampak je funkcija zaradi

⁹ Clifford, str. 124.

vsebine same. Ponekod imajo posebne službe za pomoč žrtvam kaznivih dejanj, preprečevanje kriminala načrtujejo v skladu z družbenim razvojem, prizadevajo si, da bi preprečevanje postalo poklic itd. In kar je pozornosti vredno, preprečevanja odklonskosti ne jemljejo sformalizirano, ključnih vprašanj ne rešujejo z masovno institucionalizacijo, institucija ni sebi namen, marveč le sredstvo itd.

Tako imajo npr. poštenostne patrole v prodajalnah (honesty patrol), opazovalce blokov (block – watching), opozarjanje z žvižganjem (whistlestop) itd. Organizirani so prostovoljci, ki gibanje za varstvo sprejemajo kot svoje prepričanje. *Pri nas pa sta prav zavest in prepričanje preslaba*, da bi pomenila moč. Individualno in skupinsko razvijajo varnost sosesk in ulic, s spoznavanjem nevarnih območij, s prijavljanjem sumljivih okoliščin, s sodelovanjem stanovalcev med seboj, z izvajanjem »če vidiš, prijavi«¹⁰ itd. pa oblikujejo potrebno stopnjo varnosti v okoljih, kjer žive in delajo. Skratka, z močno in *individualizirano preventivo* laže potekajo procesi *tovrstne socializacije za širšo*, skupinsko in tudi *splošno družbeno preprečevanje*. Z obveščanjem, propagando, vzgojo in izobraževanjem, interveniranjem itd., prilagojenimi krajevnim razmeram, pa skušajo pridobivati ljudi za preprečevanje najprej v njihovem okolju, država pa to podpira s pomočjo raziskovalnega dela in drugimi oblikami sugestij in priporočil ostalim.

Nekateri sodijo, da mora »samoupravljanje kot oblika organiziranja po svoji dovršenosti preseči vse prejšnje oblike družbe«¹⁰, toda to nam še ne uspeva ne po tehnološki, ne po organizacijski, ne po človeški plati. Seveda pa preprečevanje odklonskosti ni edino področje, na katerem zaostajamo v ustvarjalnosti.

6. Nadzorovalci in nadziranci (v preprečevanju)

S preprečevalnostjo kot vsestransko neurejenim pravnim vprašanjem se zlasti s samozaščitnostjo kot »pravico in dolžnostjo«¹⁰ teoretično in praktično odpira položaj, v katerem smo vsi nosilci obeh dolžnosti hkrati. Tega nismo bili vajeni skozi zgodovino človeštva, v kateri je bila razmejitev določena s tem, da je država (ali kdo drug, ki je imel moč) postavljala svoje organe za nadzor (od tod znano vprašanje, kdo bo nadzoroval nadzorovalce) z dokaj obsežnimi pristojnostmi, na drugi strani pa je bila ogromna večina nadzirancev, ki se morajo (in se še danes), čeprav s svojimi pravicami, podrejeni in spoštovati vsaj minimum konformnosti, če nočejo, da bi imeli težave. Na kratko, človeštvo se skozi zgodovino srečuje predvsem z državno kontrolizacijo, ki je odtujena in nad njimi.

Ker trdimo, da je *preprečevanje prav tako kontrolizacija*, prihajamo v nov položaj, ko ljudje zlasti v samoupravnem socializmu nismo več samo objekt, marveč, kot pravijo, tudi subjekt kontrole. To pomeni, da smo hkrati nadziranci in nadzorovalci. Podobne vloge imajo glede nadzorstva le člani primarnih skupin – predvsem v družini. Toda nas zanima le razmerje nadzorovalec – nadzorovanec v *formalni preprečevalni kontrolizaciji*.

V tem razmerju ima najprej vsakdo različno, toda veliko število družbenih statusov, ki dopuščajo pestrost vlog in dogodkov, v katerih je posameznik gledano s tega zornega kota zdaj to, zdaj ono. Četudi je včasih čisto anonimen in na obrobju, ima možnost opazovati in presojeti svoje okolje z vidika ugotavljanja, kaj je prav in kaj ni več prav (oziroma kaj je komaj še prav). Pri tem gre za nekakšno

¹⁰ Davidović, Sistem prevencije privrednog kriminaliteta u Jugoslaviji, str. 165.

(masovno) presojanje, kar praktično počenjamo vsak dan, le da največkrat ne reagiramo, ker si mislimo, kaj nas to briga, za posredovanje so drugi; ne storimo ničesar zaradi »ljubega miru v hiši«; smo tolerantni; ne želimo delati sitnosti; nedisciplino (nered, zlorabe, kršitve ali celo kazniva dejanja) povzročajo naši znanci; pojava ne želimo videti; naredimo se nevedne, hočemo enakovredno vračilo, ko se bomo podobno spozabili; negativne dejavnosti se lotevamo celo skupaj z drugimi, ki nas obkrožajo, itd.

Enakovrednost obeh vlog v okoljih, kjer se tovrstna kontrolizacija dogaja, že socialnopsihološko dopušča določeno stopnjo strpnosti. Vzajemno nereagiranje omogoča poglobljanje solidarnosti v nezakovitosti, kar je najslabša plat »pravice in dolžnosti« nadzorovanja hkrati. Od tod tolikšno prizadevanje zlasti političnih organizacij pri nas za zakonitost, vestnost, odgovornost in predvsem za skrbnejše ravnanje z družbenim premoženjem (ker ni drugih načrtnih prizadevanj za pravičnost in red oz. za dviganje pravne zavesti).

Zavest in moralnost naj bi bili bistveni motivaciji za samoupravno preprečevalno nadzorovanje, kajti v tej dejavnosti smo vsi nekakšni uporabniki in izvajalci obenem, le da so interesi lahko različni. Zato se včasih dogajajo pretiravanje, strah, prepirljivost, ovadbe (toda redkeje) po eni strani in splošna brezbriznost, malomarnost in neodgovornost po drugi. Kljub institucionalizaciji samoupravne preprečevalne kontrolizacije v večini delovnih organizacij odkrivajo negativne pojave predvsem državni organi od zunaj in na način, ki včasih pomeni tudi infiltracijo v posamezne skupine. Resda so samoupravni kontrolni mehanizmi šele na začetku svojega razvoja, toda vse politične organizacije se pritožujejo nad njihovo neuspešnostjo.

Za dvostranskost vloge, ki jo načenjamo, so zlasti značilne *neformaliziranost, prostovoljnost in laičnost.* V tem so lahko *prednosti in tudi slabe strani*, zlasti zato ker se vse skupaj kaže kot neobveznost. Prepuščamo jih presoji vsakogar. Podobno je torej tistemu položaju, ko je preveč dobrega, pa s tem vendarle ni nihče zadovoljen. Ali drugače povedano, s preprečevalnostjo je danih izjemno veliko kontrolnih možnosti, pa vendarle nič resnega ne pomeni v spreminjanju človeškega vedenja na bolje (vsaj zdaj še ne). Na to nedvomno kaže položaj, v katerem smo.

Kaj potemtakem z dobro zamislijo o preprečevanju kot pretežno neformalnim nadzorovanjem. Le-to je dejansko lahko povsod, vendar ne deluje. Toda kaj bi sploh bilo, če bi reagiralo zoper vse dvomljive (sumljive – predeliktne) situacije in ljudi? Ali bi bilo s tem več nadzorovalcev ali več nadzirancev, ali je to sploh mogoče, ali pa je absurd, ki spodbuja nedelavnost – kot nasprotje pričakovanih tistih, ki so si to izmislili. Kaj pa, če je poteklo še premalo časa, da bi to uredili in se na preprečevanje resneje pripravili?

Vpeljevanje široke javnosti v preprečevalno (in seveda tudi poboljševalno) kontrolizacijo je ustvarilo razmeroma več apatije kot dejavnosti in prostovoljno se še ni pokazala kot njena lastnost. Kaj zdaj?

7. Ponotranjenje preprečevanja

Ponotranjenje preprečevanja, ki ga zlasti v socialističnih družbah žele doseči s pomočjo politizacije varnosti, ima namen pripraviti ljudi do tega, da bi najprej sami in (ali) s svojimi asociacijami storili potrebno, da ne bi bili ogroženi. Šele nato

(zlasti ob posledicah) naj bi posredovala država s svojo močjo in sredstvi, ki jih zagotavlja pravo.

Ponotranjenje preprečevalnosti oz. identifikacija z njo in njeno ustrežno dojetje so torej ključna vprašanja za uveljavljanje preprečevanja in omejevanja odklonkosti na način, ki je drugačen od represivnosti. Gre torej za masovno oblikovanje takšne zavesti ljudi, da bi vse, kar imajo in je njihovo, bodisi kot zasebna bodisi kot družbena last, varovali brez razločka z vestnostjo dobrega gospodarja in se tudi v odnosih med seboj ravnali po načelu, »ne napravi drugemu ničesar, kar ti ne želiš, da bi drugi storili tebi«.

Čeprav ne s temi besedami in ne na tak način, so ideološka izhodišča samovarovanja (družbene samozaščite) vendarle izražena v tem smislu. To toliko bolj, kolikor bolj se povečuje razhajanje med varovanjem svojega in tistim, kar je družbeno. Zlasti v zadnjih letih se pojavlja zahteva po izboljšanju razmerij do tistega, kar je družbeno, torej naše in ne samo moje in tvoje. V tem smislu se kategorično izražajo zahteve po uspešnejšem varstvu družbenega premoženja. Pri tem pa bi morali obračunati z miselnostjo, da je mogoče z normami (z novimi, dopolnilnimi ali drugačnimi) ali z njihovo količino izboljševati tovrstno varstvo. Ključna je zavest ljudi ali ponotranjenje varstva, zlasti »ante delictumi«, za kar se zlasti zavzemajo politične sile družbe. *Ponotranjenje preprečevanja se torej razvija z njihovim sodelovanjem*, in to masovno in s propagando ter obvezujočimi sklepi in priporočili, zlasti za njihovo članstvo.

Ponekod (npr. v Sovjetski zvezi) upajo, da bo v doglednem času »mogoče eliminirati kriminal«¹¹ oziroma ga celo likvidirati, kajti »socialistična zavest« naj bi ob rastoči kulturni in življenjski stopnji privedla do tega, da ne bo več (družbenih) razlogov za nastajanje kriminalnosti. Socializem naj bi potemtakem že sam po sebi oz. s svojimi lastnostmi in možnostmi utrjeval takšne »socialnopsihološke vplive«,¹² s katerimi zaviralno deluje na posameznika in skupine in v pomenu odpravljanja razlogov za deviantnost, ker naj bi vsakomur ustvarjal takšne razmere, zaradi katerih ne bi bil motiviran za kriminal, škodljivstvo in sploh odklonkost v vedenju.

Nedvomno so takšne želje znane že od klasikov marksizma. Toda v šestdesetih letih obstoja prve socialistične države niso uspeli spodkopati korenin kriminala, ki so ga nekoč utemeljevali predvsem z razrednimi antagonizmi, danes pa ga še vedno nekateri štejejo kot ostanek preteklosti.

Pri nas se ne ukvarjamo s tovrstnimi iluzijami. Takšne želje so postavljene v kot na slehernem koraku. Marksistično gledano moramo priznati, da tudi *socializem ustvarja lastno odtujenost* in omogoča odklonkost že zaradi *konfliktnosti med proizvajalnimi sredstvi in družbenimi razmerji* poleg nešteti drugih dejavnikov, zaradi česar bi lahko rekli, da je *tudi v socializmu kriminal večin*, da pa bi ga z njim lahko v prihodnosti le bolj obvladovali. Toda to se še nikjer ne potrjuje. Kriminalitete ne bom mogoče odpraviti (izkoreniniti, likvidirati itd.), marveč predvsem le omejevati.

Preprečevanje je gotovo omejevanje kriminala v prihodnosti. Lahko bo bolj uspešno kot doslej, ko smo še vedno pod vtisi tisočletnega obračanja k represivnosti. Toda ponotranjenje preprečevanja zahteva cela zgodovinska obdobja, da bo človeštvo na *preventivno kriminalno politiko* gledalo drugače, se nanjo navadilo in jo dojemalo tudi v pomenu premaganja odtujenosti.

¹¹ Avanesov et. al, str. 155.

¹² Saharov/Ratinov, Teoretičeskie osnovi predupreždenija prestopnosti, str. 106.

Ponotranjanje te dejavnosti pa gotovo zahteva visoko stopnjo samokontrole, odgovornosti, zanimanja itd., kultiviranosti, ustreznega življenjskega standarda in motiviranosti za upoštevanje prava oz. dominantnih družbenih vrednot.

Toda vse kaže, da smo še daleč od tega. Pot k temu je tudi v socializmu verjetno dolgotrajen proces, ki pa najbrž ni neuresničljiv, čeprav se zaradi razmer ta »interiorizacija« še kaže kot utopija.

8. Perspektivnost

Gotovo je treba v socializmu, zlasti pa v samoupravnem, že zaradi narave družbenopolitičnega sistema pričakovati več možnosti za preprečevanje odklon-skosti s sodelovanjem javnosti, in ne le to, ponujajo se ustrežnejše razmere za boljšo organiziranost kriminalne politike na tem področju. Ne razmišljamo o tem, ali je vsiljevanje samovarovanja v danem družbenem razvoju najbolj ustrezno ali ne, naj bi kakšni drugi načini prepuščanja tega vprašanja ljudem v njihove lastne roke prinesli boljše izide, kot se kažejo pri nas, toda *boljše alternative človeštvo še ne pozna*. Hkrati je treba reči, da ideja ni nova, le da je najbolj *imanentna samoupravnemu socializmu*, ki naj bi se najprej opiral na ljudi. Zato naj bi bilo tudi preprečevanje neodtujena dejavnost, kar lahko tudi je. Vprašanje je, ali je mogoče le od organiziranosti in institucionalizacije preprečevanja pričakovati izboljšanje stanja ali pa naj se še bolj opira na entuziate in strokovnost v politični zasnovi samovarovanja, in to ne samo družbe, ampak tudi posameznika. Četudi bližnja preteklost ni najbolj ohrabrujoča, je treba za *prihodnost* vendarle *razmišljati*, še posebej o nekaterih vprašanjih. Ta so zlasti:

– *Legitimnost predeliktualnega poseganja* je zelo *pomembno vprašanje*. Ker je na splošno zanemarjeno, bi se morali z njim ukvarjati tudi zaradi zakonitosti in pravičnosti. Če naj bi to problematiko tudi pravno urejali, bi morali temeljito razčistiti, ali tudi v preprečevanje vključevati zastraševanje in prisilo. Doslej je pretežno, razen v izjemnih primerih, obravnavana kot izvenpravna in predvsem laična dejavnost.

– Z razvojem znanosti in tehnologije, napredovanjem svobode in varovanjem zasebnosti, demokratizacijo, načrtovanjem prihodnosti itd. bo čedalje več potreb po strokovnosti v preprečevanju, ne le pri tistih, ki se že zdaj ukvarjajo z njim kot »strokovne službe« (vendar laično), ampak tudi pri »asociacijah svobodnih proizvajalcev« (po Marxu) in drugih skupinah ljudi v lokalnih skupnostih. Četudi bo morebiti preprečevanje kriminala v najpreprostejšem nadzorovalnem delu še vedno laično in nepoklicno, v prihodnosti ne more ostati samo to. Zato se *preprečevanje* lahko *pojavi kot poklic, stroka, znanje*, podobno kot odkrivanje, preiskovanje, sojenje in poboljševanje.

– Dosedanja dokaj spolitizirana samozaščitnost pri nas je preveč splošna, da bi jo lahko dojemale posamezne skupine ali ljudje – kot zasebniki, prilagojeno in nekaj, kar je predvsem njim v korist. Iz splošnih načel in izhodišč še ne izhajajo konkretna prizadevanja za čisto določeno okolje, problem ali območje (izjema so promet, požarno varstvo, civilna zaščita). *Obračanje* k najbolj *ogroženim s strokovnostjo in organiziranostjo* se tako ponuja kot možnost za napredek tudi v smislu omejevanja odklon-skosti

– Resda se v preprečevanje vpletajo posamezne stroke, vsaka s svojega področja, toda v *preprečevanje odklon-skosti* bi morali *vlagati več znanja*, več

raziskovalnega dela, več načrtovanja in prognoziranja, boljše obveščenost (toda ne zaradi prestrašenosti), več zagnanosti in entuziazma in seveda tudi več denarja. Če bi se vprašali, koliko vlagamo v represijo ter njene mehanizme in koliko dajemo za preprečevanje odklonskosti v pomenu sodobnega razumevanja te dejavnosti, bi se prepričali, da samo z besedami res ne moremo dosegati boljših izidov, pa če so še tako tehtne.

– Ključno vprašanje za napredovanje omejevanja odklonskosti se nakazuje v *pridobivanju možnih žrtev*, čeprav tudi *spreminjanja možnih storilcev* ne gre zanemariti. Zato bi se morali obračati predvsem nanje. Toda to je odvisno od prenekaterih okoliščin, ki bi jih morali skrbno proučevati. Toda tudi tega proučevanja je še premalo.

– *Nimamo nobene »nacionalne« strategije boja s kriminalnostjo* (to »nacionalno« ne gre razumeti nacionalistično). To, kar je napisano v različnih planih, resolucijah, priporočilih in podobnem, kar se ozira v prihodnost, nima dosti skupnega s programiranjem in planiranjem omejevanja odklonskosti, čeprav ta problematika ni prezrta v ustreznih »dokumentih«. To, kar je, pa ne dokazuje strokovnosti in ne perspektiv na tem področju. V njih ni niti tisto malo strokovnega znanja, ki je bilo pripravljeno za ta namen.¹³

– Zasnova preprečevanja v prihodnosti je resno vprašanje, ki mora videti, *kakšno odklonskost gre pričakovati* in s tem skladno pripravljati sredstva (kar najbolj ustreza) za zavestno omejevanje. Toda ker nismo predvideli niti koliko in kakšna represija nam bo potrebna, seveda tudi preprečevanje ostaja v ozadju neupoštevano in pozabljeno. Toda preprečevanje odklonskosti se v prihodnosti za samoupravni socializem kaže kot prevladujoča oblika omejevanja škodljivstva še pred posledicami, čeprav se ob tem ponuja vprašanje, »kje so meje prevencije«¹⁴.

Sklep

Preprečevanje kaznivih dejanj in drugega škodljivstva, ki izhaja iz človeškega vedenja, se danes povsod po svetu kaže kot izziv prihodnosti. Spoznanje, da z represijo v preteklosti nismo dosegli pričakovanih učinkov, nas naravnost sili v iskanje najustreznejših drugačnih rešitev, ki naj bi imele bolj humano, demokratično in nenazadnje manj odtujeno naravo. *Preprečevanje se zato, lahko bi rekli, ponuja kot druga in morda edina alternativa.* To polagoma nekje bolj, drugje zopet manj spoznavajo v vseh družbenopolitičnih ureditvah, čeprav je represija marsikje še prevladujoča oblika boja z odklonskostjo. Preprečevanje in kaznovanje (kot najvidnejši izraz represije) zato potekata hkrati kot nekakšno celovitejše zatiranje odklonskosti. Kaj bo v prihodnosti prevladovalo, pa je še vprašanje. Najbrž pa se represiji nikoli ne bomo mogli odreči. Ker pa si v vseh demokratičnih družbah prizadevajo, da bi jo omejevali, je preprečevanje skoraj edina možnost, da bi imeli manj težav s kriminalom in morda kdaj celo nadomestilo zanj.

Kljub najrazličnejšim prizadevanjem za odstranjevanje posledic kriminala, še preden so sploh nastale, torej že pri vzročnosti, razmerah in vplivih zanj, se pojavlja vprašanje, koliko je *preventivna kriminalna politika imanentna socializmu*

¹³ Glej raziskavo Inštituta za kriminologijo Alternative možnosti razvoja deviantnih pojavov do leta 2000, Raziskava št. 56, I. in II. del 1981, III. del 1982.

¹⁴ Schäfer, str. 164–168.

– nasproti istovrstnim dejavnostim v kapitalizmu, še posebej zato, ker jih le-ta ideologizira. Najpomembnejše premise so verjetno naslednje:

– Omejevanje odklonskosti s preprečevanjem so omenjali že klasiki marksizma in leninizma, ki so zlasti na začetku izhajali iz stališča, da je kriminal predvsem razredno vprašanje in gre njegovo genezo iskati v izkoriščanju delavskega razreda. Izboljšanje življenjskih razmer (Engels) naj bi bil pomemben prispevek, da se pripadniki delavskega razreda ne bi pojavljali v tolikšnem številu kot storilci kaznivih dejanj. Čeprav se kriminal v nekaterih razlagah socialističnih dežel šteje kot ostanek preteklosti, so tovrstna vprašanja o življenjskih razmerah vendarle ostala izhodišče za popravljane stanja ne glede na socializem ali kapitalizem.

– Ne da bi hoteli posebej poudarjati, da v socializmu dajejo ponekod ali od časa do časa kriminalu tudi razredno naravo, ker menijo, da dosti bolj kot kapitalizem ogroža socialistično družbeno ureditev, ga povsod (vsaj nekaterega) tudi močno politizirajo. Zaradi tega pa hkrati prihaja do ideologizacije preprečevanja znatno bolj, kot do istovrstnih procesov pri represiji. Medtem ko represija poteka predvsem ob pravu (ki prav tako izraža svoja razrednopolitično vsebino), pa preprečevanje odklonskosti znatno bolj usmerja politika, ponekod se sploh razglša za odgovorno za to delovanje in usmerjanje in daje tovrstnim dejavnostim tudi legitimnost.

– V socializmu s preprečevanjem odklonskosti hkrati močno poudarjajo deetatizacijo bolj kot kje drugje. Četudi je sodelovanje javnosti že od začetka preteklega stoletja temeljno gibalno za omejevanje odklonskosti (vsaj po spoznanjih prenekaterih mislecev tistega časa), je v socialističnih ureditvah organiziranje državljanov (četudi pod skrbištvom države) za preprečevanje zagotovilo za odmiranje države na posameznih področjih. To toliko bolj, ker represija na drugi strani ostaja neokrnjena, le preprečevanje, s katerim naj bi se na posameznih področjih ukvarjali tudi državni mehanizmi, se predvsem ponuja kot izhod za podružbljanje.

– Preprečevanje, samovarovanje, samozaščito itd. pa pri nas štejemo kot funkcijo samoupravljanja, kot nekaj, kar je imanentno družbenopolitični ureditvi oz. samoupravnemu socializmu. S tem ima preprečevanje svoj priznani domicil v sistemu in temu sledi vse organizacijske oblike. Prav zato je institucionalizacija preventive zelo razpredena, medtem ko so se v vsebinskem pogledu ne bi mogli pohvaliti. Ustvarjalnost, domiselnost, uspešnost itd. zaostajajo za organiziranostjo. Institucionalizacija pa ne more reševati ne vsebinskosti ne motiviranosti.

V kapitalizmu preprečevanja odklonskosti ne razglšajo za politično, razredno, pač pa za pomembno družbeno vprašanje, ki ga obravnavajo (četudi v politiki) predvsem kot strokovno področje. V socializmu pa je (ali postaja) kot imamentnost družbenopolitični ureditvi, ki se tudi ideologizira in politizira. S tem pa se nekako potiskata v stran znanstvenost in strokovnost tega vprašanja. Zato prihaja do pojavov parcelizacije, lokalizacije, improvizacije, neusklajenosti in do posamičnih vplivov in nestabilnosti v prizadevanjih, čustvenih impulzov itd. In nenazadnje, preprečevanje kriminala (skoraj) ni načrtovano in vključeno v družbeno planiranje skladno z razvojem drugih področij, čeprav je omenjeno kot dejavnost in naloženo kot »pravica in dolžnost«.

Rokopis končan 26. novembra 1985.

LITERATURA

1. Alderson, J. C.: From Resources to Ideas. *The Police Journal*, London 51/1977/3, str. 210–220.
2. Alekseev, A.: Pravovoe regulirovanie predupreždenija prestuplenij. *Socialističeskaja zakonnost'*, Moskva 1973/2, str. 34–37.
3. Aleksovski, M.: Ostvarivanje programske orijentacije i zadataka službe javne bezbednosti u SR Makedoniji. *13. maj*, Beograd 31/1978/vanredni br., str. 67–73.
4. Avanesov, G. A. [et al.]: *Predupreždenie prestuplenij v kontekste social'no-ekonomičeskogo razvitiya i planirovaniya v SSSR*. Moskva: Akademija MVD SSSR, 1985, 36 str.
5. Boostrom, R.; Henderson, J.: Community Action and Crime Prevention: Some Unresolved Issues. *Crime and Social Justice*, San Francisco 1983/19, str. 24–30.
6. Borodin, S. V.; Mihlin, A. S.: Sovetskoe ugovolnoe pravo v bor'be s prestupnost'ju. *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, Moskva 1977/10, str. 132–140.
7. *The Challenge of Crime in a Free Society*. Washington: US Government Printing Office, 1967, 340 str.
8. Clifford, W.: *Planning Crime Prevention*. Lexington: Heath, 197, 148. str
9. *Crime and Criminal Policy in Sweden 1985*. Stockholm: The National Council for Crime Prevention, 1985, 49 str.
10. Davidović, D.: *Priručnik o organizaciji i radu službe unutrašnje kontrole u radnim organizacijama*. Beograd: Savremena administracija, 1965, 115. str.
11. Davidović, D.: Sistem prevencije privrednog kriminaliteta u Jugoslaviji. *Zbornik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja*. Beograd 1/1972/1, str. 145–175.
12. Dekleva, B.: Nekatera nasprotja in razpotja programov za preprečevanje (mladinskega) prestopništva. *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, Ljubljana 35/1984/2, str. 123–133.
13. Greenberg, M.: Volunteer Crime Prevention Program: A Proposal for Survival in the Third Century. *Police Chief*, Gaithersburg 44/1977/4, str. 60–61.
14. Hrnjaz, R.: Neki problemi odnosa u radu unutrašnje kontrole u radnim organizacijama i inspeksijske kontrole u opštinama. *Pravna misao*, Sarajevo, 3/1972/11–12, str. 25–36.
15. Hrnjaz, R.: Samoupravna i stručna unutrašnja kontrola u osnovnim i drugim organizacijama udruženog rada i zajednicama. *Naša zakonitost*, Zagreb, 28/1974/L, str. 77–85.
16. Kolontaevskij, F. E.: *Garantii obespeženija socialističeskoj zakonnosti v dejatel'nosti sovetskoj milicii*. Moskva: Akademija MVD SSSR, 1985, 35 str. (Kongres OON po predupreždeniju pristupnosti i obraščeniiju s pravonarušiteljami, Milan 1985).
17. Kos-Mikuš, A.: Vključevanje mentalno-higienskih načel v šolski sistem. *Sodobna pedagogika*, Ljubljana, 22/1971/5–6, str. 260–263.
18. Lavrakas, P.; Herz, E.: Citizen Participation in Neighborhood Crime Prevention. *Criminology*, London, 20/1982/3–4, str. 479–498.
19. Lehmann, G.; Schulz, H. J.: Rechtliche Grundlagen der Kriminalitätsvorbeugung. *Staat und Recht*, Potsdam-Babelsberg 31/1982/10, str. 897–908.
20. Lovrić, I.: Samoupravna transformacija bezbjednosne funkcije našeg društva. *13. maj*, Beograd 31/1978/vanredni br., str. 32–43.
21. Müller, F.: *Kriminalitätsvorbeugung und Gesetzlichkeitsaufsicht*. Berlin: Staatsverlag der DDR, 1971, 109 str.
22. New Dimensions of Criminality and Crime Prevention in the Context of Development: Challenges for the Future. Working Paper. Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, Milan 1985, 30 str.
23. Piskarev, V. A. [et al.]: *Profilaktika pravonarušenij*. Minsk: Belarus', 1978, 173 str.
24. *Preventing Crime*. Beverly Hills: Sage, 1978, str. 255 str.
25. Rebić, D.: Koreni i revolucionarni kontinuitet društvene samozaštite. *13. maj*, Beograd, 31/1978/vanredni br. str. 79–86.
26. Rezyv, V. D.: *Administrativno-pravovaja ohrana socialističeskoj sobstvennosti*. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1975, 166 str.
27. Schäfer, H.: Grenzen der Prävention. *Kriminalistik*, Heidelberg, 38/1984/3, str. 164–168.
28. Second United Nations Survey of Crime Trends, Operations of Criminal Justice Systems and Crime Prevention Strategies. Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Milan 1985, 71 str.
29. *Social'naja profilaktika pravonarušenij v socialističeskom obščestve*. Moskva: Mysl', 1978, 148 str.
30. The Roles of Community. Summary Report of the UNU Project on Administrative Issues in Ordinary Crime Prevention and Control. Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Milan 1975, 5 str.
31. *Teoretičeskie osnovy predupreždenija prestupnosti*. Moskva: Juridičeskaja literatura, 1977, 254 str.
32. Trbojević, N.: Polazne osnove i dalji pravci transformisanja bezbednosti kao društvene funkcije u sistem društvene samozaštite. *13. maj*, Beograd 31/1978/vanredni br., str. 21–43.
33. Victorov, B. A.: Role of the Soviet Legal System in the Prevention of Crime. *International Review of Criminal Policy*, New York 1971/29, str. 91–95.

MIHA RIBARIČ

Zveza komunistov in izvršilna oblast

Vloga zveze komunistov se uresničuje v spletu odnosov med družbo in državo. Ti odnosi ne opredeljujejo položaja zveze komunistov v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja samo sami po sebi, ampak tudi zveza komunistov s svojim delovanjem bistveno vpliva nanje. Od tega, kolikšen je ta vpliv in v kateri smeri učinkuje, je ob danih objektivnih razmerah odločilno odvisno uresničevanje temeljnega produkcijskega odnosa socialističnega samoupravljanja in s tem tudi na njem temelječega političnega sistema.

Samoupravno združeno delo se v jugoslovanski družbi na sedANJI stopnji družbenega razvoja še ni konstituiralo kot prevladujoča, ekonomska in družbena sila in je še pod močnim varuštvom države. Odnos med samoupravno osnovo družbe in državo na vseh ravneh njenega organiziranja je v veliki meri obremenjen s političnim posredništvom, ki v precejšnji meri nadomešča ne samo artikulacijo avtentičnih samoupravnih interesov, ampak še zlasti njihovo sintezo v skupne in splošne družbene interese. Vprašanje, koliko samoupravno konstituirana družba v prehodnem obdobju sebi podreja državo kot svoje orodje in s tem odpravlja elemente političnega monopola, odtujenega političnega predstavnštva in odtujene oblasti, se za zvezo komunistov postavlja kot vprašanje, koliko ona sama deluje predvsem in pretežno znotraj samoupravnega združenega dela kot dejavnik človeške zavesti in ravnanja, kot notranje gibalno določanja strategije družbenega razvoja in odgovorni kontrolor nad ključnimi točkami političnega sistema kot dejavnika samoupravnega družbenega razvoja.

Položaj zveze komunistov v družbi in državi, katerih obojih konstitutivni del je, se nam zdi posebej zanimiv z vidika njenega odnosa do samoupravnega združenega dela, delegatskega skupščinskega sistema in državnih izvršilnih organov. Državni izvršilni organi, to je izvršni sveti skupščin družbenopolitičnih skupnosti in predsedstva, so sicer sestavni del delegatskega skupščinskega sistema, vendar imajo v sistemu z ustavo določen samostojen položaj in odgovornost, ki jo uresničujejo tako v odnosu do delegatskega skupščinskega sistema kot do družbe sploh.

Državni izvršilni organi ali izvršilna oblast so najbolj koncentriran izraz državne moči. V odnosih ločenosti družbe in države se v izvršilni

oblasti (bolj) izraža država, v predstavniskem telesu pa družba. Enotnost zakonodajne in izvršilne oblasti pomeni preseganje ločevanja družbe od države. Ne gre torej za formalno, navidezno enotnost, samo za programski ali normativni postulat, ampak za dejansko, pravo enotnost. Pogoj za doseganje prve enotnosti sta potemtakem odprava predstavnštva kot odtujene sile od družbene baze, torej političnega predstavnštva in njegova sprememba v družbeno predstavnštvo, v samopredstavljanje družbe. Po drugi strani gre za odpravo političnega monopola ali elementov tega monopola in za spreminjanje vladnih funkcij v strokovne funkcije, ki nimajo več politične narave v smislu odtujenosti, ampak samo še v smislu splošnosti, ki je izraz potreb družbe same, ne pa dominacije nad njo. Samovladavina družbe prek njenih predstavnških teles, to je prek delegatskega skupščinskega sistema, pomeni v političnem sistemu socialističnega samoupravljanja, da ima samoupravno združeno delo na podlagi odločanja o dohodku ekonomsko oblast in na tej podlagi tudi politično oblast, da so skupščine mesto odločanja, ne pa samo mesto razpravljanja in politično-plebiscitarnega sprejemanja tistega, kar so zunaj in mimo njih pripravili izvršilni organi. Dejanska oblast skupščin kot avtentičnega predstavnštva kolektivnega delavca – samoupravljalca z razrednega vidika pomeni, da se delavski razred na temelju svoje samoupravne organiziranosti zastopa sam in ne prek odtujenega političnega predstavnštva, države in politične stranke. Realizacija take zasnove pomeni, da je primarna samoupravna organiziranost delavskega razreda, katere instrument je njegova državna organiziranost, njegova družbenopolitična organiziranost pa organska sestavina samoupravne organiziranosti. Tako pojmovana družbenopolitična organiziranost je tudi močan branik zoper po naravi stvari vedno navzoče težnje po vladanju tistih, ki v družbeni delitvi dela opravljajo določene družbene naloge, da se iz izvrševalcev nalog spremenijo v nalogodajalce in s tem zagospodarijo nad družbo. Skupščinska oblast, oblast delegatskega skupščinskega sistema je torej samopredstavljanje in samovladavina družbe. Realizacija delegatskega skupščinskega sistema bi pomenila, da se je samoupravno konstituirani delavski razred sposoben zastopati sam in se zato tudi zastopa sam, ne pa da samoupravno nekonstituirano združeno delo v njegovi razdrobljenosti, atomiziranosti, nepovezanosti zastopa vladna oblast, ki pa ni samo njegov zastopnik, ampak tudi gospodar. Če ni dejanski nosilec integracije družbe samoupravno združeno delo na podlagi konstituiranih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov kot prevladujočih v družbi, potem je po naravi stvari nujna integracija družbe na podlagi odtujene državne, to je vladne oblasti. V ekonomski sferi to pomeni, da koncentracija družbenega kapitala ne poteka na samoupravni, ampak državni način, da imamo namesto samoupravne koncentracije družbenega kapitala državno koncentracijo družbenega kapitala z vsemi posledicami za odnose v družbi in njen razvoj, za naravo družbenih odnosov in učinkovitost družbe. Namesto samoupravnih asociacij združenega dela kot nosilcev družbenega

razvoja nastopa v tej funkciji država in s tem prevzame naloge, ki organsko niso njene in jih objektivno ne more družbeno zadovoljivo opravljati.

Če poudarjamo, da je primarna samoupravna organiziranost delavskega razreda in ne državna, to je organiziranost delavskega razreda kot države, potem to ne pomeni nič drugega kot to, da je lahko delavski razred dejanski subjekt, nosilec politične oblasti – države samo, če ima v svojih rokah tudi ekonomsko oblast. Brez ekonomske oblasti pa je delavski razred samo nominalni, formalni nosilec politične oblasti, ki jo namesto njega in v njegovem imenu opravlja politično predstavništvo, ki – razvojno gledano – čedalje manj uveljavlja interese zgodovinskega subjekta in čedalje bolj svoje posebne interese predstavlja in uveljavlja kot splošne razredne in družbene interese. Za konstituiranje samoupravnega združenega dela kot nosilca upravljanja družbe in njenega razvoja je bistveno uveljavljanje – družbeno priznavanje ekonomskih in še posebej tržnih zakonitosti, samoupravnega (in) družbenega planiranja v skladu s priznavanjem tržnih zakonitosti in ne kot poskus njihovega nadomeščanja in negacije ter ustrezna vloga subjektivnih sil. V sklopu subjektivnih sil kot družbenopolitičnih, strokovnih in sploh človeško ustvarjalnih komponent pripada tako z zgodovinsko realnega kot s programsko-sistemskega vidika osrednje mesto zvezi komunistov.

Prav gotovo je še vedno aktualno Kardeljevo opozorilo, da vloga in delovanje zveze komunistov in drugih subjektivnih sil nista prilagojena političnemu sistemu socialističnega samoupravljanja. »Delegatski skupščinski sistem je načelno postal oziroma mora dejansko postati ogrodje celotnega političnega sistema našega samoupravnega življenja in sistema državne oblasti. Toda s to novo demokratično politično obliko družbenega samoupravljanja *še niso usklajene niti vse druge oblike ne samo političnega sistema, temveč niti položaj in način delovanja subjektivnih socialističnih sil.* Če bi to neskladje trajalo dalj časa, bi se delegatski sistem težko otesel svojih začetnih slabosti, razvijal bi se bolj po poteh nekakšnega empirističnega sindikalizma in pragmatizma, bil pa bi tudi podvržen raznim deformacijam, ki bi nedvomno negativno vplivale na stabilnost in demokratizem našega družbenega življenja.« (E. Kardelj, *Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja*, druga dopolnjena izdaja, Ljubljana 1978, str. 18, podčrtal M. R.). Zato se je Kardelj zavzel za uskladitev političnega sistema s spremembami v družbenoekonomski in samoupravni strukturi družbe, za večjo demokratičnost pri samoupravnem in družbenem odločanju sploh in za to, da moramo »v takšnem sistemu samoupravne demokracije jasneje in bolj konkretno opredeliti položaj, vlogo in način delovanja subjektivnega faktorja socialistične družbe, zlasti pa način in sredstva uresničevanja vodilne idejne in politične vloge ustvarjalnih sil socialistične družbene zavesti nasploh in Zveze komunistov Jugoslavije še posebej.« Kardelj zaključuje, da se »*nujno potrebne spremembe v našem političnem sistemu v veliki meri nanašajo na*

položaj, vlogo in način delovanja same zveze komunistov in vseh drugih subjektivnih socialističnih sil, s katerimi je le-ta neločljivo povezana v socialistični družbeni akciji. Še več, lahko celo rečemo, da je ravno ta problem v sedanjem trenutku verjetno najvažnejši problem nadaljnje graditve političnega sistema v Jugoslaviji» (ibidem, str. 19, podčrtal M. R.). Reči velja, da poudarek najbrž ni toliko na aktualnosti Kardeljevega opozorila, kot na potrebi, da se razišče vzroke za to, da je to opozorilo še vedno aktualno in – z drugimi besedami povedano – da v tem pogledu ni bil dosežen bistveni napredek.

Kardeljevo ugotovitev o neuskkljenosti vloge in delovanja subjektivnih sil in posebej še zveze komunistov s potrebami samoupravnega družbenega razvoja velja povezati z njegovim opozorilom na nevarne težnje po krepitvi politične moči državnega aparata. »Vendar moramo hkrati videti *tendenco po krepitvi politične moči državnega aparata, se pravi problem nevarnosti birokratiziranja našega političnega sistema, kajti ta nevarnost je pri sedanji strukturi naše družbe in strukturi sodobne družbe sploh stalno navzoč dejavnik in bo takšna ostala še dolgo. Kot vemo, je ta tendenca največja nevarnost za razvoj socialistične družbe, posebno pa družbe, ki gre po poti socialističnega samoupravljanja. To nevarnost moramo upoštevati zlasti zdaj, ko nastaja vtis, da v zadnjem času – predvsem zaradi nedograjenosti delegatskega in političnega sistema sploh – ponovno raste politična moč upravnega aparata»* (ibidem, str. 192, podčrtal M. R.). V odnosu do delegatskega skupščinskega sistema pomeni neuskkljenost vloge in delovanja subjektivnih sil, glede na njeno mesto v sistemu pa v prvi vrsti zveze komunistov, da delegatski skupščinski sistem ni sposoben na samoupravnih družbenoekonomskih temeljih družbe konstituirati splošnih družbenih interesov, politike in odločitev, ki jih sprejemajo skupščine družbenopolitičnih skupnosti, ampak je ta vloga prepuščena državnim izvršilnim organom. Pri tem pa ne gre samo za to, da imajo vso iniciativo ali vsaj pretežni del državni izvršilni organi, da so ti premalo odprti do samoupravne družbene strukture in da ima le-ta premajhen vpliv na oblikovanje odločitev v delegatskih skupščinah. Tako imenovana dominantna vloga izvršnih svetov skupščin družbenopolitičnih skupnosti, ki so v praksi skorajda edini predlagatelji skupščinskih odločitev, se namreč ne more uresničevati brez aktivne udeležbe in podpore družbenopolitičnih organizacij, predvsem njihovih izvršilnih organov in v okviru družbenopolitičnih organizacij, zlasti ne brez organov zveze komunistov. To pa ima zopet za posledico, da zveza komunistov ne more uresničevati svoje samostojne odgovornosti za ključne točke v političnem sistemu in da zlasti socialistična zveza delovnega ljudstva in sindikati ne morejo razviti svoje polne vloge ali lastne identitete, ki jim v političnem sistemu pripada.

Kardelj je povsem nedvoumno ugotovil: »Alternativa demokratično odgovornemu družbenemu položaju Zveze komunistov Jugoslavije je samo ena, se pravi, da zveza komunistov postane nekakšna zunajsistem-

ska ali takšna družbena organizacija, ki bo zunaj sistema in brez formalne družbene odgovornosti, toda kot dejanska vodilna družbena sila zunaj demokratičnega sodelovanja z delovnimi množicami, samoupravljalci, družbenopolitičnimi organizacijami in socialističnimi silami sploh – z internimi direktivami in resolucijami – dirigirala delo samoupravnih in državnih organov. Takšni vlogi se je zveza komunistov upravičeno že zdavnaj odrekla, kar je tudi bil eden od glavnih vzrokov spora s Stalinom. Kajti takšen položaj bi odtrgal zvezo komunistov od neposredne povezanosti z množicami in jo preoblikoval v podaljšano roko državno-lastninske tehnobirokracije. Družba namreč mora sprejeti vse potrebne in možne ukrepe in korake, da bodo institucije in organizacije političnega sistema lahko svobodno, demokratično in družbeno odgovorno, se pravi v okviru svojih pristojnosti in pravic, zares tudi delovale v praksi. Ker to zdaj ni vedno tako, je tudi problem odgovornosti posameznih organov, institucij in funkcionarjev v političnem sistemu dokaj zamegljen. Med glavnimi vzroki za takšne pojave je dejstvo, da so odločitve, ki naj bi jih sprejel določen organ ali institucije, ne tako redko sprejete zunaj njih, potem pa jih ti organi oziroma institucije samo formalno sprejemajo. Zaradi tega dejanska in formalna odgovornost nista vedno isto. Do tega očitno prihaja zato, ker je pri nas še vedno mogoče, da nastajajo ozke skupine, ki se vsiljuje kot center moči, kakor tudi zato, ker v praksi ni vedno ustrezno rešeno vprašanje položaja in odgovornosti družbenopolitičnih organizacij. Zato se pogosto dogaja, da se družbenopolitične organizacije na neustrezen način vmešavajo v odločanje odgovornih samoupravnih, državnih in družbenih organov in organizacij ali pa prepuščajo, da ti organi in organizacije odločajo zunaj demokratične odgovornosti do družbe. Drugi, morda še pomembnejši vzrok za takšne pojave pa je to, da so določeni samoupravni in družbeni organi in posebno državni izvršilni organi in njihove institucije v samem sistemu preveč zaprti vase oziroma premalo odprti za normalen in stalen demokratični vpliv celotne strukture ustvarjalnih socialističnih sil, to pa potem tudi vodi do pojavov nedemokratičnega vmešavanja od zunaj v njihovo delo.

Podrobnejša kritična analiza takšnih in podobnih vzrokov nam mora pokazati praktične rešitve, ki naj zagotove omejitev takšnih pojavov na minimum. Pri tem moramo izhajati iz tega, da morata vsak organ in vsaka institucija samostojno sprejemati odločitve, za katere sta pristojna, in da sta v polni meri politično in materialno odgovorna zanje, s tem, da mora biti vsaka takšna odločitev, preden se sprejme, odprta za konsultacijo in vpliv vseh ustvarjalnih socialističnih sil, posebno družbenopolitičnih in drugih družbenih organizacij, kot tudi znanstvenih, strokovnih in drugih institucij in samoupravnih skupnosti, ki so zainteresirane za te odločitve. Kadar pa gre za sklepe organov in institucij v federaciji, potem morajo seveda v procesu takšne demokratične konsultacije sodelovati tudi republike in avtonomni pokrajini.« (Ibidem, str. 167–168).

V praksi teh teženj po dejanskem odločanju zunaj sistema očitno

nismo presegli v odločilni meri. Tak sklep utemeljujejo številne ugotovitve in opozorila glede dejanskega odločanja v raznih spregah državnih izvršilnih organov, izvršilnih organov družbenopolitičnih organizacij in poslovne strukture v organizacijah združenega dela in bankah, o odločanju v neformalnih skupinah, raznih koordinacijah itd.

Vprašanje odnosa med odločanjem v institucijah sistema in zunaj njih, odnosa med delegatskim skupščinskim sistemom in izvršilnimi organi v tem sistemu, med »zakonodajno« in »vladno« oblastjo se je zaradi gospodarske krize z elementi politične krize samo še bolj aktualiziralo in zaostroilo. Čedalje ostreje se kaže alternativa, ali bo nosilec izhoda iz gospodarske in družbene krize samoupravno združeno delo, podprto s sistemsko zakonodajo, razvojno in tekočo ekonomsko politiko in vsemi tistimi spremembami v političnem sistemu, posebej še v delovanju subjektivnih sil, ki bodo reafirmirale politični sistem *socialističnega samoupravljanja* s subjektivnimi socialističnimi silami kot njegovo organsko sestavino, ali pa se bodo krepile težnje po vzpostavljanju države kot nosilca družbenega razvoja. Pri slednjem gre bodisi za krepitev teženj tako imenovanega decentraliziranega etatizma, bodisi za poskuse prerazpodeljevanja etatizma iz republik oziroma pokrajin na centralno raven ali pa za nadaljevanje specifične kombinacije republiško-pokrajinskega etatizma in federalnega etatizma. Kakršnakoli varianta oz. kombinacija etatizma seveda duši ustvarjalne zmogljivosti družbe, negira pluralizem samoupravnih interesov in odločilni položaj delavca – samoupravljalca pri delu in upravljanju družbenih zadev, ovira samoupravne demokratične odnose, izpodkopava nacionalno enakopravnost na temelju dejanske oblasti delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in slabi učinkovitost družbenega razvoja.

Splošna možnost za preseganje vodilne vloge izvršilnih organov v delegatskem skupščinskem sistemu in političnem sistemu sploh, ki v bistvu pomeni etatizem, to je prevlado državnih izvršilnih organov nad skupščinami in s tem nad družbo, je razvijanje samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, v katerih ima odločilni položaj delavec na temelju svoje materialne in moralne zainteresiranosti. V samoupravni družbeno-lastninski alternativni je za razliko od državno-lastninske, etatistične alternative izhodišče realni delavec, ki razpolaga s pogoji in rezultati svojega dela in je nosilec samoupravne koncentracije družbenega kapitala na enotnem jugoslovanskem trgu. Znotraj in na podlagi tega temeljnega procesa pa se vendar ponuja misel, da je odločilno uresničiti vlogo zveze komunistov v skladu s potrebo, da se delavski razred uveljavi kot vodilna družbena sila na temelju svoje samoupravne organiziranosti, uresničevanja ekonomske oblasti v samoupravnem združenem delu in na tej podlagi tudi politične oblasti v družbi na vseh ravneh njenega organiziranja.

Zveza komunistov se mora po eni strani v veliko odločilnejši meri uveljaviti kot organska sestavina samoupravne zavesti in dejavnosti. Po drugi strani pa se mora – kot organizacija – osredotočiti na nekaj temeljnih

nalog pri usmerjanju družbe: opredeljevanje temeljne strategije družbenega razvoja, usposabljanje kadrov (idejno-politična usposobljenost in sposobnost za reševanje praktičnih vprašanj), odgovornost za ključne točke v sistemu. Pri tem pa mora ohraniti kritično distanco do neposrednih operativnih odločitev. Kritična distanca do državnih organov pomeni distanco do neposrednega odločanja (skupaj z državnimi organi) o vrsti pomembnih praktičnih, konkretnih vprašanj, zlasti investicijskih odločitev, zato pa večje angažiranje pri določanju temeljnih usmeritev razvoja in preverjanja, ali se odločitve uveljavljajo na sistemsko predvideni način in po sistemsko predvidenih nosilcih. Posebna naloga je prispevati k temu, da bodo tudi druge družbenopolitične organizacije uresničevale lastno identiteto, to je vlogo, ki jo v sistemu imajo. To velja zlasti za socialistično zvezo delovnega ljudstva in sindikate.

Vse to velja tudi za vlogo zveze komunistov pri razvijanju odnosov v federaciji. Gre za uveljavljanje naprednih rešitev, ki so v interesu celote, vendar ne take celote, v kateri bi temeljni interesi delavskega razreda posameznih narodov in narodnosti v posameznih republikah in avtonomnih pokrajinah zoprvali temeljnim interesom enotnega delavskega razreda Jugoslavije in temeljnim skupnim interesom vseh narodov in narodnosti Jugoslavije za skupno življenje in razvoj SFRJ kot zgodovinsko danost in prihodnost. Zahteva po kakovostnem delovanju zveze komunistov pomeni zahtevo po naprednosti pogledov. To pomeni uresničevanje zgodovinskega interesa delavskega razreda za njegovo osvoboditev, zagotavljanje nacionalne enakopravnosti prav na tej podlagi in povezovanje ter opiranje teh ciljev na ustvarjanje in razvijanje možnosti za vključevanje v znanstveno-tehnično revolucijo sodobnega sveta in za vključevanje v mednarodno delitev dela na tej podlagi.

Nedvomno je koordinacija med državnimi izvršilnimi organi in izvršilnimi organi družbenopolitičnih organizacij potrebna, vendar ne sme nadomeščati temeljne odgovornosti državnih izvršilnih organov delegatskim skupščinam. To bo omogočilo tudi uveljavljanje njihove odgovornosti, hkrati pa tudi odgovornosti zveze komunistov. Rezultati družbenega razvoja tako v materialnem smislu kot v smislu novih samoupravnih družbenoekonomskih odnosov so tudi kriterij za presojo progresivnosti avantgarde. Za presojo teh rezultatov in uveljavljanje odgovornosti vseh nosilcev političnega sistema pa je nedvomno osrednjega pomena demokratično, javno in s tem tudi odgovorno delo zveze komunistov – tako v odnosu do drugih institucij političnega sistema, kolektivnih in individualnih nosilcev družbenih funkcij, kot tudi znotraj nje same.

Odprta vprašanja samoupravne družbene lastnine

1. Družbena lastnina kot temeljna družbena kategorija

Če želimo v valovih vsakodnevnega gibanja odkriti in pogledati izpod množice živobarvnih tenčic, ki ga prekrivajo; če skušamo spoznati, kaj sproža plime in oseke družbene aktivnosti, se moramo vprašati o statiki in dinamiki zgradbe, v kateri živimo, se z dvigalom ali po stopnicah sprehoditi od njene kleti do terase in spoznati strukturo, katere sestavni del smo.

Kaj tvori skelet naše družbe, ki zravnano ali upogibajoče plove skozi tišino in viharje zgodovine, kaj pa njene predelne stene, ki jih vsaka etapa njene (naše) poti postavlja po svoji meri in postavi?

Marksistična teorija šteje za osnovne sestavine globalnih družb ekonomsko bazo družbe (produkcijski odnosi in produktivne sile), njeno pravno politično vrhnjo stavbo in oblike družbene zavesti. S tem smo dobili horizontalne nivojske preseke družbene zgradbe oziroma večplastno, večnadstropno sliko družbe, kar takoj postavi vprašanje o povezanosti, zlepljenosti teh nadgrajajočih se delov. Kaj so tiste vertikalne vezi, ki segajo globoko vpete v temelje vse do vrha? Ali lahko rečemo, da so to temeljne družbene tvorbe, kategorije – npr. svoboda, demokracija, človek, delo, lastnina itd., ki se gibljejo v posameznih nadstropjih, plasteh pa tudi med njimi?

Njihova prisotnost in gibanje po družbeni vertikali in horizontali pa odločujoče vpliva na sestavljenost, urejenost, razporeditev elementov vsake plasti.

Ali je možno in smiselno razumevanje družbe v takšni luči?

S tem je v bistvu opredeljena metoda razumevanja in proučevanja vseh osnovnih pojmov, institucij, delov, ki tvorijo družbeno celoto (njen skelet). Imperativ njihove osnovnosti izhaja iz njihove prisotnosti v vseh družbenih plasteh!?

Znanost kot substanca in esenca človekovega razumevanja in spoznavanja družbe in sveta se je podredila takšni strukturi okolja in se disciplinarno diferencirala po posameznih plasteh in njihovih segmentih. Značilnosti gibanja in mirovanja vsakega dela (plasti) ali delčka te plasti najgloblje spoznamo tako, da se skoncentriramo nanj, da ga opazujemo v njegovi celoti in posameznostih, analizi in sintezi. Zaradi nepregledne in brezštevilne sestavljenosti (cepljivosti) družbene stvarnosti se je tudi znanost nepregledno in brezštevilno raztelesila v vse večje število (še nastajajočih) disciplin, poddisciplin, teorij, naukov itd.

Vendar, ugotovili smo, da je horizontalna večplastnost (in urejenost v njej) le ena dimenzija, ki jo vključuje znanost. Pomembni so tudi verti-

kalni, večplastni preboji družbe in znanosti. Skušali bi nekoliko izkristalizirati enega od njih – lastninski preboj.

Družbena lastnina je zgodovinska pojavna oblika razvojnega loka lastnine. Čeprav je že družbena lastnina tako mnogolika in razvejana kategorija, da jo je praktično nemogoče zaobseči v omejenem zapisu, se mi zdi pomembno opozoriti na nekatere sociološko-filozofske dileme pojma lastnine (družbene lastnine).

2. Večplastnost družbene lastnine

V skladu s hipotezo, da je lastnina večplastna kategorija, bi torej lastnino lahko obravnavali z vidika posamezne plasti (discipline) in pa z vidika družbe kot celote. Ločili bi torej lahko ekonomski, pravni, ideološki, politični itd. pojem lastnine oz. družbene lastnine, pa sintetični družbeni pojem lastnine (časovne dimenzije ne vključujem). Ali lahko takšen sintetični pojem, družbeni pojem lastnine, po predmetu in metodah proučevanja sociologije imenujemo sociološki pojem lastnine?

Postavlja se dilema, kako razumeti večplastnost sociološkega pojma lastnine (ekonomsko, pravno, politično, kulturno, ideološko dimenzijo). Ali je to tista družbena stvarnost, ki jo zajema in izraža sociologija?

Ali je potrebno izhajati iz ekonomske dimenzije lastnine in jo nadgrajevati (primarnost ekonomije ne vedno in povsod, marveč kot tendenčna družbena zakonitost)?

Ali je sociolog torej multidisciplinarec? Koliko je lahko to, koliko več?

Kaj pa vloga filozofije, ki poleg gibanja družbe enakopravno vključuje tudi gibanje tehnike, organsko biološke in neorganske? Ali bi potem bil filozofski pojem lastnine tista najširša miselna kategorija – pojem lastnine in ad abstractum?

Dovolj zanimiv in izzivalen se mi zdi poskus dvojnega preseka filozofskega pojma lastnine – lastnina kot statika in dinamika (odnos in proces) ter kot družbena (odnosi med ljudmi) in tehnološka (odnosi do stvari, do narave) kategorija.

S tem tehnika-tehnologija uvaja paletu možnih vplivov (njena družbena nevtralnost ali angažiranost) in narava kot objektivna danost, ki ima svoje (ne)spoznane zakonitosti gibanja in vplivanja. Brez dvoma je pomen posamezne družbene kategorije odvisen tudi od njene relacije do objektivne komponente družbenega bivanja.

Pri pravni sestavini lastnine oziroma družbene lastnine vidim osnovno dilemo v odnosu usmerjanje ekonomskih procesov – nadgrajevanje ekonomskih procesov. Ali imajo pravni instituti brez realnega opiranja na ekonomske vzvode možnost za odločilnejše vplivanje na družbeno dogajanje?

Seveda je tu pomembna zgodovinska vpetost verifikacije – ali so to

sakralno politične predkapitalistične družbe ali »ekonomske« družbe kapitalizma in socializma.

3. *Klasiki marksizma in dileme družbene lastnine*

Zaradi velikega pomena družboslovnega opusa klasikov marksizma za nastajanje, razvoj in vizije naše oblike socialistične preobrazbe gospodarstva in družbe je smiselno pričeti raziskovanje vsake ključne ekonomske in družbene kategorije s proučitvijo navedb (ali teorije) klasikov marksizma. Snovalci našega družbenoekonomskega sistema so se v vseh njegovih razvojnih fazah opirali na predvidevanja klasikov marksizma, bolj ali manj upoštevali konkretne zgodovinske družbenoekonomske razmere, ki so omogočale ali zavračale njihovo praktično uresničevanje. Koliko je razrešljiva dilema o tem, ali so bile posamezne navedbe klasikov oziroma naše družbenoekonomske razmere ustrezne, zrele, ugodne za njihovo uporabo?

Npr. tip neblagovnega gospodarstva v administrativni fazi graditve socializma, pa dihotomija blagovnosti in neblagovnosti TOZD-a kot asociacije svobodnih producentov v sedanji samoupravni fazi graditve.

Celostne teorije socializma klasikov ni, so le posamezni elementi, ki pa jih ne smemo razumeti kot nujnost naše poti, temveč kot dele celovitih humanih vsebin, ki jih je ob postopnem pronicanju v globine Marxove spoznavne metode družbenega razvoja šele potrebno zaokroženo teoretsko oblikovati v mavrične loke socializma, ki naj bi se vzdigovali nad belosivimi konturami kapitalizma.

Ali lahko za jugoslovansko ekonomijo, sociologijo in politologijo rečemo, da jim je skupno to, da so bile (verjetno) uspešne pri postavitvi modela, sistema samoupravne družbenolastninske družbe, precej skupnega pa imajo tudi zaradi zgolj povzemanja, ne pa ustvarjalne uporabe marksistične znanstvene epistemologije, neuspešne pri oblikovanju njegove ekonomske, sociološke, politične ureditve (konkretizacije modelsko-sistemskih parametrov), predvsem v njeni dinamični funkcionirajoči dimenziji?!

Ali so te znanosti pristale na ravni Marxovih dokončnih in zgodovinsko prehodnih teoretskih postulatov ter pozabile na njegove teoretsko metodološke principe?

»Marxovo teoretsko delo in njegova interpretativna moč imata določen zgodovinski pomen, če uspemo združiti teoretsko raven Marxove razvojne metode ekonomske analize z novimi zgodovinskimi predpostavkami, ki omogočajo nadaljnji razvoj osnovnih teoretskih spoznanj (posebno v 'kritičnih točkah' zgodovinsko kvalitativnih zgodovinskih skokov) in ne, kot to počne veliko jugoslovanskih političnih ekonomistov, da prevzamejo Marxov teoretski sistem kot osnovo svojega znanstvenega raziskovanja ob hkratnem nerazumevanju in izključevanju njegove 'dialektično razvojne metode' v kritiki politične ekonomije« (Kovač).

Trdim, da je stanje s tega vidika v sociologiji, politologiji, komunikologiji, obramboslovju še na precej nižji ravni.

F. Černe govori o napačnem razumevanju uresničevanja Marxovih idej pri nas:

1. Napačno se razume proces uresničevanja Marxovega socializma kot čistih idej o socialistični oziroma komunistični družbi (eno je teoretično abstraktna dedukcija kot negacija kapitalizma, drugo pa konkretno zgodovinski, dialektični razvoj; eno je Marxov kategorialni sistem za kritično analiziranje kapitalističnega blagovnega produkcijskega načina, drugo pa so njegove zamisli o ekstremnem pokapitalističnem, protikapitalističnem sistemu »asociacij svobodnih ljudi«).

2. Ne upošteva se, da v naši družbi ni izpolnjena cela vrsta razmer (neustrezen vrednostni, motivacijski sistem naših delovnih ljudi, neustrezna oziroma nezadostno operacionalizirana institucionalna družbena urejenost) za razvoj Marxovega socializma kot združenja svobodnih delavcev.

3. Premajhno teoretično pozornost namenjamo še drugim variantam socialistično organizirane družbe (poleg Marxove), med katerimi najdemo vrsto realnih zamisli o socialistični ureditvi za bližnjo prihodnost.

4. Ne upoštevamo dovolj zgodovinske faze razvoja gospodarstva in družbe, kar še posebej velja za stopnjo lastninskega podružbljanja produkcijskih sredstev in produkcije nasploh.

4. Dediščina socialistične državne lastnine

Pri obdobju socialistične državne lastnine ne bi pričeval razpravljanja o tem, ali je bilo predolgo ali prekratko, ali je bila prevlada birokratskih tendenc že v latentni, manifestni, aktivirani ali aktualizirani obliki itd.

Brez dvoma pa je zanimiv vidik »dediščine« tega izrednega obdobja glede na moči in regulacije družbenolastninskih (in sploh družbenih) odnosov in procesov sedanje dobe. Trditev, da je obdobje administrativnega socializma obdobje pravlade političnega nad ekonomskim, bi se verjetno potrdila v pomembnih stičnih točkah ekonomije in politike. Kakšne pa so njene reperkusije za sedanost? Koliko se skuša logika izrednega revolucionarnega, političnega pojicirati v razmere normalnega evolucijskega, ekonomskega?

Socialistična revolucija in porevolucionarno socialistično obdobje sta imela nalogo, da s političnimi ukrepi in institucijami omogočita in zagotovita tudi socialistično ekonomsko preobrazbo in s tem tudi ekonomsko oblast delavskega razreda. Ali ne bi bila v skladu z dialektičnim materializmom trditev, da je v normalnem, prevladujočem evolucijskem družbenoekonomskem razvoju logika ekonomije in politike prav obratna? Kriznost sedanjega obdobja nudi številne argumente v prid takšnemu razmišljanju.

5. Samoupravno ekonomsko prilaščanje

Kot aplikacijo sociološke teze o statiki in dinamiki lastnine na družbeno lastnino dobimo samoupravno ekonomsko prilaščanje kot bistveni konstitutivni element ekonomske vsebine družbene lastnine. Dilem, povezanih s posameznimi segmenti »ekonomike« družbene lastnine, je seveda cela vrsta (narava delovne sile, produkcijskih sredstev, motiv in stroški gospodarjenja, trg delovne sile, trg družbenih sredstev, cena družbenih sredstev itd.), vendar pa se mi zdi, da je sprejemljivo in dovolj zaokroženo izčrpno snovanje ekonomskega pojma družbene lastnine v smislu statike družbeno lastninskega objekta in subjekta ter dinamike kriterijev ekonomskega prilaščanja (družbenost prilaščanja, delo kot temelj samoupravnega prilaščanja, družbene potrebe kot korekcijski atribut ekonomskega prilaščanja).

Ker je to dinamika družbene lastnine, že iz tega izhaja spreminjajoče se razmerje med pretežnostjo, prevlado enega od njih (kar sedaj velja za delo kot temelj prilaščanja) nad preostalima dvema, enakovrednim razmerjem vseh treh kriterijev itd. Razmerje med njimi je zgodovinsko, določeno s stopnjo razvitosti objektivne in subjektivne sestavine družbenoekonomskega razvoja, pa seveda s cilji, ideologijo globalne družbe.

Med vsemi tremi kriteriji pa je odnos medsebojne komplementarnosti, substitutivnosti, protislovnosti itd. Tudi tega je potrebno opredeliti v vsakokratnih zgodovinskih okoliščinah.

Nekoliko podrobnejša analiza vsakega od njih.

Družbenost prilaščanja je lažje opredeliti kot negacijo (nemožnost prilaščanja na osnovi lastninskega monopola) kot pa v pozitivnem smislu. Kot pravna, ekonomska, sociološka osnova sedaj nastopa delo (distinkcija med delom z družbenimi ali zasebnimi produkcijskimi sredstvi). Koliko je možno izenačevati delo s produkcijskimi sredstvi v družbeni lasti z delom z zasebnimi produkcijskimi sredstvi, ki pa je ustrezno družbeno regulirano (tako v fazi alokacije kot v fazi delitve)?

Enakost pristopa do družbenih produkcijskih sredstev je seveda tesno povezana z razvitostjo produktivnih sil (objektivna komponenta), pa s sistemom delitve, ki je v funkcionalni povezanosti z materialno razvitostjo, razvojno politiko, ideologijo posamezne globalne družbe, pa tudi z delitvijo politične in ekonomske moči, razmerja sil itd.

Pri najprej diferenciranem principu o delu kot temelju samoupravnega ekonomskega prilaščanja bi se zaustavil le pri načelu o delu kot kvantitativni osnovi in kriteriju prilaščanja proizvoda, dohodka – načelu nagrajevanja po tekočem in minulem delu. Pri analizi kriterija minulega dela se je pokazalo, da je načelo nagrajevanja po minulem delu že teoretično težko in vprašljivo konkretizirati (individualizirati v času in prostoru). Teoretična razčlenitev delitve po tekočem delu (sprva v naralni, potem pa v dohodkovni obliki) sicer ne povzroča neobvladljivih težav, velike pa so težave pri njeni praktični operacionalizaciji oziroma

funkcioniranju, ki pri nas poteka v blagovni (dohodkovni) obliki. Nede-
lovne dohodke je možno identificirati (čeprav je potrebno analizirati
vsako konkretno situacijo posebej), mnogo težje pa kvantificirati in izlo-
čati (ustrezno usmerjati) iz temeljnih organizacij združenega dela.

Brez zavestne družbene intervencije delitev po delu ni uresničljiva, pa
še ob tem je potrebno vključevati dogovorjene cilje, razvojne smeri
ekonomske in politične prioritete, ki lahko oziroma morajo pomeniti
odstopanje od delitve po delu (tako na ravni delavca, organizacije združe-
nega dela, družbenopolitične skupnosti). Delitev po delu je treba pojmo-
vati kot zelo relativno, tendenčno kategorijo, ki pa je ne gre prepustiti
zgolj samoupravnemu sporazumevanju delavcev v TOZD, tudi ne zakoni-
tostim trga (čeprav so tržne informacije zelo pomemben kazalnik odloča-
nja), marveč je tu potrebnih še veliko ustvarjalnih sintetičnih prizadevanj
za oblikovanje ustreznih delitvenih razmerij na ravni delavca, organizacije
združenega dela, družbenopolitične skupnosti.

Pri tem je poudarjena nujnost po učinkovitem, racionalnem družbe-
nem makrosjektu (ki pa se danes vse bolj nealternativno kaže v obliki
državnih in paradržavnih institucij). To je tudi pojavnost oblika protislovja,
ki preveva naše ustavne in zakonske opredelitve. V njih je težko združ-
ljiva dvojnost, bipolarnost Marxovih kategorij neposredne družbene last-
nine v obliki neblagovne asociacije svobodnih proizvajalcev in kategorij
posredne družbene lastnine kot samoupravno blagovne in družbeno kapi-
talske asociacije. Naš ureditveni kategorialni (institucionalni) sistem se v
ustavno postuliranem delovno produktnem izrazu v glavnem sklada z
»Marxovim sistemom socializma«, v stroškovno-cenovno-dohodkovnem
izrazu pa so velika odstopanja.

F. Černe tako ugotavlja, da imajo odnosi med ljudmi še vedno »fanta-
zmagorično obliko odnosa med stvarmi« (Marx), blagovno-denarna
oblika še vedno zastira prave odnose med ljudmi. Iz takšnega stanja pa ne
smemo izvajati nujnosti po ukinjanju blagovne produkcije, marveč nuj-
nost po pospešenem dozorevanju blagovne produkcije (Marxove naravne
faze razvoja).

Pri prilaščanju na osnovi družbenih potreb je eno osrednjih vprašanj
položaj družbeno lastninskih »kvazisubjektov« – subjektov, ki pridobi-
vajo sredstva za svoje funkcioniranje na osnovi obsega in vrste kolektivnih
potreb, ki jih zadovoljujejo (to so pravzaprav vse oblike organiziranja v
tako imenovani neproduktivni sferi, posredno pa tudi v produktivni – tako
se le delavec, občan kaže kot pravi subjekt, saj le on troši zaradi sebe,
čeprav tudi to le deloma). Omejujem se le na institucije, ki zadovoljujejo
skupne in splošne potrebe.

Teoretično gledano se mi zdi vprašljiva omejitev svobodne menjave
dela le na skupno potrošnjo, saj so s tem dani in potrjeni neustavljivi
impulzi kraljevanju institucij splošne porabe. Druga stvar je seveda
praktično deformiranje zamišljenih oblik, ki je lahko ob alternativnih

oblikah svobodne menjave dela celo večje kot ob prejšnjih klasičnih, dobro utečenih rešitvah.

Gre za delitev političnega in ekonomskega vpliva, moči, oblasti; ekonomije in politike; naprednega in konservativnega; ideološkega v pozitivnem in negativnem smislu besede itd. Črte ločnice pa ni mogoče potegniti z ravnilom – ne gre za koncentracijo samo dobrega ali samo slabega, marveč za dialektično razmerje na ravni družbe in države, ekonomije in politike.

6. Pravno reguliranje družbene lastnine

Pravno inicirana dilema o družbeni lastnini kot lastnini ali nelastnini se mi zdi močno filozofsko poantirana. Pri družbeni lastnini gre za radikalen preobrat osnove prilaščanja – to ni več lastninska pravica, pravni naslov, marveč je to delo (dialektika ekonomije in politike). Bistvo klasične lastninske pravice je, da se na temelju te pravice prilaščajo stvari in koristi, ki jih dajejo. Pravica dela z družbenimi sredstvi, ki postane temeljna družbenolastninska pravica (temelj prilaščanja je delo), prinaša v pravno teorijo nov pojem. To je prepletanje obveznosti in pristojnosti (pravica-funkcija, Berden). Takšna transformacija individualnega v skupinsko in družbeno pa pomeni za zgodovinsko individualistično civilistično misel še nerazrešljiv antagonizem z njenimi civilističnimi instituti.

Ali takšna sprememba v biti družbene lastnine pomeni, da to ni več lastnina, marveč njena negacija, to je nelastnina. Ali pa je to dialektični razvoj zgodovinske kategorije lastnine (ki se odraža v preraščanju civilnega in javnega prava v samoupravno pravo)?

Teoretično je to lahko nerešeno vprašanje, praktični razlogi pa govore v prid pojmovanju družbene lastnine kot zgodovinske oblike lastnine (tudi v pravnem pogledu). Pridružujem se mnenju, da je potrebno družbeno lastnino oblikovati tudi kot lastninsko pravico (kot najmočnejšo, najboljsežnejšo pravico). Ključna težava je seveda določitev njenega subjekta – menim, da ga je potrebno iskati v prepletanju delavec-družba, kajti sedanje stanje, ko so bile z deatizacijo odločanja o razširjeni reprodukciji odstranjene vse ovire izključnemu pristopu združenih delavcev k družbenim produkcijskim tvorcem, je neustrezno. Produkcijski tvorcji (samo načelno družbeni) so bili postavljeni v režim neomejenega kolektivnega (skupinskega) upravljanja, razpolaganja in prilaščanja. Z odstranitvijo institucionalnih ovir organizacijam združenega dela tudi pravno ni več omejevana tendenca ekonomskega monopoliziranja nezadostnih produkcijskih sredstev. Posledica takšnih procesov je postopno transformiranje družbene funkcije samoupravljanja v klasično lastninsko upravljanje, razpolaganje in prilaščanje produkcijskih sredstev ob hkratnem ekonomskem izključevanju vseh preostalih subjektov. Samoupravno združevanje delavcev se je postopoma pričelo spreminjati v lastninsko, ne pa delovno

integracijo. Pojavna oblika takšnega stanja je tudi zapiranje delovnih kolektivov samih vase, odklanjanje sprejemanja novih delavcev. Kolektivno lastninsko razpolaganje, upravljanje in prilaščanje družbenih sredstev je v blagovnem gospodarstvu minimalno omejeno. Delovni kolektiv lahko porabi tisti del sredstev, ki ni nujno potreben za enostavno reprodukcijo materialne substance posredovanih družbenih sredstev. Ne more pa jih odtujiti v zasebnolastninski sektor. Zanimivo je, da takšna omejitev ni zaradi denarne oblike družbenih sredstev, kar kaže pravno pojmovanje, ki temelji na naturalnih, ne pa tržnih oblikah gospodarjenja. Ekonomskemu temelju pravna znanost še ni sposobna najti ustrezne pravne oblike (Sajovic).

Izhod je potrebno iskati v dialektiki posebnih, posamičnih, družbenih interesov, ob tem da je kot primarnega potrebno postaviti avtentični skupni, družbeni interes (Bajt to imenuje pristno samoupravno odločanje na narodnogospodarski ravni kot izpolnitev pogoja družbenosti lastnine).

7. TOZD kot blagovna in kot družbena celica

Koncept TOZD-a kot temeljne celice družbenogospodarske in politične ureditve lahko obravnavamo še z drugega vidika. Ustavno zakonsko opredeljevanje TOZD-a je temeljilo na predpostavki takšne razvitosti naših produktivnih sil, ki omogoča ukinjanje kapitala, kapitalističnega podjetja oziroma vsake gospodarske organizacije kot blagovne celice sploh. TOZD se je tako oblikoval v smislu Marxove neblagovne asociacije svobodnih proizvajalcev. V tem pa je temeljni problem (Černe). TOZD je oblikovan kot družbena celica, v kateri naj ne bi bilo več protislovja med skupnim, obćim, družbenim ter privatnim individualnim (individualnim in družbeno potrebnim delom), ne bi bilo več stare (predvsem umskofizične) delitve dela, prevladovala bi humana, socialistična, nematerialna motiviranost delavcev.

Vendar pa te predpostavke niso bile realne (če začnemo z razvitostjo produktivnih sil). TOZD se je razvil v mešano, blagovno-neblagovno gospodarsko in negospodarsko celico, na narodnogospodarski ravni pa se to odraža v nastajanju bipolarnega, dualnega sistema, ki se je pričel stihijno, nekonsistentno razvijati in funkcionirati na temelju dveh različnih načel (takšna razpetost, nekonsistentnost ekonomike pa je imela podobne posledice tudi v politiki, kulturi, ideologiji itd.). F. Černe zato ugotavlja tri napačno postavljene istovetnosti:

- Interes dela (delavca) = družbenolastninski interes
- Interes TOZD-a = interes družbe
- Ekonomska smotrnost za TOZD = optimalna družbena korist.

To so pomembna, teoretično še nerazrešena vprašanja artikulacije, agregacije, uresničevanja interesov različnih ravni splošnosti. katerim dejavnikom usklajevanja je treba dati prednost pri oblikovanju obćega

interesa – blagovnim ali neblagovnim, avtokratsko državnim ali spontano stihijnim ali samoupravnim? Kako se ali bi se morala ta nehomogena dvojnost TOZD-a (kot del družbe, kot blagovni producent) odražati v upravljalški aktivnosti oziroma kako jo razrešiti?

F. Černe predlaga:

– da se pogojno razlikuje blagovni kolektiv kot subjekt proizvodjanja (upravljanja) in TOZD kot družbenogospodarski subjekt, ki predstavlja družbo in delovni kolektiv;

– da TOZD obravnavamo kot delavsko samoupravno celico v delovni organizaciji, ki je navzven tipični blagovni proizvajalec (s tem bi se preprečila dezintegracija gospodarskih procesov in trga, saj TOZD producira majhne serije, ter okrepila neposrednost samoupravljanja, ki je z nujno vodilno vlogo vodstvenih delavcev v blagovni proizvodnji močno okrnjeno).

8. Nekaj splošnih dilem

1. Posledica nerazvitosti socialistične teorije in prakse je, da teoretiziranje o družbeni lastnini v številnih točkah ni zasnovano na ustrezni empirični družbenoekonomski podlagi oziroma se v njej ne more potrditi. Razprava o družbeni lastnini tako deloma temelji na modelskih predpostavkah in dedukciji iz »čistih«² socialističnih odnosov (in obratno).

2. V sočasnem obstoju družbene lastnine (modela neposredne družbene lastnine) in blagovne proizvodnje obstoji teoretično protislovje, ki je izraz razlik protislovij ekonomske strukture sedanje razvojne stopnje samoupravne družbe. To je protislovje pri uresničevanju reprodukcije družbene lastnine. Po eni strani je njeno razširjeno reprodukcijo mogoče zagotoviti samo ob podrejanju makro- in mikroekonomije delovanju zakona vrednosti in drugih zakonov blagovnega gospodarstva, po drugi strani pa družbena proizvodnja ni v skladu z zakoni blagovnega gospodarstva (nedelovni dohodki, stihija itd.) ter sta potrebni sprememba in usmerjanje stihijskih in anarhičnih procesov. Potrebni sta torej plansko usmerjanje in kontrola procesov blagovno denarnih zakonitosti, kar je formalno gledano *contradictio in adjecto* – hkratno pozivanje na tržne zakone in družbeni ratio, ki *ex ante* usmerja stihijo in disjunktivnost interesov.

3. Kljub tridesetletnemu razvoju samoupravljanja in prav tako dolgemu raziskovanju vsebine in oblike njegove družbenolastninske dimenzije sodobna samoupravna praksa in družboslovna teorija odkrivata vedno nove težave in puščata neobvladljive stare, kot pa izoblikujeta konsistentne rešitve in splošno sprejete operativne standarde. Najbolj pogost odgovor empirije in teorije samoupravnega socializma je, da so težave in protislovja razvoja družbene lastnine posledica kratkotrajnosti in nerazvitosti sistema, rezultat podedovanih zgodovinskih omejitev v ekonomskem razvoju.

Vendar imamo celo vrsto ekonomskih, pravnih, politoloških, socioloških gledanj in teorij, ki različno pojasnjujejo odstopanja samoupravne prakse in njene teoretične racionalizacije od tistega, kar se pojmuje kot racionalno, normalno in želeno za samoupravne produkcijske in družbene odnose oziroma za družbeno lastnino.

Seveda pa takšno stanje ne sme destimulirati kreativno znanstvenega proučevanja in obvladovanja različnih težav, s katerimi se srečujemo pri samoupravni preobrazbi naše družbe. Dosedanje teoretične in praktične izkušnje so namreč pokazale, da se samoupravna družba ne more uspešno razvijati brez razreševanja zapletenih vprašanj na relaciji mikro-makro ekonomija; družbena-skupinska-individualna lastnina; mikro-makro samoupravljanje.

Napačno bi bilo seveda trditi, da se pri teoretičnem raziskovanju družbene lastnine ni nič naredilo. Nasprotno, verjetno je prav temu problemu samoupravnega socializma namenjenih največ študij in razprav. Rezultati pa so pičli. Razlog so tudi dileme, katerih delček smo navedli.

Problemi študentov iz držav v razvoju med študijem v Sloveniji

S problematiko tujih študentov se v našem družbenem dogajanju dokaj malo in obrobno ukvarjajo nekatere družbenopolitične institucije, od Zveznega zavoda za mednarodno znanstveno-tehnično in prosvetno-kulturno sodelovanje, republiških zavodov in komisij do Kluba mednarodnega prijateljstva pri Univerzitetni konferenci ZSMS. Kljub svoji izredni pestrosti, obsegu in teži problemov so bili tuji študentje tudi kot predmet znanstvenega proučevanja pri nas deležni bolj skromne pozornosti. Bolj je ta marginalna družbena skupina obravnavana v tuji znanstveni misli, predvsem v ZDA in Franciji, kjer najdemo ogromno študij in analiz o posameznih vidikih študija v tujini. Žal, avtorica tega članka ne pozna dela, ki bi v svetovnem merilu ovrednotilo pravo vlogo in pomen študija v tujini v sodobnem svetu ter celovito osvetlilo problematiko študija in bivanja tujih študentov v tujini.

Z diplomsko nalogo z naslovom Problemi študentov iz DVR med študijem v Sloveniji sem skušala ne samo zaokrožiti svoj študij na fakulteti, temveč tudi v teoriji osvetliti svoje večletno proučevanje bivanja in študija tujih študentov pri nas. Cilj naloge spoznati težave tujih študentov v novem študijskem in bivalnem okolju, oblikovati posamezne hipoteze in ugotovitve ter tako prispevati k izboljšanju dejanskega položaja tujih študentov pri nas, se je izkazal za precej ambicioznega.

Diplomska naloga ima dva dela: v prvem, teoretičnem delu skušam orisati tiste družbenozgodovinske procese, ki so povzročili sodobno masovno prelivanje tujih študentov med državami, ter predstaviti razvojne probleme DVR pri izobraževanju strokovnih kadrov ter načine njihovega obvladovanja. V drugem delu naloge pa sem želela s sociološkega vidika proučiti to zapleteno in celovito problematiko bivanja in študija tujih študentov v tujini in še posebej v naši republici. Medtem ko je v prvem delu naloge težišče na zgodovinski metodi, si v njenem nadaljevanju pomagam s komparativno metodo, metodo anketnega vprašalnika in intervjuja.

Množično prelivanje študentov praviloma iz manj razvitih držav na študij v razvite države zastavlja celo vrsto vprašanj z vidika širših, medna-

rodnih razsežnosti in dilem, ki zahtevajo interdisciplinarno obravnavanje. Ker v tem sestavku ne morem podrobneje obravnavati vseh področij, se bom omejila na naslednje točke omenjene problematike:

- zgodovinski oris nastanka in razvoj študija v tujini do danes;
- pomen študija v tujini;
- študij v tujini kot poseben tip migracij in njegove osnovne značilnosti;
- oris nekaterih temeljnih procesov, v katere so vključeni tuji študentje po prihodu v novo socialno okolje;
- rezultati naše raziskave in
- nekatere dileme v zvezi z organiziranim študijem in bivanjem tujih študentov pri nas!

Zgodovinski oris nastanka in razvoj študija v tujini do danes

Skozi vso zgodovino se pojavljajo učenjaki, ki so potovali v tuje dežele, da bi pridobili in izmenjali znanje. V starem veku je mnogo nadarjenih prihajalo v Atene, kasneje v Aleksandrijo, po razpadu bizantinskega cesarstva pa so se učenjaki in njihovi učenci množično selili v znanstveno in kulturno bolj razvito Srednjo Evropo. Tu so v 12. in 13. stoletju začeli ustanavljati prve univerze, ki so privablale profesorje in študente iz dežel, kjer le-teh še niso ustanovili. Njihovo preseljevanje je bilo olajšano zaradi kulturne enotnosti Evrope takratnega časa in latinškega jezika kot univerzalnega komunikacijskega sredstva v znanosti.

Modreci in njihovi učenci so se preseljevali tudi drugod po svetu (Indija, Kitajska, Južna Amerika...), čeprav nam to zaradi omejenega evropocentrističnega pogleda na razvoj človeške družbe ni toliko znano. Selitve so bile spontane, neorganizirane in bolj izraz osebnih ambicij posameznikov, ki se niso zadovoljili z pridobljenim doma, in ne toliko izraz zavestne akcije cesarskih dvorov.

Današnja pojavna oblika množičnega preseljevanja študentov v razvita univerzitetna središča povsod po svetu je rezultat novejših procesov v zgodovini mednarodne skupnosti, ki najdejo svoj vzrok v kapitalističnem načinu proizvodnje. Kapitalizem je vplival na razvoj proizvodnih sil, predvsem tehnike in znanosti, prometne in vojaške tehnologije ter s kolonializmom prerasel v svetovni sistem. Prej neenakomerno razvite dele sveta je povezal v celoto, v medsebojno odvisnost, vendar na način, ki je še bolj poglobil in poudaril razlike v razvitosti posameznih delov sveta. Hkrati pa je bil kapitalizem kot proizvodjalni sistem zelo učinkovit pri razvoju proizvodnih sil in je najhitreje povezal teoretična znanstvena spoznanja s proizvodjalnimi silami družbe. Odprl je pot znanstveno-tehnični revoluciji, ki poudari pomen znanosti in njene tehnološke uporabe. Skladno s tem narašča potreba po strokovnjakih in visoko kvalificirani delovni sili, kar povsod vpliva na razvoj šolstva na vseh stopnjah. Izobra-

ževanje je tako postalo eden ključnih dejavnikov družbenoekonomskega razvoja. Hkrati pa je hitrejši razvoj izobraževanja odvisen od družbenoekonomskega razvoja. Razvoj izobraževanja je potemtakem določen z zgodovinskimi, kulturnimi in ekonomskimi dejavniki, kar je pomembno za sedanjí položaj DVR.

Kolonializem ni zapustil negativnih posledic le na ekonomski in politični strukturi, temveč tudi na področju izobraževanja. Kolonizatorji so sicer uvedli v neevropskem prostoru neke primitivne oblike šolskih sistemov, ki pa so bili pomanjkljivi, pogosto nekoristni in nepovezani življenjem avtohtonega prebivalstva. Večinoma so bile to zastarele kopije izobraževalnih sistemov metropol s humanistično usmeritvijo. V šolah se je poučevalo v jeziku kolonizatorjev, ki je v novih državah pokolonialnega tipa ostal kot edini množni jezik v raznoterosti številnih domačih jezikov. Šolstvo je zajemalo le majhen del prebivalstva kolonij, v glavnem tiste vrhnje sloje, ki so bili pripravljene sodelovati s kolonizatorji, sprejeti njihov sistem vrednot, njihove navade in način življenja. Govorimo o akulturiranih pripadnikih domačih elit, izmed katerih se jih je mnogo šolalo v samih metropolah.

Po osvoboditvi so DVR imele ogromne potrebe po strokovnjakih z visokošolsko izobrazbo; primanjkovalo je učiteljev, zdravnikov, inženirjev, tehnikov itd. Mnoge države so zaradi svojega specifičnega zgodovinskega razvoja, ki se kaže med drugim v omejenih možnostih za izobraževanje doma, bile prisiljene del kandidatov za zahtevnejše šolanje poslati v tujino, največkrat v nekdanje metropole kolonialnih držav. Z razvojem je štipendiranje strokovnega kadra DVR postalo vedno bolj domena mednarodnih organizacij, v zadnjem desetletju pa predmet sodelovanja med nevrščenimi in DVR.

Vse to je vplivalo na nastanek in razvoj sodobnih, modernih migracij visoko izobražene delovne sile iz manj razvitih v bolj razvite družbe, kar danes popularno imenujemo beg možganov. Trdimo lahko, da je ena izmed predpostavk bega možganov tudi študij v tujini.

Pomen študija v tujini

Študij v tujini se je po drugi svetovni vojni zelo razmahnil. Ne samo kot človekova vse večja želja po znanju in odkrivanju novega, temveč kot nepogrešljiv del razvojne politike meddržavnega in meduniverzitetnega sodelovanja večine držav na svetu – dobiva študij v tujini v zadnjih treh desetletjih vse večji pomen in obseg.

Že od leta 1947 pripravlja UNESCO temeljite statistične analize in cenitve o gibanjih študentov iz nerazvitih držav v razvite. Menijo, da se je število študentov v tujini v obdobju 1950–1968 povečalo za več kot 300%. Glavne države gostiteljice, ki sprejemajo največ tujih študentov, so po nekaterih podatkih ZRN, Velika Britanija, Egipt, Japonska in Avstrija, ki

so nekako dosegle zgornjo mejo sprejemanja tujih študentov glede na zmogljivost izobraževalnih institucij. Ali drugače povedano: v 22 državah je vpisanih 85% vseh tujih študentov. Unescov statistični letopis iz leta 1979 govori o 836.928 tujih študentov iz 45 izbranih držav, ki so vpisani v visokošolsko izobraževanje. Od tega jih je največ vpisanih v ZDA, Franciji, Sovjetski zvezi, ZRN, Veliki Britaniji, Kanadi, Italiji, Egiptu, Švici in Švedski, če naštejemo le prvih deset na seznamu. Jugoslavija zavzema na tem seznamu 24 mesto s 3851 študenti.

Drugo dejstvo, razvidno iz teh števil, je, da je Evropa še vedno najbolj privlačna za tuje študente, saj se jih skoraj polovica vpiše na njene univerze (oziroma 44% od 637.530 tujih študentov na svetu leta 1973). Druga je Severna Amerika (ZDA in Kanada) s 33% vseh tujih študentov, drugače povedano: razviti Sever sprejme okrog 80% tujih študentov, preostalih 20% pa t. i. nerazviti svet. Glede na celotno populacijo prihaja največ tujih študentov iz Azije (več kot 40%), slede jim Evropejci (s približno 20%), nato Afričani (10–11%) ter Severnoameričani (13%). Arabski študentje predstavljajo približno 17–20% tujih študentov.

Med tujimi študenti, ki jih je približno 2% celotne študentske populacije v svetu, je le slaba četrtnina žensk. Kar se tiče razdelitve po področju študija, zlahka ugotovimo premoč humanističnih in družboslovnih ved, ki pa se z leti zmanjšuje. Nasprotno pa se povečuje število vpisanih na študij medicine in tehniških znanosti.

Skoraj vse države na svetu imajo v svoje programe mednarodnega sodelovanja vključeno tudi sodelovanje na področju izobraževanja in usposabljanja kadrov, ki se lahko kaže na dva najosnovnejša načina: kot dajalci pomoči oziroma štipendij ali kot prejemalci. Načini tovrstnega sodelovanja so različni in odvisni od možnosti vsake posamezne države, vendar lahko kljub temu govorimo o nekaterih skupnih značilnostih politik posameznih držav na področju šolanja in usposabljanja kadrov. Seveda imajo majhne države večje probleme pri štipendiranju kadrov kot pa velike. Njihovi programi prosvetnega sodelovanja so omejeni tudi zaradi slabših finančnih možnosti, nepoznavanja stvarnih potreb DVR, tega, da nimajo svojih diplomatskih-konzularnih predstavništev v posameznih državah itd. Da bi bili programi sodelovanja čimbolj učinkoviti, je potrebno medsebojno sodelovanje držav in mednarodnih organizacij, posebno OZN.

Tudi naša država igra aktivno vlogo pri prosvetno-kulturnem sodelovanju s svetom. Tako kot drugje tudi pri nas omogočamo izobraževanje in strokovno izpopolnjevanje tujim državljanom pri nas in našim v tujini. Pravna osnova takega sodelovanja so meddržavni sporazumi in programi znanstveno-tehničnega in prosvetno-kulturnega sodelovanja, ki jih je doslej naša država sklenila s približno 80 državami. Ti sporazumi predvidevajo dodeljevanje jugoslovanskih štipendij študentom iz teh držav, njihovo šolanje in sprejemanje zasebnih študentov iz teh držav. Naj za ponazoritev obsega tega sodelovanja v naši republiki navedem le nekaj

številka: v študijskem letu 1982/83 se je v Sloveniji izobraževalo okoli 670 tujih študentov, večinoma iz neuvrščenih in DVR, razvitih držav in zamejstva. Iz DVR je prišlo 520 državljanov, od tega 173 kandidatov za redni študij, 95 za podiplomski študij in 252 za specializacijo. Iz razvitih držav pride največ zasebnih študentov, in sicer 105, medtem ko je bilo recipročnih štipendistov iz razvitih držav v letu 1983 le 47 (11 na rednem študiju in 36 na specializaciji). Za primerjavo navajam še podatke o tem, koliko naših državljanov iz Slovenije je v študijskem letu 1983/84 odšlo na študij v tujino:¹

- štipendije tujih vlad za izpopolnjevanje in specializacijo 40;
- Fullbrightove štipendije 9;
- štipendije tujih vlad za redni študij 26;
- redni študij na lastne stroške 3;
- specializacija na lastne stroške 1.

Skupaj je odšlo v študijskem letu 1983/84 v tujino 79 Slovencev. Kakorkoli že, za temi številkami se skrivajo ogromna organizacijska, kadrovska in finančna prizadevanja za izpolnitev nalog mednarodnega sodelovanja Slovenije s tujino na področju izobraževanja kadrov. Organizacija študija in bivanja zahtevata namreč poleg štipendiranja in omogočanja študija na univerzi tudi celo vrsto drugih izredno pomembnih dejavnosti, ki so nujne za uresničevanje programov mednarodnega sodelovanja. Mislim na organiziranje tečaja slovenskega jezika, zagotavljanje ustreznih bivanjskih možnosti (stanovanje, prehrana), organiziranje aktivnosti ob prostem času, počitniških in postdiplomskih praks, ohranjanje stikov z njimi po njihovi vrnitvi v domovino itd.

Osnovne značilnosti študija v tujini kot posebnega tipa migracij

Študij v tujini bi lahko opredelili kot poseben tip sodobnih, mednarodnih migracij, saj gre za gibanje tujih študentov iz njihove izvorne (emigrantske) družbe v njim tujo, drugačno (imigrantsko) družbo, kjer ostanejo različno dolgo. Poleg prostorskega vidika migracij so pomembnejše socialne značilnosti migracij. Kajti spreminjanje prostorskega okolja pomeni hkrati tudi spreminjanje socialnega okolja, družbenih odnosov ter zamenjavo socialnega sistema (skupin, institucij, potreb, norm, vrednot, itd.). Prostorski vidiki so povezani navpično in vertikalno s socialno mobilnostjo ter s posledicami, ki jih povzroča spreminjanje statusa ali socialnega okolja.

Kakšna vrsta migracij je v primeru tujih študentov, katere so njihove temeljne značilnosti? Odgovore dobimo, če jih skušamo razčleniti po njihovih posameznih značilnostih, kot so obseg, trajnost, namen, organiziranost itd. Te migracije so:

¹ ZAMTES: Poročilo o znanstveno-tehničnem, prosvetnem in kulturnem sodelovanju SR Slovenije s tujino v letu 1983, Ljubljana, februar 1983, str. 221–227.

– po obsegu individualne (posamezniki so tisti, ki se odločijo za študij v tujini), v nekem smislu pa tudi kolektivne, saj odhajajo iz nekaterih okolij deli etničnih skupin (npr. Palestinci);

– po trajnosti (tuji študentje ostajajo v tujini načelno za določen čas, dokler ne diplomirajo in izpolnijo preostalih študijskih obveznosti), vendar tudi trajnih migracij ne moremo izključiti. Pokazatelji občasne migracije so: intenzivni stiki migrantov z njihovo izvorno družbo preko dopisovanja, tiska, kulturnih prireditev, pogosti obiski doma itd. Imigranti lahko spremenijo svojo odločitev glede vrnitve, če se razmere doma spremenijo.

– po namenu funkcionalne, inovacijske in prestižne. Glavni cilj tujih študentov je – kot je dokazano v literaturi – pridobitev diplomskega naziva in ustrezne prakse iz svojega študijskega področja. Ob prihodu v novo okolje se tuji študentje znajdejo v novih, drugačnih življenjskih in delovnih razmerah, ki zahtevajo od njih ustvarjalnost, če hočejo doseči zastavljene cilje. Nekaterim to uspe, drugim ne. Ni odveč tudi vprašanje statusa, ki izvira iz študija v tujini, ki si ga »privoščijo« lahko le pripadniki bogatejših in privilegiranih družbenih slojev;

– po nujnosti oziroma prostovoljnosti odločitve lahko ugotovimo, da je odločitev posameznika za študij v tujini le relativno svobodna ob upoštevanju objektivnih okoliščin. Če botruje tej odločitvi le želja po študiju in življenju v »razvitejšem« okolju, je ta odločitev prostovoljna in celo prestižna;

– organizirane. Namreč, mednarodni subjekti se konkretno dogovarjajo o organiziranju študija in bivanja tujih študentov, načrtujejo obseg in strukturo migracije glede na svoje potrebe in možnosti;

– mednarodne, saj gre pri tem za spremembo družbenoekonomskega in kulturnega sistema oziroma za vodoravno gibanje ljudi med različnimi državami.

V literaturi se poleg tega poudarjajo pomen migracij za neposredno komuniciranje v sodobnem svetu, njihova povezanost z ustvarjalnostjo in njihova povezovalna vloga. Le-ta se kaže v tem, da lahko tuji študentje prispevajo k medsebojnemu komuniciranju različnih kultur, katerih pripadniki so, in k razpršitvi teh kultur v širšem prostoru. Janez Stanovnik pa opozarja na vlogo tujih študentov pri prenosu tehnologije med narodi, kar je možno na več načinov. »Lahko se prenaša v obliki orodja ali strojev, v obliki patentiranih izumov ali znanja, v obliki zapiskov v knjigah ali revijah, prenašajo jo delavci s svojimi izkušnjami, prenašajo jo študentje, strokovnjaki, znanstveniki in drugi, ki potujejo v tujino študirat ali na izpopolnjevanje, prinašajo jo investicije v tujino ali celo turizem. Toda tehnologija ni samo tvorba človeka, ampak je tudi tvorba družbenoekonomskih odnosov. S prenašanjem tehnologije se zato prenašajo tudi odnosi, običaji in način življenja družbe, v katerih se je določena tehnologija ustvarila.«²

² Stanovnik J.: Mednarodni gospodarski sistem. Državna založba Slovenije, Ljubljana 1982, str. 513–514.

Oris temeljnih procesov, v katere so vključeni tuji študentje ob prihodu v novo socialno okolje

Pri spremembi socialnega okolja so tuji študentje v novem okolju vključeni v skupino med seboj povezanih konjunktivnih in disjunktivnih procesov oziroma procesov približevanja in oddaljevanja. V literaturi največkrat omenjajo proces adaptacije in akulturacije. To pa ne pomeni, da drugi procesi med tujimi študenti in imigrantsko družbo ter njenimi institucijami niso pomembni. Nasprotno. Ravno tekmovanja, nasprotovanja, konflikti ali celo diskriminacija (rasna, etična) opozarjajo na težave tujih študentov na študiju v tujini. Opozoriti je treba, da se problematika medsebojnih odnosov začne šele takrat, ko so vzpostavljeni stiki med imigrantsko družbo in tujimi študenti; dokler živijo v medsebojni izolaciji in separaciji, ni medsebojnih problemov.

Adaptacija

Ob prehodu v novo okolje se morajo tudi študentje prilagoditi novim, drugačnim možnostim za zadovoljevanje svojih potreb, predvsem bivanjskemu in študijskemu okolju. To prilagajanje zahteva od njih aktiven in ustvarjalen odnos, kar je pogoj za uspešnost in zadovoljstvo z bivanjem in študijem v novem okolju.

V tujih in naših raziskavah je poudarjen pomen predhodnega obveščanja o razmerah v novem okolju. Na osnovi dobljenih informacij si tuji študentje namreč ustvarijo določene predstave, ki pa jih morajo ob prihodu v imigrantsko družbo spremeniti. Zgodi se namreč, da se realnost ne ujema z njihovimi predhodnimi predstavami. Prav tako je pomemben prvi vtis, ki ga tuji študentje dobijo po prihodu. Dejstvo je, da jih dober sprejem ohrabri v njihovih adaptacijskih in akulturacijskih prizadevanjih. Žal pa izkušnje kažejo, da so tuji študentje pri nas nemalokrat že takoj na začetku prepuščeni samim sebi in svoji iznajdljivosti.

Glede na značilnosti tovrstne migracije adaptacija tujim študentom ne bi smela povzročati posebnih težav. Že sam motiv migracije jih sili v čim prejšnjo in čim boljšo prilagoditev danim razmeram, čeprav na račun nekaterih svojih potreb in interesov. Adaptacija je tako kot akulturacija enostranski proces: tuji študentje se prilagajajo novemu okolju in ne nasprotno. Gre za doseganje čimvečje usklajenosti ponudb in povpraševanja pri zadovoljevanju potreb.

Lahko se tudi zgodi, da se tuj študent izredno dobro prilagodi novemu socialnemu okolju in po določenem času zadovolji svoje bistvene potrebe in interese, imigrantska družba pa ga sprejme za svojega. V takem primeru se v tujem študentu zaradi različnih vzrokov (neustrezne politične, gospodarske idr. razmere doma, poroka s partnerjem iz emigrant-ske skupnosti, poklicne možnosti itd.) in različnih motivov (poklicna

kariera, večji zaslužek itd.) zmanjšuje želja po vrnitvi v svojo izvorno družbo in povečuje interes za ostajanje v tujem okolju. Taki pojavi so bili množični in se še danes kažejo v že omenjenem pojavu bega možganov.

Seveda je možno tudi manj intenzivno in minimalno prilagajanje tujih študentov emigrantski družbi, kjer je stopnja njihove pripravljenosti na sodelovanje s pripadniki in institucijami imigrantske družbe nizka. Nekateri tuji študentje se ne trudijo ali nočejo vzpostavljati stikov z drugimi, razen z rojaki ali kvečjemu s preostalimi tujimi študenti. To je proces izolacije ali separacije.

Tuji študentje so lahko vključeni tudi v disjunktivne procese, kot so tekmovanje, nasprotovanje, konflikt, diskriminacija itd. Značilen primer: zaradi pomanjkanja sob v študentskem naselju so tuji študentje prisiljeni tekmovati z domačimi študenti pri iskanju zasebne sobe. Pogosto so v takih primerih izpostavljeni (rasni) diskriminaciji. Jasno je, da tovrstni problemi negativno vplivajo in otežujejo njihov študij.

Mnogi raziskovalci so ugotavljali, da se nekatere skupine hitreje in lažje, druge spet teže prilagajajo novemu okolju, nekatere so bolj in druge manj diskriminirane itd. Zato so v svojih študijah iskali vzroke in povezanost teh pojavov s posameznimi neodvisnimi spremenljivkami, kot so spol, starost, narodnost, socialni status. Rezultati tovrstnih raziskovanj so nedvomno zelo zanimivi in koristni tudi za nas.

Akulturacija (resocializacija)

S študijem v tujini tuji študentje nadaljujejo v izvorni družbi začet proces sekundarne socializacije in akulturacije, ki pa se v primerjavi s primarno in začetno sekundarno socializacijo odvija v drugem socialnem in kulturnem okolju (tudi v različnem družbenoekonomskem in političnem sistemu). V primarni socializaciji pridobiva vsak človek osnovne vrednote, kulturo in vzorce vedenja svojih staršev oziroma bližjih, s katerimi se enači in tako postane pripadnik primarne družbene skupnosti ter širše etnične skupnosti. Ti pridobljeni vzorci obnašanja in vrednote so trdno vsidrani v človekovi osebnosti in izredno pomembni v nadaljnjem človekovem življenju. V sekundarni socializaciji, ki se odvija v sekundarnih družbenih skupinah in institucijah, pridobi posameznik znanja o specifičnih družbenih vlogah, ki zadevajo šolanje, učenje in delo. Zastavlja se vprašanje, ali se je proces sekundarne socializacije bodočih tujih študentov že končal v njihovi izvorni družbi, tako da je njihova osebnost že zgrajena in sposobna presojeti o stvareh, ali pa ob prihodu v drug socialni in kulturni sistem še vedno iščejo svojo identiteto. V obeh primerih so tuji študentje vključeni v procese ponovne socializacije, kajti čimvečje so razlike med izvorno in imigrantsko družbo, tembolj so procesi akulturacije nujni in vidni. Tudi študentje v novem okolju spreminjajo svoje kulturne vzorce obnašanja, »prevzemajo elemente kulture imigrant-

ske družbe, brez katerih ne morejo učinkovito delovati v tej družbi, in vnašajo nekatere elemente svoje kulture v emigrantsko družbo.«³

Proces akulturacije ima dve pojavnosti: zunanjo in notranjo. Zunanja akulturacija se kaže v zunanjih znakih posameznika, v njegovem načinu oblačenja, obnašanja in govorjenja. Notranja akulturacija, ki je bolj zapletena, pa zadeva moralo, vrednostni sistem, občutke, okus, estetsko merilo. Teh sprememb se zavedajo sami tuji študentje in jih različno vrednotijo. Nekateri se v novem okolju ne znajdejo in se kot »izgubljeni« spopadajo s številnimi težavami. »Različnost kultur povzroča težave pri akulturaciji... Težave, ki jih imigranti doživljajo, so dvojne: v prvi sklop le-teh uvrščamo komunikacijske težave imigrantov, velike napore, s katerimi urejajo vsakodnevne probleme, pojave anomalije, zmedenosti, nerazumevanja nove kulture – skratka, izbruh kulturnega šoka. Drugi sklop teh težav pa povzroča imigrantska družba: domačini ne razumejo kulture imigrantov, o njih razširjajo negativne predsodke in stereotipe, jih diskriminirajo.«⁴

Jasno je, da tuji študentje akulturacije tako kot adaptacije ne doživljajo enako. Na oboje vpliva namreč cela vrsta dejavnikov, ki te procese zavira ali pospešuje. Razvrstili bi jih lahko v nekaj skupin:

- osebnosti značilnosti (spol, starost, narodnost...),
- število prijateljev, znancev, rojakov v novem okolju, delovanje nacionalnih zvez,
- kraj bivanja (v študentskem domu ali zasebno, v mestu ali na deželi),
- finančni prejemki (kakšni, koliko),
- motiv odhoda v tujino,
- predhodno poznavanje in obveščenenost o novem okolju,
- podobnost oziroma različnost kulture izvirne družbe in imigrantske družbe (kmečko, urbano poreklo tujega študenta, geografski pogoji, podnebja),
- navezanost na domovino, patriotizem itd.

Na kratko bi se ustavila še pri nacionalnih zvezah tujih študentov. Dejstvo je, da razlike med kulturama imigrantske družbe in tujih študentov pospešujejo ustanavljanje institucij tujih študentov, zvez ali unij posameznih narodnosti tujih študentov. Razvoj in aktivnost teh nacionalnih zvez sta odvisna od številčnosti in stalnega dotoka novih tujih študentov, res pa je, da delovanje posameznih zvez niha. Težišče delovanja nacionalnih zvez je na razvijanju občutka socialne in nacionalne pripadnosti, povezanosti med člani zvez, medsebojni pomoči in solidarnosti, zadovoljevanju temeljnih kulturnih, rekreacijskih idr. potreb. Poleg tega lahko opravljajo tudi informacijsko ter politično-reprezentativno dejavnost. Nekatere nacionalne zveze izdajajo občasno svoje biltene, s katerimi

³ Klínar P.: Sociološki vidiki mednarodnih migracij v luči odnosov med imigrantsko družbo in imigrantskimi skupnostmi. FSPN Ljubljana, Bilten 7, februar 1974, str. 199.

⁴ Ibidem, str. 238.

obveščajo člane in neznamen del imigracijske skupnosti o svojih aktivnostih.

Nacionalne zveze se povezujejo med seboj po lokalnem (posamezna univerzitetna središča) in regionalnem načelu v še širše nacionalne skupnosti. Lahko pa se povezujejo po nadnacionalnem načelu v nadnacionalne skupnosti (na primer Zveza afriških študentov v Evropi, unije palestinskih študentov, Zveza ciprskih študentov itd.). O delovanju teh skupnosti je na splošno malo znano in tudi sicer zaradi nizkih materialnih prihodkov ne morejo zadovoljevati večine potreb tujih študentov. Zato v glavnem uporabljajo tudi študentje institucije imigrantske družbe.

Kaj je pokazala raziskava Problemi študentov iz DVR med študijem v Sloveniji?

Izobraževanje tujih državljanov je, kot že rečeno, ena od najpomembnejših oblik mednarodnega prosvetnega sodelovanja Jugoslavije z DVR. Cilj tega sodelovanja je dvostranski: po eni strani ustreza bistvenim potrebam DVR, da si čimprej zagotovijo lastne kadre za svoj nemoten gospodarski, politični in socialni razvoj, po drugi strani pa se tuji državljani ob študiju pri nas seznanjajo z našimi gospodarskimi, političnimi, znanstveno-raziskovalnimi in drugimi dosežki, možnostmi in slabostmi. Zaradi njegovega vse večjega pomena je bil leta 1982 podpisan Družbeni dogovor o znanstvenem, tehničnem, prosvetnem in kulturnem sodelovanju Jugoslavije s tujino.

O načelih mednarodnega sodelovanja Jugoslavije s tujino nihče ne dvomi. Vprašamo pa se lahko, kako jih uresničujemo v praksi. Žal, dejstva kažejo drugače oziroma opozarjajo na določeno nerazumevanje letih in našo nedoslednost pri organiziranju in izvajanju študija za tuje državljane. Da bi odgovorili na zastavljeno vprašanje, je treba analizirati materialni in družbeni položaj tujih študentov, njihove motive in pričakovanja pred prihodom v našo državo ter po prihodu, njihovo (ne)zadovoljstvo z danimi življenjskimi in študijskimi razmerami nasploh itd. Seveda ni dovolj, da razmere le analiziramo, ampak jih je treba spreminjati, izboljšati. Zamisliti se je treba nad njihovimi kritikami in pripombami, jih ovrednotiti ter ustrezno ukrepati. Pred očmi moramo imeti dejstvo, da vzgajamo bodoče strokovnjake, s katerimi bomo nekoč poslovno sodelovali.

Tu povzemam v skrajšani obliki rezultate raziskave, v kateri je bilo anketiranih 61 tujih študentov iz 27 DVR, ki so bili v študijskem letu 1982/83 vpisani na dodiplomski študij na ljubljanski univerzi.⁵

⁵ Povedati je treba, da je raziskovalni vzorec tujih študentov v nalogi velik, saj zajema 61 tujih študentov od 145 študentov neslovenske narodnosti na dodiplomskem študiju v šolskem letu 1982/83. Vendar pa izbor teh 61 tujih študentov ni niti slučajen niti reprezentativen glede na posamezne značilnosti vzorca.

Tako kot v drugih raziskavah⁶ so tudi tuji študentje v naši anketi za glavni motiv odhoda iz domovine in prihoda v Jugoslavijo navajali študij. Poleg tega jih je »prignala« sem tudi želja po spoznavanju novih dežel in ljudi, spoznati naš družbenopolitični sistem itd. Glavni razlog za prihod v Jugoslavijo je bila za slabo polovico tujih študentov štipendija. Del anketiranih študentov bi namreč odšlo v drugo državo, če bi dobili tam štipendijo (isto velja za zagrebški vzorec anketiranih). Zato lahko domnevamo, da se le manjši del tujih študentov odloči za študij pri nas zaradi naše neuvrščene zunanje politike in socialistične usmeritve, naše zgodovine in kulture. Za zasebne tuje študente večinoma velja, da se za študij v Jugoslaviji odločijo zato, ker so se tu že šolali njihovi sorodniki in znanci. Malo je takih študentov, ki se za šolanje pri nas odločijo zaradi mednarodnega ugleda naših univerz.

Pred odhodom v Jugoslavijo so kandidati slabo obveščeni o življenjskih in študijskih razmerah pri nas. Čeprav dobijo največ informacij na jugoslovanskih predstavništvih, so njihove informacije nepopolne, zastarele, izkrivljene, včasih celo neresnične. V naši anketi skoraj petina vseh anketiranih ni dobila nikakršnih informacij. Tudi po prihodu se obveščenost tujih študentov bistveno ne izboljša. Mariborski in naši rezultati pričajo o tem, da tuji študentje potrebujejo še več izčrpnih in natančnih informacij o tečaju slovenskega jezika, načinu in možnostih za študij, študijski literaturi in mentorjevi vlogi. Tuji študentje bi z veseljem sprejeli informacije, brošuro o stanovanjskih razmerah, možnostih za prehrano, izrabo prostega časa, o navadah in običajih domačinov itd., saj bi se tako bolje pripravili na razmere v novem okolju. Poudariti je treba, da je slaba obveščenost tujih študentov, vzrok njihovim nerealnim pričakovanjem in morebitnim izbruhom kulturnega šoka. Začetna omejena prostorska gibljivost v ozkem krogu »sotrpinov« zaradi nemožnosti komunikacije navzven vpliva, da je adaptacija počasnejša in povezana s številnimi težavami (materialnimi in psihičnimi).

Univerzitetno življenje in izkušnje tujih študentov

Med vzroki študijskega neuspeha anketiranih študentje navajajo na prvem mestu pomanjkljivo poznavanje slovenskega jezika in druge študijske težave (pomanjkanje učbenikov v slovenskem jeziku in dodatnega

⁶ V diplomski nalogi sem se opirala na podatke iz naslednjih raziskav:

- Motoko Y., Lee, Mokhtar Abd., Ella, Linda O. Burks: Needs of foreign students from developing nations at US universities, National Association for Foreign Students Affairs, Washington, april 1981.
- Otto Klíneberg, Jeanne Ben Brika: Étudiants du Tiers-Monde en Europe, Problèmes d'adaptation, Mouton 1972.
- J. P. N'Diaye: Enquetes sur les étudiants noirs en France, éditions Realités africaines.
- Institut za DVR: Efekti školovanja i stipendiranja studenata iz ZUR u Jugoslaviji preko jugoslovenske tehničke saradnje, Zagreb 1971.

pouka). Čeprav je med pogoji za študij na ljubljanski univerzi navedeno tudi obvezno obvladanje slovenskega jezika do te mere, da tuj študent lahko samostojno študira, govorimo o obvezni jezikovni akulturaciji), pa je tečaj še vedno slabo organiziran. Zato želi polovica tujih študentov te slabosti odpraviti z organiziranjem dodatnega pouka iz predmetov, ki jim delajo največ preglavic. Sicer pa so si vzroki študijskih težav ljubljanskih in zagrebških tujih študentov podobni: poleg materialnih težav priznavajo, da niti njihova osebna marljivost niti pomoč študijskih kolegov nista zadostni.

Sicer imajo tudi študentje velike želje, da bi svoje študijsko bivanje kar najbolje izkoristili za čim boljšo strokovno usposobljenost (teoretično in praktično). Poleg tega je pri njih opaziti precejšnje težnje po vlogi ambasadorja svoje države. Pri tem mislim na to, da so večinoma pripravljene posredovati znanje o svojih državah širšemu krogu ljudi (tudi zunaj fakultete).

Materialni položaj tujih študentov

Rezultati vseh omenjenih raziskav navajajo, da tuji študentje niso zadovoljni z višino svojih finančnih prejemkov. Tako se je izkazalo tudi v naši raziskavi.

Pri obravnavanju materialnega položaja se najbolj kaže razlika med štipendisti in zasebnimi tujimi študenti. Slednji imajo na voljo več finančnih sredstev, tako da lahko bolje zadovoljujejo vsakodnevne življenjske potrebe in tudi užitke. Vendar to ne velja za vse »privatiste«. Posameznikom je delo preko študentskega servisa edini finančni vir. Res je tudi, da »privatisti« težje premagujejo eksistenčne probleme (sami si morajo poiskati stanovanje, plačevati zdravstveno zavarovanje, kupovati garderobo...). Razlike med mesečnimi prejemki so manjše. Kljub temu da imajo štipendisti določene ugodnosti zaradi svojega statusa, niso zadovoljni z višino štipendije. Zato ni čudno, da več kot tretjina tujih študentov navaja ravno neugodne materialne možnosti kot razlog za študijske neuspehe. Ti problemi pa vplivajo končno tudi na zadovoljstvo tujih študentov s tukajšnjim bivanjem in na sodbo o naših prizadevanjih in skrbi zanje.

Družabno življenje tujih študentov

Ugotovili smo že, da doživljajo tuji študentje pri spremembi okolja kulturni šok. Prva pomoč pri prestajanju le-tega prihaja od tujih študentov, ki prišlekom pomagajo pri hitrejšem prilagajanju novemu socialnemu in kulturnemu okolju. Štipendistom adaptacijo deloma olajšajo uradni organi, pristojni za to, »privatisti« pa se morajo zanesti na svojo iniciativo oziroma prijatelje – tuje študente. Proces vključevanja v novo socialno

okolje, vzpostavljanje stikov z domačimi, premagovanje materialnih in drugih težav, notranja in zunanja akulturacija potekajo hkrati in počasi. Na to vpliva cela vrsta dejavnikov, od osebnih značilnosti do značilnosti okolja, ki se mu prilagajajo. Primarna usmerjenost tujih študentov v študij in njihov neugoden materialni položaj označujeta stil življenja tujih študentov, ki se kaže v specifičnem načinu preživljanja prostega časa, ter kažeta na marginalni položaj tujih študentov v naši družbi. Tudi naša raziskava je hipotezo o tujih študentih kot marginalni družbeni skupini potrdila. Sicer imajo tudi študentje precej prijateljev in znancev med našimi študenti in jih je veliko obiskalo vsaj eno slovensko družino, pa vendarle občutijo osamljenost in dejstvo, da so tujci. Diskriminacija, težave pri iskanju sobe, predsodki na njihov račun, njihov stil življenja in način preživljanja prostega časa nam pričajo o tem. Tu je treba opozoriti na vlogo in pomen Kluba mednarodnega prijateljstva, ki jo mora odigrati na tem področju.

Odnos do domovine in Jugoslavije

Odgovori tujih študentov kažejo, da se bo velika večina po končanem študiju vrnila v svoje domovine in da bodo tam poskušali nadaljevati svoje delo. Razloga za takšno odločitev sta patriotizem (pomagati svoji domovini, odgovornost do nje) in materialni vidik (več možnosti za napredovanje, večji zaslužek). Malo tujih študentov se je odločilo za stalno bivanje v tujini, tisti pa, ki bodo to storili, navajajo kot vzrok politične konflikte doma.

Po povratku v domovino si tuji študentje še naprej želijo ohranяти stike s svojimi bivšimi profesorji in kolegi ter izražajo pripravljenost za sodelovanje z Jugoslavijo. A sami tuji študentje ugotavljajo, da te stvari pri nas niso urejene, in opozarjajo na to. V intervjuju je nek tanzanijski študent izrazil tole misel: »Po mojem mnenju se institucije, ki se ukvarjajo z nami, ne trudijo zadosti. En razlog je: mislijo, če se veliko ukvarjajo s tujimi študenti, imajo samo probleme. Jaz mislim, da imajo lahko dobre stike z nami.«

Po drugi strani tuji študentje priznavajo, da so v naši državi preživeli pomemben del svojega življenja, na katerega se bodo spominjali z dobre in slabe strani.

Nekatere dileme v zvezi z organiziranjem študija in bivanja tujih študentov pri nas

Če primerjamo ugotovitve drugih raziskav in naše, lahko vidimo, da so problemi tujih študentov podobni oziroma trdimo lahko, da so univerzalni. Problemi prehoda iz ene v drugo socialno in kulturno okolje, učenje

tujega jezika, materialni položaj, vzpostavljanje medsebojnih stikov, readaptacija po vrnitvi v domovino itd. se pojavljajo pri vseh tujih študentih z različno intenzivnostjo.

Odgovori tujih študentov, ki so sodelovali v naši raziskavi, opozarjajo na precejšnje težave, ki so povezane z organiziranjem njihovega življenja in študija v našem okolju. Ti odgovori nakazujejo domnevo, da praksa organiziranja bivanja in študija tujih državljanov v naši državi še ne sledi njenim zunanje-političnim načelom mednarodnega sodelovanja. Z dobljenimi rezultati se lahko približam ugotovitvam zagrebške raziskave, v katerih opozarjajo na daljnosežne posledice takšnega zanikrnega odnosa do tujih študentov in njihovega sprejema in bivanja v našem okolju. Možnosti za izboljšanje položaja tujih študentov pri nas so naslednje:

1. Na zvezni ravni je treba oblikovati dolgoročno politiko štipendiranja tujih državljanov, ustrezno strategijo regionalne in profesionalne strukture štipendistov ter razporeda po posameznih univerzitetnih središčih. Treba je tudi sprotno in usklajeno reševati nekatera odprta vprašanja, povezana s tem.

2. Na republiški ravni je treba izboljšati informacijsko in sprejemno službo, tako da bi bili tuji študentje seznanjeni z vsemi potrebnimi zadevami v zvezi s študijem in bivanjem.

3. Tečaj slovenskega jezika je treba posodobiti in intenzivirati.

4. Treba je organizirati dodatni pouk za tuje študente iz predmetov, ki jih slabše obvladajo, in iz področij, ki so specifična za DVR, preko seminarjev, skupinskega dela s posebej usposobljenimi in finančno motiviranimi mentorji za tuje študente ter preko drugih oblik sodelovanja.

5. Skrb za izboljšanje materialnega položaja.

6. Organiziranje prostega časa zahteva nenehno seznanjanje tujih študentov z našo družbenoekonomsko in politično stvarnostjo (strokovne ekskurzije, obiski po delovnih organizacijah, srečanja z našimi ljudmi itd.). Prisluhni je treba željam in potrebam tujih študentov in še bolj aktivirati klube mednarodnega prijateljstva.

7. Skrb za ohranjanje strokovnih in ne samo prijateljskih stikov z diplomanti po njihovi vrnitvi v domovino (pošiljanje strokovne literature, vzdrževanje stikov s profesorji in ustreznimi institucijami...).

Zadovoljstvo tujega študenta s svojim študijem v tujini in njegova koristnost v domovini sta odvisna od stopnje in načina organiziranja bivanja in študija in izkazane skrbi države gostiteljice. Morda se pristojni organi in institucije ter vsi mi skupaj premalo zavedamo, da porabljen čas, prizadevanja in sredstva za izboljšanje položaja tujih študentov niso odvečen strošek, ampak naložba, ki se lahko po nekaj letih bogato obrestuje. Kajti zadovoljstvo tujega študenta, bodočega strokovnjaka s svojim bivanjem in študijem v tujini ima lahko daljnosežne posledice za mednarodne odnose in sodelovanje držav na vseh področjih.

MILOŠ NIKOLIĆ

Razvoj marksizma v ZDA po drugi svetovni vojni

I

Druga svetovna vojna in njene posledice, pravzaprav izkustva, ki jih je pustila v zavesti ljudi, in nov svetovnozgodovinski položaj, ki ga je ustvarila – vse to je odločilno vplivalo na nadaljnjo usodo marksizma v svetu, in to celo do te mere, da se z drugo svetovno vojno začenja novo obdobje v zgodovini marksizma, ki se po marsičem razlikuje od prejšnjega, ki je trajalo od oktobrske revolucije do druge svetovne vojne. To velja tako za razvoj marksizma v Evropi kot za razvoj marksizma v drugih delih sveta, vključno z ZDA.

Če primerjamo vpliv druge svetovne vojne in njenih posledic na razvoj marksizma v Evropi z njenim vplivom na razvoj marksizma v ZDA, obstaja vendarle pomembna razlika.

Pod vplivom druge svetovne vojne in njenih posledic se je v Evropi takoj po njenem koncu začel proces praktičnopolitičnega in idejnoteoretičnega uveljavljanja marksizma (v državah, ki so šle po poti socialističnega razvoja, v Franciji, Italiji). Ta proces je bil s hladno vojno in ofenzivo stalinizma v letih 1947–1953 sicer zaustavljen, vendar se je sredi petdesetih let nadaljeval in se postopno bližal svojemu vrhuncu, ki ga je doživel ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let.

V ZDA je razvoj v prvem obdobju potekal v nasprotni smeri. Že ob koncu tridesetih let se je v glavnem končalo kratko obdobje širše uveljavitve marksizma v ZDA, namreč tretji val njegovega razvoja v tem delu sveta. Sicer je res, da je komunistična partija, ki se je od obdobja New Deala naprej širila in krepila (pri tem ni brez pomena dejstvo, da sta bili ZSSR in ZDA zaveznici v protihitlerjevski koaliciji), dosegla svoj vrhunec v številčnem stanju, delno tudi v vplivnosti, zdaj ne več toliko med inteligenco, kolikor med posameznimi sindikati (leta 1944 je štela okoli 110.000 članov). Seveda je bila v vojnih letih, ko je bila vsa usmerjena v podporo povečanju industrijske proizvodnje in vojaških prizadevanj (do te mere, da je nastopala celo proti delavskim stavkam), komunistična partija še veliko manj naklonjena marksističnim raziskavam in razmišljanjem kot v prejšnjih letih.

Po drugi svetovni vojni so družbene razmere kmalu postale zelo neugodne za razvoj marksizma. Že leta 1946 se je začela hladna vojna, ki je bila predvsem odgovor buržoazije razvitih kapitalističnih držav na naraslo moč delavskega gibanja in socializma, moč, ki se je radikalno povečala po drugi svetovni vojni. V ZDA je ta ofenziva buržoazije do konca štiridesetih do sredine petdesetih dobivala oblike in moč nekakšne svojevrstne, v marsičem histerične križarske vojne proti komunizmu in njegovi ideologiji, proti levim, socialističnim silam sploh, ki je

ostala znana kot makartizem (poimenovana po senatorju Mc Carthyju, predsedniku senatnega pododбора za protiameriško dejavnost). V to gonjo proti komunizmu, socializmu in marksizmu se je vključeval tudi velik del liberalno usmerjene inteligence, in še posebej nekateri intelektualci, ki so bili v tridesetih letih socialistično, pa tudi marksistično usmerjeni.¹

Po drugi strani je bil stalinizem Komunistične partije Amerike (ki ni imela nikoli svoje lastne vizije in strategije socializma za ZDA, ampak je svojo ideološko in politično prakso podrejela ukazom iz Moskve) v temeljih omajan zaradi tajnega referata Hruščova na XX. kongresu KP SZ. Zmedeni zaradi tega, ker je Hruščov kritiziral Stalina, potem pa še enkrat prizadeti zaradi sovjetskega vdora na Madžarsko leta 1956, so preostali člani KP ZDA množično zapuščali partijo. Tako je bila komunistična partija ob koncu petdesetih let zožena na nepomembno marginalno sektaško skupino, ki ni imela vpliva med delavci in inteligenco. Za socialistično partijo, ki se po razcepu leta 1919 ni nikoli opomogla, se je zdelo, kot da v petdesetih letih ne obstaja. »Prvikrat po letu 1900 so ameriški socialisti levega krila – piše James Weinstein – ostali ne le brez koherentne teorije ali vizije, ampak tudi brez organiziranega gibanja.«²

Ob koncu štiridesetih in v petdesetih letih je prevladalo prepričanje, da je uspešni razvoj kapitalizma enkrat za vselej pokopal socialistično idejo in gibanje v ZDA.

V takšnih, za razvoj delavskega gibanja, levih sil in marksistične teorije zelo neugodnih zgodovinskih okoliščinah se je v ZDA zunaj vpliva delavskega gibanja in njegovih marginaliziranih političnih organizacij znova pričela razvijati marksistična teorija; posamezne teoretske smeri znotraj tega razvoja so se oblikovale neodvisno od marksizma v Evropi.

Dejansko je povojni razvoj marksizma v ZDA potekal v treh etapah. Prva etapa je bil prav omenjeni razvoj marksizma v neugodnih zgodovinskih okoliščinah v štiridesetih in petdesetih letih. Drugo etapo označujejo dogajanja v šestdesetih letih, in sicer nastanek in uveljavitev gibanja in idej nove levece. Tretja etapa so sedemdeseta in osemdeseta leta, v katerih sta zanimanje za marksizem in razvoj marksistične teorije (predvsem na univerzah) dosegla takšno raven, kakršna dotlej v ZDA še ni bila dosežena.³

V okviru prve etape razvoja povojnega marksizma v ZDA izstopajo tri teoretske celote.

Prvo so s svojimi politekonomskimi analizami in kritikami sodobnega kapitalizma oblikovali avtorji, ki so se zbirali okrog časopisa *Monthly Review*, in sicer Paul Sweezy, Paul Baran in Leo Huberman.

Druga celota je teoretična dejavnost avtorjev kritične teorije družbe, ki so – ker so pač živeli in delali v Ameriki in bili izpostavljeni močnim vplivom njene stvarnosti – vnašali nekatere bistvene spremembe v same temelje kritične teorije družbe. Tu mislimo predvsem na Herberta Marcuseja, potem pa tudi na Ericha Fromma.

Tretja teoretska celota razvoja marksizma v ZDA v štiridesetih in petdesetih

¹ O prehajanju nekdanjih marksistov, socialistov kot tudi liberalnih intelektualcev na pozicije hladne vojne in antikomunizma glej: Miloš Nikolić, *Neoliberalizam, neokonzervativizam, nova desnica*, časopis »Ideje«, tematska številka *Ideologije nove desnice*, 1984, str. 56–60.

² James Weinstein, *Ambiguous Legacy. The Left in American Politics*, New Viewpoints, New York, 1975, str. 113.

³ Glej o tem: Leo Huberman, Paul. M. Sweezy, *Introduction to Socialism*, Monthly Review Press, New York, 1968, str. 5.

letih je »plain marxism« C. Wrighta Millsa, ki že napoveduje novo levico šestdesetih let.

V okviru druge etape marksizma v ZDA, etape, ki obsega šestdeseta leta, zaslužijo pozornost razprave o novem delavskem razredu znotraj Student for Democratic Society, najpomembnejše študentske organizacije nove levice v ZDA; dalje časopis »Studies on the Left« (v letih 1959–1967), katerega pobudniki (skupina profesorjev in diplomantov univerze v Wisconsinu) so se zavedali neuspeha in resnih pomanjkljivosti stare levice ter dogmatskega marksizma v ZDA, in si prizadevali, da bi z razvijanjem radikalne, marksistično zasnovane teorije spodbudili oblikovanje in razvoj novega revolucionarnega socialističnega gibanja; končno naj omenim še šest konferenc Socialist Scholars v letih od 1965 do 1969.

V tem prispevku bomo v glavnih črtah predstavili samo razvoj marksizma v ZDA v njegovi tretji povojni etapi, ki se je začela ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let.⁴

Razcvet marksizma v sedemdesetih letih

Po razpadu študentskega gibanja leta 1970 je v sedemdesetih letih prišlo v ZDA do pravega razcveta marksizma.

Nikoli v preteklih sto dvajsetih letih, odkar je Weydemeyer začel v ZDA propagirati Marxove ideje, zanimanje za marksizem med inteligenco v tem delu sveta ni bilo tako široko in število objavljenih knjig in časopisov z marksistično usmeritvijo tako veliko kot v sedemdesetih letih.

»Nedavni vdor družbene teorije, družbene kritike in zgodovinskih tekstov marksistične perspektive pomeni vzpon, ki ga ni moč primerjati z nobenim od prejšnjih v zgodovini ZDA,« poudarja leta 1981 Stanley Aronowitz.⁵

Ta »vdor« marksizma v sedemdesetih letih v ZDA je znani ameriški filozof – marksist Bertell Ollman poimenoval »marksistična kulturna revolucija«. ⁶ Ta »marksistična kulturna revolucija« se je večinoma dogajala na ameriških univerzah.⁷

Izraziti razcvet marksizma v ZDA v sedemdesetih letih se kaže tudi v številnih marksistično naravnanih časopisih v najširšem smislu te besede, ki so začeli izhajati od konca šestdesetih let oziroma na začetku sedemdesetih. Najpomembnejši med njimi so: *Socialist Review* (v prvih letih izhajanja se je imenoval *Socialist Revolution*), *Telos*, *Radical America*, *New German Critique*, *Marxist Perspective* (ki je prenehal izhajati), *Theory and Society*, *Social Text*, *The Review of Radical Political Economy*, *Latin American Perspective*, *Radical History*, *Crime and Justice*, *Dialectical Anthropology* in drugi.

Ta razcvet marksizma v ZDA je v prvem obdobju sovpadal s širokim uveljavljanjem marksizma v Zahodni Evropi v letih 1968–1973 in s tem prispeval k najširši

⁴ O marksizmu v ZDA v prvi in drugi etapi njegovega razvoja po II. svetovni vojni glej: Miloš Nikolić, *Marksizam u SAD*, časopis *Marksizam u svetu*, 1–2/1986, str. 34–81; Miloš Nikolić, *Osnovni rezultati razvoja savremenog marksizma*, separat časopisa *Marksizam u svetu*, 1984, str. 229–237.

⁵ Stanley Aronowitz, *The Crisis in Historical Materialism*, Praeger, New York, 1981, str. IX.

⁶ The Left Academy (*Marxist Scholarship on American Campuses*), ur. Bertel Ollman, Edward Vernoff, McGraw-Hill, New York, 1982, str. 1.

⁷ O tem pišejo mnogi ameriški marksisti: Marx W. Wartofsky, *Marx Among the Philosophers*; Herbert Gintis, *The Reemergence of Marxian Economics in America*; Richard Flacks, *Marxism and Sociology*; Michael Merril, Michael Wallas, *Marxism and History* – vse objavljeno v knjigi *The Left Academy*.

in najmočnejši teoretski uveljavitvi marksizma v njegovi zgodovini.⁸ Od sredine sedemdesetih let pa pri teoretskem utemeljevanju in širjenju marksizma v Zahodni Evropi znova nastopa svojevrstna oseka; na začetku leta 1977 začne Althusser razpravo o krizi marksizma. Kljub temu se v ZDA zanimanje za marksizem in marksistične teoretične raziskave nadaljujejo.⁹ Resda se je takšno stanje leta 1981 delno spremenilo; v tem letu je izšla Aronowitzeva knjiga *Kriza v zgodovinskem materializmu*, vendar bomo o tem še spregovorili.

Nedvomno je za razvoj marksizma oteževalna okoliščina to, da so širši sloji prebivalstva sprejeli ideje nove desnice in reaganizem kot njen politični kredo. Kljub temu se zdi, da ta razvoj ni bil postavljen pod vprašaj niti zaradi te nove okoliščine. O vplivu novega političnega in ideološkega položaja v ZDA na razvoj marksizma piše Bertell Ollman na začetku leta 1984 takole: »Vendarle je markizem kljub okrepljeni retoriki, značilni za hladno vojno in tudi za triletno Reaganovo predsednikovanje in kljub neugodnim političnim vplivom gospodarske krize ostal močna in še vedno razvijajoča se šola kritičnega mišljenja na številnih ameriških univerzah.«¹⁰

Prvi dejavnik razcveta marksizma v ZDA je bil nedvomno večstranski vpliv ideološko in politično levo radikaliziranega študentskega gibanja šestdesetih let na univerzitetna okolja, pa tudi na širše intelektualno občestvo.¹¹

Radikalizacija političnega boja in zahtev študentskega gibanja je že v drugi polovici šestdesetih let številne študentske aktiviste oddaljevala od liberalne meščanske tradicije, ki je prevladovala na univerzah, in jih usmerjala k marksizmu.

Za zavračanje liberalne tradicije, ki je bilo pogoj za iskanje novih, radikalnejših ideologij in teoretskih dognanj, je bilo, kot se zdi, odločilno prav dejstvo, da je študentskemu gibanju »uspelo, da je strgalo masko z obraza nemu od središč liberalne tradicije v Ameriki – univerzi; boj proti Odboru za protiameriško dejavnost (Berkley, 1960), proti rekrutaciji v kampih (Berkley, 1967), vse do odkritja vojaških raziskav (New England Free press), špekulacij z zemljišči v stanovanjskih naseljih geta (Columbia – revolt, 1968) itd . . . so stotisočim študentov in dijakov pojasnili, kako svobodna je znanost in kakšno svobodo oni branijo.«¹²

Marksizem je moral predvsem prispevati k samospoznanju lastne politične in družbene identitete, nadalje k dejanskemu spoznanju razvoja ameriške družbe in protiiperialističnega boja v svetu in, navsezadnje k teoretično kritičnemu premisleku o porazu študentskega gibanja. Prav to zadnje poudarja Mark Kesselman: »Poraz levice leta 1970 je ustvaril položaj, ki je zahteval teoretično refleksijo.«¹³

Obračanje k marksističnim pojmom, teoretičnim dognanjem in metodam je v precejšnji meri spodbudilo globoko razočaranje večjega števila študentskih aktivistov nad teoretičnimi paradigmi tedanjih družbenih znanosti, razočaranje, ki je raslo iz novih izkustev oziroma nove kritične zavesti, ki se je porajala v gibanju nove levice.¹⁴

⁸ Glej Miloš Nikolić, *Osnovni rezultati razvoja sodobnega marksizma*, izd. »Marksizam u svetu« 1983. leta.

⁹ Glej Stanley Aronowitz, *The Crisis in Historical Materialism*, str. 5–6.

¹⁰ *The Left Academy*, str. X.

¹¹ Glej Marx Wartofsky, *Marx Among the Philosophers*; v knjigi *The Left Academy*, str. 122.

¹² Bernd Leineweber, Karl-Ludwig Schibel, *Die Revolution ist vorbei – wir haben gesiegt, Die community-Bewegung. Zur Organisationsfrage der Neuen Linken in den USA und der BRD*, Merve Verlag, Berlin, 1975, str. 23.

¹³ Mark Kesselman, *The State and Class Struggle; Trends in Marxist political Science*, v knjigi *The Left Academy*, str. 87.

¹⁴ Richard Flacks, *Marxism and Sociology*, v knjigi *The Left Academy*, str. 14.

Seveda pa ni raslo samo razočaranje; pojavila se je tudi ostra kritika sodobnih meščanskih družbenih znanosti, kritika, ki je zastavljala vprašanje o njihovi ideološki odgovornosti za nastanek in legitimnost odtujene stvarnosti.¹⁵

Marksizem je študente dvakratno privlačil: najprej zato, ker je »bil Marx eden od tistih teoretikov družbe, ki je menil, da imajo družbene znanosti kritično in emancipacijsko vlogo«, potem pa tudi zaradi tega, ker je »oblikoval *edini, v praksi potrjeni splošni model* razvoja družbe in družbene dinamike«; mnogim naj bi »marksistični prijem s svojo hkrati kritično in znanstveno teorijo služil kot nenadomestljiva podlaga za kakršnakoli resnejša prizadevanja, zasnovati novo kritično sociologijo«.¹⁶

Študentsko gibanje oziroma gibanja nove levice so na razcvet marksizma v sedemdesetih letih vplivala tudi tako, da so ustvarjala intelektualno ozračje, ugodno za sprejemanje in razvoj marksizma. Gibanja nove levice so namreč vplivala na to, da se je del ameriške inteligence, ki je bila večinsko privržena liberalni ideologiji, radikaliziral in usmeril na levo; ». . . Glavni prispevek nove levice k ameriški politiki,« poudarja Christopher Lasch, »je v tem, da je skupaj z vojno v Vietnamu številne intelektualce pomaknila za nekaj stopinj bolj proti levi«.¹⁷

Okoliščine za sprejemanje marksizma so bile toliko bolj ugodne, kolikor bolj se je uveljavljalo tudi spoznanje, da se razglašena načela liberalne meščanske demokracije na eni strani in stvarnost ameriške družbe ter politika ZDA v svetu na drugi bistveno razhajajo.¹⁸

Razvoj marksizma v ZDA v sedemdesetih in osemdesetih letih ima nekaj temeljnih značilnosti, po katerih ga lahko v razvoju sodobnega marksizma označujemo kot dokajšno posebnost.

1. Če izvzamemo marksizem, ki životari znotraj politično marginalizirane KP ZDA (in drugih podobnih sektaških političnih skupin), se marksizem, ki se v sedemdesetih in osemdesetih letih razvija v ZDA, razvija pretežno v opreki z marksizmom Druge in Tretje internacionale. Proces preseganja marksizma Druge in Tretje internacionale je v ZDA širši in radikalnejši kot v Evropi.¹⁹

2. V prizadevanjih, da bi razvili teoretična spoznanja novih pojavov, marksistično in socialistično usmerjeni teoretiki v ZDA ne zavračajo le številnih stališč in dognanj marksizma Druge in Tretje internacionale, ampak polemizirajo tudi z Marxom in zavračajo nekatera njegova stališča. V tem pogledu so Paula Barana in Paula Sweezyja (ki sta – kljub temu, da se nedvoumno prištevata k Marxovim naslednikom – zavrnila Marxovo teorijo presežne vrednosti) že označili za ameriška neomarksista (neomarksizem sicer najpogosteje pojmujejo kot eno od revizionističnih variant marksizma). Posamične polemike ameriških marksistično naravnanih mislecev z Marxom razkrivajo premajhno oziroma nepravilno razumevanje Marxa (ki včasih izhaja iz vplivov ameriške teoretične tradicije) oziroma manko temeljitega poznavanja evropske filozofske in kulturne dediščine, znotraj katere je Marx snoval svoje delo.

3. Ta polemika z Marxom in marksizmom znotraj ameriškega marksizma je

¹⁵ Eleanor Leacock, *Marxism and Anthropology*, v knjigi *The Left Academy*, str. 257.

¹⁶ Richard Flacks, *Marxism and Sociology*, v knjigi *The Left Academy*, str. 15.

¹⁷ Christopher Lasch, *The Agony of the American Left*, Vintage Book, New York, 1969, str. 188–189.

¹⁸ Mark Kesselman, *The State and Class Struggle: Trends in Marxist Political Science*, v knjigi *The Left Academy*, str.

¹⁹ Paul Bühle, *Marxismus in den USA*, Merve Verlag, Berlin 1974, str. 33.

delno posledica vplivov posameznih meščanskih teoretičnih koncepcij na razvoj marksizma v ZDA. V bistvu tvorijo dobršen del (neo)marksistične produkcije v ZDA v sedemdesetih in osemdesetih letih teoretično in teoretično-metodološko bolj ali manj uspele sinteze Marxovih oziroma marksističnih stališč in teoretičnih del avtorjev meščanskega izvora (pri čemer so Marxova oziroma marksistična stališča določujoča). Tako so se v ZDA ob koncu šestdesetih in na začetku sedemdesetih let kljub že obstoječim akademskim znanstvenim disciplinam družbenih znanosti na univerzah izoblikovale (predvsem na marksističnih teoretično-metodoloških temeljih in pod delnim vplivom posameznih nemarksističnih avtorjev) radikalna politična ekonomija, radikalna (ali kritična) sociologija, radikalno zgodovinopisje, radikalna psihologija, radikalna kriminologija, marksistična politična znanost in podobno . . .

4. Glede na svoje nosilce in odmaknjenost od delavskega razreda je marksizem v ZDA v zadnjih dvajsetih letih predvsem akademski marksizem.²⁰ Dejstvo, da razvoj tega akademskega marksizma ni sestavina bolj množične protikapitalistične politične prakse, odločilno vpliva na to, da njegovo raziskovanje in teoretično snovanje ni usmerjeno h graditvi teoretičnih temeljev možnih socialističnih strategij. Posamezni ameriški marksisti se te temeljne slabosti akademskega marksizma zavedajo.

Čeprav razvoj sodobnega marksizma v ZDA ne izhaja več iz protikapitalističnega boja oziroma se ne dogaja znotraj količkaj pomembne socialistične prakse, pa ni malo marksistično usmerjenih avtorjev, ki so mnenja, da mora biti cilj razvoja marksistične teorije ustrezna sprememba družbenih razmer. Union of Radical Political Economy, organizacija marksistično usmerjenih profesorjev politične ekonomije, npr. že od svoje ustanovitve (1968) zatrjuje, da je ena njenih glavnih nalog ta, da razvoj teorije uporabi za radikalno in temeljito družbeno spremembo.²¹

Vendar kljub težnjam, da bi se marksistična teorija usmerjala k politični praksi, marksizem v ZDA kot celota v glavnem ne razvija teoretičnih izhodišč za realne socialistične programe in strategije. To je značilno tako za »kulturni marksizem« kot tudi za marksistično teorijo demokratskih socialistov. Medtem ko je za marksistično teorijo demokratskih socialistov značilen politični pragmatizem in reformizem ter to, da nima nobenih zadržkov do političnih idealov meščanske Amerike, pa »kulturni marksizem«, katerega kritična drža je precej bolj radikalna, »izgublja vso svojo analitično posebnost tudi tedaj, ko si prizadeva razviti politično strategijo za soočanje s sedanostjo«.²²

Akademska narava razvoja sodobnega marksizma v ZDA pa je ta razvoj zaznamovala tudi z nečim pozitivnim. Glede na to, da marksizem v ZDA v sedemdesetih in osemdesetih letih ni neposredno vezan na neko politično partijo ali gibanje, tudi ni izpostavljen pritisku ideologizacije, ki ga izvaja politična praksa, in se zaradi tega razvija predvsem kot raziskovalna praksa. (Seveda, določeni ideološki vplivi delujejo na ameriški marksizem, to pa v sklopu vplivov

²⁰ O akademskem marksizmu glej: Miloš Nikolić, *Osnovni rezultati razvoja sodobnega marksizma*, str. 28–34.

²¹ Glej: *Outline for URPE Organizing Statement*, URPE Newsletter, t. 2., št. 3; časopis *The Review of Radical Political Economics*, št. 2/1971.

²² Jerry Watts, *The Socialist as Ostrich: The Unwillingness of the Left to Confront Modernity*, časopis *Social Research*, vol. 50, št. 1, pomlad 1983, str. 7.

meščanske teorije nanj.) Zato je teoretska razsežnost marksizma v ZDA v zadnjih petnajstih letih veliko bolj izrazita kot pa njegova ideološka razsežnost in vloga.²³

Poudariti pa je treba tudi to, da nerazvitost ideološke funkcije marksizma v ZDA v zadnjih petnajstih letih pomeni, da marksizem v tem delu sveta ne deluje kot idejni dejavnik osamozaveščanja delavskega razreda, subjektov protikapitalističnega boja in družbene emancipacije sploh.

5. Nikjer v Zahodni Evropi marksizem ni tako oddaljen od izkustva in sploh od zavesti delavskega razreda, kot je npr. v ZDA. Kolikor pa je izraz izkustva in zavesti, ki izhajata iz socialnega položaja, vsakdanjega življenja in protikapitalističnega boja, je sodobni marksizem v tej deželi v prvi vrsti izraz radikalizirane inteligence šestdesetih in sedemdesetih let, delno pa tudi izraz radikaliziranih rasnih in etničnih manjšin. V tem pogledu marksizem šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih let ni izraz izkustva oziroma zavesti, ki bi se porajala pod vplivom materialnega pomanjkanja, ampak izraža zavest, ki se je razvila pretežno pod bremenom raznih oblik odtujenosti; pri tem izkustvo tehnološke dominacije pogosto odriva izkustvo ekonomske eksploatacije. Vse to prihaja na dan v temeljnih usmeritvah razvoja marksizma v ZDA, še posebej v temah, ki jih raziskuje in teoretično osmišlja.

6. Za razvoj marksizma v ZDA v sedemdesetih in osemdesetih letih je značilno, da s svojimi raziskovalnimi prizadevanji zajema skoraj vsa področja družbenega življenja in s tem občutno razširja tematiko, s katero se je marksizem tradicionalno ukvarjal.²⁴

Ko David Plotke govori o tem, da je ena bistvenih značilnosti ameriškega marksizma prav njegova tematska raznovrstnost, poudarja, da je ta predvsem posledica spoznanja, da je kapitalizem zajel in si podredil vsa področja družbenega življenja oziroma življenja posameznika in da ga zato ne smemo omejevati le na ekonomski odnos.

Znotraj sodobnega ameriškega marksizma je najprej občutno razširjena tematika tradicionalnih marksističnih disciplin («delov» marksizma). Pri politični ekonomiji lahko govorimo o radikalni razširitvi, ki je nedvomno tudi posledica dejstva, da se je kapitalistični način proizvodnje v ZDA najpopolneje razvil kot način *proizvodnje družbenega življenja* in da je na podlagi tega končana univerzalizacija blagovno-kapitalistične oblike; kapital je pravzaprav sebi podredil vse oblike družbenih odnosov. Vojmir Franičević to opredeli kot »širjenje kapitalistične proizvodnje v globino in širino«; pri širjenju v globino misli na »progressivno podrejanje vseh, formalno že podrejenih družbenih odnosov, oblasti kapitala«, pri rasti v širino pa na »zanikanje nekapitalističnih proizvodnih odnosov in njihovo zvajanje pod stvarno in formalno oblast kapitala«.²⁵

Ko eden najbolj znanih radikalnih oziroma marksistično usmerjenih ameriških politekonomistov Herbet Gintis ugotavlja, da se običajno domneva, da imajo tradicionalna, liberalna in marksistična ekonomija isti predmet preučevanja, ki je v bistvu ista družbena praksa («prilaščanje narave») in isti »prostor«, na katerem se ta družbena praksa dogaja (tovarne, banke, delavci in kapitalisti, kupci in prodajalci . . .), piše: »V enem svojih enkratnih prispevkov so ameriški marksisti

²³ Glej o tem: Bertel Ollman, *On Teaching Marxism*, v knjigi *Studies in Socialist Pedagogy*, Monthly Review Press, New York, 1978; in polemiko z Ollmanom v: Martin Sklar: *On Ollman's «On Teaching Marxism»* v isti knjigi, str. 270.

²⁴ Glej Stanley Aronowitz, *The Crisis in Historical Materialism*, str. 45.

²⁵ Vojmir Franičević, *Radikalna politična ekonomija u SAD*, Univerza v Zagrebu, Ekonomska fakulteta, 1983 (doktorska disertacija), str. 180.

zavrnilo to izenačevanje prostora in družbene prakse; prilasčanje narave se – tako kot v ‚ekonomiji‘ – dogaja v šolah, družini in lokalnih skupnostih, vendar pa tudi sama ‚ekonomija‘ poleg prilasčanja narave vključuje tudi druge družbene prakse. Marksistični ekonomisti v Ameriki ne proučujejo le posamezne vrste prilasčanja narave v šolah, družini in v okviru drugih institucij, ampak zastopajo tudi pojmovanje, da vseh teh institucij ni mogoče razumeti, če se jih ne povezuje s predpostavljeno ‚ekonomsko‘ prakso. Še več, ameriški marksistični ekonomisti ne proučujejo samo ‚ekonomije‘ v ožjem smislu tehnologije, lastninskih pravic in menjalnih odnosov, ampak tudi kot sistem političnih in kulturnih odnosov. V tem smislu so ameriški ekonomisti-marksisti v celoti zavrnilo ‚ekonomizem‘ tradicionalnih ekonomij.«²⁶

S tem, da so se tudi na ta način upirali ekonomizmu meščanske ekonomije, pa tudi ekonomizmu politične ekonomije, kakršna se je razvila predvsem znotraj marksizma Druge in Tretje internacionale, so ameriški marksistično usmerjeni politekonomisti ustvarili nekaj na določen način »posebnih« političnih ekonomij: politično ekonomijo izobraževanja,²⁷ politično ekonomijo razvoja mest,²⁸ politično ekonomijo rasnih odnosov,²⁹ politično ekonomijo družine, spolne delitve dela in žensk,³⁰ politično ekonomijo vojne,³¹ politično ekonomijo samoupravljanja.³²

Marksistične politekonomske raziskave v ZDA so razširile tudi vsebino klasičnih tem marksistične politične ekonomije. Tako, na primer, temeljito preučujejo sam delovni proces, predvsem pa procese dokvalifikacije, birokratizacije in degradacije dela,³³ pa tudi vpliv odnosov med delom in kapitalom v monopolnem kapitalizmu na razčlenjenost tržišča delovne sile in delavstva.³⁴

Pod vplivom reafirmacije in artikulacije subjektivnosti, ki ju je izvedla nova leвица v šestdesetih letih, in pod vplivom avtorjev frankfurtske šole, vendar tudi z upoštevanjem bistvenih slabosti delavskega gibanja,³⁵ je ameriški marksizem v

²⁶ Herbert Gintis, *The Reemergence of Marxian Economics in America*, v knjigi *The Left Academy*, str. 55–56.

²⁷ Najpomembnejše delo je: Samuel Bowles in Herbert Gintis, *Schooling in Capitalist America (Education and the Contradictions of Economic Life)*, Basic Books, New York, 1975; glej tudi Ivar Berg, *Education and Job: The Great Training Robbery*, Beacon Press, Boston, 1971; Jerome Karabel, A. H. Hascy, *Power and Ideology in Education*, Oxford University Press, New York, 1977.

²⁸ Glej: *Marxism and the Metropolis (New Perspectives in Urban Political Economy)*, ur. William K. Tabb, Larry Sawers, Oxford University Press, New York 1978; Bennet Harrison, *Urban Economic Development*, The Urban Institute, Washington D. C., 1974; *Problems in Political Economy. An Urban Perspective*, ur. David Gordon, D. C. Heath and Co., Lexington 1971; Larry Sawers, *Urban Form and the Mode of Production*, Review of Radical Political Economics, poletje 1975.

²⁹ Glej: Willism Tabb, *The Political Economy of the Black Ghetto*, Norton, New York, 1970; Eugene Genovese, *The World the Slaverholders Made*, Pantheon, New York, 1969; Harold Baron, *The Demand for Black Labor*, časopis *Radical America*, marc–april 1971, in dr.

³⁰ Glej: *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist-Feminism*, Monthly Review, New York, 1978; Zaretsky, *Capitalism, the Family and Personal Life*, Harper and Row, New York, 1976; glej posebno številko *Review of Radical Political Economics*, pomlad 1984 (*The Political Economy of Women*).

³¹ Glej: Seymour Melman, *The Permanent War Economy*, Simon and Schuster, New York, 1974.

³² Howard Wachtel, *Worker's Management and Worker's Wage in Yugoslavia*, Cornell University Press, Ithaca, 1967; Benjamin Ward, *The Socialist Economy. A Study of Organizational Alternatives*, Random House, New York, 1967; Yaroslav Vanek, *The General Theory of Labor-Managed Economics*, Cornell University Press, Ithaca, 1970, in dr.

³³ Najpomembnejše delo: Harry Braverman, *Labor and Monopoly Capital*, Monthly Review Press, New York, 1974 (prevod tega dela je izšel tudi pri nas: »Globus«, Zagreb 1982).

³⁴ Glej Richard C. Edwards, *Contested Terrain: The Transformation of The Workplac in the Twentieth Century*, Basic Books, New York, 1979; Richard C. Edwards, David Gordon, Michael Reich, *Segmented Work, Divided Workers: The Historical Transformation of Labour in the United States*, Cambridge University Press, New York, 1982.

³⁵ »Vprašanja ideologije in kulture so postala znotraj marksizma pomembna v sorazmerju z nerazvitostjo socialističnega in delavskega gibanja« (Stanley Aronowitz, *The Crisis in Historical Materialism*, str. XIX).

sedemdesetih in osemdesetih letih posebno pozornost namenjal raziskovanju ideologije in kulture. Pri tem velja poudariti, da te tematike niso zoževali na problematiko umetnosti (kar se je praviloma dogajalo znotraj marksizma Druge in Tretje internacionale), ampak so – ne brez vpliva frankfurtske šole – raziskave zajemale vse bogastvo oblik, vsebin in povezanosti duhovne in materialne kulture, posebej pozorni pa so bili do tistega, kar se imenuje množična kultura.

Znotraj ameriškega marksizma se je v sedemdesetih letih oblikovala posebna smer, tako imenovani »kulturni marksizem«; po mnenju nosilcev te smeri je kultura postala področje, na katerem se vzpostavljajo temeljna protislovja sodobnega marksizma, hkrati pa tudi področje, na katerem poteka glavna bitka za osvoboditev izpod kapitalizma.³⁶

Politicizacija vsakdanjega življenja kot ena od glavnih zahtev levičarskih študentov v šestdesetih letih in naraščajoče zanimanje za radikalno oziroma marksistično naravnano psihologijo (vsekakor pod vplivom Henrija Lefebvra in francoskega marksizma, predvsem pa pod vplivom Herberta Marcuseja) sta vplivala na to, da se je marksistična teorija v ameriškem marksizmu razvijala tudi kot kritika vsakdanjega življenja.³⁷ Prav izkustvo šestdesetih let je vsakdanjemu življenju in psihologiji vtisnilo določen politični pečat. »Vztrajanje nove levice pri prevratu izkustva, individualne zavesti, pri radikalnem spreminjanju sistema potreb in zadovoljevanja, skratka vztrajanje pri novi subjektivnosti« – poudarja Herbert Marcuse – »je psihologijo zaznamovalo z nekakšnim odločilnim političnim pomenom«.³⁸

Marksistično usmerjen ameriški filozof Dick Howard meni, da so najpomembnejši prispevki nove levice v psihologiji, kritiki vsakdanjega življenja in zgodovinski znanosti.³⁹ Tudi Perry Anderson, znani britanski marksist, meni, da je marksistično »zgodovinsko vodilno področje« v sodobnem ameriškem marksizmu, in v zvezi s tem poudarja, da je vodilno vlogo znotraj sodobnih marksističnih zgodovinskih raziskav in študij dobilo marksistično zgodovinsko z angleškega jezikovnega področja.⁴⁰

7. Marksizem, ki se je v sedemdesetih letih razširil na ameriških univerzah pod vplivom gibanja nove levice iz šestdesetih let, sta odločilno zaznamovali uveljavljanje in razčlenjevanje subjektivnosti.⁴¹

Ta ponovna uveljavitev subjektivnosti je, kar zadeva marksistično naravnana teoretična razmišljanja, pomenila »vnovično odkrivanje mladega Marxa« in teorije odtujitve iz *Ekonomsko-filozofskih rokopisov* (1844), pa tudi Lukacseve *Zgodovine in razredne zavesti*, s poudarkom na vlogi proleterske ozaveščenosti in kritiki postvarjanja; pomenila je tudi odkritje dela Karla Korschja *Marksizem in filozofija*, predvsem pa tradicije družbene kritike in kritike kulture, ki jo je zastopala frankfurtska šola, pa tudi novih Marcusejevih del (*Eros in civilizacija* in *Enodimenzionalni človek*). Ta in druga dela (na primer Frommova, Gramscijeva, dela jugoslovanskih filozofov okrog Praxis, pa dela Debraya, Sartra in Mao Ze Donga) so gojila izjemno zanimanje za teorijo in odnos med teorijo in prakso.⁴²

³⁶ Glej Jerry Watts, *The Socialist as Ostrich: The Unwillingness of the Left to Confront Modernity*, Social Research, Vol. 50, pomlad 1983.

³⁷ Bruce Brown, *Marx, Freud and the Critique of Everyday Life*, Monthly Review Press, New York, 1973, str. 11.

³⁸ Herbert Marcuse, *Merila časa*, str. 44.

³⁹ Glej Dick Howard, *The Marxian Legacy*, Mac Millan, London, 1974, str. 24.

⁴⁰ Perry Anderson, *In the Tracks of Historical Materialism*, Verso, London, 1983, str. 24–25.

⁴¹ Glej Miloš Nikolić, *Osnovni rezultati razvoja sodobnega marksizma*, str. 48–52.

⁴² Marx W. Wartofsky, *Marx Among the Philosophers*, v knjigi *The Left Academy*, str. 122–123.

Pod vplivom takratnih idejnih tokov in teženj študentske leveice, za katere je subjektivnost pomenila predvsem uveljavitev osebnega življenja, pravzaprav vsakdanjega doživljanja in izkustva, čustvenosti nasproti racionalnosti, se je v del marksistične misli (ki se je pozneje oblikovala kot »kulturni marksizem«) prebila nekakšna nemarksistična interpretacija subjektivnosti, svojevrstni »kult subjektivnosti«. V kritiki te enostransko pojmovane subjektivnosti je ameriški marksist Russel Jacoby zapisal: »Nasproti marksistični dogmi, ki je v imenu znanosti prepovedala subjektivnost, je razlaga subjektivnosti v okviru leveice pomenila napredek. Ko pa to postane edino, za čimer se teži, mu grozi nevarnost nazadovanja, ki gre k bistvu v prid meščanske družbe. Zavračanje teorije, ki v imenu subjektivnih občutkov terja vpogled v objektivnost, razširja nekakšno načelo dvoma iz kartezijanske tradicije v obrnjenem pomenu: čutim, zato obstajem. Notranje gibalno meščanske družbe je bilo, da se mora človeški subjekt vrniti k samemu sebi. Descartesova misel izraža to »težnjo«. Pa vendar . . . nadaljuje Jacoby . . . »ne gre za to, da bi znova oživili uradno ortodoksijo, ki je izključevala vsakršno vlogo subjekta . . . Alternative čiste subjektivnosti ali čiste objektivnosti so prav alternative pozitivistične misli. Marksistična in kritična misel morata uporabiti drugo, dialektično logiko.«⁴³

Afirmacija in artikulacija subjektivnosti prihaja posebej in učinkovito do izraza v radikalni oziroma marksistično usmerjeni politični ekonomiji; najprej tako, da veliko število njenih pripadnikov s svojimi raziskovanji in analizami za fetišiziranimi odnosi, odnosi med stvarmi (blagom, denarjem, kapitalom) odkriva družbene odnose in jih razlaga kot odnose med razredi; drugič, da v zvezi s tem raziskuje vzajemne vplive med ekonomskimi procesi, zakonitostmi in strukturami po eni in razrednim bojem po drugi strani; tretjič, ker jo zanimajo »odnosi, ki v kapitalistični družbi obstajajo med akumulacijo bogastva in degradacijo človeškega življenja.«⁴⁴ V tem pogledu je ameriška radikalna politična ekonomija zvesta Marxu: »Ameriški marksisti so dejansko sprejeli Marxovo stališče, da ljudje s tem, da proizvajajo stvari, neposredno proizvajajo sami sebe, in da ekonomije ne moremo razumeti, če ne doumemo, da so številne njene temeljne značilnosti plod zahtev produkcije in reprodukcije delavcev in kapitalistov z miselnostmi in družbeno bitjo, nujnimi za reprodukcijo vladajočega sistema družbenih odnosov.«⁴⁵

Najpomembnejši prispevki radikalnih, marksistično usmerjenih ameriških politekonomistov k razvoju marksistične teorije zadevajo prav to uveljavljanje subjektivnosti znotraj politekonomskih raziskav, analiz in del: sistem kontrole in hierarhičnega sestava delovnega procesa, degradacijo dela, razpršenost delovne sile in sploh vpliva monopolnega, korporativnega kapitalizma na posameznika, vpliv razrednega boja na ekonomske procese in zakonitosti, vlogo države v ekonomskem življenju, iracionalnosti kapitalističnega načina proizvodnje itd.⁴⁶

Najnovejši takšen primer je zadnja knjiga enega najpomembnejših marksističnih politekonomistov v ZDA Jamesa O'Connora *Accumulation Crisis*.⁴⁷ O'Con-

⁴³ Russel Jacoby, *Društveni zaborav*, Nolit, Beograd, 1981, str. 133 in 135.

⁴⁴ Richard C. Edwards, Michael Reich, Thomas E. Weisskopf, *The Capitalist System*, Prentice Hall Inc., New Jersey, 1978, str. 3.

⁴⁵ Herbert Gintis, *The Reemergence of Marxian Economics in America*, v knjigi *The Left Academy*, str. 56; glej to stališče tudi v: Michael Lerner, *The New Socialist Revolution*, Delta, New York, 1973; Edward Nell, Marton Hollis, *Rational Economic Man*, Cambridge University Press, New York, 1975.

⁴⁶ Glej: Herbert Gintis, *The Reemergence of Marxian Economics in America*, v knjigi *The Left Academy*, str. 63; Vojmir Frančević, *Radikalna politična ekonomija u SAD*, str. 179. in str. 20.

⁴⁷ James O'Connor, *Accumulation Crisis*, Basil Blackwell, New York, 1984.

mor se v tej knjigi ukvarja z raziskavo vplivov ideologij individualizma na delavski razred in razvoj kapitalizma. Ideologija individualizma je eden bistvenih dejavnikov kapitalističnega ureditve, hkrati pa je v odnosu do kapitalizma subverzivna in ga transformira. Individualizem je razdelil delavski razred, vendar je tudi razrednemu boju, usmerjenemu k osebnemu, zasebnemu materialnemu blagostanju (O'Connor ga imenuje *Class struggle for »more« and for »self«*), priznal legitimnost do te mere, da individualizem zanika samega sebe. Posledica tega je bilo takšno povečanje stroškov za ekonomsko in socialno reprodukcijo, kakršnega kapital ni mogel prenesti, zato je prišlo do krize akumulacije.

8. V marksističnih in socialističnih teoretičnih raziskavah in delih v ZDA v sedemdesetih in osemdesetih letih je močno navzoča ideja o participativni demokraciji in samoupravljanju, in v zvezi s tem spoznanje, »da socializem, osvobojen samoupravnih oblik, s proizvodnjo in vsemi drugimi področji družbenega življenja degenerira v etatizem.«⁴⁸

Ta navzočnost ideje o samoupravljanju v marksističnih delih je tudi, in to v prvi vrsti, posledica vpliva nove levice na razvoj marksizma in še širše: na razvoj socialistične misli v ZDA. »Samoupravljanje – ne le v proizvodnji, marveč na vseh področjih življenja – je središčna tema nove levice in odločilna za njeno vizijo«, poudarja Dick Howard.⁴⁹ Po zaslugi nove levice poudarja Marcuse, »so po šestdesetih letih ideje o samoupravljanju v proizvodnji in pri delitvi znova dobile svoj pomen.«⁵⁰

Ideja o samoupravljanju oziroma o participativni demokraciji (kakor to idejo poimenujejo posamezni avtorji) je najmočnejše navzoča v teoretičnih delih o socialistični družbi, pravzaprav možni in zaželeni socialistični družbi v ZDA.⁵¹ V nedavno izdani knjigi *Socialist Vision* dvajset ameriških avtorjev predstavlja svoja videnja socialistične družbe in vsi po vrsti se izrekajo za participativno demokracijo in samoupravljanje.⁵² Razlike so samo v tem, da eni menijo, da mora biti participativna demokracija izključna oblika demokracije, medtem ko drugi poudarjajo, da bo socializem enotnost neposredne, participativne demokracije in posredne, reprezentativne demokracije; oziroma ker eni menijo, da je s participativnim socializmom od začetka mišljena odprava države in blagovne proizvodnje, medtem ko si ga nekateri drugi predstavljajo kot blagovno proizvodnjo vključno z nekaterimi funkcijami države.

9. Marksistično usmerjeni ali z marksizmom spodbujeni avtorji v ZDA imajo posebne zasluge za to, da s svojo teoretično kritiko ameriške družbe, in to prav družbe najbolj razvitega kapitalizma, prikazujejo, kako razvoj materialnih in duhovnih proizvodnih sil, ki ga usmerja in uokvirja logika kapitala in prodiranje te logike na vsa področja družbenega življenja (kolonizacija vseh življenjskih oblik, kot to opredeljuje Jürgen Habermas) aktualizirata Marxovo idejo o splošni človeški osvoboditvi in kako ta postaja še bolj nujna kot razredna osvoboditev. Prikazujejo namreč, da razvoj sodobnih proizvodnih sil, ki ga usmerja in uokvirja

⁴⁸ Stanley Aronowitz, *The Crisis in Historical Materialism*, str. 6.

⁴⁹ Dick Howard, *The Marxian Legacy*, str. 34.

⁵⁰ Herbert Marcuse, *Merila vremena*, Grafos, Beograd, str. 43.

⁵¹ Glej o tem: Samuel Bowles, Herbert Gintis, *The Schooling in Capitalist America (Educational Reform and the Contradiction of Economic Life)*, Basic Books, New York, 1976, str. 45; Michael Lerner, *The New Socialist Revolution: An Introduction to its Theory and Strategy*, Delacorte Press, 1973; Michael Albert, Robin Hahnel, *Socialism Today and Tomorrow*, South End Press, Boston, 1981; *The Capitalist System*, ed. Richard Edwards, Michael Reich, Thomas Weisskopf, Prentice Hall, New Jersey, 1978, str. 518.

⁵² *Socialist Vision*, ed. Steve Rosskamm Shalom, South End Press, Boston, 1983.

logika kapitala, in prodiranje te logike na vsa družbena področja ne pomeni le izkoriščanja delavskega razreda in prevlade (s hierarhičnim birokratskim sistemom od tovarne in lokalne skupnosti do celotne družbe) nad vsem delavskim prebivalstvom, ampak vse bolj grozi biološkemu, psihološkemu, socialnemu in humanemu obstoju človeškega rodu. Tako odkrivajo novo protislovje in zgodovinsko mejo kapitalizma: kapitalizem je omogočil takšen razvoj materialnih in proizvodjalnih sil, ki znotraj njegove logike ne more več najti soglasja s temeljnimi postavkami biološkega, antropološkega in socialnega obstoja človeka. Zato oprava kapitalizma ni le pogoj za razredno, ampak predvsem za splošno človeško osvoboditev.

Posebne zasluge za to spoznanje, ki je široko prodrlo v kroge marksistično usmerjenih ali marksizmu naklonjenih teoretikov v ZDA (pa tudi celo zunaj teh krogov), ima Herbert Marcuse. Za to spoznanje in njegovo razširjanje v levičarskih krogih sta nedvomno pomembna tudi Paul Baran in Paul Sweezy s svojimi tezami o iracionalnosti kapitalizma (in temu ustreznimi utemeljitvami). Še posebne zasluge pri tem imajo tudi nova leвица v šestdesetih letih in nova socialna gibanja v sedemdesetih in osemdesetih letih.

10. Glede na povedano imajo marksistično usmerjeni ali marksizmu naklonjeni teoretiki v ZDA znotraj sodobne marksistične misli in svetovnega procesa socializma zasluge za to, da so razkrivali omenjeno protislovje in zgodovinsko mejo kapitalizma, in to prav z analizo razvoja najbolj razvite kapitalistične države oz. družbe, v kateri je kapitalizem kar najbolj popolno in dosledno izrazil vse svoje zmogljivosti.

To je posebej pomembno glede na dejstvo, da za veliko ljudi na svetu (delno tudi v socialističnih državah) Amerika, to pa pomeni kapitalistična Amerika, z razvitostjo tehnologije in znanosti, z materialnim bogastvom, življenjskim standardom, pa tudi s svojimi koncepti svobode in demokracije predstavlja idealno družbo, s katero se ne velja le primerjati, ampak velja k njej tudi težiti.

Ameriški marksisti in del levice sploh ne kritizirajo le ameriške politike oziroma ameriškega imperializma. Odkrivajo in kritizirajo številne odločilne nehumane plati in dejavnike tega, kar je znano kot »american way of life« in pri tem jemljejo kot predmet kritike tako ekonomijo kot politiko, kulturno-duhovno področje in vsakdanje življenje. To ni ideologizirana, pa tudi ne črnobela kritika. To ni »uvožena« kritika. To je kritika, ki teoretično obelodanja predvsem živa izkustva precejšnjega dela levo usmerjenih ameriških intelektualcev.

(Nadaljevanje sledi)

ZDENĚK MLYNÁŘ

Razpotja politične reforme

Kakšne so nujne spremembe

I

Dosedanji poskusi ekonomske reforme v ZSSR so propadli, ker so zadeli, in sicer ne v zadnji posledici, na politične meje. To se pravi, da so terjali tudi spremembe političnega in družbenega sistema, in ne več samo ekonomskega. Strah pred temi spremembami je bil navsezadnje vedno močnejši od prizadevanj za ekonomsko reformo.

Tisti, ki nasprotujejo sedanji reformni politiki Gorbačovovega vodstva KPSZ, tudi danes gojijo upanje, da se bo podoben proces ponovil. Zanimivo je, da se pri tem ujemajo tako tiste politične sile, ki so znotraj ZSSR povezane z obstoječim birokratskim sistemom vlade, kakor tudi nekateri zahodni komentatorji, ki načelno zanikajo možnost, da bi se sovjetski sistem razvil in spremenil. Eni in drugi vidijo v teh nujnih spremembah in v demokratizaciji sovjetskega sistema pravecato grožnjo samim temeljem socialistične ureditve.

Izhodišče in možnosti politične reforme

Moje mnenje pa je, da se sovjetski politični sistem lahko spremeni, da se lahko postopno razvija, da bi nazadnje prispel do kvalitetne transformacije, ki nikakor ne bi pomenila odmiranje socialističnega reda, ampak preprosto njegov realni razvoj. To pa je mnogo težja naloga kot je sprememba sistema ekonomskega upravljanja. Na teh tleh se ni mogoče izogniti resnim konfliktom med različnimi družbenimi interesi; poraziti je celo treba tiste družbene skupine, ki hočejo ohranjati svoje privilegije na škodo potreb in ciljev celotne družbe. Ne trdim, da ti konflikti izražajo razredno nasprotje, kakor tudi ne mislim, da je tista družbena plast, ki je v ZSSR povezana z procesi upravljanja (tako imenovana vladajoča elita) družbeni razred v marksističnem smislu besede. To pa seveda ne pomeni, da takšne družbene skupine ni in da nima zelo močnega položaja v družbi. In ni si mogoče zamisljati, da prehod gospodarstva v fazo intenzivnega razvoja, ki bi ga načrtovalo novo sovjetsko vodstvo, ne bi izzval resnih sporov z delom te družbene skupine. Seveda je jasno, da položaj ni preprost. Družbene sile, katerih interes je ohraniti status quo in se torej upirajo reformam, ne obstajajo samo znotraj vladajoče elite. Doslej obstoječi sistem je prinašal koristi, ki jih z ekonomskega stališča ni bilo mogoče opravičiti, tudi nekaterim skupinam znotraj delavskega razreda in drugim, vezanim na področju »neuradnega gospodarstva« itn. Sile, ki so

prišle na dan s pobudo za reforme »od zgoraj«, pa z družbenega stališča brez dvoma tvorijo del vladajoče elite. Meja med zagovorniki in nasprotniki reforme (pa naj bo ekonomska ali politična) poteka potemtakem znotraj vseh velikih družbenih skupin v sovjetski stvarnosti. Zato so pravzaprav možna zelo heterogena in nepredvidljiva zavezništva, pa tudi zelo različne točke kolizije. Tudi to je razlog, zakaj je skrajno težko, da bi prišlo do praktične reforme političnega sistema, vsaj ne na tako konkretni ravni, kot velja to za program ekonomske reforme; enako malo verjetno je, da bi takšen program naletel na odkrito podporo večine znotraj vsake velikih družbenih skupin.

Takšna je trenutna realnost ZSSR. Na področju gospodarskega upravljanja obstajajo dovolj konkretne predpostavke glede sprememb, ki se jih je potrebno lotiti oziroma jih uvesti v delovanje določenih institucij (center za planiranje, gospodarska ministrstva in posamezna podjetja), glede potrebe, da dobijo drugačen položaj, da je potrebno na nov način opredeliti razmerja med njimi in še zlasti glede vprašanj, ki zadevajo meje avtonomnosti; na področju političnega sistema pa se trenutno ne obeta ničesar podobnega. Če izvzamemo nekaj običih gesel in zahtev (kot npr. »poglobitev demokracije«, »razvoj samoupravljanja«) in če izvzamemo nove metode politične aktivnosti, katerih skupni imenovalec je: več kritike, več javnosti in zahteva po učinkovitih naložbah tudi v vodstvenem delu, ni nobene konkretne zamisli o potrebnih spremembah v položaju, vlogi in strukturi pglavitnih institucij političnega sistema.

Dejansko je uradna teza sovjetskega vodstva, da brez demokratizacije vseh področij družbenega življenja ni mogoče uresničiti »rekonstrukcije in pospešiti razvoja« sovjetske družbe. Toda kaj to pomeni v realnih okoliščinah ZSSR? Kakšne konkretne spremembe v sovjetskem političnem sistemu je mogoče pričakovati, in kakšnih ne, v primeru, da bi se politika reforme uspešno odvijala? Tudi zgolj splošen odgovor na ta vprašanja terja podrobnejšo analizo izhodišč sedanje sovjetske reformne politike.

Demokratizacija kot sredstvo za doseganje ekonomskih ciljev

Poglavitni cilj vsega procesa prenove v ZSSR je, kot je znano, prehod od gospodarstva, katerega razvoj zagotavljajo pretežno ekstenzivni dejavniki (številčna rast delovne sile, vedno nove naložbe, nove tovarne itn.) v gospodarstvo z modernim industrijskim razvojem, v katerem rast zagotavljajo intenzivni dejavniki (produktivnost dela, učinkovitost vodenja, večja teža dejavnikov kot so znanje in tehnologija itn.). To pa terja iniciativnost in neodvisnost, inovativni duh, pripravljenost za preizkuse in tveganja, interes za preseganje utečenih delovnih navad in za uvajanje novih učinkovitejših metod, kar naj počno vsi, ki so vključeni v produkcijski proces, od vodstva podjetja do delavcev. »Toda, kaj se zdaj pokaže? Komu gre slabše v procesu prenove? Inovatorjem, dejavnim, neutrudnim ljudem, ki se ne zadovoljijo z doseženimi rezultati. Ti ljudje razbijajo stereotip, ki je bil doslej v veljavi v delu nekaterih vodstvenih kadrov in jih silijo, da se zganejo. Toda ti kadri niso napredovali in nočejo spremeniti starega načina mišljenja«: tako je opredelil to vprašanje Gorbačov v nedavnem govoru v Krasnodaru. Seveda je to povedano zelo zmerno, kot bi šlo za subjektivne lastnosti »nekaterih vodilnih kadrov«. Resnica pa je, da je ves sovjetski sistem desetletja imel veliko raje to vrsto ljudi in je potiskal na obrobje inovatorje in kritike, kadar že ni nad njimi izvajal represije.

Bistvena stvar pri vsem tem je, da se sovjetsko vodstvo danes zaveda dejstva, da morajo nujno opraviti s to prakso, če hočejo, da bo vsa prenova propadla. Prav tako pa se tudi zavedajo, da je mogoče opozicijo sil, ki hočejo ohraniti status quo, ker ji pač prinaša ugodnosti, poraziti samo z kritiko od spodaj. Izkaže se torej, da je demokratizacija nujna, da bi se lahko začel ta proces, ki ga vodijo protibirokratske sile. Hkrati pa seveda v današnji sovjetski stvarnosti ne gre samo za to, da bi ukinili stereotipe v upravljalnem delu. Gre tudi za spoprijem z družbenimi pojavi nepojmljivih razsežnosti: s korupcijo, z dušitvijo kritike od spodaj, z vzajemnim varovanjem in protežiranjem znotraj birokracije kot družbenega sloja, z materialnimi ugodnostmi, ki pogosto izhajajo iz kriminalnih početij, s splošnim popuščanjem delovne discipline, z alkoholizmom, pasivnostjo in frustriranostjo v najrazličnejših produkcijskih dejavnostih itn. Vse to skupaj tvori svojsko družbeno vzdušje in če ga ne bodo radikalno preseгли, bodo cilji prenove nujno ostali zgolj na papirju. In prav proti vsemu temu poskuša sovjetsko vodstvo uporabiti demokrati-zacijo kot sredstvo, kot zdravilo.

Glede na izhodiščno, začetno točko je seveda razumljivo, da se zahteva po demokratizaciji v sedanji sovjetski politiki *bistveno razločuje* po svoji vsebini od tistega, kar danes na Zahodu vsak marksist, pa tudi vsak delavec, pojmuje kot razvoj socialistične demokracije. Po mnenju tistih, ki živijo v razvitih industrijskih družbah, mora demokracija (še toliko bolj pa socialistična) rešiti vprašanje *kako* (v mehanizmu, ki deluje v družbi, ki je tehnokratsko upravljana in v kateri vse deluje v funkciji učinkovitosti in profita) učinkovito uveljaviti tudi tiste človeške interese, tiste vrednote in potrebe, ki niso izrazito v službi ekonomske učinkovitosti in profita, toda brez njih bi bil ogrožen sam smisel življenja. V sedanjem sovjetskem sistemu pa je naloga demokratizacije, da razkroji birokratski sistem, ki temelji na samovoljnosti moči, na vodenju družbe in modernih produktivnih silah: preprosto mora pomagati, da deluje sistem, ki ima tehnokratsko vlado in je ekonomsko učinkovit. Samo če to uspe, nastane tudi upanje, da bi se na kateri poznejših stopenj razvoj demokracije lahko približal tistim vsebinskim zahtevam, ki jih socialistični demokraciji postavljamo danes mi, na zahodni levici.

V sovjetskem tisku v zadnjem času nenehno beremo o kadrih, ki niso bili samo kritizirani, ampak celo odpuščeni zaradi svojih inovativnih idej in dejanj, neprijetnih za biokrate. Beremo o partijskih birokratih, ki preganjajo novinarje, ki si drznejšo opozoriti na njihovo odgovornost. O ljudeh – in ne samo v vodstvenih aparatih – »ki poglobitno skrb namenjajo ohranitvi starega reda, o čuvanju svojih privilegijev, čeprav to ne ustreza ne načelom, ne morali in ne socialističnim zakonom, pa tudi sedanji politiki ne« (Gorbačov).

Ni dvoma, da je pozitivno dejstvo, če take stvari kritizirajo, še bolj pa, da jih postopno spreminjajo v sovjetski vsakdanji praksi. To je že napredek v demokrati-zaciji. Seveda gre le za en vidik demokracije, ki se kot poglobitni in najpomembnejši kaže izključno v razmerah, kakršne so danes v ZSSR. Toda, če še vedno v sovjetskih okoliščinah primerjamo sedanost z zadnjimi leti Brežnjeva, potem ni nikakršnega dvoma, da je prišlo tudi na poti demokracije do velikega napredka, kakršen je bil tedaj nepojmljiv.

Poglavitne ovire na poti politične prenove

Izhodišče, od koder se danes v ZSSR sprožajo prizadevanja za prenovo tudi v političnem sistemu, je še vedno zaznamovano z nizom dejavnikov, ki otežujejo in

zavirajo politično reformo v smislu demokratizacije. Gre za dejavnike objektivne in subjektivne narave, ki zgodovinsko delujejo dolgoročno, pa tudi za čisto aktualne dejavnike, ki so značilni prav za ta trenutek. Kot celota pa ti dejavniki povzročajo predvsem to, da postajajo tabu nekatera vprašanja, ki zadevajo sovjetski politični sistem. Doslej še zdaleč ni bilo mogoče o tem odkrito govoriti, kakor je zdaj mogoče, toda le o ekonomskih vprašanjih.

Zgodovinsko gledano imajo vse generacije, ki danes živijo v Sovjetski zvezi, vseh velikih družbenih skupin, eno skupno temeljno izkušnjo, ki uči, da je zelo nevarno tvegati poskuse praktičnega spreminjanja, pa tudi zgolj opozarjati na protislovja in probleme v sferi političnega sistema; kdor to počne, slabo konča. Iz časov stalinskega terorja je ostal večno živ spomin, da so bili poskusi razpravljanja o vprašanjih političnega sistema – se pravi o vlogi partije, države, prava, družbenih organizacij in o drugih podobnih vprašanjih – nazadnje vedno označeni kot protipartijske in protidržavne deviacije, njihovi avtorji pa so končali v zaporih. Vedno je bila dovoljena samo ena in edina rešitev za politična vprašanja: tista, ki jo je sprejel politbiro. Od časov Hruščova, ko je politbiro partije zadnjikrat govoril o potrebi po spremembah tudi v političnem sistemu, je ostal nauk, da tudi tedaj ni imelo smisla lotiti se česar koli v tej smeri. V osemnajstih letih sekretarstva Brežnjeva ni bilo nikoli govor o potrebi po kakšni spremembi političnega sistema. Nad reformne poskuse na Češkoslovaškem so šli s sovjetskimi tanki, v ZSSR pa so odločno ukrepali proti vsem, ki so simpatizirali s češkoslovaškimi poskusi. Celih dvajset let ni moglo priti znotraj KP SZ in uradnih političnih struktur do nikakršne razprave o razvojnih perspektivah, o pomanjkljivostih in kriznih pojavih v političnem sistemu. In tudi zato ni mogoče, da bi bili o teh temah danes že izdelani konkretni predlogi in dovolj zrele odločitve. Odločilnega pomena pa je pri tem dejstvo, da je negibnost političnega sistema ZSSR zagotovila tudi negibnost, nespremembljivost privilegijev. Najpomembnejši privilegiji (kakor na drugi strani najhujša diskriminacija) družbenih skupin in posameznikov izhajajo iz položaja, ki ga zavzemajo v strukturi politične oblasti. Tisti, ki imajo koristi od statusa quo, zlahka istovetijo svoje koristi s socializmom na sploh in kaj hitro vidijo v spremembah, ki bi ogrozile njihove privilegije, že tudi »nevarnost za socializem« in za »oblast delavskega razreda«.

Iz vsega tega se kaj hitro rodi ideologija, po kateri vse, kar obstaja v praksi sovjetskega sistema, nikakor ni plod posebnih zgodovinskih okoliščin (zunanjih in notranjih) graditve socializma v ZSSR, temveč neposredno in edino mogoče utelešenje načel, ki sta jih formulirala Marx in Lenin. Če je Lenin govoril o sovjetih kot o zgodovinsko višji obliki demokracije kot je tista, ki jo pomeni parlamentarni sistem, tedaj za to ideologijo ta trditev pomeni, da je treba utišati vsakogar, ki si drzne opomniti, da je Lenin tedaj zanesljivo mislil na drugačne organizacije kot so tiste, v katere so se postopoma prelevili sovjeti v ZSSR – zlasti pod Stalinom, vendar pa tudi po njem – v organe, vključene v birokratski mehanizem centraliziranega vodenja gospodarstva in tako silno omejene v svojih pristojnostih, da jih sploh ni več prepoznati. In prav ta ideologija določa tudi ton celih besedil o političnem sistemu, ki jih vsebuje sedanji Program KP SZ. Ni se torej čuditi, če koncepcija politične reforme še zdaleč ni tako jasna kot koncepcija ekonomske reforme.

Vse to so razlogi, zaradi katerih se bo politika Gorbačova morala spoprijeti z mnogimi protislovji. In čeprav je res, da imajo vsi pglavni problemi sedanjega političnega sistema svoje korenine v preteklosti (stalinski, hruščovski, brežnjev-

ski), pa Gorbačov popolnoma utemeljeno noče osredotočiti svoje pozornosti na to preteklost in noče izzvati okrog vrednotenja te preteklosti nobenih resnih sporov in nesoglasij v partiji, v vodstvenem aparatu in v družbi. Izkušnja obdobja Hruščova (pa tudi »praške pomladi«) namreč uči, da je to prvi korak k razpadu reformne politike, ker pač oteži nastajanje širšega zaveznitstva sil, ki bi mogle udejaniti prenovo: angažiranost vsakogar se namreč v tej ideologiji ocenjuje po tonu glasu, s katerim kritizira preteklost, ne po njegovi sposobnosti ali nesposobnosti, da uresniči novo politiko prenove.

Toda najhujše protislovje izhaja iz dejstva, da je po eni strani za uspeh reforme nujna enotna pobuda »od zgoraj« in »od spodaj«, iz iste začetne točke reformatorskih prizadevanj, medtem ko sta po drugi strani kvalitativno večja politična svoboda in dejanska samostojnost v delovanju različnih družbenih skupin in posameznikov lahko le *posledica* ne pa izhodišče reformnega procesa. Kajti sicer bi v specifičnih ekonomskih, družbenih razmerah in v posebnem razmerju sil v ZSSR obstajala nevarnost, da bi namesto do reforme prišlo do izbruha nasprotij v sedanjem sistemu, ki bi na koncu koncev pripeljal do nasilne restavracije stabilnosti, ki bi jo seveda spremljalo tudi nazadovanje.

Sedanje meje politične prenove v ZSSR

Vse to v veliki meri določa realne možnosti sprememb v sovjetskem političnem sistemu v naslednjih letih. Ni mogoče pričakovati, da bi prišlo do sprememb temeljnih struktur v sovjetskem političnem sistemu, na primer glede monopolnega položaja komunistične partije, ki je ne more potisniti v stran nikakršna volilna zmaga kakšne opozicijske stranke. Po mojem mnenju pa to vendarle ne pomeni, da se v ZSSR ni mogoče lotiti kvalitativnega spreminjanja doslej obstoječega političnega sistema, in sicer v smeri demokratizacije vodenja družbe. To bo seveda dolga pot, ki bo zaposlila več kot eno generacijo sovjetske družbe; toda naslednjih petnajst ali dvajset let je že lahko odločilnih za to, da demokratizacija postane nepovraten proces, in za to, da ne pride do regresije, kot se je bilo zgodilo po poizkusih Hruščova.

Zdi se mi verjetno, da bo v neposredni prihodnosti prišlo do demokratizacije na podlagi še avtokratskih postopkov v sprejemanju in udejanjanju političnih odločitev. To pomeni predvsem, da bodo nastopile spremembe v slogu dela, čeprav v institucionalno obstoječem okviru političnih struktur. Proces odločanja bo ostal avtokratski, toda spremljale ga bodo *konzultacije* z družbo, z različnimi družbenimi skupinami. Jasno je, da to ne zagotavlja demokratičnega samoupravljanja družbe; lahko pa oteži in morda celo praktično onemogoči sprejemanje odločitev, ki so v očitnem nasprotju z voljo večine državljanov.

Mislím, da je v ZSSR nujna takšna vmesna razvojna stopnja, ne samo zato, ker »od zgoraj« ni mogoče priti do korenitejše demokratizacije zaradi močne opozicije vladajoče elite, temveč tudi zato, ker »od spodaj« ne deluje in še ne bo tako kmalu deloval pritisk, ki bi enodušno podprl demokratična načela vladanja. Prav narobe. Na eni strani so zgodovinske tradicije, na drugi trenutni interesi nekaterih družbenih skupin (ne samo vladajoče elite) – to bo nujno okrepilo pritiske v smeri avtokratskega političnega sistema (vključno z zahtevo po trdi roki, ki da zmore uvesti »red«).

Ob vsem tem pa mora politika, ki se je odločila uresničiti cilje, ki so v ZSSR

danes povezani s politiko »rekonstrukcije in pospešitve razvoja«, obdržati v svojih rokah tudi sredstva pritiska centralizirane oblasti, da bi uporabila ta pritisk v korist prenove. To bo še zlasti nujno na tisti stopnji razvoja, ko stari mehanizem ne bo več avtomatično deloval, novi pa še ne bo sposoben učinkovito delovati na ekonomskem in družbenem področju. V takšnih razmerah se usmeritev, ki zares hoče uveljaviti reformne procese, ne more odreči trdnim elementom avtokratskega sistema vladanja na političnem polju, saj bi sicer utegnila izgubiti svoj odločilni pliv na sam potek reforme.

V tej vmesni razvojni stopnji je mogoče potemtakem pričakovati samo to, da bo prišlo do kvalitativno nove evolucije institucij političnega sistema, se pravi do tega, da bodo nastala institucionalna poroštva za demokratični sistem vladanja, v novih smereh, ki jih sovjetski sistem še ne pozna. Toda prav ta in samo ta institucionalna jamstva lahko pokažejo, če je reformni proces zares nepovraten. Da bi tudi politična prenova v ZSSR dobila resnično konkretni pomen za celotni proces tako imenovane rekonstrukcije, je nujno, da že v neposredni prihodnosti vprašanja političnega sistema prenehajo biti tabu, vsaj v tolikšni meri, kot se je to že zgodilo na področju ekonomskega vodenja.

II

Nastaja sovjetski družbeni mozaik

Sovjetski ekonomski in družbenopolitični sistem je nastal in se razvijal v razmerah, ko je bilo pomembno, če je hotel preživeti, predvsem to, da je za vsako ceno dosegal nekatere primarne cilje, ki so bili določeni od zgoraj. Ta sposobnost je v revoluciji pomenila prednost, prav tako tudi med vojno in v obdobju ekstenzivne nekapitalistične graditve, ki se je zgodila v zelo kratkem času in brez pomoči industrijsko razvitih držav. Vse to je bilo v temelju procesov koncentracije in centralizacije oblasti vodenja in odločanja. Drugi cilji in interesi, tisti, ki niso bili načrtovani od zgoraj, se prikazujejo kot ovire za delovanje sistema, ki je zato razvil vrsto mehanizmov, koristnih za zatiranje vsega, kar se upira centralni volji in načrtom.

Različnost družbenih interesov in nasprotja med njimi so odigrali politično pomembno vlogo, podobno kot se to dogaja v družbah, ki jih obvladuje razredni boj med proletariatom in buržoazijo. Po zmagoviti revoluciji se je ta razredni boj nadaljeval (uporabili so ga za opravičevanje množičnega političnega nasilja), toda različnosti družbenih interesov v novi družbeni strukturi ideologija ni priznavala nikakršne politične pomembnosti. Celo narobe: odločilna je bila »politična in moralna enotnost sovjetskega ljudstva«, ki je vedno obstajala kot apriorno dejstvo ne glede na to, kako se je politika obnašala do različnih interesov različnih družbenih skupin, ki sestavljajo sovjetsko družbo.

Šele po letu 1956 in še to le za kratek čas se je zdelo, da uradna ideologija utegne dopustiti analizo vprašanja enotnosti in različnosti interesov, da nastaja možnost, da bi iz te analize potegnili politične sklepe. Nazadnje pa je vse skupaj obtičalo pri sholastičnih razpravah: ali so nasprotja v sovjetski družbi »antagonistična značaja« ali ne?

Izhodišče ideološke koncepcije sovjetskega političnega sistema je bilo desetletja naslednje: temeljna naloga sistema je, da izraža in zagotavlja enotnost družbe. Vendar se zdi, da je tudi sama uradna ideologija prezrla, da je za dosego

tega cilja potrebno, da se predhodno izoblikujejo in izrazijo raznoliki in različni interesi skupin, interesi ljudi (družbenih skupin, delovnih skupin in posameznikov), da je samo na tej podlagi mogoče najti skupni interes, če naj bo enotnost dosežena po demokratični poti. Stalinska ideja o sovjetski družbi, ki jo tvorijo samo tri velike družbene skupine – delavska množica, kmetje-kolhozniki in *inteligencija* – je vodila k sklepu, da se političnemu sistemu ni treba ukvarjati z izražanjem interesov drugih družbenih subjektov.

Takšna vizija socialne strukture sovjetske družbe pa je med drugim prikrivala resnico, da se tudi ta družba členi glede na pogoje ljudi (celih skupin) v procesu oblikovanja in sprejemanja odločitev in pri vodenju ekonomskega in družbenega življenja. Različnost interesov tistih, ki vodijo in tistih, ki so vodeni, kot da ne obstaja, kot da bi izginila z ukinitvijo privatne lastnine.

Vendar pa je dejstvo, da ne bo mogoče govoriti o učinkovitem boju z birokracijo vse dotlej – če navedemo le en primer – dokler ne bo mogoče jasno reči, da je sam položaj določenih skupin in posameznikov v vodilnih strukturah takšen, da lahko svoje posebne interese (za ohranjanje določenih privilegijev, določenih organizacijskih struktur, ki jih je preprosteje upravljati, ki zahtevajo kar najmanj iniciative in odgovornosti itn.) postavljajo nad cilje, ki jim je nujno slediti in še zlasti nad cilje drugih družbenih skupin (se pravi tistih, ki jih prvi vodijo) in celotne družbe.

Začenja se razprava o različnosti interesov

To, da se in kako se začenja v ZSSR na nov način gledati na družbeno strukturo in na vprašanje različnosti interesov – to je po mojem mnenju tisti kazalec, ki odkriva, koliko so gesla o demokraciji in o nujnih spremembah v načinu vodenja resno mišljena in jih tudi nameravajo prevesti v prakso.

Primer novega pristopa je članek, ki je izšel v teoretični reviji CK KP SZ *Komunist* (13. september 1986) in ga je podpisala Tatjana Zaslavskaja iz sibske podružnice Akademije znanosti ZSSR; avtorica je tudi na Zahodu znana po svojih kritičnih analizah sovjetskega ekonomskega sistema in po svojih predlogih za nove praktične rešitve. Za naš namen je pomembno, da avtorica odkriva, da je delitev družbe na razrede samo eden od primerov, točen sicer, delitve družbe na različne družbene skupine. Med velike družbene skupine poleg razredov prišteva narode in narodnosti, mestno in vaško prebivalstvo, fizične in intelektualne delavce (se pravi skupine, ki jih tradicionalno priznava tudi sovjetska ideologija). Toda hkrati ugotavlja, da »uskladiti temeljne interese teh skupin . . . še daleč ni dovolj za rešitev sedanjih problemov«. Današnja politika in njej ustrezni mehanizmi morajo uskladiti in usmerjati interese skupin, ki predstavljajo različna področja, različne sektorje nacionalnega gospodarstva, tipe podjetij, različnih geografskih območij, različnih skupnosti (npr. nova in stara, velika in majhna mesta; komune mestnega in vaškega tipa . . .), skupine delavcev različnih profilov, izobrazbe in kvalifikacij, različnih sociodemografskih skupin itn. Na ta način postane podoba sovjetske družbe neprimerljivo bolj konkretna in resnična kot pa je podoba, ki jo nudi tradicionalna ideološka predstava. V tem kontekstu tudi gesla kot npr. »interesi vsega ljudstva« niso več zgolj fraze, temveč strukturirana družbena resničnost. »Splošni kriterij za delitev na skupine – piše Zaslavskaja – izhaja iz vsebinskih razlik med nekaterimi vidiki njihovega položaja v družbi: značaj dela, njihova

vključenost v upravljanje z gospodarstvom in javnimi zadevami, raven in struktura dohodkov, tip stanovanja, narodnostna pripadnost itn. Te skupine imajo v glavnem različne interese, toda uskladitev enih in drugih z interesi vse družbe je *ravno cilj politike*.« (podčrtal Z. M.)

Brž ko je naloga politike v Sovjetski zvezi razumljena na takšen način, nismo več delež od sklepa, da mora tedaj politični sistem dovoliti, da se lahko kar najrazličnejši družbeni interesi (celo med seboj nasprotni) pokažejo in izrazijo, nakar postane možno »uskladiti te interese z interesi vse družbe«. Če se v tej smeri gibljejo konkretne spremembe v razvoju sovjetskega sistema, tedaj bo po pravici mogoče govoriti o njeni demokratizaciji.

Toda za zdaj se niti praktične spremembe niti teoretske razprave še niso dokopale tako daleč. Ne govori se o nujnosti demokratičnega izražanja različnih interesov, pač pa se ugotavlja, da morajo »vodstveni organi« poznati in upoštevati te različne interese, ko sprejemajo svoje odločitve, morajo jih uporabljati pri doseganju svojih ciljev. Za razliko od tega, kar se je dogajalo teoretskemu razmišljanju, ki je v letih 1956–68 spremljalo reformne poskuse, izhodišče sedanjih razprav v ZSSR ni humanistični element marksizma, temveč zavedanje dane resničnosti: človek kot »predmet upravljanja« se je spremenil, je bolj izobražen, kulturnejši, zahteva več informacij, njegova zavest o tem, kaj je legalno, je višja, kakor tudi njegovo zavedanje lastnega dostojanstva. Sočasno so se zmanjšale možnosti administrativnega in ekonomskega pritiska na učinkovitost dela; učinkoviteje bo delal samo človek, ki ga delo zanima, kar je mogoče doseči le, če »vodstveni organi« bolje poznajo in spoštujejo različne interese. Ker pa se to za zdaj še ne dogaja, se ljudje pogosto odtujujejo od svojega dela in »prenašajo svoje interese na druga področja«.

Izhodišče novega pristopa k vprašanju različnosti interesov v sovjetski družbi je danes potemtakem bolj tehnokratsko kot demokratsko. Toda to ne pomeni, da se tudi na ta način ne odpirajo poti demokratizacije.

Odsevi v političnem sistemu

Nikakor seveda ni mogoče trditi, da sedanji sovjetski politični sistem na noben način ne dopušča izražanja različnih interesov različnih skupin. V ta namen obstajajo različne možnosti: predvsem organizacije kot so sindikati, združenja mladine, športna društva itn. Problem pa je v tem, da se le zelo majhno število interesov v veljavnem sistemu lahko organizira in izrazi, po drugi strani pa je problem v tem, da je poglobitna naloga obstoječih interesnih organizacij, da prenašajo politično linijo centra oblasti (partije in državnega vodstva) na velike interesne skupine, namesto da bi bilo ravno obratno; se pravi, da ne prevajajo interesov teh skupin kot »pritisk od spodaj« na delovanje političnega vodstva. Delovanje je potemtakem zelo enosmerno, le redko se dogaja kot »dvosmerna povezava«.

Izkušnja nas spominja, da so se prav v teh dveh smereh začeli poskusi spreminjanja v množičnih organizacijah v reformah sistemov sovjetskega tipa (na Poljskem okrog leta 1956, na Češkoslovaškem leta 1968). Na eni strani so nastajale nove, prej neznane interesne organizacije, po drugi strani pa so se znotraj ogromnih obstoječih organizacij (v sindikatu, mladinski organizaciji in drugod) uveljavljale težnje po decentralizaciji, po večji samostojnosti posameznih elemen-

tov in seveda težnje po tem, da bi voditelje dejansko volilo članstvo različnih organizacij in ne bi bili nastavljeni z dekretom partijskega aparata.

Za nemajhen del vladne elite je bil ta razvoj dokaz, da se začenja »razkroj sistema«, da se uveljavljajo »anarhične tendence«. Lahko si je predstavljati, kako silna bi bila takšna reakcija šele v ZSSR. Mimo tega pa se je seveda mogoče vprašati tudi, če bi bil podoben proces v ZSSR sploh mogoč v oblikah, ki so znane iz manjših evropskih držav. V teh (zlasti na Češkoslovaškem) je »od spodaj« delovala močna tradicija, naklonjena nastajanju novih organizacij, združenj, zvez, ker se je družba spominjala časov izpred sovjetizacije političnega sistema, v katerih so obstajale različne oblike izražanja interesov. V zgodovinskem spominu sovjetske družbe pa danes ni ničesar podobnega.

Potemtakem je mogoče, da se bo v bližnji prihodnosti reforma nadaljevala s spremembami v slogu in metodah v okviru obstoječega institucionalnega sistema interesnih organizacij, v okviru, ki se bo morda razširil s kakšno novo organizacijo, narejeno po zgledu sedanjih. Začetek takšnih sprememb je mogoče že opaziti. XXVII. kongres je dal pobudo za ustanavljanje novih organizacij (žensk, upoko-jencev). Gorbačov kritično govori o metodah dela Komsomola, predvsem pa o sindikatih, katerih voditelji koketirajo z menežerji, namesto da bi branili interese delavcev v različnih podjetjih.

Prej ali slej pa se bo vsekakor tudi v Sovjetski zvezi znašel politični sistem pred veliko bolj zapletenimi nalogami. Doslej si je predvsem prizadeval, da bi spolitiziral vse interese ljudi, zelo različne in pogosto ne-politične, in sicer skoz velikanske centralizirane interesne organizacije; bile so pod nadzorom centrov oblasti in uporabljane za doseganje ideoloških in političnih ciljev, ki si jih je zadal ta center moči, zanemarljivo te interese. Različnost interesov ljudi so torej razumeli kot sredstvo za doseganje vnaprej določenih »unitarnih« ciljev, in ne kot silo, ki lahko da in razvije iniciativo, ki je koristna, ker lahko ponudi *veliko število različnih alternativ*, pristopov in metod za razreševanje vseh družbenih problemov.

Na političnem področju je mogoče, prav tako kot na ekonomskem, iti v smeri, ki podpira in razvija dejavnike intenzivnega razvoja: inovativnost, nove metode in načine dejavnosti ljudi, ali prav narobe – tiste, ki jih omejujejo in dušijo. V sedanjem sovjetskem sistemu – v katerem delujejo velikanske interesne organizacije, ki so togo centralizirane in katerih samostojnost omejuje popolni nadzor partijskega aparata (in včasih države) in kjer sta zatrta kritika in demokratične metode – so nujno omejeni, če že ne povsem zadušeni že sami dejavniki intenzivnega razvoja, v širokem smislu besede, ne zgolj v ekonomskem.

Rečeno splošneje: vodenje, ki temelji na intenzivnih dejavnih razvoja, se drži načela, »kar ni prepovedano je dovoljeno«, medtem ko vodenje, ki zavira in duši intenzivni razvoj, deluje po drugem načelu: »kar ni dovoljeno je prepovedano«. Prvo načelo predpostavlja v političnem sistemu obstoj legalnih norm, ki določajo načine in možnosti nastajanja organizacij, združenj, interesnih zvez. V okviru takšne normativnosti je vsaki skupini ali družbenemu kolektivu zagotovljena lastna avtonomija (celo v primerih morebitnih poskusov države, da bi jih omejila drugače in bolj kot dopušča zakon) in lahko po svoji volji spremeni ali se odreče določenim organizacijskim oblikam izražanja lastnih interesov in potreb.

Drugo načelo pa nasprotno predpostavlja, da se neposredno po administrativni poti določi, kateri interesi se lahko izražajo in na kakšne načine. V te oblike so potem natrpani vsi možni družbeni interesi, ali pa se sploh ne smejo izražati na organiziran način. Lahko je ugotoviti, da se po tej poti ne more izražati ravno

pretirano veliko različnosti in da tudi ne more biti prave iniciative od spodaj. Samostojnost družbenih skupin in kolektivov je tako zatrta, za centralno oblast so lahek plen manipulacije.

Značilni družbeni problemi

Splošna načela, ki smo o njih pravkar govorili, niso svojski sovjetskemu sistemu vodenja. Reči je mogoče, da v splošnem veljajo tako za kapitalizem kot za sovjetsko družbo. Sovjetska uradna ideologija je to doslej resda zanikala in je s socializmom istovetila samo tisti sistem vodenja, ki je dušil avtonomijo vodenih subjektov in sicer v imenu centralnih odločitev. Sistem, ki pospešuje intenzivni družbeni razvoj, so apriorno označevali kot nekaj, kar se prilega samo kapitalizmu («meščanskemu liberalizmu» itn.). Vsekakor so to vprašanja, ki jih bo morala sovjetska ideologija rešiti sama. Če bo šel razvoj po poti, ki jo hoče novo državno vodstvo, bo to mogoče. Teoretske razprave – je dejal E. K. Ligačov – »so nezdržljive z etiketiranjem, z obtožbami o domnevnih deviacijah od socializma. To so metode, ki ne pripadajo ne pravi znanosti ne resničnemu ustvarjalnemu delu in ne pravemu marksizmu.«

Po drugi strani pa je tudi res, da sovjetska družba seveda ne more sprejeti modela političnega pluralizma, ki ga poznamo v razviti kapitalistični družbi. Družbeni subjekti, za katere je tu potrebno najti ustrezno mero avtonomije, so *drugi*: družbena homogenost je veliko večja, delitev na skupine na podlagi lastnine praktično nima nikakršne vloge, pač pa je večjega pomena vključenost v družbeno delitev dela, pa tudi v strukture vodenja. In lahko bi še naštevali.

Odločilna razlika pa je v dejstvu, da je v kapitalizmu vsa problematika ekonomskega odločanja v bistvu ločena (kar zadeva sam reprodukcijski sistem) od sistema politične demokracije in gospodarstvo se obnaša kot samostojen in samourejajoči se sistem, v sovjetskem sistemu pa bodo razmerja drugačna, tudi če bo reforma uspela. Sistem demokratičnega političnega vodenja v razmerah podružbljenega gospodarstva (z državnimi podjetji, samoupravnimi ali kooperativnimi) se mora soočiti z popolnoma novim problemom: kako vključiti tudi ekonomski sistem (vključno z vodenjem reprodukcijskega procesa) v sistem demokratičnega političnega odločanja. Sedanja sovjetska situacija kaže na model birokratskega in avtokratskega vodenja, ki pa je že zašel v nasprotje z zahtevami po intenzivnem ekonomskem razvoju. Nova rešitev se še ni našla in zanjo ni pripravljenega recepta še nikjer. To je dolgoročna svojskost sovjetskega razvoja.

Obstajajo pa tudi kratkoročne značilnosti, začasne, povsem aktualne. Ne izhajajo iz dejstva, da ne gre za kapitalistično državo, temveč iz dejstva, da je v deželi desetletja vladal birokratski in avtokratski sistem, dušilec demokracije; izhajajo iz stare ruske tradicije, iz zaostale, polfevdalne države, ki ji je vladala birokracija in carski absolutizem. Po eni strani so reformnemu spreminjanju danes napoti znotraj vladne elite in drugih družbenih slojev formalno neorganizirane klike in skupine, dejansko pa izjemno močne in zelo razvejane. Te klike, prepone s korupcijo, zainteresirane za ohranitev različnih privilegijev, ki izhajajo iz sistema protekcij in nepotizma, si bodo na vse kripnje prizadevale, da tisti interesi, ki so jim sovražni in nezdržljivi z njihovimi, ne bodo dobili v sovjetskem sistemu takšnega položaja, ki bi jim omogočil, da bi nazadnje pometel z temi klikami in jih odstranil iz javnega življenja. Omeniti velja, da ne gre za posameznike: v vsej

ZSSR (od krajevne do federalne ravni, od gospodarskih struktur do policije) so stotisoči ljudi, katerih interesi so po teh obkurnih poteh vezani na ohranjanje statusa quo in zato nasprotni reformi. Poleg tega obstajajo plasti oblastniške elite, ki so prek razvitega sistema korupcije povezane z pollegalnimi ali čisto odkrito delujočimi kriminalnimi družčinami: ta »pluralizem interesov« kot celota teži k nespremenljivosti birokratskega sistema, k nedemokratičnosti.

Po drugi strani pa stoji reformi napoti tudi vse, kar izhaja iz dejstva, da je desetletja trajalo nespremenjeno stanje, določeno, dano stanje stvari. Od tod seveda izhaja apatičnost, pa tudi strah pred javnim napadanjem prevladujoče stagnacije. In nazadnje imamo opraviti tudi z množičnim pojavom nezaupanja, nevere v možnost resničnih sprememb. Ljudstvo je preplašeno; čaka.

Boj proti tem značilnim elementom sovjetske stvarnosti seveda v nobenem primeru ne pomeni uresničenje socialističnih idealov, ampak je čisto preprosto boj za moderno in civilizirano administriranje. Vendar pa je treba razumeti, tudi v vrstah zahodne levice, da je to korak, ki bo v sovjetskem sistemu omogočil, da bodo zares razmišljali o socialističnih idealih.*

(Nadaljevanje sledi)

* Prispevek smo prevedli iz tednika »Rinascita« št. 42/1986 (str. 3-5) in št. 44/1986 (str. 30-32).

ISTVÁN RÉV

Prednosti atomiziranosti

I

Danes je že bolj izjema kot pravilo, če začne zgodovinar predavanje z uvodom, da je zmagalo tisto množično gibanje, ki je predmet raziskave. Te dni množična gibanja redkokje zmagajo – morda na Filipinih – če pa že zmagajo, pa zgodovinarja ne razveseli posebno. Odkar se večina kolegov ne more strinjati, da je zmagalo množično gibanje, o katerem nameravam govoriti,* malokateri, ki bi se utegnili strinjati, pa resno podvomijo, da je to, kar je zmagalo, sploh bilo množično gibanje, pa zbuja to naznanilo povrhu vsega še pozornost.

Do nedavnega (to je, do začetka 1980) je bila v večini vzhodnih in srednjeevropskih dežel obveznost do dela izenačena z obveznostjo, da imaš delo bodisi v državnem podjetju ali na družbeni kmetiji, prihodek od izkoriščanja majhnih družinskih zemljišč pa so obravnavali kot zaslužek, ki ni pridobljen z delom, kot izmikanje družbeno koristnemu delu, in kot dokaz parazitskega življenja. Toda dejstvo, da je na Madžarskem v letih 1972–73 povprečna družina z majhnim zemljiščem prebila letno (v sobotah, nedeljah in v počitnicah) 6,4 ure na dan ob delu na družinskih posestvih, in da ta čas znatno presega trajanje dela na državnih in družbenih posestvih, kaže, da se teorija in stvarnost, zakon in praksa, razlikujejo. Na Madžarskem več kot 40 odstotkov kmetovega dohodka prihaja z družinskih posestev. Nekako dve tretjini prebivalstva žive danes v gospodinjstvih s pripadajočim manjšim zemljiščem. V letu 1981 je bilo 31,2 odstotka družinskih posestev last družin, ki so delale v mestih; kakih 10 odstotkov dohodka mestne industrijske populacije pa je izviralo iz teh posestev. Povprečen obseg majhnih kmetij je znašal nekako dva jutra (80,9 arov; op. prev.), in četudi so imele te družine v lasti ali pa so najemale 11 odstotkov vse orne zemlje v deželi, so družine pridelale na 11 odstotkih zemlje 40 odstotkov na trgu prodajanih kmetijskih pridelkov (pridelali so 69,5 odstotkov krompirja, 56,8 odstotkov zelenjave, 53,4 odstotkov sadja in 58,6 odstotkov grozdja; vzredili so 57,7 odstotkov prašičev, 27,5 odstotkov goveda, 42,2 odstotka perutnine, namolzli 31,1 odstotkov mleka in dosegli 62 odstotkov jajc v vsej deželi). Leta 1981 je bil povprečen kmetov dohodek za 4–5 odstotkov večji kot povprečen dohodek urbanih industrijskih delavcev.

V tem delu sveta, kjer izhaja politična legitimnost iz univerzalnega zakona kontinuiranega tehničnega razvoja, iz industrializacije, koncentracije in centralizacije, moč male kmetijske proizvodnje in relativna dobrobit kmetov, nista nekaj po sebi umevnega. V deželi, kjer je desetletja vladalo umetno nesorazmerje med

* Razpravo je avtor pripravil za seminar na School of Social Science (februar 1986). The Institute for Advanced Study, Princeton, New Jersey.

kmetijsko in industrijsko proizvodnjo, in kjer ta način ni obstajal le kot sredstvo izkoriščanja kmetijstva za pomoč industriji, pač pa tudi v pomoč statistikom, da bi z izredno nizkimi cenami v kmetijstvu dokazali visoko industrijsko udeležbo pri bruto nacionalni proizvodnji – v taki deželi visoka udeležba kmetijstva za dobrobit prebivalstva pač ni naraven potek dogodkov.

Ne dolgo od tega, leta 1952, ko je povprečen kmetov dohodek dosegal 50 odstotkov dohodka mestnega industrijskega delavca, je taisto leto, po izvršenih obsežnih dajatvah, kmečki družini preostalo za prehrano in za setev naslednje leto 80 kilogramov žita. To je manj kot je znašal povprečni letni pridelek običajne francoske družine v osemnajstem stoletju! V tem letu je bilo po uradnih statistikah 800.000 družin na tem, da pomrejo od lakote. Preživele pa so nalašč, da bi leta 1981 prebile 3,5 milijarde delovnih ur na svojih posestvih.

Zahodni turist, ki potuje skozi določene predele madžarskega podeželja, vidi velika, med seboj povezana polja na eni strani ceste in ozke pasove zemlje na drugi. Turist, ki je seznanjen z obstojem drugotne ekonomije, bo ves srečen prepoznal ozke pasove zemlje kot dokaz vitalnosti družinskega pridelovanja. Vendar se v tem primeru tak naivni turist moti; videz včasih vara. Ozki pasovi zemlje pripadajo kolektivnim farmam, obdelujejo jih na osnovi zakupništva – kmetje so upravičeni do ene tretjine teh zemljišč – medtem ko so večja polja na drugi strani ceste male privatne posesti družin, ki jih obdelujejo spontano kolektivno. Koncentracija se skriva za ozkimi pasovi, povezana polja pa skrivajo družinsko pridelovanje na drobno. Veliko je malo, malo je veliko; koncentracija pomeni razdrobljenost, deljena zemljišča pa kooperacijo. Je mar še kakšna druga pot? Kaj je videz in kaj stvarnost? Pokrajina opominja turista: tu gre za del sveta, kjer stvarni procesi dejansko potekajo pod površjem.

Družboslovci pa po navadi niso tako oprezni; imajo takojšnjo razlago za ta razveseljiv prizor: paradoksalna delitev polj je posledica naravnega poteka dogodkov. Je rezultat smrti karizme, neizogibne rutinizacije, normalizacije in konsolidacije v dobi detanta. Gre za kombiniran učinek notranjih in zunanjih dejavnikov: pozitivne demonstracije učinka prihajajočega Zahoda po ideoloških, tehničnih in trgovskih kanalih, ponovnega rojstva potrošniške miselnosti malomeščanstva, ki krepi ponovno formiranje tehnokratske stranke znotraj vladajoče elite, novega razreda intelektualcev. Izvira iz nujnosti ekonomske učinkovitosti, ki se nam kaže kot nezmotljiva oznaka plodnega zlitja trga in planske ekonomije. Gre pač za površinsko gledanje z vrha, za nazor stranskih razlagalcev Kremlja: zgodovina ždi za zaprtimi vrati sedežev partije, v pisarnah in v seminarjih inštitutov za ekonomske raziskave, za neznanimi pogajalci z zahodnimi bankirji na Wall Streetu, v Rockefellerjevem centru v londonskem Cityu in ob ženevskih ognjiščih.

Imam pa še drugo razlago. Zato bom povedal drugačno zgodbo. Zgodovina včasih nastaja v kmečkih kolibah, na poljih, v vaseh, pod plaščem noči; zgodovina nastane celo v internacijskih taboriščih, v ječah, ustvarjajo pa jo ljudje, ki za ustvarjanje zgodovine očitno nimajo pooblastil in moči – ustvarjajo jo tisti, ki so atomizirani.

II

Leta 1945 se je partija, izučena od neuspeha prve madžarsko-sovjetske republike iz 1919, ko je organizirala velike kolektivne kmetije in izgubila podporo kmetov, strinjala, da se razparcelirajo velika kmetijska posestva. Po zemljiški reformi iz leta 1945 je Madžarska postala dežela majhnih posestev in malih

kmetov. Povprečno posestvo je merilo kakih 10 juter. V času zemljiške reforme je bil obvezen sistem kmečkih dajatev dejansko tak, kot je bil uveden med II. svetovno vojno, po vojni pa se je izkazal z izjemno trdimi zahtevami in nezaslišanim pomanjkanjem, predvsem v mestih.

Z utrditvijo novega političnega sistema in kasneje zakona o eni partiji, so se postopno podružbile finančne institucije, industrija in trgovina. Vedno bolj so naraščala nasprotja in napetosti med rastočim obsegom državne lastnine in majhnim kmetijstvom v privatni lasti. Ko je bilo v ekonomski sektor državne posesti uvedeno planiranje, se je zdelo, da bi bilo vzdrževanje sistema dajatev v kmetijstvu primeren nadomestek za planiranje v privatnem sektorju. Dajatev ne pomeni le težek in povečujoč se davek v blagu, pač pa, da država izvaja svojo pravico določanja kaj, kdaj, kako in koliko naj kmetje pridelajo. Sistem dajatev v neposredni in popolni intervenciji države služi za vzpostavljanje prikritega državnega lastništva, medtem ko formalno vzdrževanje privatno in združno lastnino.

Ustvarjanje bolj ali manj uniformiranega zemljiškega sistema s stotinami in tisoči majhnih kmetij – vseh iste velikosti – je pripomoglo pri vzpostavljanju uniformne dajatvene strukture, kjer so imele vse kmetije enake obveznosti. Sistem dajatev je prisilil vsakega kmeta, da prideluje enak pridelek kot vsi ostali kmetje, na področju, kjer pridelujejo, pa da prideluje vse, kar sta posestvo in dežela potrebovala. Taka izsiljena avtarkija je odsevala avtarkijo nacionalne ekonomije, dejansko pa avtarkijo sovjetske ekonomije (temelječe na velikih zalogah) med obema vojnama.

Tako je morala po letu 1948 tipično majhna kmetija, s kakimi 10 jutri zemlje, pridelati in oddati žito, rž, ječmen ali oves, koruzo, sončnično seme, seno, krompir, fižol, grah ali lečo, gojiti perutnino, pridobivati jajca, mleko, maslo, vino, imeti prašiče, mast in krave. Interes načrtovalcev in centralizatorjev je bil preobraziti vsako majhno individualno kmetijo v sklop nacionalne agroekonomije v makro merilu, s tem pa bi prisilili vsakogar proizvajati vse, kar proizvajajo tudi drugi.

Toda ta vsiljena avtarkija (ali psevdovtarkija, ko so producenti prisiljeni proizvajati določen presežek nad potrebami družine) je povzročila zmanjšanje kmetove odvisnosti od okolja. Vsekakor je bil med veliko krizo umik za zidove avtarkije značilen samoobrambni mehanizem srednjeevropskih kmetov. Bili so se pripravljali zapreti pred sovražnimi vplivi zunanjega političnega in ekonomskega sveta. Specializiran podjetnik je vselej bolj odvisen od tržišča in ekonomskih silnic, mimo katerih nima dozdevnega vpliva, kot avtarkičen ali psevdovtarkični mali kmet. Interes načrtovalcev pa je bil spremeniti male individualne kmetije v liliputanske kmetije in v nacionalna kmetijska gospodarstva v majhnem merilu. V interesu centralizacije pa je bilo, da so vsi kmetje popolnoma odvisni od enega političnega in ekonomskega centra. Tedaj je z vsiljeno avtarkijo naraščala neodvisnost kmetov; individualizacija pa je zmanjševala odvisnost od individualnih producentov. Edino sistem dajatev, ki vzpostavlja prikrto državno lastništvo v kmetijstvu, je »osvobodil« kmete nenadzorovanih sil na tržišču.

Idealen tip planirane ekonomije je sistem brez spontanosti, nepredvidenih dejavnikov in nepričakovanih posledic, kjer vse deluje v skladu s centralno voljo. Ideal značilne planirane ekonomije je Stalinovo monstrozno kolesje, kjer se prilegajo zobniki drug drugemu, in brez vprašanj opravljajo velikansko mašinerijsko delo.

Socialistična družba je po definiciji antiindividualistična. Racionalno v ozadju

ureditve socialistične družbe je reševanje antagonizma med produkcijo na ravni družbene lastnine in individualnim razlašanjem. Planiranje, ki se zdi, da je usvojeno, pomeni narediti konec anarhiji na tržišču in ustvariti družbeno harmonijo z nadomeščanjem individualnega z družbenim, delovanje nevidne roke pa z nameranim ciljem.

Za nemoteno doseganje začrtanih ciljev in velike družbene vizije načrtovalca morajo biti vse individualne akcije pod strogo centralno kontrolo, s čimer bi bilo zagotovljeno, da so milijarde posameznih dejanj vključene v gigantsko nalogo družbene konstrukcije. Pri tem se dogaja naraven paradoks, da se misel antiindividualističnega centralizatorja nenehno ukvarja s problemi individualnosti. Načrtovalec mora poiskati ekonomske naloge vsakega proizvajalca, centralizator pa mora najti vsakemu državljanu najprimernejše mesto v politični mašineriji. Konstrukcija antiindividualistične, kolektivistične, centralizirane družbe se začneja s predhodno individualizacijo.

Ko urad za načrtovanje izdela nacionalni plan, ga razpodeli med posamezna ministrstva, direktorate in okraje, ki ga še naprej razdelijo med podjetja, zaselke in vasi, ki načrte po vrsti razdelijo med delavce v trgovini in individualne kmete. Izhodiščna enota plana je individualni proizvajalec, in sicer toliko bolj v kmetijstvu, odkar so individualni deleži določeni glede na posameznikov ekonomski, družni in politični status. Delež vsake vasi je določen odstotek celotne obveze pokrajine (odvisno od količine zemlje in števila vaščanov), individualni delež pa je nek odstotek celotne obveze vasi. Vendar individualni deleži niso določeni le glede na velikost obveze celotne vasi, pač pa na specifičen posameznikov status, neupoštevajoč obvezo celotne vasi. Individualni deleži se med seboj razlikujejo po kakovosti in množini zemlje, po vrsti posestva, po kmetovi nacionalni kategoriji pred II. svetovno vojno, po njegovi politični aktivnosti v prejšnji ureditvi, po sumu glede na njegove politične simpatije. Obstajalo je 500 različnih načinov za določanje individualnega deleža od vsakega jutra zemlje, vendar so končno ti deleži nekako znašali toliko kot celoten delež vasi, obveze vasi pa kot deleži pokrajine, slednji pa toliko kot celoten plan urada za načrtovanje. (Odkar se navodila za razpodeljevanje plana in njegovo ponovno združevanje popolnoma razlikujejo, bi bili presenečeni, ako bi se ujemale začetne številke in končni rezultati, ali številke na različnih ravneh hierarhije.)

Da bi izdelali zanesljive, ali natančnejše, kar najambicioznejše plane, so morali strokovnjaki nadzorovati vse zaloge in naložbe, tj. vse potrebne informacije o procesu proizvodnje. In odkar je postal temelj centralnega planiranja posameznik, so strokovnjaki potrebovali dostop do podrobnih informacij o vsakem proizvajalcu. Konec koncev pa je postal ves aparat brezupno odvisen od posameznika. Proizvajalci so imeli monopol nad informacijo, centralizator pa se je moral zanesti na informacije, ki jih je dobil od posameznika. Izbruhnila je obsežna vojna za informacije.

Leta 1952 so morala različna ministrstva mesečno poročati uradu za planiranje o kakih 214.000 različnih ekonomskih indikatorjih. Centralni statistični urad pa je zahteval še nadaljnjih 55.000 števil. Za produciranje teh števil so morali zbrati iz pokrajine na milijone različnih podatkov, pokrajina iz okraja, okraj iz vasi, vasi pa prek uradnikov od posameznikov. Administrator na vasi je potrošil večino časa (kakih devet ur dnevno) s poskusi, da bi razumel vprašalnik, z izpolnjevanjem stolpcev in trudom, da bi se med seboj ujemale popolnoma različne številke. Medtem ko je leta 1943 prišlo 5 administrativnih uradnikov na 100 fizičnih

delavcev, je bilo leta 1955 število uradnikov na enako število delavcev že 35. In čeprav je vsakdo marljivo produciral podatke, je bilo v najvišjem interesu vsakogar, da preda kar najbolj popačene podatke.

Da bi se upravičili naporu te brezprimerne centralizacije, so povzdigovali učinkovitost podružbljene ekonomije nad katerikoli prejšnji način produkcije. Dnevna poročila o nenehni rasti so potrjevala superiornost sistema nad vsemi prejšnjimi družbenoekonomskimi formacijami. Rast – letna, mesečna, dnevna – je ohranjala sistem pri življenju, dejstvo vedno bolj spektakularne rasti tečajev pa je opravičevalo metode, ki so jih vsilili načrtovalci, da bi našli vedno bolj učinkovite načine nadzora. Odkar je moral načrtovalec vsak dan oddajati vedno bolj spektakularne podatke, je postal ujetnik lastne vizije. Le rezultati so mogli upravičiti njegov obstoj. Vendar, medtem ko so postali današnji rezultati osnova za jutrišnje, še bolj ambiciozne načrte, je vsakdo, ki je bil odgovoren za produkcijo, skušal prikriti dejansko produkcijo, ali pa je proizvedel manj kot je bilo mogoče. Razvil se je neprestan boj med načrtovalci in producenti in med višjimi in nižjimi stopnjami hierarhije. Ministrstva so zahtevala od direktoratsov več, kot so slednji želeli proizvesti, direktorati so zahtevali od podjetij mnogo več, kot pa so jim ta sporočila, da so v stanju narediti, vasi so bile pod pritiskom okrajev, kmetje pa pod pritiskom strokovnjakov na vasi.

Vendar ni lahko prikriti dejanski ali potencialni produkt, če nekdo ne prikrije ali potvori, da je veljavno vlaganje dobro. Najvažnejša vložba v tehnično premalo razvita kmetijstva, kjer so datjave odmerjene na individualni osnovi, so zemlja in ljudje.

Leta 1954 je bilo po pregledu ministrstva za nadzor ugotovljeno, da je več kot 1.300.000 juter zemlje izvzeto iz sistema dajatev. To izgubljeno ozemlje, ki ga je bilo nemogoče odkriti, je bilo po velikosti enako vsej orni zemlji ene izmed največjih pokrajin v deželi. Na vseh ravneh hierarhije je bilo nekaj izgubljene zemlje. Zemlja se je porazgubila, ko so nastale ali pa razpadle zadruge, ko so med komasacijami deportirali kulake iz vasi, ko je lastnik razdelil zemljo med družinske člane, da bi se izognil rastočim davkom, ko je vas najavila pogozditev (nekaj let kasneje pa je raziskava pokazala, da tam ni najti enega samega drevesa), ko so kmetje zapustili deželo in pobegnili v mesta in kadar lastnik zemlje, ko ga je izpraševal uradnik ministrstva za nadzor, ni znal odgovoriti, katera zemlja je njegova.

Obstajale pa so zadruge, ki jih moji dokumenti omenjajo kot razvpite »mesečinske« zadruge, kjer so udeleženci delali na poljih ponoči, da bi ostala točna količina pridelka skrivnost. Nikakršen čudež ni, če se določen del zemlje porazgubi v deželi, kjer je v osmih letih, med 1945 in 1953, 19 milijonov juter, kar je ekvivalent celotne orne zemlje v deželi, več kot enkrat zamenjalo gospodarja.

Ni pa bil le interes pridelovalcev, da se prikrije zemlja, pač pa tudi oblastnikov. Manj zemlje je pomenilo manjše obveznosti, kjer pa je bila zemlja, ki je bila proglašena za izgubljeno, skrivoma vkalkulirana brez vednosti višjih hierarhičnih stopenj, je mogel lokalni aparat preseči prvotni plan, ali pa vsaj najti nadomestilo za izgube ob koncu leta. Zato je bil aparat odvisen od pridelovalcev, in ne le glede dobivanja informacij; še važnejše pa je bilo, da so ljudje na oblasti nujno potrebovali potvorbe pridelovalcev. Morda se sliši presenetljivo, vendar je bil največji interes aparata ta, da je dobil popačene informacije, in da je bil ogoljufan.

V začetku vsakega leta je bilo vsakomur v uradih, celo predsednikom, jasno, da je nemogoče izpolniti plan, uradniki na nižjih hierarhičnih stopnjah pa so

vedeli, da so informacije, na katerih je temeljil plan, popolnoma potvorjene, še posebej, odkar so oni sami producirali te informacije. (V uradu za planiranje so vedeli, da plani temeljijo na tako imenovanih pozitivno planiranih številkah, da se je pridelek planirane žetve vsako leto večal, medtem ko je dejanska žetev neprestano upadala.) Ker je bilo že na samem začetku vsakomur jasno, da bo ob koncu leta prišlo do neizogibne polomije, je ministrstvo za nadzor začelo raziskavo, s katero bi odkrili, kdo je odgovoren za to katastrofo. Pridelovalci niso mogli izgubiti kaj več kot svobodo, člani aparata pa so utegnili izgubiti svoj položaj z vsemi privilegiji, ki spadajo zraven. Leta 1950 je bilo v vzhodnem delu Evrope bolje biti mrtev kot pa uradnik. Ni pa se moglo kako drugače izogniti katastrofi, kot z iskanjem sprejemljivega alibija. Ni bilo nujno, da je bil alibi resničen; vsi so bili na istem, vsi so vedeli, da gre za potvorjene številke in izmišljena opravičila. Tisti, ki je navedel najboljšo zgodbo je bil zmagovalec – vsaj do naslednjega sojenja.

Tiste z revnejšo domišljijo, ali če niso hoteli sodelovati s kmeti, pa so diskvalificirali. Uradnik na vasi, ki so ga poklicali na polaganje računov za izgubo 10 ton žita, je dejal, da so žito, ki je bilo vskladiščeno na skednju, najbrž požrli piščanci, kar seveda ni bila dobra zgodba; obsojen je bil na dve leti zapor. Leta 1953 je direktor državnega posestva poročal, da je ogromna izguba žita nastala zaradi novonameščenih skladiščnih naprav, ki so zrnje preveč prečistile; zgodbe niso kupili, zato je tudi ta romal v zapor. Vendar je dve leti kasneje, ko se je v neki hribovski vasi pojavil minister za preskrbo z močnim policijskim spremstvom, da bi od kmetov izterjal čezmerne dajatve, in ko so mu kmetje dejali, da so se pustili prepričati, ter da so ravnokar na tem, da vstopijo v zadrugo, ta minister, ki je dobro poznal dobrote zadrugištva, dejal: »Same laži. Ne morem si misliti, da bi kdo želel vstopiti v zadrugo.« Leta 1953 je za preskrbo pooblaščen minister navedel kot dejstvo, da je prejšnje leto izguba koruze in sončničnega semena po teži naraščala zaradi dosti večje količine vsebovane vode, kot jo povprečno ima nabran pridelek. Verjetno si je mislil, da prihodnost ne pripada strahopetcem, pač pa onim, ki si drznejo izreči najbolj neverjetne stvari; leto 1952 je bilo namreč najbolj sušno v zadnjih dveh desetletjih.

Še največ možnosti so imeli oni, ki so dejansko sodelovali s kmeti. Ti so dovoljevali, da so kmetje prodajali svoje krave na črno in poročali o nenadejani izgubi živine na vasi, pomagali so kmetom, da so potvorili svoje rojstne podatke, zaradi česar se je prebivalstvo nenadoma postaralo; namreč tistim, ki so presegli 65 let, so znižali določeno vsoto dajatev; zatisnili so oči, kadar so kmetje organizirali lažne zadruge; dopuščali so – na papirju – delitev zemlje med družinske člane; sodelovali so pri skrivanju živali v gozdovih in zakopavanju žita. Medtem ko je ustaljeno politično umovanje videlo temeljni antagonizem med ljudmi na oblasti in brezmočnimi pridelovalci, kažejo moji viri na njihovo močno medsebojno odvisnost. Ljudem aparata so bili za preživetje neobhodno potrebne strategije preživetja pridelovalcev.

Vendar, če je res, da je bil interes aparata, s pridelovalci vred goljufati sistem, od katerega je bil odvisen obstoj taistega aparata, kako je potem mogoče, da so organizirali štahanovska delovna tekmovanja in poročali o spektakularnih rezultatih? Med rezultatom in sabotazo pač ni bilo nasprotja. Naj ilustriram svoj nazor z vsakodnevnim zgledom. Družba za rejo prašičev je izdelala za vsako fazo poseben plan vzrejnega procesa. Ob koncu leta 1953 je neka raziskava pokazala, da je »leta 1953 opravila ta družba 63000 neupravičenih paritev.« Po planu je bilo dopustno

pariti samo odrasle svinje, vendar družba ni varčevala z doraščajočimi prašiči. Tako so kmetje presegle plan – zarod je bil večji kot so planirali – hkrati pa so pokradli del zaroda.

III

Ko je leta 1948 prispel prvi val kolektivizacije, je bila glavna naloga aparata organiziranje zadrug. Centralni in lokalni aparati so dan in noč prepričevali kmete s propagando, z administrativnimi ukrepi in jih še drugače prisiljevali vstopati v zadruge. Niso pa imeli niti časa, kaj šele moči, da bi se ukvarjali z dajatvami. Kadar so uspeli, je zadruga dobila ničkoliko popustov, aparat pa je postal nezmožen izpolniti plan dajatev. Ko je postal boj proti kulaštvu prvenstvena naloga, so kulake pozaprl in jih odgnali v internacijo, njihovo zemljo pa konfiscirali, s čimer je še upadla proizvodnja, katero je bilo moč obdavčiti. Ko se je začela izgradnja novih socialističnih mest, so imele vasi socialistično dolžnost, da so pošiljale delavce na gradbišča. Vse te kampanje pa niso povzročale le velike potrebe po mobilizaciji, pač pa tudi nenehno nastajanje napetih situacij, ki so bile kombinirana posledica centralizacije in odpora do centralizacije. V centralizirani ekonomiji vselej nastanejo napete situacije, kjer pa so te, so tudi prioritete, kjer pa so prioritete so tudi kampanje.

Kjer je pomanjkanje mesa, se odpre mesna fronta, meso pa ostane poglavitna prioriteta. Če aparatu uspe zaklati pravo število krav, bo posledica tega dejanja pomanjkanje mleka. Če je prioriteta perutnina, pa bo posledica tega gonja za jajci. Posledica žitne kampanje je kritično pomanjkanje krme, pomanjkanje krme pa privede do pobijanja živali, naslednje leto pa bo nastopilo pomanjkanje mesa. Aparat mora ukrepati kot mornar, ki mora zamašiti sto odprt in eno vrečo peska.¹ Da bi prebrodili pomanjkanje krme, so neko leto ukazali kmetom, naj nabirajo po gozdovih želod za hrano prašičem. Pa je postal lov za predstavnike aparata prioriteta št. 1, zato so bili v določenih predelih gozdovi zaprti, kmetom pa ni bilo dovoljeno hoditi vanje. Vse to je nerešljiva dilema navzkrižnih prioritet.

Lojalnost aparata presojava po uspešnem sprožanju kampanj. Vendar, če je aparat preveč uspešen, je odgovoren za neizogibno katastrofo, ki sledi; gre namreč za stranpot, ki jo je treba ukoriti. Revolucija golta svoje otroke, to nenavadno lastnost pa je možno razložiti na ničkoliko načinov. Po mojem mnenju rojevajo kampanje »vrtoglavo z uspešnimi efekti«; partija ne sme osramotiti sebe, niti sistema, ki ga je ustvarila, znotraj aparata pa je vselej frakcija, ki je okužena z levim ali desnim odklonom, frakcija, ki je šla predaleč, s tem pa je spravila v nevarnost samo stvar revolucije. Kampanje potiskajo aparat v skrajnost, ko pa se na obzorju pojavi neizogibna katastrofa, so ljudje, ki so bili lojalni in so jemali kampanje resno, označeni kot devianti in člani frakcije. Vendar pa se ti, ki se spominjajo prejšnjih kriz in vedo, da kampanje povzročajo nove kampanje in zato poskušajo sabotirati trenutne prioritete, še razmeroma dobro prežive kot člani

¹ Četudi nastopa tu vreča peska le kot prisposoda, včasih ni le nedolžna prisposoda, pač pa postane zelo resnična. Med I. svetovno vojno je v Rusiji obstajal sistem dajatev žita. »Ob finančni zaostritvi je v letih 1916–1917, poleg transportnih problemov, postalo zaradi kampanje, zbiranje vrečevine še težje. Prvega maja je bilo možno uvoziti iz tujine samo 60 milijonov vreč, ki so, vključno z domačimi izdelki, zadovoljevale le polovico vseh potreb. Zato so posvečali posebno skrb hranjenju vrečevine za ponovno uporabo. Z odobrenjem vojnega ministrstva je bilo vojski na fronti ukazano, da mora zelo pazljivo ravnati z vrečami ter jih pošiljati nazaj v zaledje, vojaki pa so dobili premijo v višini 10 do 20 kopejk za vsako nepoškodovano vrečo.« Bržkone je bila ruska vlada pripravljena s tem odpraviti pomanjkanje vreč, vendar je bila logična posledica omejenega ukrepa, da je naslednje leto v strelskih jarkih primanjkovalo vojakov. (Vir: P. B. Struve (ed.), *Food Supply in Russia during the World War* (New Haven: Yale Univ. Press, 1930), str. 146.

frakcije. Tisti, ki gredo z organizacijo zadrug, pobijanjem prašičev, zapiranjem kulakov in nabiranjem želoda po gozdovih predaleč, se znajdejo v levi opoziciji. Kdor skuša rešiti perutnino zaradi jajc, krave zaradi mleka, kmete pa, da bi prehranil mesto, se bo pretolkel skozi zadnji proces kot član desne opozicije.

Manevriranje med Scilo in Karibdo leve in desne opozicije je vselej nekaj nemogočega. Spomladi leta 1794, ko je bila opravljena prva rekvizicija, je imel Pariz še nekaj zalog za naslednje leto. To je bil odličen trenutek za nakup nekaj koncesij, na katere je padlo breme potreb Parižanov . . . Bilo je pametno, čeprav brezobzirno, pripraviti del revolucionarne vlade, da je uvrstila med obtožene na hebertističnem procesu pariškega komisarja za prehrano Antoina Descombesa, ki je vse to sprožil v interesu Parižanov . . . Pariz utegne biti neuničljiv, komisar za prehrano pa ne. Descombesa so giljotinirali.²

V krizni situaciji sta obstajali dve značilni reakciji: kampanjski sindrom, ki vodi v takojšnjo akcijo in inertnost lokalnega aparata, ki se hrani z občutkom déjà vu. V letu žitne krize 1927 je bilo v Sovjetski zvezi zelo težko razgibati lokalni aparat, ki se je spominjal žitne krize iz leta 1925, zato so zadevo rešile centralne avtoritete. Po Moshe Lewinu se lahko »spomin na to zgodnjo krizo razloži s pomanjkanjem budnosti pri delu lokalnega aparata«.³ Čakali so namreč centralna merila, vedoč, da bi jih lokalna kampanja privedla do tega, da jih bodo poklicali na odgovornost. Lokalni veljaki so skušali čakati kolikor je bilo mogoče, in odkar je običajna neaktivnost izpadla kot sabotaža, so pretirano zdramatizirali položaj. S pretirano dramtizacijo so nameravali pokazati, da se resnično trudijo, vendar je položaj preveč dramatičen in zapleten, da bi ga rešili na lokalni ravni. Ta teatralična zvijača pa je dvorezen meč: centralne oblasti so se vzdramile, še bolj pritiskale na lokalni aparat, zahtevale še resnejšo akcijo, poslale raziskovalce na kraj dogajanja, ki pa niso bili plačani za to, da bi ga zapustili praznih rok. Odkrili so, da je kriza posledica malomarnosti, konspiracije med uradniki in kulaki, sabotaže in politične deviance. Sproži še nova kampanja, ki bo trajala do naslednje krize in do naslednje kampanje.

Namesto izraza »planska« ekonomija, bi ta sistem bolj točno imenovali »kampanjska« ekonomija. Če je sploh obstajal kak plan, je bil naslednji dan že pozabljen. Obstajale so ekonomske panoge, ki so svoje plane oddajale šele v drugem polletju, ali pa jih sploh niso. Nekaj povsem običajnega pa je bilo, da so ob koncu leta znova sestavili plane, ker so se tedaj bolj skladali s stvarnostjo. Leta 1952 so napisali petletni plan 472-krat, letni plan pa 113-krat. Če se je spremenila le ena postavka, je to sprožilo neskončno verižno reakcijo. Če so se spreminjale številke pri proizvodnji usnjenih rokavic, je bilo treba spremeniti številke pri preskrbi z usnjem. Vse to pa je spremenilo načrte pri vzreji goveda, produkciji mesa in semena za krmo. In odkar je narasla potreba po zemlji za pridelovanje krme, se je skrčila zemlja za kmetijske pridelke, kar pa je spet imelo posledice, na primer, v pivovarništvu. Vlada je morala uvoziti več piva iz Češkoslovaške, za povračilo pa je morala izvoziti kaj drugega, kar je spet spremenilo plane v nekaterih industrijskih panogah, v kmetijskih naložbah itd., itd.

Prevladovalo je prepričanje, da je pglavitna prednost planiranja pred tržiščem ta, da sta najprej urejena produkcija in potrošnja *ex post*, nazadnje pa ekonomski proces *ex ante*. Vendar si življenje izbori prednost pred vsemi nameni,

² R. C. Cobb, *The Police and the People* (Oxford: Oxford Univ. Press, 1970), str. 287 in 286.

³ Moshe Lewin, *Russian Peasants and Soviet Order* (Evanston, Ill.: Northwestern Univ. Press, 1968), str. 215.

kampanja pa pred planom, in le stalna budnost in strah *ex ante* sta urejala delovanje sistema.

IV

Kar pomeni individualizacija proizvajalcev v sferi ekonomije, pomeni atomizacija državljanov v politični sferi. Vsekakor je mogoče dokazati, da je likvidacija vseh strank, društev, zvez, organizacij in klubov in njihovo nadomeščanje z eno samo centralizirano, formalno nadvse ritualizirano organizacijo – eno vladajočo partijo, enim centraliziranim delavskim sindikatom, eno mladinsko organizacijo, eno žensko zvezo – v nekem pogledu konec politike.

Hannah Arendt je v knjigi *The Origins of Totalitarianism* (Izvori totalitarneosti) pokazala, kako »totalitarna gibanja niso toliko odvisna od nestrukturiranosti družbene mase, kot pa od specifičnih okoliščin v atomizirani inindividualizirani množici«. ⁴ »Teror lahko zavlada le nad človekom, ki je izoliran pred drugimi, in je zatorej osnovna skrb vsake tiranske vlade, kako izpeljati to izolacijo. Izolacija utegne biti začetek terorja, je pa vselej njegova najboljša podlaga; vedno pa je njegova posledica.« ⁵

V *The Crisis of the Republic* (Križa republike) pa nadaljuje: »Učinkovitost terorja je malone v celoti odvisna od stopnje družene atomizacije. Da lahko izbruhne teror z vso silo, mora še prej izginiti kakršnakoli organizirana opozicija.« ⁶ Atomizacija stremi po ukinjanju vsakršne politične akcije in političnega diskurza. (Michael Walzer misli, da »totalitarnost predstavlja demobilizacijo demokratičnih strank, gibanj in združenj – transformacijo politične akcije v ritualen postopek, argumentov pa v slogane«. ⁷ Demobilizacija je po Albertu Hirschmanu »privatizacija: vsakdo naj se ukvarja izključno s seboj in s svojo družino«. ⁸

Tako izpade atomizacija kot konec političnega diskurza in politične akcije, kot smrt politike. Kadar je bila odpravljena možnost za kakšno pomembno politično akcijo, in kjer ni bilo nikakršnega formalnega političnega ogrinja, pa se je često primerilo, da je prav vse izpadlo potencialno politično. Namesto, da bi bila politika ukinjena, je postala razdrobljena, skrita, vendar povsod prisotna. Kadar ni formalno določene arene za politični diskurz, kadar ni odprte politične govorice, postane potencialno politično vse in vsaka govorica lahko dobi političen pomen. Če ljudje ne morejo delovati in ne govoriti odprto, utegnejo postati vsa privatna dejanja in vsi privatni pogovori sumljivi, da vsebujejo skrito politično konotacijo. Četudi politologi običajno mislijo, da so demobilizacija, individualizacija in atomizacija konec politike, pa po mojem mnenju, kadar izbruhne teror z vso silo, politika ne umre, pač pa se na nek način porazgubi.

Režimi v atomiziranih družbah ne producirajo umetno sovražnikov; kdor je bil na političnem procesu obtožen, ni nedolžen in je resničen sovražnik. Depolitizacija javnosti ustvarja milijone skritih sovražnikov. Odrekanje delu na delovnem mestu ni ekonomsko, pač pa politično dejanje, branje Prousta ni izraz estetskega čuta, pač pa Weltanschauung, ukvarjati se z družino ni znak ljubezni, pač pa malomeščanska miselnost, preživele kmetijske tehnike se ne razumejo kot

⁴ Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism* (New York: Harcourt, Brace and World, Inc., 1966), str. 318.

⁵ Ibid., str. 474.

⁶ Hannah Arendt, *Crisis of the Republic* (New York: Harcourt, Brace Jovanovich, 1972), str. 154.

⁷ Michael Walzer, »On Failed Totalitarianism.« *Dissent* (poletje 1983), str. 298.

⁸ Albert Hirschman, *Getting Ahead Collectively, Grassroots Experiences in Latin America* (New York: Pergamon Press, 1984), str. 97.

naravno biološko početje, pač pa kot zlobna protisocialistična družbena praksa. Zakon atomizacije je, da so kmetje – kakor vsak drug član družbe – priznana politična moč; njihova dejanja postanejo spolitizirana.

Celo naravna smrt ima lahko političen pomen. Leta 1955 je predsednik centralnega statističnega urada poslal ministru za kmetijstvo pismo, v katerem je razkril nekaj očitnih anomalij na seznamu članov zadrug. V odgovoru je minister povedal, »kako že več kot dve leti opozarjajo, da bi bilo bolje, ko bi črtali s seznamov tiste, ki so zapustili zadrugo . . . Sam se nikakor ne strinjam s tem predlogom, saj ima lahko za posledico, da bo od 400.000 registriranih članov zadrug, črtanih s seznamov, naraslo na desettisoče. To utegne omajati stabilnost celotnega zadružniškega gibanja in bi sovražniku nudilo priložnost za ideološki protinapad. Če nekdo umre ali zapusti zadrugo, mora njegovo ime ostati na seznamih.« Ni čudno, če je bilo v takih okoliščinah po seznamu ministrstva za finance le 1,631.532 kmetov obvezanih za dajatve, čeprav je statistični urad beležil 2,074.312 pridelovalcev. Ne samo celotna pokrajina, prav tako je bilo izgubljenih več kot 30 odstotkov kmetov.

Med kmeti je že dolgo tradicija, ki jo Eugene Genovese imenuje odpor v prilagajanju in prilagajanje v odporu.⁹ Imamo poročila, kako so goljufali zemljiške gospode v trinajstem in šestnajstem stoletju. Metodus Decimationis iz sedemnajstega in osemnajstega stoletja pa razodeva tehnike, katere je cerkev uporabljala proti kmetom, ki so poskušali goljufati pobiralce desetine. Leta 1940 so se na vasi še našli kmetje, ki so se spominjali pripovedi svojih starih staršev – tlačanov izpred leta 1848. Sedaj pa smo v času po II. svetovni vojni, ko so kmetje storili vse, da bi preživel navzočnost čet nemške, madžarske in sovjetske vojske. Šlo je za ponovljena dejanja, ponovno občutenje že znanih načinov, kot to imenuje Victor Turner, kar je pomagalo kmetom ohraniti te koristne spomine.

Kmetje imajo nemalokdaj izjemen spomin. Eric Hobsbawm piše, da je leta 1963 v neki oddaljeni vasi na perujskem višavju med kmeti še vedno obstajal spomin – in sicer brez kakršnihkoli pisanih dokumentov – na razdelitev zemlje iz leta 1607.¹⁰ Na Madžarskem se kmetje spominjajo, da so Transilvanci v poznem srednjem veku in v začetku nove dobe vedno krivo prisegali, ko so jih spraševali po njihovi žetvi. Medtem ko so prisegali – po starem romunskem obrazcu so prisegali na Boga, sonce, sol in na cekrev – so dahnil v krznena pokrivala, da bi tja skrili svoje duše, po prisegi pa so jih čiste spet vdihnili iz pokrival. Enako kakor so njihovi predniki skrivali ovce pri Rutenijcih, katerim ni bilo treba oddajati desetine od drobnice, so kmetje po letu 1945 skrivali svoje živali pri ciganih, ki so bili izvzeti od dajatev in obveznosti. Kulaki so oddajali svoje živali malim kmetom, slednji pa svojim sorodnikom v mestih. Obvladali so posebne načine skrivanja ovac v vodnjakih, klanja prašičev ponoči, ob plapolajočem stenju, skrivno molžo krav, skrivanja piščancev in celo prašičev pod posteljo. Kmetom je bilo dovoljeno klati prašiče šele potem, ko je vsa vas opravila dajatvene obveznosti. Če vzamemo številke iz leta 1938 za 100 odstotne, je leta 1950 tako imenovani črni zakol narasel do 155,2 odstotka, medtem ko je državni zakol upadel do 72,9 odstotkov; leta 1951 so znašale te številke 130 oziroma 87,5 odstotkov.

Leta 1953 je odstotek kmetov, ki so bili zaprti, ali odpeljani v internacijo, presegel 20 odstotkov celotne vaške populacije. Število kmetov v zaporih ni bilo

⁹ Eugene D. Genovese, *Roll, Jordan Roll* (New York: Pantheon Books, 1974), str. 598.

¹⁰ E. J. Hobsbawm, »Peasant Land Occupations, »*Past and Present* 62 (1974), str. 141–42.

znamenje vladnih odločb in porasta terorja, pač pa znak obsežne kmečke upornosti. Zgodovina brutalnosti ni le zgodba o terorju, temveč tudi zgodba o razširjeni opoziciji.

Brutalna represija rojeva tradicionalno nasilje. Iz arhiva vrhovnega sodišča lahko rekonstruiramo etnografijo postopkov v tem obdobju. Uradnike za dajatve so ubijali s kosami, motikami, vilami, tolkli so jih z iztepači, kladivi in koli; kmetje so se spravili nad uradnike s tolkači, srpi, cepci, brusi in ojesi. Nasilje je včasih dobilo srednjeveške razsežnosti. Leta 1954 so kmetje v nekem manjšem kraju iztaknili uradniku za dajatve oči, mu porezali nos in ušesa in mu razbili glavo. V sosednji vasi pa je sin s sekiro razbil očetu glavo; oče je namreč postal vaški partijski sekretar. Leta 1950 je bilo življenje na podeželju izjemno nasilno. Poleg takoimenovanih »zločinov utaje živeža« in »propagande proti državnim interesom«, so se v dokumentih vrhovnega sodišča najpogosteje pojavljali umori in poskusi umorov. V vaškem življenju je bila vseskozi prisotna napetost. Dokumenti vrhovnega sodišča kažejo, da so bili žrtve vsakodnevne »rutinske brutalnosti« povečini člani vaške skupnosti. Teh dogodkov ni lahko rekonstruirati. Včasih so bili umori posledica običajne vendete, povračilo za ugrabitev sestre ali hčere, ali navaden zaključek gostilniškega prepira. Neka mera nasilja je normalen pojav v življenju na vasi. Dramatičen porast vsakodnevne brutalnosti pa je bil neposredna posledica zbrutalizirane politike. Kadar lahko nekoga doleti dolgoletna zaporna kazen za nič, kadar lahko nekdo pričakuje internacijo za nedoločen čas samo zaradi njegovega socialnega statusa, ali socialnega statusa njegovih staršev pred II. svetovno vojno, kadar se uradna pravica nenehno izvaja le s pomočjo terorja, postanejo tudi moralne norme šibkejše.

Četudi je na vasi prevladovala neka osnovna solidarnost do oblasti – v večini primerov so zaseganje premoženja opravljali prebivalci drugih vasi, še pogosteje pa mestni delavci – je aparat skušal razcepiti to vaško skupnost. Včasih so bili kulaki prisiljeni opraviti izvršbo na premoženju drugega kulaka, ubogi kmetje pa so bili prisiljeni, ko je bil kulakov pridelek zasežen, omogočiti prevoz, družinske člane pa so zajeli kot talce in kot sredstvo za izvajanje pritiska nad drugimi družinskimi člani. Oblasti niso bile uspešne pri zbiranju in kopičenju pridelka, pač pa so uspevale pri utrjevanju nezaupanja na vasi. Ker pa niso bile sposobne prelomiti solidarne molka do zunanjega sveta, so se pač odločile zbrutalizirati vaško življenje.

Dokumenti ministrstva za preskrbo kažejo, da je bilo po poletju 1952, ko je bil vrhunec terorja, zelo težko poslati uradnike na deželo. Uradniki so bili enako prestrašeni kot srednjeveški pobiralci desetine ali pobiralci iz zgodnjega novega veka. Lokalni aparat je odklonil uporabo skrajnih sredstev, vedno več civilistov pa je zapuščalo lokalne sovjete in urade za dajatve, zato je prišlo ob koncu leta 1952 do kritičnega pomanjkanja uradnikov. Po tem letu je bilo nemogoče, da bi represija še naraščala.

V

Vse to kaže, kako leta 1950 ekonomija in družbe v Vzhodni in Srednji Evropi niso dosegle niti natančnosti Stalinovega visokotehnološkega kolesja niti bile kos ekonomiji na ukaz, slovitega poljskega ekonomista Włodzimierza Brusa. Izraz »ekonomija na ukaz« predpostavlja sposobnost vlade ali partije, da izpeljeta svojo voljo, in da izvajata ekonomijo glede na cilje, ki so podani v planih. Vendar plani niso bili nikoli izpolnjeni. Izkazalo se je, da režim ni bil sposoben vsiliti svoje volje

ljudstvu, same metode nadzora in prisile pa so pripomogle pri propadanju sistema. Še vedno zlahka sprevidimo, zakaj se je mogel izraz ekonomija na ukaz tako dolgo uporabljati za opisovanje vzhodnoevropskih sistemov.

Po mnenju vzhodnoevropskih uradnih analitikov pa v Vzhodni Evropi ni moglo priti do množičnega gibanja. Odkar je na oblasti večina prebivalstva, delavski razred in kmetje, je v teh družbah masovno politično gibanje logični absurd. Po letu 1963 je Sovjetska zveza postala ustavna država celotne populacije; masovno gibanje v takšnih razmerah pa bi pomenilo samomor.

Po mnenju izobraženih družboslovcev morajo politična gibanja imeti konkretno izoblikovane politične namere. Da bi bili razumljeni in bi imela politični pomen, morajo imeti to, kar Anthony Giddens imenuje »diskurzivna zavest.¹¹ Pisati je treba manifeste, puščati za sabo dokumente; znanstvenikom, ki hočejo dobiti intervju, je treba nuditi trdne politične analize. In nenazadnje je treba izkoristiti nekaj intelektualcev, ki bodo artikulirali njihove nezavedne potrebe in zahteve. Drugače pa so, kot piše Eric Hobsbawm: »predpolitično ljudstvo, ki še ni našlo, ali pa je šele začelo odkrivati specifičen jezik, s katerim bo izražalo svoje aspiracije glede sveta.«¹² Eugene Genovese pa dodaja: »Strogo vzeto je le vstaja predstavljala politično akcijo . . . S tega stališča so dejavnosti, ki se sicer imenujejo vsakodnevni upor proti suženjstvu – namreč kraje, laži, licemerstvo, delomrzništvo, umori, detomori, samomori in požigi – v najboljšem primeru le predpolitične, v najslabšem pa apolitične.«¹³ Kot mi je znano, je šlo za čas, ko nobena druga akcija ni bila mogoča, ali še točneje, ko je vlada imela takšne akcije za politične; tako so imele akcije na mikro ravni resne politične posledice na makro ravni.

Po Stalinovi smrti in vstaji v Plznu na Češkoslovaškem ter v Vzhodnem Berlinu leta 1953, je prišlo v večini srednje in vzhodnoevropskih dežel do nekaj pomembnih sprememb. Te spremembe so običajno razlagali kot neposredno posledico Stalinove smrti in sprememb, do katerih je prišlo v Sovjetski zvezi. Istega leta so poklicali madžarsko delegacijo v Moskvo, ko pa se je vrnila, se je zamenjala celotna vlada. Večino te delegacije so predstavljali izvedenci za kmetijstvo. Novi ministrski predsednik – kasneje, v oktobru 1956 je postal že drugič ministrski predsednik, usmrtili pa so ga leta 1958 – je bil leta 1945 minister za kulturo, in sicer v času zemljiške reforme. Do prvih in najpomembnejših sprememb je po koncu tega poletja prišlo v kmetijstvu, ko je nova vlada poskušala vzpostaviti razmeroma liberalnejšo smer v kmetijski politiki.

Morda je trditev, da so kmetje strmoglavili vlado, nekoliko pretirana, vendar ne mislim, da sem daleč od resnice če rečem, da so bile spremembe v prvi vrsti rezultat odpora, ki je prihajal s podeželja. Ko zaradi obsežnega odpora lokalni aparat ni več želel sodelovati z ljudmi iz centra, ki so odločali, in ko represija ni mogla več naraščati, odkar so se kmetje naučili, kako se spoprijeti z njo, so bile drastične spremembe edina alternativa.

Vendar brez temeljnih sprememb v sami strukturi, liberalizacija ne bi predstavljala alternative. Na prvi pogled se je z liberalizacijo vse ustavilo: vsakdo je pričakoval bolj liberalna merila. Aparat, ki je začel uporabljati represijo, in ki se je naučil, kako ravnati s silo, je postal zmeden, kmetje pa, ko so sprevideli, da oblast

¹¹ Anthony Giddens, »Hermeneutics in Social Theory,« v Gary Shapiro in Alan Sica (eds.), *Hermeneutics* (Amherst: Univ. of Massachusetts Press, 1959), str. 223.

¹² E. J. Hobsbawm, *Primitive Rebels* (Manchester: Manchester Univ. Press, 1959), str. 2.

¹³ Genovese, op. cit., str. 598.

ni sposobna ukrepati, so prenehali izpolnjevati svoje obveznosti. Zadnje uspešno leto sistema dajatev je bilo leto 1954. Ni bilo načina, kako prisiliti kmeta, da bi izročal svoj pridelek. Ministrskega predsednika je partija nagnala, stari voditelji pa so se vrnili. Nikakršne druge alternative ni bilo, kot ponoven porast represije.

Vendar novi val terorja ni mogel dolgo trajati. 23. oktobra 1956, na dan, ko se je začela vstaja v glavnem mestu, je minister za preskrbo napisal ministrskemu predsedniku v svojem zadnjem pismu: »da se sedaj ne dogaja nič resnejšega, in da ni prišlo do odkritega odpora, se moramo zahvaliti dejstvu, da sem ukazal aparatu za dajatve, da mora pokazati izjemno potrpežljivost in se izogibati vsem mogočim zaskrbljujočim situacijam, ter da naj ne uporabi sile, s katero bi utegnil izzvati odkrit odpor. Ustavil sem vse prisilne dajatve.«

Revolt pa so sprožili delavci in mestni intelektualci. V primerjavi z mesti je bilo na podeželju razmeroma mirno. Eno izmed prvih dejanj nove vlade pa je bila odprava sistema dajatev. Ko pa so to vlado novembra strmoglavili, ni tem, ki so se vrnili na oblast, preostalo nič drugega, kot da podprejo ta ukrep.

VI

V *Encyclopedia of the Social Sciences* (Enciklopedija družbenih ved) iz leta 1932 najdemo trditve: »Najznačilnejša strukturalna razlika med primitivno in civilizirano družbo je maloštevilnost specifičnih združenj v prvi in njihova množičnost v drugi.«¹⁴ V drugi polovici stoletja se v tem pogledu intelektualno ozračje ni mnogo spremenilo. Tillys citira v knjigi *The Rebellions Century* (Uporno stoletje) knjigo Roberta Michelsa, izdano leta 1915, navedba pa bi bila zlahka moto celotne knjige: »Načelo organizacije je absolutno bistveni pogoj za politični boj množic.«¹⁵ Sam pa se strinjam z Williamom Gamsonom in Emilie Schneider, ki sta povzela osrednje teze iz knjige Charlesa Tillya *From Mobilisation to Revolution* (Od mobilizacije do revolucije), rekoč, da je »obseg kolektivne akcije kake skupine v funkcijskem razmerju z njeno organizacijo«,¹⁶ Hannah Arendt pa dokazuje, da je »izolacija (določen) zaščitni znak slabosti, kakor prihaja moč vselej od ljudi, ki delujejo vzajemno in 'ubrano' (Burke); osamljeni človek je že po definiciji nemočen.«¹⁷ Vendar sta celo najbolj antiorganizacijska teoretika, kot sta Frances Fox Piven in Richard Clower, ki sta napisala: »da vpliv katerekoli skupine nižjih razredov, ki se je priložnostno uveljavil v ameriški politiki, ne sledi iz organizacije, pač pa iz množičnega protesta in njegovih razdiralnih posledic«,¹⁸ prepričan, da »katerikoli položaj kdo prevzame v množičnih nemirih, ga prevzame zaradi splošnega soglašanja, da je potrebno vznemirjanje, preobrazba revnih iz apatije v upanje, iz mirovanja v indignacijo. Vsaj v tej točki se strinjajo teoretiki zelo različnih prepričanj.«¹⁹ Jaz sploh nisem edina izjema. Vendar celo Jim Scott, ki se že v naslovu svoje knjige: *Weapons of the Weak, Everyday Forms of Peasant Resistance*²⁰ (Orožje šibkega; Vsakodnevne oblike kmečkega odpora), ne strinja s

¹⁴ R. M. MacIver, »Interests,« v *Encyclopedia of the Social Sciences* (New York: Macmillan, 1932), str. 147.

¹⁵ Charles Tilly, Louise Tilly in Richard Tilly, *The Rebellious Century* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1975), str. 276; navedek je iz Robert Michels, *Political Parties* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1915), str. 26.

¹⁶ William A. Gamson in Emilie Schneider, »Organizing the Poor,« *Theory and Society* 13/3 (julij 1984), str. 569.

¹⁷ Arendt, *Origins of Totalitarianism*, str. 474.

¹⁸ Frances Fox Piven in Richard A. Cloward, *Poor Peoples' Movements* (New York: Vintage Books, 1979), str. 36.

¹⁹ *Ibid.*, str. 14; glej isti argument v Richard A. Cloward and Frances Fox Piven, »Disruption and Organization,« *Theory and Society* 13/4 (1984).

²⁰ James G. Scott, *Weapons of the Weak, Everyday Forms of Peasant Resistance* (New Haven: Yale Univ. Press, 1986).

Pivenom in Clowardom, misli, da »kjer je institucionalizirana politika formalna, odprta in se ukvarja s sistemom in s spremembo *de jure*, je vsakodnevni odpor neformalen, često prikrit, in se mnogo ukvarja z neformalnimi pridobitvami *de facto*«. ²¹ Najbolj podrejeni razredi so kljub vsemu zdaleč najmanj zainteresirani za večje spremembe državne strukture in zakonov, kar je Hobsbawm značilno poimenoval »delovanje sistema . . . v smeri minimalnih pretresov«. ²² Četudi se strinjam s Scottom, da kmet nasprotuje vsakdanjemu delovanju sistema, a ne napada centralne strukture oblasti, simboličnega mesta, napeljuje omemba delovanja sistema v smeri minimalnih pretresov na to, kar Charles Tilly imenuje reakcionarna oblika kolektivne akcije. ²³ To pa pomeni, da so kmetje branili tradicionalno strukturo in tradicionalno kulturo pred penetracijo moderne države, in da so se borili za pomembno, vendar reakcionarno stvar, njihovi boji pa so bili obsojeni na neizogiben propad.

Moji viri dokazujejo, da so se kmetje zavzemali za nekaj velikega, za nekaj resnično pomembnega. Kmetje so se borili proti antiekološki, antiekonomske, nečloveški centralizaciji, proti sistemu, ki jih je silil, da opustijo svojo ekološko modrost, in da pridelujejo karkoli, ne glede na kvaliteto zemlje, ne ozirajoč se na zahteve po krožnem načelu pridelovanja ter ne meneč se za zdravorazumske izkušnje. Sistem dajatev jih je prisiljeval sejati žito štiri leta zapored na isto površino. Centralna oblast je določala razpored vseh opravil, po tem razporedu pa bi morali kmetje sejati v januarju. Navedel sem le dva zgleda. Sistem je skušal prisiliti kmete, da opustijo svoje razumske interese in da se znebijo predstave, ki so jo imeli o interesu družbe kot celote. Sejati v januarju, odreči se vsem kravam, zaklati vse prašiče je proti javnemu interesu, je v nasprotju z razumom.

Z oviranjem sistema pri delovanju so kmetje branili svojo pravico do racionalnega mišljenja. In ko bi se strinjali z izvrševanjem tega, kar jim je bilo zaukazano, bi opustili možnost razumske presoje, ko pa bi opustili to možnost, bi zavrgli svoje človeške kvalitete. Če ima Eric Mael prav, ter sta »samoupravljanje ali avtonomija . . . (svojevstveni) funkciji aktivnosti, sposobnosti itd. kake osebe, da se bavi s seboj znotraj meja svojega življenjskega prostora . . .«, ²⁴ potem so kmetje z obrambo svojih pravic do samoodločanja branili svojo avtonomijo in svoje pravice do človeškega načina življenja. John Rawls pa je v članku »Justice as Fairness« (Pravica kot poštenje) formuliral zaključek, da so lahko ljudje svobodni le, kadar se imajo za samonikle izvore tehničnih zahtev, in kadar so prepričani, da imajo njihove zahteve težo, ne glede na to, ali izhajajo iz dolžnosti in obveznosti, ki jih dolgujejo družbi. ²⁵ Režim pa ni skušal prisiliti kmete, da opustijo zgolj svoje zahteve, pač pa tudi obveze, ki jih doigujejo družbi. Interes družbe je bil nenehna preskrba za živili, toda izpolnjevanje obvez do dejanskih kampanj je kmeta oviralo pri skrbi za kakršnokoli bodočo preskrbo.

S čuvanjem pravice do samouprave in pravice do ekonomske avtonomije so branili pravico do samoodločanja in hkrati kolektiven družbeni interes. Zato lahko trdimo, da je njihov odpor branil tudi državo. Ko bi izpolnjevali svoje obveznosti,

²¹ Ibid., str. 33.

²² Ibid., str. XV.

²³ Charles Tilly, »Major Forms of Collective Action in Western Europe 1500–1975.« *Theory and Society* 3/3 (1976), str. 369.

²⁴ Eric Mack, »How to Derive libertarian Rights.« v Jeffrey Paul (ed.), *Reading Nozick, Essays in Anarchy, State and Utopia* (Ottawa: Roman and Littlefield, 1981), str. 290.

²⁵ John Rawls, »Justice as Fairness: Political Not Metaphysical.« *Philosophy and Public Affairs* 14/3 (poletje 1985), str. 242.

bi povzročili kritično pomanjkanje, katerega posledice bi privedle do resne politične nestabilnosti. Z odporom so kmetje branili režim, katerega politika je sploh omogočala to zvrst odpora. Izpolnjevanje obveznosti bi zrušilo politični sistem, z odporom pa so kmetje prisilili sistem k spremembam. Odpor s prilagajanjem je prisilil režim, da se je prilagodil odporu.

Dejanja kmetov so vrasla v zgodovinsko izročilo vaškega življenja. Uporna dejanja so zavzela običajen prostor v vsakodnevnem življenju, za kmete pa so pomenila nekaj običajnega.

Odkar se državna interpretacija teh dejanj bistveno razlikuje od interpretacije kmetov, ne moreta biti dejansko in uradno pojmovanje teh upornih dejanj med seboj enaki. Kmetje so prisilili režim k spremembam, režim pa kmete k reinterpretaciji lastnih akcij. Ni bil le politični sistem ta, ki se je postopno prilagajal nenehnemu odporu, tudi kmetje so sprejeli pojmovanje, ki ga je država pripisovala njihovim dejanjem. Običajna dejanja za preživetje so se spremenila v dejanja političnega odpora, apolitični kmetje pa so se prelevili v politične sovražnike. Postopoma so kmetje sprejeli ta nova pojmovanja; politika je postala ekvivalent za prevaro, pretvarjanje in sumničenje. Politična kultura pa je postala kultura vzajemne laži.

Z uporabo tehnik vsakodnevnega odpora so kmetje obvarovali deželo pred ekonomsko in ekološko katastrofo in prisilili sistem, da je vpeljal in sprejel spremembe. Z ožjega gledišča so se vse pomembne in dolgotrajne ekonomske in socialne reforme pojavile po vseh centralnoevropskih deželah le kot legalizacija že obstoječih ilegalnih ali polilegalnih početij. To kar se zdi, da bi utegnilo biti delo poklicnih reformatorjev (eksperimentiranje s ponovnim oživljanjem tržišča, sočasni obstoj malega in velikega kmetijstva, stekanje primarne in sekundarne ekonomije, dopuščanje privatnih podjetij v manjšem obsegu, liberalizacija planskega mehanizma) pa je v resnici posledica nenehno atomiziranega odpora. Reformatorji delujejo kot posredniki; imajo sposobnost in priložnost za artikulacijo pragmatične zavesti atomiziranih državljanov in individualnih proizvajalcev. Imeli so dostop po partijskih birokratov in vladnih uradnikov, postali so člani različnih svetovalnih teles, sposobni so bili izkoristiti priložnost, vsekakor pa je za njimi več kot trideset let izkušenj v postopnem reformiranju.

Med kmeti – ali na splošno med proizvajalci – in profesionalnimi reformatorji tiči tisto, kar Marshall Sahlins – zgledujoč se po Hilary Putnamu – imenuje »delitev lingvističnega dela«. ²⁶ Reformatorji pripisujejo delovanju odpora različne vrednosti, njihova interpretacija pa se razlikuje od interpretacije kmetov in interpretacije aparata. Ne glede na kontekst je – splošno vzeto – ta delitev posledica razlike med družbeno izkušnjo in interesom med ljudmi samimi. Kar je zame (poljubna) »prhutajoča ptica«, je zate »bolehni skobec« . . . ²⁷ Kar je bilo za kmeta naravna pot za preživetje, za državo pa konspirativnost razrednega sovražnika, je bilo za reformatorja očitno znamenje obolelosti. Vendar je imel slednji vizijo, kako vključiti amorfna in atomizirana dejanja v institucionalni okvir. Pojav reformatorjev je bil vsekakor znamenje, da se je režim prilagodil odporu. Vendar so reforme in legalizacija ilegalnega delovanja označevali dejanske spremembe sistema kot posledico atomiziranega odpora, kot so ga artikulirali reformatorji, in kot je artikulacijo interpretirala država.

²⁶ Marshall Sahlins, *Island in History* (Chicago: The Univ. of Chicago Press, 1985), str. IX.

²⁷ *Ibid.*, str. IX-X.

VII

Pred podružbljanjem ekonomije in centralizacijo družbe, pred individualizacijo in atomizacijo, ni bilo neposredne zveze med političnim središčem in kmeti. Vselej je stal kdo med dejanskim centrom oblasti na eni strani in politično periferijo, podeželjem ter kmeti, ki so delali na njivah. Vas je bila do neke mere administrativno in legalno avtonomna, cerkev je posredovala med kmeti in posvetno oblastjo, vselej pa se je našla zemljiška gospoda, ki je izkoriščala pridelovalce, namreč posredovalci, o katerih si lahko mislimo, da so odirali v težkih časih; pravcati odbojni zid pa je ščitil centralno oblast. »Srečanje z metafizičnim problemom, ki ga postavlja lakota« (v zgodnji novoveški Evropi) sta opisala John Walter in Keith Wringston:

»obstajal je način razlage, ki je ponujal razumljivo, vendar nenapovedljivo samovoljo vremena; način razlage, ki je bil rezerviran za cerkev in bolj moralistične, predvsem puritanske laike. To je bila doktrina sodbe . . . Sodba, neposredno kaznovalno dejanje ljubosumnega boga . . . je bila ‚posledica greha‘ . . . Tri velike kazni za ljudstvo so bile: lakota, kuga in meč[;] . . . ‚Tri strelice Božje‘ . . . [Ta razlaga] jebila nedvomno privlačna za one iz ‚srednjega sloja‘ v mestu in na deželi, ki so stali posredi med revščino in lokalnimi predstavniki cerkve in države. Ker pa je takšna razlaga nudila možnost za odvracanje pozornosti od njihovega dvomljivega razmerja do revnih, je njena privlačnost še naraščala . . . Posrednikova tožba o prodaji in oskrbi z živežem, je bila druga glavna smer popularnega mišljenja o lakoti in vzrokih zanjo . . . Dosledno v tej alternativni razlage je, da pomankanje ni posledica slabe žetve, pač pa premišljena stvaritev teh, ki so se želeli okoristiti s ‚hrepenenjem po velikem obilju‘ . . . kot najvidnejše osebe v tržnem sistemu, pa so postali posredniki predmet intenzivnega vsesplošnega sumničenja . . . [sumničenja], ki ga je podpihovala še vlada. V času, ko so se te podedovane ideje zaradi realnosti ekonomskega življenja omajale, se je vlada odločila, da jih ponovno spravi v tek . . . Ko se je vlada zavedla, da lahko tu pa tam razloži lakoto z ljudskim izrazjem, to je nenehno skušala razložiti kot posledico »zlih dejanj pohlepnih in neusmiljenih, Bogu hudobnih in nehvaležnih ljudi, ki nimajo milosti za reveže, [ljudi], ki z zlorabami in pomanjkanjem zbuja pohlep po bogastvu ter s svojo zlobo še povečujejo užaloščenost ubogih.«²⁸

Toda po letu 1945 ateistična država srednje Evrope ni mogla kriviti Boga ali pa interpretirati ekonomsko strogost kot metafizično kazen. S centralizacijo je prelahnila lokalna avtonomija. Po zemljiški reformi ni bilo več zemljiške gospode, posredovalci pa so bili nacionalizirani. Grditi je bilo mogoče le še to, kar je ostalo: državo, vlado, partijo in sistem. Partija je skušala najti grešnega kozla, razdeliti družbo in odvrniti pozornost od odgovornosti političnega centra. Vendar je kulak za grajo še najmanj primeren. Za razliko od posredovalca je kulak živel na vasi, kjer ni anonimnosti. Kmetje so poznali stisko kulakov, vedeli so, da polovica kulakov sploh nima zemlje, in kar je značilno, da so na slabšem kot mali kmetje. Bili so dejanske žrtve režima. Kmetom se je zdelo še najmanj verjetno, da so kulaki odgovorni za pomanjkanje in stiskanje. Odkar se je ekonomija individualizirala, in je bil vsak pridelovalec zadolžen za lastnim deležem, se mali kmetje niso mogli več izmikati izpolnjevanju svojih dolžnosti, ker so prej že pritiskali na kulake, da so izpolnili svoje. Nihče ni bil na boljšem zaradi protikulaških čustev.

²⁸ John Walter in Keith Wringston, »Dearth and Social Order in Early Modern England,« *past and Present* 71 (May 1976), str. 28 in 30.

Sistem dajatev je na vasi odpravil dejansko delitev po razredih, partija, vlada in sistem pa so postali bolj ranljivi. Odbojnega zidu ni bilo več; atomizirani kmetje niso imeli le politične moči; imeli so neposredno moč. Vse kar so storili, je imelo neposreden učinek na sam center politične oblasti.

VIII

Kolikor močnejši je bil pritisk in kolikor bolj so bile razširjene totalitaristične navade, toliko manj prostora je ostalo za avtonomno človeško bivanje. Barrington Moore je spoznal, da v totalitaristični družbi ni »socialnega ali kulturnega prostora« [in ne] »bolj ali manj zaščitenih enklav, v katerih bi nezadovoljne ali zatirane skupine imele prostor za izoblikovanje posebnih družbenih ukrepov ter za nadaljevanje tradicije . . . V totalitaristični družbi v pravem pomenu besede ni prostora za eksperimentiranje s prihodnostjo ali preteklostjo.«²⁹ Tragična ironija terorja pa je, da se že zaradi prave malenkosti prelomi pravilo, in sicer toliko bolj, kolikor bolj je teror urejen. Dejanja, ki v bolj demokratičnih okoliščinah nimajo pomena, se v centraliziranem sistemu ocenjujejo in obravnavajo kot resne politične dejavnosti. V tem pogledu prinaša širjenje pritiska več prostora za odpor. Erving Goffman piše, da so v »azilih« odkrili mnogo preprostih zgodb, vsaka pa je bila po svoje gibanje za svobodo.³⁰ »V nekem smislu,« piše Michael Walzer, »napravi pritisk človeka svobodnega, in kolikor bolj je pritisk radikalen, toliko bolj je radikalna svoboda.«³¹ S tem misli Walzer svobodo brez obveznosti. Dokler so ljudje tlačeni, ne dolgujejo državi ničesar. Pritisk pa napravi človeka svobodnega tudi v nekem drugem smislu: kadar ni priložnosti za odkrito politično dejavnost, se ljudje običajno poslužujejo tistega, kar jim pride najbolj prav. V takšnih okoliščinah ne obstajajo formalna pravila politične aktivnosti. Če hoče biti nekdo politično aktiven, ni nujno, da se pridruži kaki organizaciji, da vpliva na zakonodajo, da piše peticije, da zbira denar za politične namene, da plačuje birokracijo kake organizacije, da vpliva, agitira na večinski glas. Vsakdo se lahko posluži, kar mu pride najbolj prav.

Mancur Olson je ugotovil: »Prav gotovo ni cilj imeti organizacijo, kadar služi neorganizirana akcija interesu posameznika enako dobro ali pa še bolje kot organizacija . . .«³² Res pa je tudi, da leta 1950, v Centralni Evropi organizirana akcija ni bila stvar izbire. »Strukture se niso le usposabljale, pač pa so tudi pritiskale.«³³ Vsakodnevni odpor se je soočal s terorjem, stare in nove oblike odpora pa z brezprimernimi in nezaslišanimi sredstvi prisile. Toda celo v najbolj centraliziranih družbah so, kot piše Giddens »razmerja oblasti . . . vselej dvo-smerna, celo kadar se oblast enega dejavnika ali stranke kar najmanj primerja z drugo. Razmerja oblasti so razmerja med avtonomijo in odvisnostjo, vendar je tudi še tako avtonomen dejavnik do neke mere odvisen, in še tako odvisen izvajalec ali stranka do neke mere obdržita nekaj avtonomije.«³⁴ Šibki ima moč, da

²⁹ Barrington Moore, Jr., *Injustice. The Social Basis of Obedience and Revolt* (White Plains, N. Y.: M. E. Sharp, 1978), str. 482–483.

³⁰ Erving Goffman, *Asylums: Essays on the Social Institution of Mental Patients and Other Inmates* (New York: Anchor Books, 1961), str. 305.

³¹ Michael Walzer, *Obligations, Essays on Disobedience and Citizenship* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1970), str. 62.

³² Mancur Olson, *The Logic of Collective Action* (Cambridge, Mass.: Harvard Univ. Press, 1971), str. 7.

³³ Anthony Giddens, *Profiles and Critiques in Social Theory* (Berkeley: Univ. of California Press, 1982), str. 37.

³⁴ Anthony Giddens, *Central Problems in Social Theory* (Berkeley: Univ. of California Press, 1979), str. 93.

obrne svojo šibkost proti mogočnemu . . . Prav zaradi povečane medsebojne odvisnosti so v zelo centraliziranem ekonomskem redu strateško umeščene kategorije delavcev sposobne, da s pretnjo umika lastne delovne sile povečajo svojo moč . . . Formalno avtoritarni sistem kake organizacije, ki se približuje značilnostim Webrovega idealnega tipa (birokratske organizacije), utegnejo podrejeni dejansko dosti bolj manipulirati, kot pa sistem, v katerem je vse to premalo razvito.«³⁵

V prvi knjigi *Zgodovine seksualnosti* piše Foucault: »Oblast je povsod; ne zaradi tega, ker se polasča vsega, pač pa, ker prihaja od vsepovsod . . . oblast izvajajo brezštevilna središča v vzajemni igri neegalitarnosti in gibljivih odnosov . . . Kjer je oblast, je tudi odpor, vendar, morda pa tudi zato ni odpor nikoli v zunanjem odnosu do oblasti. Središča odpora so vsepovsod znotraj meja oblasti . . . Zato ni nikakršnega mesta za veliko Odrekanje . . . Vendar so razpodeljena neprimerno: točke, vozlišča in žarišča odpora so različno gosto posejane po prostoru in času . . .«³⁶ Ti stavki imajo v kontekstu foucaultovskega načina gledanja popolnoma drugačen pomen kot moja interpretacija atomiziranega odpora. Michael Walzer zatrjuje: »Foucault se ne ukvarja z oblastjo, ki je razdeljena po skrajnih predelih političnega sistema, ampak z njenim delovanjem v teh skrajnostih.«³⁷

Jemanje teh stavkov iz konteksta – kakšno nedopustno dejanje za filologa – utegne koga pripeljati do zaključkov, ki ne bi bili v Foucaultovem duhu: odkar je možno ohraniti popolno prisilo le tako, da se v vseh točkah sistema dopusti oblast posameznikom – namreč za reprodukcijo strukture oblasti družbe – posamezniki niso več nemočni. Totalitarni sistem mora prenesti oblast na nižje ravni hierarhije, na posameznike, in sicer zato, da bi bila zaprta struktura oblasti popolna. Četudi je oblast posameznika le del strukture oblasti sistema, in ni kakega drugega razloga za odpor, kot razlog, ki ga ustvari sam sistem, utegne biti odpor, čeprav znotraj meja sistema, še vedno usoden za politično strukturo.

Centralizirana država ni bila pripravljena in ni poznala načina za uspešno obvladovanje milijonov posameznih akcij – ki so bile odgovor na centralizacijo – bila pa je tudi preveč neelastična, da bi se zavarovala pred grožnjami, ki so prihajale z vseh strani. Odgovorila je z obsežnejšo centralizacijo, ki je spet sprožila nove posamezne akcije. Ker pa so možnosti za odprte formalne politične akcije vedno bolj izginjale, je odpor postal »prisoten vsepovsod v mreži oblasti, in ni bilo niti enega samega mesta za veliko Odrekanje«, kar bi bilo ugodno za ukinjanje centralizirane države. Centralizirana država je postala žrtev centralizacije.

V Foucaultovem tekstu pa je opazka, ki daje moji analizi novo smer: »odpor ni v odnosu do oblasti nikoli nekaj zunanjega«. Morda je »nikoli« nekoliko pretrd izraz. Kot sem že prej povedal, so kmetje s tem, da so se upirali zahtevam države, branili državo samo. Kmetje so lahko dosegli temeljne spremembe in prisilili državo, da se je prilagodila odporu, toda njihov atomizirani boj ni bil v odnosu do sistema nekaj povsem zunanjega. Z atomizirano akcijo je možno strmoglaviti vlado, pač pa je zelo težko strmoglaviti politični sistem. Z vztrajanjem v odporu pa se je akcija vzgradila v strukturo.

Centralizirana država je v vseh momentih trenuten odraz boja, ki poteka med centralizacijskimi silami in proti njim delujočim odporom. Vsekakor pa nastopi

³⁵ Giddens, *Profiles and Critiques*, str. 39 in str. 203–204.

³⁶ Michel Foucault, *The History of Sexuality*, Vol. 1 (New York: Pantheon Books, 1978), str. 93–96.

³⁷ Michael Walzer, »The Politics Of Michel Foucault,« *Dissent* (Fall 1983), str. 483.

sprememba kot posledica poteka dogodkov, moči aspiracij in centralizacijske ideologije. Tu nekje pa mora biti točka, ko mora pozorna analiza zaključiti, da je vzajemni proces prilagajanja v temeljih spremenil prvotno politično strukturo.

Doseganje te točke vsekakor ni nekaj lahkega. Oblikovanje demokratične politične kulture ni blokirano samo zaradi togosti političnega sistema, pač pa tudi zaradi atomiziranega odpora. Po dolgih desetletjih izjemno uspešnega, individualnega, atomiziranega odpora, se je težko priučiti odprtega, »vzajemnega« delovanja in zaupati drug drugemu.

Za kmete prikladne akcije so po Ricoeurjevem mnenju preproste, so skratka akcije, ki »ne zahtevajo nikakršnih predhodnih akcij.«³⁸ Predhodne akcije bi ne bile možne, konspiracija je bila preveč tvegana in odkar so bili vsi atomizirani, jo je bilo preveč drago izvajati.

Četudi so bili akterji atomizirani, pa je bilo ogroženo in pravilo skupnosti še vedno zaščiteno z vsakodnevnim sožitjem. Za posameznikom so še vedno stali ostanki skupnosti, vas, ki je izgubila avtonomijo, vendar se je reproducirala zaradi ponavljanja vsakodnevnega življenja. Ponavljanje je omogočilo, da se je »molče uporabljalo skupno znanje«,³⁹ to pa je bil repertoar atomiziranega odpora. Za govor ni bilo možnosti, pa tudi nikakršne potrebe. »Česar ni mogoče izreči . . . [to] je treba postoriti«,⁴⁰ je napisal Giddens. Kmetje so vedeli in videli vse, kar so počeli drugi. Preživetje vasi je natančen ekvivalent uspešnega posameznikovega odpora, posameznikovo blagostanje pa blagostanje drugega posameznika. Kolikor bolj so bili kmetje uspešni pri skrivanju pridelka, večje so bile cene na črnem trgu, toliko manj razloga so imeli za oddajanje svojega blaga. In kolikor bolj so bili kmetje uspešni, toliko več vzpodbude za odpor so imeli. Šlo je za nevidno roko odpora, za mikro delovanje, ki je močno vplivalo na politično makro sfero. Akterji so se med seboj popolnoma razumeli; smoter se ni ločeval od njihove akcije.

Bili so atomizirani, vendar ne popolnoma osamljeni. Zavedali so se, da so del skrivnega množičnega gibanja, ki šteje dva milijona. Vedeli so, da se jim na skrivaj pridružuje celo aparat, in da posamezni uradniki upajo, da bodo pri odporu kmetov dobili alibi za preživetje. Na vasi so bili tudi vladni agenti, tajna policija in vojaštvo. Kmetje so imeli lasten jezik kretenj, nanašal pa se je na okoliščine, ki so bile vsem skupne; ni bilo potrebno spraševati, nedvoumen je bil že subjektiven namen govornice, odkar se je govornica nanašala na neposredno konkretne stvari. Živeli so le svoje življenje, njihov način življenja pa je spremenil politični sistem okoli njih.

Spremenil pa se ni le politični sistem, pač pa tudi vaška skupnost. Vsakdo se je smel zanašati le nase, in četudi je individualni odpor pomagal vsej skupnosti, ni bil skupno podjetje. Življenje je temeljilo na nenehni laži, ki pa ne more biti trdna osnova skupnosti. Ko so kmetje doumeli, da je edina pot do življenjskega uspeha strogo individualna, tiha akcija, se je skupnost omajala. Boj za skupnost ni imel dejanske možnosti, pa tudi nikogar ni bilo, ki bi si drznil boriti se zanj. Člani zadrug se niso borili za večji dohodek, pač pa za varnost družinskega posestva. Uslužbenice na državnih kmetijah niso zanimale pravice do kolektivne kupčije, pač pa za zagotovila sekundarne ekonomije. Kmetje se niso borili za vaško avtonomijo, pač pa za to, da bi prodrli na trg. Cena za spremembo političnega sistema je bila

³⁸ Paul Ricoeur, »The Model of the Text: Meaningful Action Considered as a Text,« v John B. Thompson (ed.), *Paul Ricoeur: Hermeneutics and the Human Sciences* (Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1981), str. 202.

³⁹ See Giddens, »Hermeneutics in Social Theory,« str. 223.

⁴⁰ Giddens, *Central Problems*, str. 34.

sprememba skupnosti. Bolj ko so postajali kmetje izkušeni v borbi s sistemom, bolj osamljeni so bili na vasi. Z lastno izolacijo pred drugimi v odporu je centralizatorsko delovanje postajalo dovršeno: individualizacija v območju pride-lovanja, atomizacija v javnosti in izolacija v privatnem življenju.

»Tako dolgo, kot so lahko (ljudje) živeli,« piše Henri Lefebvre, »so se vedno znova vzpostavljale relacije.«⁴¹ Vendar pa je kmet arhetip konceptualnega umetnika. Marcel Duchamp je, ko je prenehal slikati, dejal: »vsaka sekunda, vsak dih je delo, ki ni nikjer vpisano.« In kakor je nekaj dobro za umetnost, tako more nekaj delovati za odpor: življenje je umetnost, življenje je odpor. »Katerikoli zvok je lahko glasba,« je dejal John Cage, in »vsakdo je lahko umetnik«, je izjavil Andy Warhol.

Ne zgodovina, pač pa je država podelila vsakodnevnemu življenju ta posebni pomen. Kmetje tega načina odpora niso iznašli, le prisiljeni so bili v to vlogo. Ni umetnosti brez recepcije, ni odpora brez reakcije. Interpretacija države je bila nujna, da je kmetovo življenje postalo odpor. Država je imela podoben pogled kot John Cage in Andy Warhol, kmetje pa so postopoma sprejeli pomen, ki se je pripisoval njihovem življenju.

Seveda, delo ni bilo vpisano nikjer. Kmetje se niso mogli udeleževati v nobeni izredni akciji. Živeli so svoje življenje in producirali ne-dogodke. Pravo nasprotje temu, kar sta Francois Simiand, za njim pa Fernand Braudel imenovala »l'histoire événementielle« (dogodkovna zgodovina).⁴² Niso le živeli, pač pa so se tudi angažirali v ustvarjanju vrzeli in lukenj v tkanju zgodovine – hkrati pa so oteževali zgodovinarjevo življenje. Zgodovinar ne more odkriti dogodkov, ki so »pokopani v dokumentih, ali kakor bi rekel Leibniz, da je: Herkulov kip [je] počival v žilah marmorja.«⁴³ Naloga je predvsem – če smem uporabiti prisposodbo – odkriti Villendorfovo Venero, ki je zakopana globoko pod površjem, odkriti sledi ne-predmetov, ki so jih poskrili pod zemljo. Medtem ko marmor v zemlji preživi, skrita hrana izgine pod površjem. Še vedno je sled upora celo gnilo žito, ki ni primerno za uživanje. V zemlji pozabljen krompir je znamenje uspeha.

Kmetje so delali ne-objekte: hrano, ki je ni možno najti, žito, ki ni bilo nikoli požeto, neobstoječo zemljo, fantomizirane ljudi. Tehnika odpora je ne-dogodek, smoter je ne-objekt, akterji pa so anonimni.

Opiramo se lahko samo na »represijske arhive«, ⁴⁴ kot jih je imenoval ugledni italijanski zgodovinar, na dokumente ministrstva za državno varnost, ministrstva za preskrbo in na arhiv vrhovnega sodišča. Kmetje pa ne govorijo v sodnih dvoranah. Leta 1815 so njihovi predniki v neki transilvanski vasici, skriti med zasneženimi gorami, v vaški cerkvi ugnali svojega tovariša. Kmetje so ga sumili, da je davčnim oblastem razodel pravo količino žetve. Porinili so ga pred oltar in ga brez besed pomečkali do smrti s svojimi telesi. Vsa vas je brez besede stala v cerkvi, kakor je stala kasneje ob vhodu v sodno dvorano. Nihče ni spregovoril besede, niti glasu ni bilo slišati, razen, kot bi rekla Simon Garfunkel: »The Sound of Silence« (Glas tišine).

⁴¹ Henry Lefebvre, *Everyday Life in the Modern World* (London: Allan Lane, 1971), str. 32.

⁴² Fernand Braudel, *Ecrits sur l'Histoire* (Paris: Flammarion, 1969), str. 12.

⁴³ Paul Ricoeur, »The Narrative Function,« v John Thompson (ed.) *Paul Ricoeur*, str. 289.

⁴⁴ Carlo Ginzburg, *The Cheese and the Worms* (Baltimore: The Johns Hopkins Univ. Press, 1980), str. XXI.

Teorija in praksa v letih 1986/87

Na svoji zadnji seji sredi januarja 1987. leta je uredniški svet Teorije in prakse obravnaval poročilo o vsebini 23. letnika. Opredelil se je za nadaljnjo krepitev vloge revije kot osrednjega glasila na področju družboslovja, pri osvetljevanju družbenih in splošnokulturnih vprašanj, prav tako pa tudi problemov in nalog na področju znanstveno-tehničnega razvoja, posebej njegovih vrednostnih alternativ. Revijo smo tiskali poprečno v 4380 izvodih na številko ter v celoti objavili 100 tiskovnih pol gradiva oz. 2400 strani tipkopisa. Pri oblikovanju letnika je sodelovalo približno 250 avtorjev. Od teh jih je bilo 12% iz drugih jugoslovanskih republik ter 10% iz tujine. Sodeč po izposoji v knjižnicah je bralnost revije visoka. Kot celotna revialistika in založništvo sploh smo močno občutili visok porast cene papirja in tiskarskih storitev, ki jih po uredniških ukrepih v letu 1986 ne bo več mogoče pokrivati z znatnejšimi racionalizacijami v poslovanju, zviševanjem naročnine, izborom slabšega papirja itn.

Samoupravni organi revije in Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo kot njen izdajatelj so z letnim programom začrtali sicer njen trajni koncept, ki se je izražal v naslednjih poudarkih: marksistična teorija (posebej v analizah razvojnih faz in tendenc v razvoju družbenih odnosov); razvoj in uveljavljanje raziskovalnega dela in družboslovja; ključni vidiki dela – od vprašanj produktivnosti do upravljanja z rezultati dela; samoupravna preobrazba ekonomskega sistema in demokratizacija političnega odločanja (z jasnejšim razmislekom o zakonitostih, ki urejajo oziroma naj bi v večji meri urejale gospodarsko življenje); reševanje nacionalnega vprašanja in uveljavljanje federalizma; svojstvena vloga države v političnem sistemu; ključni vidiki kulturnega in duhovnega življenja ter ustvarjanja; kpitev ustvarjalne vloge subjektivnih sil; komparativne analize razvoja pri nas in v svetu; mednarodni odnosi in socialistični procesi v svetu.

Tematska jedra v preteklem letniku so bila naslednja:

- naš razvoj in znanstveno-tehnološka revolucija;
- razmerje med ekonomijo in politiko;
- alternative družbenega razvoja in problematika okolja;
- vrednotne razsežnosti znanosti;
- spremembe v socialni strukturi sodobne jugoslovanske družbe;
- razredno in nacionalno v naših družbenih odnosih;
- reforma šolstva in usmerjenega izobraževanja;
- intelektualna revolucija (umetnost, humanizem, naravoslovje);
- kulturno ustvarjanje in kulturna politika;
- javno mnenje v socialistični družbi;
- narodni programi v slovenski politični misli;
- kolaboracionizem, narodno izdajstvo, protirevolucija;
- komunistična perspektiva družbenega razvoja;
- razvoj in znanost v svetu, socialna gibanja, prihodnost socializma.

Takšen program je terjal snovanje posebnih skupin sodelavcev oz. publicistov glede na fizionomije posamičnih zvezkov, sklepanja dogovorov z raziskovalnimi inštituti in ustanoviteljci revije, da bi s tem čim bolj dvignili znanstveno, strokovno, teoretsko, informativno in dokumentarno vrednost prispevkov in revije v celoti. Z usmeritvijo na tematske sklope v reviji smo ustvarjali tudi boljše osnove za kvalitetnejše družbeno odločanje, zlasti pa

spodbudili združevanje in javno nastopanje inovativnih skupin piscev oz. znanstvenikov. Program je omogočal stvarnejšo obravnavo družbene problematike in predstavitev izkušenj tako imenovane prakse na zahtevnejši strokovni ravni.

Pri tej usmeritvi je uredništvo zadevalo predvsem na naslednje težave, ki so občega pomena: na nezadostno povezanost teoretičnega snovanja z dolgoročnimi in perspektivnimi razvojnimi možnostmi, kar je že desetletja povezano z odnosom med znanostjo in politiko. Čutili smo pomanjkanje predlogov, pobud in rešitev za nerešena družbena vprašanja, kar je deloma posledica tudi močnejše zasidranosti revije v akademskih krogih. Ugotavljamo razmeroma ozek krog teoretsko in strokovno angažiranih piscev iz združenega dela, delno pa tudi iz uprave in politike. Vedno znova se srečujemo s podcenjevanjem idejno teoretičnega dela v družbeni praksi, kar utegne biti tudi v prihodnje naš največji deficit.

V svoji vrednostni naravnosti se je revija tudi v preteklem letu zavzemala za znanstvenost, inovativnost, dialoško odprtost in družbeno kritičnost, toda ne takšno, ki bi bila ravnodušna in tolerantna do vseh mogočih stališč, ki bi ne imela lastne presoje in odgovora. Uredništvo je dajalo prednost prispevkom, ki so bili teoretsko prodorni in empirično informativno bogati, čeprav so bili morebiti v nekaterih vidikih sporni, so se pa iz kritike iztekali v družbene pobude in predloge ter odpirali prostor za nove razsežnosti in globino spoznavanja. Predstavniki ustanoviteljev so samoupravnim organom revije dajali dragocene pobude za oblikovanje tematskih jeder ter jih spodbujali k organiziranju intelektualne produkcije.

Pri urejanju materialnih vprašanj revije se je uredništvo zavzemalo za čim večjo družbeno podporo strokovni, družboslovni in občekulturni revialistiki. V tem okviru je predlagalo tehtnejše presojanje vloge in pomena Teorije in prakse v slovenskem in širšem prostoru ter izoblikovanje pravilnejših kriterijev za podporo in oporo reviji pri vseh ustanoviteljih. V Sloveniji kaže povečevati sredstva za revialistiko tako, da bi še bolj podpirali njeno raznolikost, hkrati pa zaostrovali kriterije kakovosti ter sposobnosti revij, da se vključujejo v mednarodno izmenjavo.

Program revije Teorije in prakse v letu 1987

Revija Teorija in praksa bo v letu 1987 nadaljevala z uveljavljeno programsko usmeritvijo, ki terja kar največje povezovanje z raziskovalnim delom, teoretičnimi razpravami ter z osmišljanjem in opredeljevanjem izkušenj vsakodnevnega življenja. V tem smislu se bo lotevala osrednjih tem in z dognanimi prispevki posegala v potekajoče razprave in načenjala nove, življenjsko pomembne za naše ožje in širše družbeno okolje. To seveda pomeni tudi odpiranje tem, s katerimi ustvarjamo zasnovo nove razvojne usmeritve.

Revija se bo opirala na delo družboslovnih ustanov, strokovnih društev, družbenih svetov in na teoretske razprave v SZDL, v ZK, zlasti v marksističnih centrih. Prispevala bo k uveljavitvi samoupravne in demokratične vloge vodilnih subjektivnih sil, k uveljavljanju vloge družboslovja na tem področju, tako z vidika spoznavanja dejanskega stanja kot z vidika prognoziranja perspektivnih družbenih sprememb. Revija bo skušala prikazovati oz. posredovati bralcem življenjsko in družbeno pestrost spoznanj empirično raziskovalnega dela. V čimvečji meri bo razmikala meje družboslovnega delovanja in povečevala našo družbeno vednost o mednarodnem okolju. S tega vidika bo skušala prevladovati teoretične, kulturne in ideološke pregraje, ki jih poraja nekritična avtarkija zaprtega nacionalnega oz. državnega prostora. Krepila bo družbeno usmeritev v mednarodno delitev dela ter spodbujala razprave o razvojnih vprašanjih, ki jih moramo raziskovati in teoretično razjasnjevati.

Revija bo pri oblikovanju sleherne številke nadaljevala s tematsko uglašenimi sklopi prispevkov, da bi s tem posredovala razvidnejše osnove za spoznavanje problemov in družbeno odločanje. Za ključne probleme bo skušala pridobivati pisce kakovostnih temeljnih študij ali pa vsaj preglednih člankov, ki bodo analize dejanskega stanja oz. sinteze teoretičnih pogledov. Samoupravni organi revije bodo razvijali publikacijo kot aktiven družbeni teoretski medij, ki bo tudi vnaprej združeval 250–300 piscev, ki s svojimi prispevki polnijo strani letnikov.

Poudarki v 24. letniku bodo na naslednjih temah:

- politični in gospodarski sistem, samoupravljanje in socialistična demokracija;
- družbenopolitične organizacije, predvsem ZS, SZDL, ZSMJ in ZK;
- družbene dejavnosti v razmerah uveljavljanja kvalitetnih dejavnikov razvoja;
- kadrovska politika v političnem in gospodarskem sistemu;
- marksistična teorija, sodobna socialistična misel, evropska levica, socializem na pragu

21. stoletja;

- znanost in tehnologija – socialnokulturne in družbenopolitične spremembe, ki jih sprožata;

- spremembe ekonomskega sistema SFRJ, razmerja med ekonomskim in političnim sistemom;

- delitev dohodka, osebni dohodek med uravnilovko in socialno diferenciacijo;

- preobrazba in prihodnost dela, delo kot vrednota, vir eksistence, udejanjanja človeka, položaja ljudi v družbenih skupnostih;

- vzgoja in izobraževanje v razmerah tehnološke revolucije – predvsem njuni vrednotni vidiki;

- aktualni problemi in razvoj družbenih ved ter filozofije, objektivno in subjektivno v družbenih vedah;

- diferenciacija vrednotnih, političnih, idejnih usmeritev med inteligenco in mladino;

- izbrani sociološki in kulturološki vidiki filma, gledališča, glasbe, založništva in množičnih medijev; kultura, kulturna politika;

- Slovenija v Jugoslaviji, Jugoslavija v svetu;

- splošna ljudska obramba in družbena samozaščita;

- razvoj in struktura mednarodnih skupnosti, teorije preučevanja mednarodnih odnosov in problematika zunanje politike;

- prioritete zunanje politike Jugoslavije (predvsem neuvrščенost, odnosi s sosednjimi državami, varstvo manjšin); odnosi med velesilami; problematika držav v razvoju; študije regionalnih problemov (monografske študije); manj obravnavane teme o posameznih geografskih regijah, za katere smo posebno zainteresirani (Balkan, srednja Evropa, Sredozemlje, Jugoslavija v Evropi);

- socialnoekonomski procesi v socialističnih deželah, socializem v sodobnem svetu, socializem in etika;

- vloga države, zlasti države blaginje v sodobnem svetu;

- pogoji in vzroki za uveljavljanje neokonservativnih struj.

Revija se bo še naprej usmerjala k poglavitnim temam o sedanjih vsebinskih vprašanjih delovanja sindikatov, SZDL in ZK, da bi na teoretsko dognan način prispevala k razreševanju žgočih družbenih protislovij. Večjo pozornost bomo namenili krajšim analizam in informacijam o zanimivih dosežkih in pojavih v znanstvenem, kulturnem, gospodarskem in političnem življenju doma in v svetu. Predstavljali bomo vsebine izbranih domačih in tujih družboslovnih revij, objavljali več recenzij o novih knjigah s področja družboslovja in pisali o zanimivih tujih delih. Z zainteresiranimi inštituti in centri se bomo dogovarjali glede objavljanja izsledkov raziskovalnega dela ter krepili dokumentarno vlogo revije. V večji meri kot doslej bomo odpirali revijo mladim raziskovalcem in študentom, zadržali krog sodelavcev iz drugih republik (do 15% prispevkov) ter število prevodov izvornih prispevkov tujih avtorjev (do 12% prispevkov).

Teorija in praksa bo tudi vnaprej spodbujala avtorje k pisanju načrtovanih prispevkov v skladu z njihovimi študijskimi interesi. Sproti bo skušala evidentirati družbene probleme, ki so zanimivi za nadaljnje raziskovanje in publiciranje.

V letu 1987 bo uredništvo izdalo 12 števil v obsegu 100 tiskovnih pol oz. 2400 strani tipkopisa, delno povečalo število rednih naročnikov in naklado (za prosto prodajo) ter se dogovarjala o pridobivanju trajnih materialnih sredstev s strani vseh ustanoviteljev. Še naprej bo vztrajalo pri načrtovani izdaji mednarodne številke Teorije in prakse (v začetku dvakrat letno) v obsegu približno 15 tiskovnih pol ter v nakladi od 600 do 800 izvodov.

Uredništvo revije bo spodbujalo sklicevanje posvetov z ustanovitelji, sodelavci, bralci in z vsemi drugimi zainteresiranimi za revijo, da bi krepili njen razvoj in uveljavljanje.

Na svoji zadnji seji sredi januarja je uredniški svet Teorije in prakse podprl čim temeljitejšo obravnavo naslednjih tem, ki so jih predlagali člani uredniškega odbora, predstavniki izdajatelja in ustanoviteljev revije: Spremembe in dopolnitve Zakona o združenem delu in Ustave; Tehnološka politika za 90. leta; Volitve in samoupravna družba; Ekonomija in politika ter ekonomija in socializem; Ekološka soodvisnost razvoja; Civilna družba in država; Civilna družba in armada danes; Pogoji za pospeševanje duhovne ustvarjalnosti; Sodobni marksizem v svetu (razvoj maksizma v ZDA po II. svetovni vojni, t. i. zahodni marksizem . . .); Izbrane teme iz filozofije (lacanizem, psihoanaliza in kultura, . . .). Revija bo nadaljevala z razpravami o spreminjanju socialne strukture slovenske in jugoslovanske družbe ter o teoretskih in praktičnih vidikih preobrazbe dela na pragu v 21. stoletje. Uredniški svet pripisuje poseben pomen razpravam o položaju Slovenije v Jugoslaviji, o prenovi ZK in o idejnih gibanjih v družbi. Del prvih tem je v zaokroženih analizah že pripravljenih za objavo, o drugih pa se dogovarjamo s posameznimi raziskovalnimi ustanovami in centri oz. s posameznimi skupinami raziskovalcev, ki se vključujejo v programe strokovnih razprav v svojih strokovnih združenjih in v razprave v marksističnih centrih.

Bralce in naročnike vabimo, da sodelujete pri oblikovanju programa. Prav tako želimo, da se sproti vključujete v razprave o posameznih problemih, o katerih menite, da zahtevajo dodatne oz. nove osvetlitve.

IDA HOJNIK

Razmišljanje ob 3. jugoslovanskem gerontološkem kongresu

V Zagrebu je potekal od 13.–15. novembra 1986 3. jugoslovanski gerontološki kongres. Po uvodnih referatih na plenarnem delu kongresa se je delo nadaljevalo po delovnih skupinah, ki so bile razdeljene po naslednjih tematskih sklopih:

a) splošna gerontološka in socialnopolitična vprašanja organizacije življenja in življenjskega okolja v starosti

b) psihološki aspekti staranja, vprašanja kulture in izobraževanja v starosti

c) institucionalne in izveninstitucionalne oblike družbene pomoči in varstva v starosti

d) zdravstveno varstvo starejših ljudi (epidemiološki aspekti varstva; diagnostika obolenj, zdravljenje in rehabilitacija; mentalno zdravljenje in bolezni; primarno zdravstveno varstvo in organizacijski vidiki zdravstvenega varstva).

Program najavljenih referatov je vzbujal vtis, da bo srečanje prišlo v časovno stisko in da bo za delo skupin en dan premalo, čeprav naj bi zasedale od 8. do 20. ure. V vsaki skupini je bilo po programu predvidenih od 25 do 30 referatov. Ekstremni primer je bil referent, ki naj bi v skupini »diagnostika obolenj, zdravljenje in rehabilitacija starejših oseb« nastopil kar s sedmimi prispevki. Nekatere referate pa so iz programa izpustili, bojda po pomoti. Bojazen glede časovne stiske je bila sicer odveč, ker se je izkazalo, da je bilo v vsaki skupini predstavljenih največ 50% prispevkov, tako da je večina skupin končala svoje delo že v dopoldanskem času drugega dne srečanja. Referentov, ki so prvotno prijavili svoje prispevke oz. na-

slove prispevkov na srečanju enostavno ni bilo. Mislim, da je to že dovolj zgovoren indikator, kakšen odnos imajo do stroke ljudje, ki se na tak ali drugačen način ukvarjajo s staranjem in starostjo. Prav tako je bila prvotno predvidena okrogla miza o stanovanjskih problemih in bivalnem okolju starejših – in nekateri smo svoje prispevke pisali prav za ta namen. Okrogla miza namreč omogoča bolj odprto in bolj polemično razpravo kot pa referiranje v skupinah, kjer ima vsakdo na voljo največ 10 minut. Vendar se je izkazalo, da tudi okrogle mize ne bo. Kompromisna rešitev je bila skupina, v kateri so razpravljali o organizaciji življenja in življenjskega okolja v starosti.

Organizatorji so delovne skupine razporedili skoraj po vsem mestu. Skupine za medicinsko gerontologijo so locirali na Medicinski fakulteti in na Školi narodnog zdravlja Andrija Štampar, skupino Institucionalne in izveninstitucionalne oblike družbene pomoči in varstva v starosti pa v dom starejših občanov Trnje. Ostale skupine so delale v Študentskem centru. Razdalje med temi centri so bile približno take, kot če bi ena skupina delala npr. v Črnučah, druga v Šiški, tretja pa na Viču. Drugi jugoslovanski gerontološki kongres je potekal v Ljubljani v Cankarjevem domu, tudi vse skupine so delale pod eno streho, čeprav ta slovenski kongresni center takrat še ni bil dograjen. V Zagrebu pa kulturni in kongresni center Vatroslav Lisinski že dolgo služi svojemu namenu in se je izkazal kot primeren za kongresna srečanja (1. 1980 je potekal npr. v V. Lisinskem jugoslovanski kongres psihologov).

Lahko bi rekli, da je bilo delo na gerontološkem kongresu organizirano tako, kot da gerontologija ni interdisciplinarna veda, ampak da gre za srečanje različnih znanstvenih disciplin, ki se sicer vse na tak ali drugačen način ukvarjajo s staranjem in s starim človekom, vendar ima vsaka svoj prav in druga za drugo niso pomembne.

V programu smo tudi lahko prebrali, da bodo v času kongresa organizirani »obiski

institucij za upokojenje in druge starejše osebe«. Vendar do realizacije ni prišlo.

In kaj lahko po tej organizacijski anarhiji rečemo o gerontologiji kot stroki v jugoslovanskem prostoru? Da gre za neko kaotično strokovnost, če sploh lahko govorimo o strokovnosti. Če ne upoštevamo uvodnih referatov, ki so obravnavali bolj fundamentalne in splošne aspekte staranja, kot npr. kažejo naslovi: »Prolegomena socialne filozofije staranja in starosti«, »Staranje prebivalstva v Jugoslaviji«, »Moralno-etični aspekti staranja in starosti«, »Primarno zdravstveno varstvo v preventivi staranja« itd. so prispevki o delovnih skupinah posegali v detajle ali pa v zelo splošne teoretične stvari, ki so znane iz osnovnih učbenikov gerontologije.

Že po tematskih naslovih delovnih skupin kot tudi po prispevkih je razvidno, da jugoslovanska gerontologija nima zgrajenega teoretičnega koncepta, pač pa posameznik prezentira svoje delo. O enotni jugoslovanski gerontologiji niti ne moremo govoriti, ker so problemi staranja odvisni od demografske socialne strukture ter stopnje ekonomske razvitosti (za ilustracijo podatek iz uvodnega referata D. Breznika: »Prebivalci ožje Srbije, Vojvodine, Hrvatske in Slovenije bodo ob koncu stoletja imeli 18–20% ljudi, starejših od 60 let; v Bosni in Hercegovini, Črni gori in Makedoniji pa bo ta procent dosežen leta 2021. Kosovo bo tudi v prihodnosti imelo mlado populacijo«).

Raziskovalno delo ni povezano niti znotraj republik, kako bi potem lahko pričakovali primerjalne raziskave med republikami? To pa bi bilo nujno potrebno, če bi se želeli vključiti v mednarodne raziskave. Do te pomanjkljivosti na raziskovalnem področju prihaja tudi zaradi financiranja v raziskovalnem sektorju, ker so stimulirane predvsem aplikativne raziskave, ki so večkrat omejene le na deskriptivno-analitični nivo. Temeljnih oz. bazičnih raziskav pa na področju socialne gerontologije in psihologije staranja pri nas skorajda ni, nekaj več jih izvajajo v medicinski gerontologiji. Prav temeljne raziskave pa bi morale biti primerjalne med republikami in s temi podatki bi se lahko vključili tudi v mednarodno raziskovanje.

Eno od vprašanj, ki bi ga morali začeti v naših razmerah temeljito raziskovati, je zgodnje upokojevanje. V sedanjem trenutku še ni tako aktualno, da bi bilo potrebno

sprožiti alarm, vendar pa obstaja v Srbiji že oblika delne upokojitve (delimična penzija), v nekaterih drugih republikah se pojavljajo težnje za skrajšanje delovne dobe. Teoretično ovrednotiti to obliko upokojitve, ki je tesno povezana z zaposlovanjem in položajem starejših delavcev, je predmet bazične raziskave. O tem kongres ni razpravljajal, čeprav je bila to priložnost, ko so bili zbrani strokovnjaki iz vseh republik. Tako je v naši družbi že pravilo, da sistemske spremembe določamo z ad hoc postavljenimi zakoni, ne da bi predhodno predvideli materialne in socialne posledice. Delovna skupina za organizacijo življenja in življenjskega okolja je na tem kongresu ugotovila, da je prvi pogoj za vsebinske spremembe v stanovanjskem okolju in sistemu socialnih pomoči sprememba zakonov, ki ovirajo takšne in drugačne strokovne posege v odnosu do starega človeka. Ta predlog je skupina vključila v svoje zaključne sklepe.

Drugo vprašanje, ki bo postalo aktualno v bližnji prihodnosti, je odnos med družino in starimi družinskimi člani oz. širše rečeno: institucionalne in neinstitucionalne oblike varstva starejših ljudi. Načelno je ta problem opredeljen; gerontologija se zavzema za human odnos do starejših ljudi. Starega človeka je potrebno ohraniti čim dlje v domačem okolju. Vendar pa tega načela ne moremo konkretizirati, če ne upoštevamo ob starem človeku tudi njegovih najožjih družinskih članov. Pomagati staremu človeku pomeni ponuditi olajšave tudi njegovi družini – in to materialne in nematerialne – v obliki različnih servisnih storitev na domu. To pa in vice versa zahteva spet spremembo zakonodaje v zdravstvenem varstvu, socialni politiki in pokojninskem zavarovanju. Ko je v ljubljanski občini Bežigrad stekla gospodinjstva pomoč na domu, je na mestnem nivoju nastal problem, kako organizirati to pomoč tudi v drugih ljubljanskih občinah, predvsem pa, kako jo financirati. In vendar je ta oblika pomoči starejšim načelno opredeljena v Samoupravnem sporazumu o temeljih plana občinskih skupnosti socialnega skrbstva v Ljubljani za obdobje 1986–1990. Občasno se slišijo razprave o pomanjkanju kapacitet domskega varstva za starejše v Sloveniji. Za primer bi navedla primerjavo kapacitet domskega varstva v dunajski in ljubljanski regiji. Zmogljivosti negovalnih in upokojevalnih domov v dunajski regiji zadoščajo za

4,3% starostne populacije nad 65 let. Ljubljanska regija pa je leta 1984 razpolagala z institucionalnimi kapacitetami za 5,7% starostne populacije nad 65 let. Ob tem pokazatelju pa ne moremo trditi, da imamo v Sloveniji tudi bolj kvalitetno varstvo za starejše ljudi. V dunajskem modelu socialnega sistema je razpredena široka mreža različnih servisnih storitev, ki pomagajo družini in starostniku, da le-ta lahko ostane čim dlje v svojem domu. Kot sem že omenila, so takšne oblike varstva starejših ljudi opredeljene tudi v načelih slovenske gerontologije, vendar jih konkretiziramo zelo parcialno in z mnogimi ovirami.

Kaotična organizacija in plitka vsebina na tretjem jugoslovanskem gerontološkem kongresu poraja kritično preišljanje tudi o slovenski gerontologiji. Na eni strani so splošna načela, na drugi strani pa težave, kadar se skušajo v praksi ta načela vsaj minimalno uresničiti. Konkretne akcije so prepuščene naključju ali pa zagnanim posameznikom. Gerontologija kot znanstvena

disciplina je razcepljena na posamezna področja in znotraj teh celo na posamezne raziskovalce. O interdisciplinarnosti slovenske gerontologije ne moremo govoriti. Kot primer interdisciplinarne raziskave bi lahko navedla le raziskavo Zdravstveno stanje starejših prebivalcev Ljubljane, ki poteka na Inštitutu za gerontologijo v Ljubljani in vključuje antropometrične, medicinske in psiho-socialne indikatorje. Kolikor je znano, je to doslej prvi in edini primer takšnega interdisciplinarnega sodelovanja. Zdi se, da je ekonomska kriza prekrila tudi stroko, ki se ukvarja s staranjem in starostjo, da ne more najti strokovne identitete. Raziskovanje in konkretne akcije so gotovo omejene z materialnimi možnostmi. Vendar pa je osnovna pomanjkljivost stroke v tem, da se ne revitalizira niti s temi rezultati, ki jih ponuja obstoječe raziskovanje. Če raziskujemo staranje v odnosu do dinamike družbenih sprememb, moramo raziskovalnim spoznanjem prilagoditi tudi doktrino stroke in jo dograjevati z novimi spoznanji. Ta razvojni korak je potreben slovenski gerontologiji.

ALOJZIJ FINŽGAR

Osebnostne pravice

(SAZU, Dela, 29, Ljubljana 1985, 173 str.)

Novo delo dr. Alojzija Finžgarja Osebnostne pravice je prva celovita, sistematična in primerjalna študija pravnih razsežnosti te problematike pri nas. V njem je avtor na podlagi izredno obsežnih domačih in tujih virov predstavil svojo podrobno analizo, v kateri je ostal vseskozi dosleden in zvest svojemu pravnemu pristopu (glej o tem tudi Janez Kranjc, Naši razgledi 10. okt. 1986). Vendar pa želim opozoriti predvsem na širšo relevantnost te knjige, predvsem s socioloških in širše družbenih vidikov.

Po dogajanju v širšem družbenem kontekstu knjiga ne bi mogla biti aktualnejša kot je. V preteklem obdobju so bile prisotne težnje k enostranski absolutizaciji podružbljanja (socializacije), četudi na račun omejevanja in podrejanja posameznika in njegove osebnosti. Tudi danes še nekateri menijo (zlasti v nekaterih drugih republikah), da je poudarjanje *individualnih pravic* predvsem nekakšen ostanek ali ponovno oživiljanje (malo)meščanske miselnosti.*

Obenem pa postaja vse bolj jasno, da je jedro današnje krize v Jugoslaviji prav v tem, da se premalo upoštevatva edinstvena individualnost in avtonomija vsakega posameznika. Proces podružbljanja se začena zaustavljati, če mu prej ali slej ne sledi tudi proces osamosvajanja (individualizacije). Priznavanja posameznika v njegovi *posebnosti in individualnosti* torej ne moremo izenačevati s težnjo k privatizaciji, ki nasprotuje oz. se izključuje s podružbljanjem. Razvoj človekove osebnosti ne temelji le na vse splošnem, nediferenciranem sprejemanju vsega družbenega, temveč predpostavlja tu-

di posebno selektivnost in izključevanje. Tu gre torej tudi za relativno avtonomijo osebnega življenja in človekovega intimnega področja ter za nedotakljivost človekovega dostojanstva, kar ogrožajo predvsem – bolj ali manj samovoljni – posegi države.

Verjetno ni naključje, da je tudi A. Finžgar, četudi s pravnega, ne sociološkega vidika, že daljše obdobje preučeval in je dober poznavalec obeh vidikov protislovnosti razvojnih sprememb. Po eni strani je znan s svojimi študijami o družbeni lastnini, po drugi strani pa je napisal že več razprav o osebnostnih pravicah.

Senzibilnost sistema, ne le za posebne kategorije ali skupine občanov (npr. za značilne demografske kategorije, za družbene razrede, »skupine pritiska« ind.), temveč za individualnost in razvoj osebnosti vsakega človeka, je prav tako pomembna sestavina in merilo družbenega razvoja, kot je podružbljanje.

Demokratizacija vse bolj postavlja v ospredje vprašanja o človekovih svoboščinah in pravicah ter njihovo varstvo, še zlasti v odnosu do bolj ali manj samovoljnih posegov in kršitev države. Pri nas sicer že več kot tri desetletja velja »teorija o odmiranju države«, ki pa jo (ne glede na to, da se ne uresničuje tako, kot je bilo pričakovano) ni spremljalo temu ustrezno povečevanje vloge človekove osebnosti. Nasprotno, sociologi predvsem razkrivajo različne blokade, ki preprečujejo človekovo samostojnost in inovativnost.

»Pravice« kot pravna, normativna kategorija seveda še ne jamčijo tudi njihovi vsebini ustreznega dejanskega ravnanja ljudi in institucij. Značilno za jugoslovanske razmere je, da je naš sistem normativno zelo odprt in »napreden«. Osnovni problem varstva človekove osebnosti je bolj (ne)uresničevanje, implementacija teh pravic. Vendar ne kaže zapostavljati, da pri demokratizaciji in humanizaciji družbe končno tudi zapisane pravice lahko dobijo večjo težo. Tako je bilo v zadnjih letih že nekaj presenečenj, ko so posamezniki zapisana normativna določila

* Takšen je bil »diskusijski prispevek« kolega iz Sarajeva na nedavnem letnem Sociološkem srečanju '86 v Vrnjački Banji, ki pa je s svojo usmeritvijo vendarle bistveno odstopal od nastopov večine udeležencev.

»vzeli zares« in jih uveljavili v spopadu z institucijami, ki na to niso bile navajene in so jih jemale le kot formalni, zunanji okrasck.

Finžgarjevo delo Osebnostne pravice je notranje razčlenjeno na dva dela. V prvem delu obravnava splošna vprašanja o osebnostnih pravicah in njihovem varstvu, npr.: njihovo mesto v pravnem sistemu, zgodovinski pregled uveljavljanja osebnostnih pravic, osebnostne pravice v drugih pravnih redih (kot zgled vzemimo »pravica do osebnega življenja ali do intimne sfere« v ameriškem pravu), osebnostne pravice v Jugoslaviji pred vojno in po njej, pojmovna opredelitev in značilnosti osebnostnih pravic in končno še varstvo osebnostnih pravic.

Avtor v izhodišču ugotavlja, da se je v moderni dobi pojavila v civilnem pravu vrsta pravic, ki gredo človeku kot takemu, odvisno od njegove osebe, njegove telesne in duševne moči in drugih osebnih razmerij. Te pravice so osebne in nepremoženjske pravice; sicer pripadajo tudi pravnim osebam, vendar so po svojem bistvu pravice, ki pripadajo fizični osebi, človeku. To so njegove notranje dobrine (beni interiori), ki so sestavni del človekovega osebnega področja. To niso samo tiste dobrine, ki pripadajo človeku kot biološkemu bitju (življenje, zdravje, telesna integriteta), marveč tudi vrsta drugih, ki pripadajo človeku kot socialnemu bitju v odnosu do drugih, ki se danes priznavajo kot integralni del človekove osebnosti (prostost, čast, ime, osebno življenje, lastna podoba, spisi osebnega značaja, glas). Osebnostne pravice se tičejo osebnih dobrin kot moralnih vrednot, ki se ne dajo oceniti v denarju. Nadalje je značilno, da so to izključevalne (absolutne) pravice, ki učinkujejo zoper vsakogar. V tem smislu imajo zlasti negativno vsebino, tako da ni nikomur dovoljeno posegati v to pravico. Osebnostne pravice so neprenosljive in nepodeljive, tem pravicam se ni mogoče odreči, te pravice tudi ne zastarajo.

Obsežnejši je drugi »posebni del« knjige, v katerem avtor v 11. poglavjih obravnava posamezne osebnostne pravice, in sicer: 1. pravico do življenja, zdravja in telesne integritete, 2. pravico do prostosti, 3. pravico do časti in dobrega imena, 4. pravico do imena, 5. pravico do osebne identitete, 6. pravico na lastni podobi, 7. pravico pisemske tajnosti, 8. pravico na glasu, 9. pravico do oseb-

nega življenja, 10. pravico do duševne integritete, 11. pravice človeka in občana kot osebnostne pravice.

Ne da bi povzemali vsebino pravne ureditve in varstva vseh teh osebnostnih pravic, naj le omenimo nekatere od teh pravic in nakazemo njihovo sociološko relevantnost.

Z avtorjem se lahko strinjamo v tem, da nasploh ne gre za neke dokončno ali stalno določene pravice. Nasprotno, dosedanja praksa številnih (zlasti evropskih dežel, ki je prikazana v knjigi, kaže, da se pravno varstvo osebnostnih pravic s časom spreminja in postaja vse bolj inkluzivno. Pri tem pa bi nadaljnje preučevanje, ki bi preseгло (civilno) pravne študije, kazalo, koliko je to izraz oz. posledica spreminjanja družbenih vrednot (predvsem večje humanizacije, spoštovanja človeka kot osebnosti), koliko pa so to tehnološke, ekološke in druge spremembe oziroma novosti, zaradi katerih je ogrožena človekova individualnost. Razvoj znanosti in tehnologije nenehoma razširja možnosti za poseganja v osebno in družinsko življenje ter v telesno in duševno integriteto človeka. Za vrsto tehnoloških inovacij, ki jih prevzemamo kot nesporne pridobitve, se izkaže, da pomenijo tudi povečane možnosti za posege v človekovo osebnost.

Ko avtor postavlja vprašanje, ali gre za splošno osebnostno pravico ali za posamezne osebnostne pravice, nakazuje, da prva daje praksi in teoriji široko možnost, tako da je iz nje mogoče izpeljati nove osebnostne pravice vselej, *kadar se z razvojem znanosti in tehnike pokaže*, da je človekovo osebnost treba zavarovati še na določenem, doslej nezavarovanem področju. Zakonodajalec ne more predvideti vseh primerov, ki se v življenju dogajajo. V tem smislu torej avtor ne zastopa nekakšne statične koncepcije pravnega varstva človekove osebnosti, temveč podaja izrazito dinamično in razvojno utemeljitev.

S pojavom fotografije, zlasti z iznajdbo teleobjektivov in mikrokamer, je postalo pereče vprašanje varstva človekove podobe. »Pravica na lastni podobi« se najpogosteje krši tako, da se zlasti v raznih revijah objavljajo slike iz zasebnega življenja ali se uporabljajo za reklamo. Podobno je v knjigi pojasnjena »pravica na glasu«. Le-ta se je izoblikovala tedaj, ko je postalo mogoče s posebnimi tehničnimi napravami fiksirati človekov glas in poljubno reproducirati pos-

neti glas. Posnetek razgovora na magnetofonski trak brez dovoljenja sobesednika pomeni poseg v osebnostno pravico. Zapis omogoča oblast nad tujo besedo, tujo osebnostno dobrino, ker omogoča ponovitev in tako posega v izključno pravico osebe, da razpolaga s tem, kar je govorila, da sama odloča, kdo naj to sliši ali kdo lahko to sliši. Nove tehnične rešitve lahko s pridom uporabljamo tudi v družboslovnem raziskovanju ali v novinarskem delu ipd., obenem pa nova tehnika povečuje tudi možnosti za poseganja v človekovo osebno in družinsko življenje.

V zvezi s tem je v knjigi prikazano, kako se je v pravni praksi posameznih držav (v Franciji, Švici, ZR Nemčiji, Italiji, ZDA in pri nas) postopoma izoblikovala osebnostna pravica do nedotakljivosti osebnega življenja. Kršitev te pravice je npr. neupravičeno zbiranje podatkov osebnega in družinskega življenja, zlasti zbiranje teh podatkov skrivaj, proti volji prizadetega, skrivno nadziranje, špijoniranje. Posameznik ima pravico, da sam odloča, kaj se lahko objavi iz njegovega osebnega življenja in tudi okoliščine in pogoje, pod katerimi se to lahko objavi. Vendar gre tudi za določene omejitve te osebnostne pravice, ki jih je avtor predstavil zelo natančno in argumentirano. Npr.: navzlic dolžnosti o varovanju poklicne skrivnosti, ki zavezuje odvetnika ali zdravnika, so vendarle izjeme, ki so določene v javnem interesu (dolžnost prijaviti nameravano kaznivo dejanje ali bolnike z nalezljivimi boleznimi idr.).

V tem sklopu Finžgar obravnava tudi izredno aktualno problematiko, ki se zaostruje zaradi nove informacijske (računalniške) tehnologije. Vse več različnih institucij oz. organizacij (gospodarske, komunalne, ipd.) zdravstvene, socialno varstvene, različni upravni organi ipd. zbira podatke o občinah in jih vključuje v razne datoteke in banke podatkov. Obenem pa se ti zbiralci še povezujejo med seboj, te podatke dopolnjujejo in kombinirajo in tako oblikujejo enoten sistem, ki omogoča vpogled v »razgoličeno« družbo (naked society). Tako posameznik ne obvladuje več niti najožjega področja svojega osebnega življenja. Institucije pa imajo podatke o njegovem fizičnem in psihičnem zdravju, inteligenci, sposobnostih, življenjskih navadah in nagnjenjih. Ti podatki so lahko tudi napačni, netočni, neobjektivni, subjektivno obarvani, zastareli ipd.,

tako da njihova uporaba lahko povzroči posamezniku neugodnosti ali škodo. Še zlasti velja to za podatke, ki jih zbirajo in evidentirajo organi za notranje zadeve in zdravstvena služba.

Kdo je torej upravičen zbirati podatke in kakšne podatke, kako se ti podatki zbirajo in obdelujejo, kdo ima lahko vpogled v te podatke ter zlasti, ali je dovolj varovana tajnost zbranih podatkov in kdo lahko zbrane podatke uporablja.

Končno naj omenimo še novo »pravico do zdravega življenjskega okolja«. Tudi pri tem gre za odziv pravnega reda na spremenjene življenjske razmere ljudi in še zlasti na urbanizacijo in vse večjo ekološko krizo. Nekateri celo predlagajo, naj bi predpise o varstvu okolja preučevali v posebni pravni panogi. Naši ustavni predpisi vključujejo varstvo in izboljševanje človekovega okolja, ki zadeva odklanjanje škodljivih posledic, ki z onesnaževanjem zraka, tal, vode, vodotokov ter morja in hrupom ali drugače, tudi spravlja v nevarnost življenje in zdravje ljudi. Tu gre za pravice vsakega, da zahteva od drugega, da odstrani vzrok nevarnosti večje škode ali prenehanje trajnejše aktivnosti (npr. opravljanje obrti), ki povzroča vznemirjanje ali škodo.

To postaja pomembnejše, čim bolj se povečujeta gostota naselitve in »produktivna sila« človeka. V tem smislu pa se nakazujeta tudi možnost in potreba po navezovanju pravne obravnave pravice do zdravega življenjskega okolja na sociološko in interdisciplinarno preučevanje vloge človeka v bivalnem in delovnem okolju.nasploh. Tako se namreč obravnava razširja tako, da vključiti tudi pojasnjevanje vzrokov, zaradi katerih se ustavno določene pravice dejansko ne uresničujejo. Tako se bodo še naprej zastavljala vprašanja, npr. zakaj na kršitve te pravice v nekaterih okoljih hitreje reagirajo (kjer prebivajo »višji sloji«, ljudje, ki imajo več političnega vpliva ali več družbene moči) kot pa v drugih (kjer stanujejo pretežno fizični delavci) ipd.? Koliko gre pri tem za materialne, ekonomske omejitve, koliko za neustrezno urbanistično planiranje (npr. lokacijske odločitve o postavitvi velikih stanovanjskih zgradb ob najbolj prometnih vpadnicah v Ljubljani) ipd. Preseči bo treba tudi poenostavljeno optimistično filozofijo zgodovine v smislu, da človek nenehoma napreduje od nižjega k višjemu, tako da bo konč-

no povsem zagospodaril nad naravnimi silami. Prav v zadnjih desetletjih postaja vse bolj očitna dialektična enotnost ustvarjanja in rušenja. Povečevanje ustvarjalne moči človeka sočasno povečuje tudi njegovo rušilno moč. Vse to pa seveda že daleč presega namene obravnavanega dela.

Ob sklenitvi tega prikaza lahko ugotovimo, da je knjiga Osebnostne pravice dosledno zasnovana kot pravna študija. V njej se je avtor kot široko razgledan in priznan strokovnjak izkazal z visoko stopnjo svoje profesionalne kulture. Pri tem pa to delo neposredno ali posredno prispeva tudi k pojasnjevanju socioloških, politoloških in drugih vidikov razvojnih sprememb, ki sočasno prinašajo s seboj elemente humanizacije in dehumanizacije.

Marsikatera od vse pogostejših javnih razprav o varstvu in kršitvah osebnostnih pravic, ki pomenijo le spontano in laično angažiranost ter moralno prizadetost (ogorčenost) udeležencev, bi lahko v tem delu našla tudi temeljito strokovno podlago. Obenem pa je to delo po svoji temeljitosti, natančnosti in rigoroznosti ter mednarodni širini pri uporabi relevantnih virov lahko vzor ne le pravnikom, temveč družboslovcem nasploh, ne glede na razlike med posameznimi področji.

Prav ob koncu tega prikaza smo prejeli pomembno obvestilo, da je knjiga akademičar dr. Alojzija Finžgarja dobila nagrado Uradnega lista SFRJ kot najboljšo monografsko delo s področja pravnih znanosti, objavljenih v letih 1985–86.

Zdravko Mlinar

CHRISTOPHER PROUT

Market Socialism in Yugoslavia

(Oxford University Press, Oxford etc., 1985)

Zlasti v zadnjih letih, ko se je jugoslovanska družba soočila z globoko družbeno in gospodarsko krizo, je za jugoslovanskega ekonomista zanimivo, kako tuji strokovnjaki ocenjujejo delovanje, dosežke in slabosti našega sistema. V Jugoslaviji so namreč raz-

prave o tem pogosto dosegle raven »pregrevanja«, ko ni več strogo objektivnega ocenjevanja (ko so politiki, ki niso bili pripravljeno priznati kriznih razmer, označili del razprave za »krizologijo«). Tuji strokovnjaki v takšni situaciji razpravljajo z določene distance, zato so njihovi prispevki po svojih ocenah zanimivi.

Knjiga Christopherja Prouta je ena izmed najnovejših publikacij o jugoslovanskem gospodarstvu, ki že v naslovu poudarja zamisel tržnega socializma kot eno od bistvenih značilnosti – vse od pričetka samoupravljanja v letu 1950. Knjiga je zanimiva zato, ker vključuje tudi že razpravo o zadnjem, kriznem obdobju. V prvem delu (str. 9–82) razpravlja Prout o poreklu modela tržnega socializma v Jugoslaviji, o krizi v 60-tih letih ter o eksperimentu s »sistemom integralnega samoupravljanja« po letu 1974, ki je pripeljal do sedanje krize. V drugem delu (str. 83–182) obravnava temeljna vprašanja organiziranosti našega sistema. V izhodišču se loteva treh temeljnih trgov, potrebnih za blagovno gospodarstvo, trga delovne sile, kapitala in proizvodov, in sicer njihove navzočnosti v našem sistemu, pomanjkljivosti v izgradnji ter delovanju in razne ideološke razprave o teh trgih. Prout izhaja iz ideje, ki jo v zadnjem času sprejemajo številni jugoslovanski ekonomisti, namreč da potrebuje socialistično tržno gospodarstvo vse tri vrste trgov, ker so le-ti konsistentna logična celota, ki šele v skupnem delovanju prinaša pričakovane rezultate v učinkovitem gospodarjenju. Ob tem razpravlja Prout o vprašanju lastnine, financiranja razširjene reprodukcije pri trgu kapitala, o vlogi zasebnega sektorja, strukturi dohodkov, ponudbi in povpraševanju pri trgu delovne sile ter o dilemah koncentracije in integracijskih procesov, vstopa novih enot in izstopa obstoječih pri trgu proizvodov. Tretji, sklepni del (str. 183–213) govori o stabilnosti in rasti (zaposlovanje, inflacija in plačilna bilanca). V dodatkih so podatki o ključnih ekonomskih količinah (v glavnem za leta 1964–81), na katere se Prout sklicuje v knjigi, opombe ter indeks pojmov (str. 215–259).

Proutovi knjigi lahko očitamo nekatere pomanjkljivosti v pogledu logične strukture in zaokroženosti. Prvič, knjiga se vsebinsko konča brez sklepa ali vsaj povzetka, torej izrazito neorgansko. Manjka tudi bibliografija; Prout sicer navaja vire v okviru opomb,

vendar je to za bralca precej manj pregledno. Glede na citirane vire imam občutek, da je Prout izhajal iz dokaj ozkega izbora virov, še zlasti v drugem delu, kjer navaja predvsem članke iz revije Yugoslav Survey, ker so pač v angleščini, poročila misij Svetovne banke ter OECD oz. letna poročila o Jugoslaviji. Njegovo navajanje originalnih jugoslovanskih virov je skopo oziroma jih pogosto povzema po drugih angleških razpravah o Jugoslaviji. Tretjič, podatke je strnil v dodatku, čeprav bi bilo dosti pregledneje, če bi jih navajal sproti v ustreznih poglavjih. S tega vidika je Lydallova študija o Jugoslaviji precej bolj pregledna. Omienim naj še, da Prout pogosto navaja značilne srbskohrvaške termine za naše institucije, kar je sicer simpatično, vendar je v njih vse preveč napak (tudi če spregledamo to, da ne uporabljamo strešic). Prav tako je veliko napak v priimkih jugoslovanskih avtorjev, kar ne govori v prid Proutove natančnosti.

Po drugi strani pa je odlika Proutove knjige, da sistematično in pregledno opisuje, kaj se je dogajalo v jugoslovanskem gospodarstvu in kako se je to dogajalo. Včasih postaja ta opis že kar dolgočasen v navajanju in razlaganju, zakaj smo sprejeli določene sistemske spremembe, vendar tudi to učinkovito zarisuje jugoslovansko preteklost. Ko Prout opisuje jugoslovansko konfuznost v reševanju ekonomskih, socialnih in političnih težav, nenehno zahajanje v ekstreme, podaja s tem sliko Jugoslavije, pomanjkanje temeljitega strokovnega in znanstvenega pristopa v analizi dogajanja, moč prikritih parcialnih interesov v uveljavljanju institucionalizirane ureditve ter ukrepov ekonomske politike. Proutova knjiga s tem pravzaprav uspešno prikazuje, kako smo uspeli ustvariti sedanje krizne razmere, pri čemer poudarja predvsem notranje, jugoslovanske razloge zanje.

Nekatere Proutove trditve in razlage so zelo zanimive in hkrati dobro osvetljujejo jugoslovansko stvarnost. Tako npr. ugotavlja, da je bilo trzišče žrtev (a) razdrobljene politične in ekonomske moči, ki je pripeljala do vse večje fragmentacije gospodarske aktivnosti, kar so spremljali številni diskriminatorni posegi na republiški in lokalni ravni, ter (b) hitre industrijske rasti, kakršno je vpeljal prvi petletni plan in je kasnejše sistemske preobrazbe niso spremenile; ta je ustvarila velika strukturna neravnotežja, ki

jih je država občasno skušala potisniti v ozadje z neposrednim nadzorom dohodkov, cen ter plačilne bilance (str. 15). Navzočnost tržnega mehanizma je bila predvsem v tem, da občasno del cen proizvodov ni bil določen, temveč sproščen. Hkrati pa ekonomski sistem ni nikoli zagotovil razvoja bistvenih sestavin racionalnega trzišča – prostega vstopa in izstopa, mobilnosti družbenih sredstev, aktivne politike proti omejitvam konkurence (npr. monopolom) (str. 23). Prav tako ni bilo mehanizma, ki bi zagotavljal oziroma spodbujal pretok prostih sredstev od zaposlitve z nizko donosnostjo k zaposlitvi z visoko donosnostjo na produkcijska sredstva in podjetništvo (str. 88). Njegova razlaga za absurdno politiko realno negativnih obrestnih mer je naslednja: (a) poslovne banke so bile pod vplivom potreb ustanoviteljev, ki so bili hkrati ključni klienti teh bank; (b) dokaj nizka elastičnost finančnih prihrankov na obrestno mero (kar zadnja leta ne velja vsaj za prihranke prebivalstva), (c) ideološki predsodki do izplačila obresti kot nedelovnih »dohodkov« (čeprav niso pokrivala niti inflacijskega razvrednotenja prihrankov), (d) številna podjetja, ki poslujejo z izgubo ali na meji rentabilnosti, bi sicer potonila pod pogodbenimi obveznostmi (str. 104). Prav tako racionalno opisuje pomanjkljivosti bančnega sistema v alokaciji investicijskih sredstev: (a) favoriziranje projektov ter pomoč neuspešnim podjetjem na »lastnem« teritoriju, (b) preference za kreditiranje »bazične« industrije in (c) averzija do prevzemanja rizika (str. 106), čeprav je k temu največ prispeval pritisk družbenopolitičnih skupnosti na banke.

Hvalevreden je njegov poskus, da svojo razlago dopolnjuje z aplikacijo klasičnih teoretičnih zamisli (šole Ward-Vanek, analize Furubotna in Pejovića, analize obnašanja kooperativ, itd.). V svoji analizi trgov, odprtih vprašanj razpolaganja z družbenimi sredstvi in razlik v osebnih dohodkih, koncentracije v industriji, prostega vstopa in izstopa, se tako dotakne najbolj perečih področij sodobne ekonomske teorije samoupravne družbe in jugoslovanske prakse.

Glede na letnico izida knjige bi pričakovali bolj temeljito razlago vzrokov in razsežnosti sedanje gospodarske krize. Tu pa je Prout nekoliko šibak. Premalo pozna sedanje razmere, strukturo ekonomske in politične moči, nasprotja med birokracijo in poslo-

vodno elito, skratka, omejil se je le na opisovanje nastalih težav. Mislim, da se v tem delu najbolj očitno pokaže, da avtor ni dovolj seznanjen s sedanji razpravami med jugoslovanskimi sociologi, ekonomisti, politologi in politikami. Prout je ostal preveč odvisen od analiz OECD in Svetovne banke, tako da najnovejših tendenc ni ustrezno dojel in pojasnil. Prav zato ni dovolj tehtno pojasnil razkoraka med zamislijo in dosežki sistema združenega dela oz. razlogov za to; premalo upošteva probleme hiperinstitucionalizacije, prenormativizacije, političnih blokad v učinkovitejšem reševanju krize. Enako pušča v nemar razpravo o strukturi odločanja v kolektivih, probleme nerazporejenih pravic in odgovornosti samoupravnih organov in vodstev, itd.

Sklepna ocena bi lahko bila takole: Protova knjiga je dober zgodovinski opis, kako so se v Jugoslaviji sprejemale odločitve o ekonomskem sistemu in razvojni politiki. Povezovanje tez iz teorije samoupravnega gospodarstva na mikro in makro ravni ter jugoslovanske prakse je često zelo domiselno. Vendar pa je knjiga, če jo primerjamo s prispevki drugih zahodnih piscev (Lydall, Milenković, Estrin, Vanek), vendarle dokaj pomanjkljiva v predstavitvi razsežnosti jugoslovanskih uspehov in spodrsrlajev; manjka ji tudi več primerjav z drugimi deželami na podobni razvojni ravni. Premalo je informacij o sedanjih razpravah v Jugoslaviji, ker se preveč opira na tuje vire. Zato ne daje temeljitejših analize, ki jo obeta sam naslov knjige – lahko pa je dobro dopolnilo k drugim prikazom jugoslovanskega samoupravljanja in njegovih ekonomskih dosežkov.

Miroslav Glas

VLADIMIR GOATI

ZKJ, kriza, demokracija

Pisati o Zvezi komunistov* v času poglobljanja družbene krize v Jugoslaviji, raziskovati učinke krize na partijsko prakso, je

* Dr. Vladimir Goati, SKJ, kriza, demokracija. Teško-če političke avantgarde danas. – Zagreb, CDD (političke teme, Biblioteka suvremene političke misli), 1986, 161 str.

dokaj zahtevna naloga, ki terjaja temeljito poznavanje jugoslovanske družbe in še posebej notranjih odnosov v ZKJ. Kot državljani jugoslovanske družbe čutimo domala vsi posledice krize, zlasti ekonomskih zakonitosti, ki vplivajo na našo zavest in naš odnos do stvarnosti. Raziskovalec se s svojo znanstveno nalogo legitimira kot oseba, ki je odgovorna za rezultate raziskave, ki ima dolžnost, da obelodanja resnična dognanja, do katerih je prišel, hkrati pa je tudi sam v položaju, v katerem se sooča z vrsto dilem. Razen siceršnjih možnih napak obstaja v raziskovalnem delu tudi latentna *teoretska subjektivnost*, ki oscilira med nekritičnim optimizmom in fatalistično uklenjenostjo v idejo o volji do moči, ki je trajen vzrok družbenih konfliktov in kriz. Od Vladimira Goatija se je smelo upravičeno pričakovati, da bo kritično presegel tvorstne raziskovalne stranpoti, da bo posredoval celostno in kompetentno oceno, saj že vrsto let sodeluje v raziskavah o vlogi in položaju ZK; sodeloval je tudi v doslej edinem občejugoslovanskem raziskovalnem projektu na temo »Zavest in angažiranost članov Zveze komunistov« (leta 1982).

Zavest o krizi je v jugoslovanski družbi navzoča na vseh ravneh institucionalnega odločanja, zato avtor tudi opozarja na ugotovitev iz Predloga zaključkov CK ZKJ o uresničevanju vodilne vloge ZKJ in krepitevi njene idejne in akcijske enotnosti (julij 1984): »V razvoju socialističnega samoupravljanja smo prišli do razpotja, na katerem se odloča o nadaljnji usodi, vsebini in možnostih socialističnega samoupravljanja« (str. 18). Ko razmišlja o širšem spektru problemov, s katerimi se študija ukvarja, si avtor zastavlja vprašanje o socialni razslojenosti in socialnem interesu za družbene spremembe. Empirično je razvidno dejstvo, da imajo nekateri družbeni sloji v svojih rokah moč, da si ne želijo družbenih sprememb oz. jih dejansko onemogočajo – medtem ko pripadajo drugi sloji svetu materialnega pomanjkanja, v katerem boj za materialni obstanek ukinja angažiran politični odnos do družbe v celoti ter še posebej do razreševanja krize. Problem, s katerim se soočata ZKJ in pretežni del družbe pa je v tem, da je krizo mogoče reševati le s skupno voljo za izvajanje ekonomskih in političnih ukrepov, čemur pa niso naklonjeni politični centri moči, pa tudi ne finančni centri, ki so

ustvarili nadzor in dejansko razpolagajo z dobršnimi deli družbenega proizvoda. Partija avantgarde mora opredeliti svoje cilje v skladu s spremembami v družbi. Če svoje sile izčrpava in ciljih, ki so bili v programu zarisani pred več desetletji, dejansko zgublja vpliv in moč za uresničevanje velikih sprememb, ki so v tej družbi potrebne. Goati o tem problemu pravi takole: »Partija, ki hoče biti avantgarda v družbi, ki se razvija dinamično in konfliktno – kot to velja za našo družbo – mora biti sposobna, da neprestano odkriva najbolj ustrezne rešitve za najrazličnejše izzive heterogene prakse. Da te rešitve ne bi bile zgolj refleksi in v bistvu diktat družbene empirije, marveč da bi vodile k uresničevanju strateških ciljev avantgardne partije, je nujno, da jih prežema enovita inspiracija, da je v njih različno razvidna rdeča nit« (str. 14). Vendar je v tem tudi največja težava pri reševanju perečih problemov. Nekatere avtorjeve trditve imajo konotacijo teoretskega in metodološkega optimizma, kot na primer: »Prostor za demokratični dialog je danes širši kot je bil nekdaj«. Toda v praksi so potrebni konkretni rezultati, ki bodo stvarno pokazali, kdo je nosilec sprememb v družbi in ki bodo odprli ekonomsko perspektivo najbolj sposobnim posameznikom in gospodarskim organizacijam. Razkosanost in avtarkičnost gospodarstva spremlja tudi neenotnost v zvezi komunistov, kar je prizadelo njene ustvarjalne potenciale in ji zmanjšalo ugled zlasti med mladimi generacijami, ki naj bi že po naravi stvari morale prevzeti upravljanje v vseh družbenih zadevah.

Med mnogimi avtorjevimi ocenami smo našli tudi dokaj splošen sklep, za katerega menimo, da je celo napačen; zato ga navajamo v celoti: »Pri nas vse od konca vojne ni bila uveljavljena avtonomija ekonomije v razmerju do politike, pač pa je možno govoriti le o neki določeni – večji ali manjši – svobodi ekonomskih subjektov pri sprejemanju mikro odločitev« (str. 21). Taka ugotovitev bi lahko napeljala v zmoto tiste bralce, ki ne poznajo dovolj prvih let povojnega razvoja jugoslovanske družbe, z njo pa se nekako retroaktivno zaničujejo tudi veliki napor pri industrializaciji države. Centralistično plansko gospodarsko je bilo namreč nujno, pravzaprav edini model, v okviru katerega je bilo mogoče v kratkem času izpeljati industrializacijo Jugoslavije. Šele

po zaključku tega procesa je bilo možno ugotavljati stopnjo intervencije politike v ekonomski sferi ter odpirati razpravo o razvojnih usmeritvah Jugoslavije. Avtorjeva trditev je torej dokaj enostranska, saj zanikuje nujnost faze administrativnega upravljanja z gospodarstvom; šele po tej fazi je bil dograjen tak ekonomski in finančno-monetni sistem, v katerem je bila možna večja samostojnost gospodarskih subjektov in šele od tedaj je utemeljeno razpravljati o njihovi dejanski samostojnosti v odnosu do političnih centrov moči. Glede tega je treba tudi jasno razločevati med politično decentralizacijo in ekonomsko dezintegracijo. Četudi je, kar ni treba posebej poudarjati, jugoslovanski federalizem zgrajen na višji stopnji decentralizacije kot pa je federalizem v nekaterih drugih socialističnih deželah, mora biti dosežena enotnost gospodarstva, saj prispeva avtarkičnost gospodarstev velik delež k stopnji inflacije. Integracija gospodarstva je za nadaljnji razvoj nujna, zato je avtor dovršen del študije namenil problemu razdrobljenosti trga in nastajanju zaprtih in neučinkovitih ekonomij. Goati pravi takole: »... Dejavniki, ki je posledično pogojeval cepitev enotnega jugoslovanskega trga ter pripeljal do nastanka osmih dokaj zaprtih ekonomij, je našel v takih razmerah oporo za svojo koordinativno-arbitrarno vlogo; fragmentirana družba terja permanentnega političnega posrednika« (str. 26). Razen z ekonomskimi problemi se avtor ukvarja tudi z intragrupnimi konflikti, ki so posledica krize celotne družbe. Idejna in akcijska sposobnost partije se meri tudi z zaupanjem, ki ga članstvo izkazuje svojemu vodstvu.

Študija Vladimirja Goatija je prispevek k aktualni razpravi o smerih razreševanja krize jugoslovanske družbe. Avtor v kljeni besedi, zelo kvalificirano in argumentirano opozarja na naše šibke točke in žarišča krize ter se kot raziskovalec angažirano vključuje v reševanje problemov. Pomemben je njegov zaključek o bistvu vloge in delovanja Zveze komunistov: »Bogastvo teoretičnega razmišljanja o revolucionarni partiji, ki še ni osvojila politične oblasti, ki še ni opravila tega dela zgodovinske naloge, sugestivno vpliva na opredeljevanja tudi tedaj, ko teče beseda o Zvezi komunistov Jugoslavije v sedanjih razmerah (...). Učinkovanje teh stereotipov lahko, na primer, zasledimo v tekstih, v katerih se najpogosteje poudarja

zgolj potreba, da deluje Zveza komunistov Jugoslavije kot sila revolucionarne preobrazbe – kar je seveda povsem pravilno – vendar pa se pri tem pozablja, da mora biti v nekaterih vidikih tudi sila konsolidacije, zavarovanja že uresničenih progresivnih družbenih sprememb« (str. 157). Avtor obravnava pomanjkljivosti Zveze komunistov Jugoslavije dokaj kritično, vendar je v analizi metodološko naravnani k optimizmu. Seveda realni kazalci gospodarskih rezultatov in političnih odnosov v Jugoslaviji ne dajejo povoda za optimistična pričakovanja, marveč zastavljajo težavne naloge za spreminjanje stanja.

Študija Vladimirja Goatija *ZKJ, kriza, demokracija* je spodbudna zato, ker odpira celo vrsto vprašanj za razpravo. Pravi način ovrednotenja izsledkov, do katerih je avtor prišel, bi bila javna razprava, v kateri bi se soočili različni pogledi in podrobneje osvetlila stališča, zapisana v tej knjigi.

Dubravka Stajić

TINE HRIBAR

Kopernikanski obrat

Tine Hribar je v svoji nedavno izdani knjigi »Kopernikanski obrat« podal neke vrste sintetičen prikaz svojih pogledov na sodobno znanost oz. točneje na novoveško in sodobno znanost. Znanost ga zanima kot pozitivno videnje, kot celota določenih utrjenih spoznanj in metod, temveč kot duhovno področje, v katerem se na najodločnejši način odigrava bistveno zgodovinsko dogajanje, to pa je za Hribarja dogajanje, ki zadeva ne le človeka, temveč samo bit. Gre za zgodovino »epoh biti«, če uporabim ta nekoliko enigmatični naziv.

V tej zgodovini se je po avtorjevem mnenju dogodil neki odločilni preobrat prav z nastopom novoveške znanosti. Tega označuje prav s »kopernikanskim obratom«. Kopernik ne seveda le delček tega preobrata, eden od začetnikov. Vendar je pomemben zato, ker je s svojo hipotezo, da se Zemlja vrti okrog Sonca in ne nasprotno, kakor je bilo splošno prepričanje do takrat (z delnimi izjemami pri Aristarhu in Hiparhu), poka-

zal, da znanstveno spoznanje pušča za seboj vsakdanje človekovo izkustvo, da v tem smislu Zemlja ni več središče sveta, prav tako kot ni več običajno izkustvo merilo resnice. Čeprav se je zdelo, kot da je s tem človek vržen iz centralnega mesta v vesolju (ker se vesolje ne vrti več okrog privilegiranega domovanja človeka), se je dejansko zgodilo ravno nasprotno, še bolj kot prej je postal človek »merilo vseh stvari«. Vendar ne več »vsakodnevni človek« s svojo vero ali nevero, temveč človekov razum, predvsem sposobnost abstraktnega zamišljanja teorij. Narava je bila »podvržena računajočemu razumu« (naravni zakoni so matematično formulirani), toda te matematike ni človek enostavno odkrival v naravi, kot pač odkrivamo stvari okrog sebe, temveč jih je »predpisoval« v znanstvenih teorijah. Kopernikanski obrat je torej zanimiv in bistven zato, ker vzpostavi človeka, namreč človeka kot idealnega subjekta narave. Ta je že pri Descartesu nevarno načel absolutnost božanstva (metodični dvom, ki najprej vzpostavi gotovost človekovega »cogita«, šele potem tudi obstoj boga) in je pri Kantu doživel svojo čisto filozofsko artikulacijo.

Hribar se je lotil te tematike tako, da je pokazal na tesne vezi, ki obstajajo med avtorji novoveške znanosti in filozofije, od Galileja, preko Newtona, Descartesa, Leibniza, Kanta, Hegla, in nato na moderne izteke kopernikanskega obrata, od Marxa do danes, ob upoštevanju nekaterih bistvenih značilnosti sodobne znanosti, zlasti kibernetike kot svojevrstne realizacije metafizike subjekta, ki jo v sebi nosi znanost.

Hribar je knjigo sestavil v večini iz že poznanih tekstov, vendar jih je bolj ali manj priredil za knjigo, skratka, uglasil jih je na skupno témo razmisleka o smislu kopernikanskega obrata. Čeprav bi po naslovu in začetku sodili, da bo v njej govor predvsem o znanosti in njenem zgodovinskem preobratu, je to v resnici premislek o celovitem preobratu v človekovem odnosu do bivajočega in do biti, ki ga najjasneje predstavlja sodobna znanost. Zato se Hribar spušča v napredovanju knjige vedno bolj v filozofsko spekulacijo in meditacijo, da bi na koncu knjige, v zadnjem poglavju »osvetlil« skrajne dimenzije preobrata, ki mečejo človeka pred spolzko enost biti in niča, spolzko mislim zato, ker tu »spodrsne« celo t. i. »bitnem mišljenju«, kot ga je razprl Heidegger.

V tem prikazu nikakor ni mogoče podati vsebine in še manj poteka Hribarjevih razmišljanj, zato se lahko omejim le na nekaj skic o nekaterih sestavinah njegove knjige. Knjiga ima poleg Uvoda še sedem temeljnih poglavij. V drugem poglavju z naslovom Metodičnost, matematičnost in sistematičnost izpostavi temeljni pomen osnovne metode novoveških in sodobnih znanosti, ki se izkaže tudi kot splošna metoda obvladovanja sveta, bivajočega in zlasti dela v dobi kapitala. To je »metoda redukcije«, tj. zvajanja vsega kompleksnega na enostavni, matematično obvladljivi red osnovnih delov, sestavin kompleksov. To metodo je pod nazivom »analitična metoda« filozofsko artikuliral zlasti Descartes in jo imenoval tudi »mathesis universalis«, univerzalni račun. Seveda to ni običajni račun, temveč tak miselni red, ki ga lahko simbolično predstavimo in obvladamo v nekem teorijskem sistemu. Matematika je seveda temelj te metode. Pri Leibnitzu se izkaže, da je končni razlog te metode najdenje temeljnih vzrokov stvari, vzrokov, ki apriorno določajo možnost za obstoj stvari in s tem tudi možnost za njihov nastanek ter proizvodnjo. Redukcija tako pomeni začetek produkcije. Takšna zastavitev metode pomeni preobrat glede na grški svet, kjer je bilo najvišje vprašanje »kaj je bivajoče kot bivajoče«.

Koncept redukcije bivajočega na sistem operacionalnih povezav po Hribarjevem tolmačenju obladuje vso novoveško in sodobno znanost. Vendar ni le stvar znanosti, temveč v prvi vrsti stvar kapitala in njegove redukcije vsega živega dela na abstraktno, merljivo delo (»delovni čas«) ter analogno vseh vrednosti na blagovno, tržno vrednost stvari. Hribar dokazuje, da šele ta redukcijski odnos do bivajočega omogoči človeku, da se dojame kot gospodar narave, kot subjekt v odnosu do vsega preostalega bivajočega. Hribar se opira tu tudi na znane Marxove misli iz »Očrtov« o tem, da narava šele v kapitalizmu »postane čisti predmet za človeka, čista reč koristnosti, prestane biti priznana sila zase...«.

Vzporedno s tem je tudi znanost postala nosilec in sila produkcije v realnem in idealnem smislu, postala je avtonomna, meni Hribar. To ustreza nastanku človeka kot »suverenega samoupravljalca«. Ta Hribarjeva izvajanja so pomembna za vso njegovo

knjigo, saj je od njih odvisno vse preostalo razpravljanje.

Tretje poglavje z naslovom Problem enotnosti sodobnih znanosti je najbolj obširno v vsej knjigi in vsaj po mojem mnenju najbolj konsistentno ter utemeljeno v filozofski literaturi. Temeljni problem je pravzaprav čas oz. modifikacije v pojmu časa, odtod gibanja, dela, človeka, zgodovine in končno odnosa zgodovine in strukture. Hribar prikaže preobrat v pojmu oz. v naziranju časa, ki ga je napravil Marx v svoji prevratni metafiziki človeka kot subjekta dela in zgodovine, nato pa skuša opredeliti notranje meje tudi tega mišljenja, ker da je še vedno ujeta v novoveško shemo redukcionistične subjektivitete subjekta, ki vse bivajoče »napravljaja« za objekt svoje »volje do volje«. Marx je napravil preobrat s tem, ker je pri njem prvič v zgodovini filozofije živi čas, ki poteka od sedaj do drugega sedaj (v živem delu) mera vsega bivajočega kot takšnega in tudi izvor preteklosti in prihodnosti. V vseh prejšnjih metafizikah naj bi bil sedaj tekoči čas podrejen nekemu višjemu bivajočemu, ki stoji bodisi zunaj časa (ideja, bog) ali preteklosti (ki vsebuje implicitno že vso sedanost in bodočnost) ali apriorni formi zrenja ipd. S tem preobratom je Marx v svojem filozofskem konceptu človeka pojmlil subjektiviteto subjekta iz njenega najbolj lastnega bistva, iz proizvodnega odnosa do vsega bivajočega in do same sebe.

Hribar se ne ustavi pri tem, temveč dokazuje, da to ni najvišja ali vsaj ne najbolj izvorna oblika zavesti in pojma časa in s tem odnosa do biti bivajočega. Tudi čas živega dela je še vedno ujet v sosledje sedajev, je načelno merljiv, zato ni čudno, da kapital nad njim uveljavlja moč abstraktne mere dela, tj. kvantitativni »delovni čas«. »Izvirni čas« naj bi torej ne bil več (le) sosledje sedajev in ni merljiv, kot tudi sam ni več mera, npr. mera gibanja. Hribar po mojem mnenju utemeljeno opozarja na to, da je tudi Marx slutil tak drug čas. To naj bi bil čas neposrednega upredmetovanja individualnega dela, v katerem je delavec oseba, nasproti času kot sosledju sedajev, kjer je le personificirana delovna sila. Vobče bi se s tem strinjal, le da po moje ta razlika zadeva prav razliko med »prostim časom« (v komunizmu), kjer se dogaja predvsem razvoj osebnosti in razvoj »občega intelekta«, moči človeške glave in »nujnim časom«, ki bo

potreben po Marxu v vsaki družbi, tudi v komunizmu. Čas, kjer se udejjanja »svobodna igra« človeških proizvodjalnih moči, je vsaj po moje takšen, da ga ni mogoče zajeti v sesledje sedajev, razen po čisti zunanji fakticiteti, a to velja za vsak drug čas.

Hribar pa v skladu s svojo fundamentalno ontološko pozicijo raje opredeli »izvirni čas« kot izraz človekove izvorne skrbi za lastno končno (smrtno) bit. Bit k smrti človeka omogoči izvorno časovnost človeka in s tem tudi izvorno časovnost vsega bivajočega. Nasproti temu času je čas skozi sesledje sedajev reducirani čas, torej kljub vsej proizvodnosti še vedno mrtvi čas. Čas »oskrbovalno proizvodjalnega odnosa« do bivajočega se zato Hribarju kaže kot beg pred izvornim končnostnim časom človeka kot smrtnega bitja in to velja tudi za Marxov pojem »živega časa« dela. Z merljivim časom se poskušamo ljudje zavarovati in skriti pred smrtjo, raztegniti čas, ki nas loči od nje itd. To pa je zgolj iluzija, kajti človek ne more zagospodariti nad smrtjo, nad svojo končnostjo. Tudi poskus biti subjekt bivajočega, človeka ne reši pred smrtnostjo, še več, privede do »smrti človeka«, kot jo danes oznanja npr. strukturalizem. Na svojem vrhuncu se noveveški subjekt zlomi sam v sebi in tudi njegov teleološki proces, zgodovina se strdi v navidez nezgodovinsko strukturo, kjer ni več napredka, prihodnosti, vse je le »večno vračanje enakega«, namreč vračanja k sebi »samoupravljalne volje kot volje do volje«. Strukturalizem je zato povsem upravičeno postal temelj družbenih in humanističnih znanosti. Omogoči jim, da se končno zbližajo s tistim vzorom znanosti, ki ga predstavljajo sodobno naravoslovje in eksaktne vede. Celo Marx je v tem smislu za Hribarja »prvi strukturalist«. Človek je izginil v čisti odnos, bolje, v sistem odnosov, kjer ni ne subjekta ne objekta, le še struktura.

Na koncu Hribar postavi temu nasproti Heideggrovo pojmovanje časa, bolje »časenja biti«, ki se po njegovem mnenju izmakne redukcionizmu (bodisi ukinjanju časa v takšno ali drugačno nad in predčasovnost bodisi redukciji v sesledje sedajev). Končno se Hribarju izkaže, da se je sodobna subjektiviteta s tehničirano znanostjo končala v kibernetiki, ki je več kot zgolj tehnologija, temveč odnos do bivajočega v celoti. Je stvar človekove samoupravljalne volje do moči. Kibernetika je neke vrste dialektična enotnost

sistema (strukture) in procesa, vendar, kot to lepo pokaže v četrtem poglavju, ni noben sodobni nadomestek dialektike (kot so jo prikazovali nekateri vzhodni in zahodni teoretiki). Je pa še vedno sodobna oblika »ene same znanosti«, ki je tudi »znanost zgodovine«, namreč zato, ker tudi zgodovino (v tendenci) spravlja pod svoj sistemski red. Prostor mi ne dopušča, da bi ocenil Hribarjeva izvajanja, čeprav menim, da bi vsaj nekatera, npr. njegova kritika Lenina kot nekakšnega ideologa moči in tehnicistične redukcije dialektike potrebovale resno kritično analizo.

V petem poglavju si Hribar zastavi vprašanje »konca znanosti«, namreč konca, ki bi se zgodil, če bi sovpadla bistvo in pojav, če bi bila stvarnost povsem prozorna in enostavna. Tudi tu se naslanja najprej na Marxa, nato ga skuša kritično »preobrniti« (vendar ne spet nazaj k Heglu, temveč oba skupaj k Heideggro). Marx je resnično v Kapitalu napisal, da bi postala vsaka znanost odveč, če bi se bistvo ujemale s pojavom, po drugi strani pa je spet pisal, da bo izginila vsaka potreba po religiozni iluziji in fetišizmu postvarjenih odnosov tedaj, ko bodo družbeni odnosi postali enostavni in prozorni za vse ljudi. Odtod bi sledilo, da tedaj ne bi bilo več razlike med pojavnim videzom in bistvom in tudi ne potrebe po znanosti. Hribar se opre na to logiko in še na analogna razmišljanja o pojmu »zrcaljenja« človeka v drugem človeku, ki ga prav tako na kratko omenja Marx v Kapitalu. Hribar iz obeh analiz potegne tvegane in vsekakor daljnosežne sklepe, ki pa so deloma povsem točni. Menim namreč, da je Hribar uspel opozoriti na elemente razsvetljijske koncepcije znanosti pri Marxu, vendar je zanemaril, da se ta koncepcija netematizirano meša z drugimi koncepcijami, ki so ostale nerazvite (npr. koncept »splošnega dela« znanosti, dela, ki se ne da izvesti na »enostavno delo« v skupni ali posamični proizvodnji). Zato je seveda tudi tvegano iz nekaj Marxovih stavkov napraviti daljnosežne sklepe, ki naj zajamejo celoto Marxove teorije.

V nadaljnjem izvajanju Hribar najprej najde oporo pri Platonovi razliki med filozofijo, ki se zmore dvigniti do »brezpredpostavljene« in znanostmi, ki uspejo priti le do »predpostavk« (ki jih lahko kasneje vedno tudi prekličejo). Filozofija naj bi tudi danes kazala znanostim njihovo brezcilnost,

če ostajajo zgolj pri svojih predpostavkah. Znanosti naj bi se šele z odnosom do filozofije konstituirale kot znanosti, filozofija pa kot filozofija šele s svojim odnosom do brezpredpostavljenege. Ta koncepcija je po mojem mnenju dokaj tradicionalna in vsaj po moje je njene meje pokazal ravno Marx, ko je »svojo« znanost, »znanost zgodovine« zgradil na jasnih predpostavkah (obstoj ljudi s svojimi potrebami in družbenimi vezmi). Te predpostavke so empirične, zgodovinsko spremenljive, a kljub temu nujne za vsako premišljanje o človeku, zgodovini, družbi in končno znanosti.

Razpravo o odnosu med filozofijo in znanostjo je Hribar nato nadaljeval še v poglavju »Niti filozofija niti znanost«, kjer ob navezavi na »mišljenje biti« išče tisto »isto« filozofije in znanosti. Temelj tega pojmovanja je znana Heideggrova teza o »pozabi biti«, o pozabi »ontološke diference« med bitjo in bivajočim, ki da jo je »zakrivila« vsa evropska metafizika in za njo tudi znanost in na njej temelječi svet subjektivitete subjekta.

Moram se odreči slehernemu poskusu prikaza Hribarjevih miselnih poti, kajti po mojem bi to bila lahko le karikatura. Ugotovim pa, da vendarle to ni nekakšna »apologija Heideggrova«, temveč da skuša Hribar s Heideggrovo tematiko prikazati tudi notranje meje in protislovja Heideggrove filozofije, skuša torej iti »čez« te meje. Je pa tudi res, da vse to razmišljanje ostaja razumljivo oz. sprejemljivo le tistemu, ki sprejema osnovno Heideggrovo in tudi Hribarjevo trditev o metafizični »pozabi biti«, pozabi ontološke diference. Moram reči, da sem sam prvič nekoliko jasneje razumel Heideggrove ideje šele z branjem meni bližjega Wittgensteina, zlasti Wittgensteina iz obdobja Traktata. Vendar sem ob tem dojel tudi »nemogočnost« Heideggrove filozofije biti, ki želi biti ob enem nekakšen »logos«, teoretski govor o biti in bit sama, zajeta v misel. Tu se mi je zdelo močno upravičena Wittgensteinova pripomba k Heideggro, ki jo je nekoč izrekel, namreč, da gre za vsega spoštovanja vreden napor, ki pa je kljub vsemu nesmiseln, ker je »zaletavanje v meje jezika«.

Tudi naslednja tri poglavja so podobno uravnana. Najbolj zanimivo in pomembno se mi zdi sklepno poglavje Kritika fenomenološke zasnove znanosti in zlasti podpoglavje Kopernikanski obrat, ki se spet vrača k začetku vse knjige. V bistvu je to razprava

o tem, kaj pomeni vse večji razkol med vsakodnevnim, »naivnim« izkustvom. Heidegger sam je menil, da se tu kaže usoden razcep v človeku samem, nekakšna »shizofrenost«, ki ji sam ni znal določiti pomena, vsekakor pa je bila zanj grozeča nevarnost. Grozeča zato, ker se polje vsakodnevnega izkustva in s tem točke, odkoder lahko po njegovem sploh začenja bitno mišljenje v svojem preobratu, vse bolj oži, ker grozi nevarnost, da bo objektivizirano izkustvo (znanost) povsem nadomestilo vsakodnevno izkustvo.

Hribarjev odgovor je v kratkem (in tu bom nujno stvar »poenostavil« in s tem »reduciral«) v tem, da tu Heidegger nima prav, kajti na tistem je predpostavljaj, da obstaja še neka tretja resnica poleg ali bolje nad vsakodnevnim izkustvom in nad znanstvenim izkustvom in v tej resnici naj bi se prikazala »stvar sama«, tj. bit nekako neposredno, celo neodvisno od vsakokratnih zgodovinskih menjav »vsakdanjega« in »nevsakdanjega« izkustva biti. Za Hribarja česa takega ni, celo bit je le »videz«, je neke vrste iluzija (v smislu večne igre videza). Toda ne videza, za katerim bi bilo »še kaj«, nekaj višjega ali globljega, temveč za njim »ni nič«, tako da videz sam videzuje svoj videz, če nekoliko parafraziram Hribarjeva izvajanja.

Ni nobenega strahu pred povampirjenjem znanstvenega izkustva, saj to nujno predpostavlja za sebe vsakodnevno izkustvo, znanstveno izkustvo je obrat vsakodnevnega izkustva in glede na ta obrat ima svoj pomen. Resnična nevarnost bi bila, če bi obstajala kaka »stvar sama« in bi se človek znašel sam pred njo, v njeni čistini. Po Hribarju bi bilo to enako spopadu z »zgolj ničem« in tu bi nujno »propadel«. Človeku, ki bi se pred »zgolj drevesom« znašel čisto sam, ne bi preostalo drugega, kakor da se nanj obesi, sklene Hribar svojo knjigo. Zato se mora človek odvrniti od drevesa samega in se obrniti k drevesu kot delu sveta, torej k videzu drevesa.

Ob branju Hribarjeve knjige (ki nikakor ni enostavno in linearno branje) se bralcu ponuja množica kritičnih pomislekov in raznih asociacij, ki jih šele zlagoma zlepi v neko celoto. Nikakor ne kanim podati kakšne »celovite ocene« knjige ipd. Vendar se mi zastavlja neko ključno vprašanje, ki se tiče glavne niti vse knjige in ki presega samo

vprašanje o bistvu in usodi znanosti. Hribar predpostavlja, da smo v zgodovini od začetka novega veka do danes doživeli vzpon in udejanjenje človeške subjektivitete subjekta, skratka, da imamo to nekako »za seboj«, toda obenem naj bi se realizirala tudi ničnost in nihilizem subjekta (v obliki volje do moči), ki na koncu privede do smrti »človeka« itd. Skratka, vzame zares novoveške teorije in filozofije o človeku kot gospodarju narave, družbe itd., meni pa, da je ta poskus spodletel oz. bolje, to je bila le nujna, toda danes že »večno minula« faza zgodovine resnice biti. Podobne misli nima le Hribar ali Heidegger, temveč dovršen del sodobne filozofije, tudi mnogi znameniti marksisti so bili in so med tistimi, ki jih zagovarjajo. Vendar tvegam morda naivno protivprašanje: Ali ni bilo vse to dogajanje le »velika iluzija«, ne zato ker naj bi se izkazal nihilizem subjektivitete, temveč zato, ker te subjektivitete dejansko nikoli ni bilo, ker je kvečjemu šele pred nami? Mar ni ravno subjektiviteta subjekta, ki je zasnovana na slepi volji do volje ali volje do moči ali volje do produkcije itd. le *lažna* subjektiviteta, ki v resnici ni niti subjektiviteta, niti volja, niti moč, niti produkcija. To pa zato, ker je v svojem izvoru utemeljena na sili, na nekem videzu moči, namreč dominaciji nad objektom, skratka, na enostranskem odnosu subjekta do objekta, odnosa, ki trpi »odgovore« objekta le v toliko, kolikor se to ujema z vzpostavljanjem nadaljnje dominacije nad njim.

Trdim, da ta »tip« subjektivitete še sploh ni subjektiviteta, kajti to bi bila šele takrat, ko bi bila sposobna priznati ob sebi drugo subjektiviteto in se graditi izvorno na njenem enakopravnem odnosu. Toda vse naše mišljenje je tako »pokvarjeno« od logosa dominacije kot modela za vsak subjekt, da zunaj paradigme odnosa: subjekt (ki si podreja) – objekt ne vidimo nobene možnosti zanjo. In ko se ta paradigma »podre« (podre pa jo sam družbeni razvoj, ki v koreninah izpodjeda vse enostranske odnose, odnose, ki poznajo le silo, ne pa komunikacijo, ti odnosi se namreč rušilno obračajo k tistim, ki jih porajajo), se zdi, da je »konec subjekta«, »konec zgodovine«, »konec človeka« itd.

V omenjeni paradigmi dominacije (Hribar bi temu dejal morda volja do moči) ni ljudem v resnici nikoli uspelo doseči moč

nad družbo, naravo ali vsaj nad njimi samimi. Ali lahko imamo napredek znanosti in tehnike pri »obvladovanju« naravnih sil in zakonitosti za napredek v »moči nad naravo« (v smislu Baconovega izreka: Znanje je moč)? Kaj ni bil to v enaki meri tudi napredek v »nemoči«? Mar ni sleherna stopnja v napredku znanosti, proizvodjalnih sil ali družbenih odnosov odkrila nove mogočne oblike »nemoči« in celo *predvsem* nemoči, ki so se začasno prekrivale s totalitarno svojevotljo (kot izrazom nemoči, ne pa moči). Hotenje po moči nad objektom se je vsakokrat sila naglo »realiziralo« v novi obliki nemoči človeka pred »objektom« (naravo, družbo, drugim človekom, samim seboj).

Dejanskemu subjektu se to ne bi smelo ne moglo zgoditi. Seveda je na to ugotovitev možnih več močno različnih odgovorov, od tega, da je to pač dokaz samorušilne »moči« subjekta in dokaz nemožnosti subjekta sploh do onega, da je subjekt realen in še vedno napreduje in so sile negacije, ki se dvigajo proti njemu, le dokaz njegove veličine. Zdi se mi, kot da imamo opravka z nujnim, vendar nesrečnim vozlom protislovnih določil, ki nastopajo v pojmih subjekt(iviteta), moč, človek, zgodovina, bivajoče, bit. V njih se mešata, če tako rečem »emancipatorni«, utopični ali tudi »kvalitativni« moment in pa »odtujevalni« moment dominacije, moči v ločenosti od dialoga in realnega odnosa »med« bitji oz. kot sam pravi, moment »kvantitete« (že samo to razdvajanje je tudi sporno, kajti nasprotje med kvaliteto in kvantiteto v zgornjem smislu je prav tako zgodovinsko proizvedeno, nikakor ni eno dobro in drugo zlo po sebi). Potem pa pride mo filozofi in spravljamo en pojem v opozicijo proti drugemu, npr. bit proti subjektu ali nasprotno, bivajoče proti biti ali nasprotno, subjekt proti objektu ali nasprotno, zgodovino proti strukturi ali nasprotno itd. Dejansko pa pri enem pojmu upoštevamo zgolj ali pretežno »kvantitativni« moment, pri drugem pa »kvalitativni« moment in se nam zdi, da smo s tem dosegli novo filozofsko razodetje ali emancipacijo. Dejansko pa je za vsem tem neko svetovno dogajanje, ki revolucionira temeljne odnose med ljudmi, ljudmi do narave in do samih sebe.

To dogajanje izpodjeda »kvantitativne« momente vse pojmov, s katerimi smo do zdaj (navidez) uspešno »tolmačili« ves proces in terja novo, simbolno rečeno, »kvalita-

tivno preobrazbo vseh pojmov, kategorij, skratka zavestno artikuliranih odnosov. »Laž filozofije« je, da si domišlja, da je ta proces le teoretski oz. da lahko filozof sam zgradi novo artikulacijo, ne da bi se zgradili novi odnosi ljudi do naravnih in družbenih predpogojev svojega življenja in do univerzuma realnih in idealnih storitev. Kar pa ne pomeni opustitev napora artikulacije ali »čakanje na rezultate« zgodovine, da bi nato šele zaplahutala sova modrosti. Artikulacijo nosijo s seboj že sami »dogodki«, če jim seveda prav prisluhnemo in če jih ne zamenjamo z »zgodbami o njih«. Filozof tedaj ne začenja (in ne končuje) v praznem, dejansko le »dalje potegne« implicitno artikulacijo svetovnih dogajanj, dalje, to pomeni dalje od ideoloških zgodb, v katere so neposredno odeti, ko se z njimi seznanimo.

Hribarjeva knjiga je posvečena eni od temeljnih znanstvenih revolucij, nastanku novoveške znanosti, ki je resnično v znaku tistega preobrata v mišljenju, ki ga je začel Kopernik. To je nedvomno izredno zanimivo in za vsa dosedanja zgodovino bistveno dogajanje. Hribar vendarle posveti temu preobratu le prvo poglavje, ostala so v bolj ali manj tesni zvezi z njim, predvsem pa so filozofska razmišljanja o posledicah kopernikanskega obrata, o današnjem stanju. Čeprav je to razmišljanje zanimivo in poglobljeno, pa vendarle pušča bralca nekoliko nezadovoljnega, vsaj tistega, ki je že nekoliko bolj seznanjen z sodobnimi teorijami in zgodovinami znanosti. Zlasti v zadnjih letih je namreč izredno poraslo zanimanje za začetke novoveške znanosti, od Kopernika do Newtona. To zanimanje je vzbudil nov način razmišljanja o poteku znanosti in o znanstvenih revolucijah, ki ga je vzbudila knjiga Thomasa Kuhna o znanstvenih revolucijah. Pokazalo se je, da je tok znanosti vse prej kot linearen, temveč diskontinuiran, pri čemer zgodovina neke znanosti razpade na več segmentov t. i. »normalne znanosti«, ki jih obvladuje neka »paradigma«, spoj fundamentalne teorije, znanstvene metodologije in izbranih primerov uporabe teorije. V času prehoda od ene k drugi paradigmi se vršijo znanstvene revolucije. Običajno so povezane s precejšnjimi spremembami v teoriji, metodologiji, primerih uporabe teorije in v pogledu na svet, ki ga podpira določene teorije.

Zlasti je pomembno obdobje, ko se obli-

kuje prva trdna in od večine znanstvenikov sprejeta »paradigma« neke znanosti, kajti določene poteze te paradigme se ohranjajo v vseh ostalih paradigmah. Za novoveško naravoslovno znanost je nedvomno takšno obdobje prav doba »kopernikanskega obrata«, saj so bile tedaj podane osnove fizike in astronomije, dveh temeljnih naravoslovnih znanosti. Hribar vidi v tem obratu predvsem zmago neke vrste redukcionizma, namreč redukcije bogastva vsakodnevne sveta in kvalitativnih naravnih pojavov na tiste pojave oz. poteze teh pojavov, ki so se dali matematično natančno pojasniti in ki so omogočali utemeljene znanstvene napovedi, eksperimente in nato tehnično uporabo. Vsakodnevni kvalitativni svet je »izginil«, nadomestila ga je matematizirana teorija. To naj bi tudi povsem ustrezalo novoveški subjektiviteti subjekta, njeni »volji do moči« itd. Čeprav se zdi to tolmačenje bistva kopernikanskega obrata plauzibilno, se bojim, da samo podlega neki redukciji, namreč pozabi na nove kvalitete, ki jih odpira in sploh šele omogoča novoveška znanost. Nikakor ne gre le za izgubo kvalitativnega bogastva stvari na račun kvantitativne-strukturalne mreže »naravnih pojavov«, temveč vzporedno s tem koraka tudi pridobivanje novih kvalitete, in to tako v človekovem spoznanju kot tudi v praktičnem ravnanju in življenju. To se zelo daleč, prav v vsakodnevni svet, in nikakor ga nujno ne ogroža. Za primer si vzemimo kar relativno nov pogled na Zemljo, ki nam ga odpirajo npr. kamere vesoljskih plovil. Verjetno se še vsi spomnimo fantastično lepega in pretresljivega prvega posnetka Zemlje iz vesoljskega plovila, ki je bilo na poti proti Luni ali pa »zahoda« Zemlje na Luni, ki so ga odkrile kamere prvih astronautov. Ali ni ta posnetek dal vsakemu razmišljajočemu človeku nek resnično »plastičen« občutek zemeljskosti, prelestne krhkosti tega našega sveta in usodne povezanosti človeštva? Mislim, da ta nova izkustva, ki jih vsekakor ponuja sodobna znanost in tehnologija, lahko mirno stopijo ob bok »naravnemu zrenju« cvetočega drevesa na vrtu. In končno, tudi tu ni izključeno, da bo napredek znanosti »predruščil« naš »pogled na drevo« in ga obogatil in to prav v njegovi vsakodnevnosti.

Da končam, kopernikanski obrat je nedvomno pomembno in usodno dogajanje, ki še ni končano in ga ni mogoče zajeti v neko

shemo. Tudi spremembe znanstvene paradigme so še mogoče in z njimi radikalne spremembe v odnosu človeka do sveta. Ista znanost, ki je dosedaj (vsaj na videz) zoperstavljala človeka svetu, ga lahko tudi na nov način poveže z vsem bivajočim. Razmišlja-

nja o usodnem pomenu znanosti so nedvomno potrebna in upamo, da bo na Slovenskem na temo kopernikanskega obrata ali na podobno temo izšla še kakšna knjiga.

Andrej Ule

Naše teme (Zagreb) št. 7-8/1986

Načela federalizma večnacionalne države: IVAN PRPIĆ: Sociologija nacije ali naciologija zgodovine, države, družbe in človeka? ZVONKO LEROTIĆ: Še enkrat: od nacionalne individualnosti do načela konsenza; VOJISLAV STANOVIĆ: Federalizem večnacionalne države; ZDRAVKO TOMAC: Nekatera sporna vprašanja uresničevanja in razvoja jugoslovanskega federalizma; IVICA MAŠTRUKO: Religijsko in nacionalno; DAG STRPIĆ: »Marxovo« razumevanje nacije; DRAGUTIN LALOVIĆ: O demokraciji in naciokraciji; ZVONKO LEROTIĆ: Nobenega haska ni od teoretske anacionalnosti; *Studije:* BOGOMIR KOVAČ: Razvoj in spremembe v sodobnem kapitalizmu in njihov vpliv na socializem kot svetovni proces; ANTE LEŠAJA: Izhodišča na osnova ekonomskega razvoja in problem planiranja v razpravah 1920-tih let v Sovjetski zvezi; JOSIP KREGAR: Dve analizi globalnega sistema: socialni in politični sistem v krizi; *Kritična analiza političnega sistema:* SMILJKO SOKOL: Problemi uresničevanja ustavnega modela sodobnega jugoslovanskega federalizma; VELJKO MRATOVIĆ: Nekateri pogoji funkcioniranja političnega sistema socialističnega samoupravljanja; SLAVEN LETICA: Kako čitati Kritično analizo političnega sistema; BRANKO SMERDEL: Politika, pravna znanost in aktualni problemi jugoslovanskega federalizma; JOSIP KREGAR: Družbene predpostavke analize političnega sistema; ŽARKO PUHOVSKI: Moč in program; *Pogledi, recenzije, prikazi.*

Socijalizam (Beograd) št. 11/1986

MIJAT ŠUKOVIĆ: Ekonomsko-tehnološka situacija in nadaljnji razvoj jugoslovanske federacije; HAMDIA POZDERAC:

Davčna politika in stabilizacija; MIRA LORGER: Spori o teoriji socialistične revolucije; LJUBICA ZJALIĆ: Znanje kot bistveni dejavnik napredka dežel v razvoju; *Eseji:* VANJA SUTLIĆ: Mislec in politika; *Srečanja:* Socializem in samoupravljanje (okrogla miza revij »Nowe drogi« in »Socijalizam«); *Prikazi.*

Pregled (Sarajevo) št. 7-8/1986

Članki: ADOLF BIBIĆ: Politična znanost v Jugoslaviji; SULEJMAN KAMENICA: Družbenoekonomski vidiki strukturnih sprememb v prostoru Bosne in Hercegovine; SLOBODAN CVETANOVIĆ: Država in ekspanzija tehnološko vodilnih vej vojaške industrije; BRACO KOVAČEVIĆ: Socialna psihopatologija fašizma; EMINA KEČO-ISAKOVIĆ: Utemeljevanje marksistične teorije komuniciranja; *Iz zgodovine BiH:* NEDIM ŠARAC: Obnavljanje političnega življenja v BiH v letih 1930-1931; *Prispevki in pogledi:* ČEDO KAPOR: Etape boja za svobodo (ob 50-letnici oboroženega odpora fašistični agresiji v Španiji); SULEJMAN FESTIĆ: Tolstojevje življenjske resnice; *Prikazi.*

Kulturni radnik (Zagreb) št. 4/1986

VOJMIR FRANIČEVIĆ: Od politične ekonomije socializma k njeni kritiki (oris); RATKO R. BOŽOVIĆ: Potrebe za potrebami; *Aktualnost Durkheimove misli:* RADE KALANJ: Emile Durkheim in moderni socializem; IVAN CIFRIĆ: Durkheimovo sociološko pojmovanje vzgoje in izobraževanja; *Izobraževanje:* NIKOLA PASTUOVIĆ: Učinkovitost visokega izobraževanja v Jugoslaviji; JOSIP MARINKOVIĆ: Filozofija kot učni predmet in njen pomen za pedagogiko; *Iz zgodovine socialne misli:* MI-

LE JOKA: Volneyeva razmišljanja o revolucijah; CONSTANTIN FRANCOIS VOLNEY: Ruševine ali razmišljanja o revolucijah imperijev; *Razgovor*: KOSTAS AXELOS: Planetarna igra sveta; *Ideje, pogledi, mnenja*.

Savremenost (Novi Sad)

št. 7-8/1986

Intervju: SRĐAN VRCAN: Religija med krizo in obnovo; *Tribuna*: MLADEN STOJANOV: Nosilci družbenega razvoja; ŽIVOJIN RAKOČEVIĆ: Pomisleki in kontroverze okoli ekonomsko-tehnološkega razvoja jugoslovanske družbe; PETAR BIJANIĆ: O tehnoloških prioritetah; MILENKO A. PEROVIĆ: Teleologija tehnike; ĐORĐE PETROVIĆ: Tretja tehnološka revolucija – znanost integrirana s proizvodnim delom; DANILO TOMIĆ: Znanstveno delo – proizvodno delo ali ne? *Članki in razprave*: MILOJE PETROVIĆ: Sartrova kritika Heideggerja; RADOMAN BOŽOVIĆ: O motivih gospodarskega razvoja; SAVA ILIĆ: Težave samoupravne organizacije družbe; *Prevodi*: GYÖRGY LUKACS: Družbena odgovornost filozofa; GYÖRGY LUKACS: Socializem kot čas radikalnih, kritičnih reform; *Prispevki*: BRACO KOVAČEVIĆ: Dogmatizem in marksizem; LAJOŠ DOBROTKA: O možnosti razodtujevanja v našem času; SILVO DEVETAK: Vprašanje »lojalnosti« in separatizma nacionalnih manjšin v sodobnem svetu; SPASOJE BJELICA: Marksistično izobraževanje v izobraževalnem procesu; JELENA ANASTASOVSKA: Marksistična vzgoja in izobraževanje ter marksizem kot predmet v srednji šoli; PRVOSLAV JANKOVIĆ: Možnosti in omejitve svobode izbora poklica v socialistični samoupravni družbi; *Pogledi in prikazi*.

Marksizam u svetu (Beograd)

št. 6-7/1986

Izzivi novih tehnologij: MATKO MEŠTROVIĆ: V čem je izziv? EIKE BALLERSTEDT: Delo na domu (Telearbeit); ULRICH STEGER: Tehnološki premik in skrajšanje delovnega časa; LUDGER LÜT-

KEHAUS: Princip odgovornosti (praktična filozofija v času tehnokratske apokalipse); JOHANNES RAU: Inicijativa tehnologije prihodnosti; RAINER WAGNER: Koliko so nove tehnologije napredne? OTTO ULRICH: Totalitarizem computerjev (o mehanizaciji umske dejavnosti); ANGELA SCHWABL: Umetna inteligenca in sistemi ekspertov: terminologija računalnikov in njene posledice; HANS-DIETER KÜBLER: Kako computerji spreminjajo družbene odnose? ROLF LINKOHR: Ni kulturnega samopotrjevanja brez industrijske navzočnosti (pledoaje za evropsko computersko industrijo); PETER PATERNA: Družbene posledice »novih medijev«; HANS GÜNTER ROLFF: Koliko computerjev potrebuje šola? MICHEL VIGEZZI: Razmerje med človekom in proizvodnimi silami; JEAN LOJKINE: Od industrijske k informacijski revoluciji; RAPHAEL THALLER: Novi materiali; YVES BOUCHUT, HENRI JACOT: Nove tehnologije in spremembe načina proizvodnje; GIOVANNI CESAREO: Izzivi novih tehnologij; LUCIANO GRUPPI: Pripombe o tehnološki revoluciji; HERBERT KUBICEK: Tako imenovana informacijska družba; GERD JUNNE: Nove tehnologije ogrožajo izvoz dežel v razvoju; *Aktualna tema*: Bistvo in sociokulturni pogoji za revolucije v naravoslovnih in tehničnih vedah (okrogla miza, Minsk 1983); LUTZ HIEBER: Tehnizacija doživljanja okolja; ANDRÉ GORZ: Ameriški model in prihodnost levece.

Marksistička misao (Beograd)

št. 5/1986

Glavna tema: NIKOLA F. PAVKOVIĆ: Pogled na francosko etnologijo marksistične naravnosti; MAURICE GODELIER: Baze, družbe, zgodovina; PIERRE BONTE: Marksistična teorija in antropološka analiza: študija živinorejskih nomadskih družb; JEAN COPANS: Politika in religija; LOUIS ASSIER-ANDRIEU: Vaška skupnost v perspektivi: oblike in vsebina; EMMANUEL TERRAY: Narava in funkcije vojne v deželi Akanov (XVII-XIX stol.); PIERRE-PHILIPPE REY: Rodovno suženjstvo pri Canguia, Punu in Kinija v Kongu-Brazzavill; PHILIPPE DESCOLA: Vrt

kolibrijev (delovni proces in kategorizacije po spolih pri Indijancih Ašuara v Ekvadorju); *Članki in študije*: GYÖRGY LUKACS: Stalinova politična metoda; *Prispevki*: DRAGOLJUB B. ĐORĐEVIĆ: Študentje, zveza komunistov in religija; DUŠAN UZELAC: Birokratizacija v družbi in partiji; *Esej*: BRANKO PRNJAT: Država in umetnost; *Dogajanja*: JERZI WIATR: Poljska družba v letu 1986; MIROLJUB JEVTIĆ: Človekove pravice v islamskih deželah; *Pre vodi*: Intervju z Leom Lewenthalom; *Pogledi in prikazi*.

Opredeljenja (Sarajevo) št. 10/1986

Liki revolucionarjev: CVIJETIN MIJATOVIĆ: Revolucionarno delo Đure Đakovića; *Davki in davčna politika*: NEDO MILIČEVIĆ: Uvodna beseda; HALID KONJODŽIĆ: Možnosti fiskalne politike v gospodarstvu SFRJ; Razprave na temo »Idejni vidiki davčne politike . . .« Sarajevo 1986; *Razprave in članki*: ADOLF DRAGIČEVIĆ: Naš sentimentalni utopični socializem; KRSTA MALEŠEVIĆ: ZKJ – avantgarda delavskega razreda; MUZAFER TALIREVIĆ: Integralno planiranje kot dejavnik ekonomske stabilizacije; BOGDAN

ILIĆ: Tehnični napredek in socializem; SLOBODAN CVETANOVIĆ: Družbeno-ekonomski učinki robotizacije industrijske proizvodnje; VESNA MAJSTOROVIĆ: Delo – praksa; FUAD SALTAGA: Kritika države in diktature proletariata v kolektivističnem anarhizmu M. A. Bakunina; DRAGO BOROVIČANIN: Prispevek mladine k razvoju ljudske oblasti (1941–1945); *Prikazi*.

Vojno delo (Beograd) št. 5/1986

BRANKO MAMULA: Teoretski in praktični vidiki možnih sprememb v doktrini oboroženega boja in v vojaški spretnosti; *Pogledi*: EJUB KUČUK: Opresivne politične in vojne strategije sodobne družbe; ILIJA NIKEZIĆ: Pomen in problemi boja proti operativno-strateškim zračnim desantom v sodobnih razmerah; VELIMIR KNEŽEVIĆ: Zaledje in njegovo mesto v vodenju in poveljevanju v vojni; MILOŠ BUKVIĆ: Pomen in pogojenost medčloveških odnosov v vojaškem kolektivu in možnosti za njihovo raziskovanje; MILAN PRICA: Nekatera vprašanja idejnosti pouka na visokih vojaških šolah; *Prikazi knjig in revij*.

bibliografija knjig in člankov

Iz dokumentacije Osrednje družboslovne knjižnice Jožeta Goričarja

I. MARKSIZEM

- FARR James: Marx's Laws. Political Studies, 34(1986)2
KATUNARIČ Vjeran: Dijalektika i sociologije. Zagreb: Školska knjiga, 1986

II. FILOZOFIJA

- BENJAMIN Walter: Estetički ogledi. Zagreb: Školska knjiga, 1986
SYMPOSIUM on Patricia Smith Churchland's Neurophilosophy. Inquiry, 29(1986)2 (tematska številka)
TWNHOEFEL Ralf: Handeln, Verhalten und Verstehen: Eine Kritik der verstehenden Soziologie Max Webers und Alfred Schuetz'. Koennstein: Anton Hain, 1985

III. SOCIOLOGIJA – OBČA

- GLEICHHEIT und Unterschied. Das Argument (1986)159 (tematska številka)
HEILBRON Johan: Les métamorphoses du durkheimisme, 1920–1940. Revue française de sociologie, 26(1985)2
TEORIJA iger (Prisoners' Dilemma Game). The Journal of Conflict Resolution, 30(1986)1 (tematska številka)

POSEBNE SOCIOLOGIJE

- AIN Haas: Social Bases of Support for Workplace Democracy. Trends among Swedish Workers in Gothenburg 1977–1980. Work and Occupations, 13(1986)2
FANUKO Nenad: Vrijednosti i društvena integracija u teoriji Talcotta Parsonsa. Revija za sociologiju, 15(1985)3–4
GIRARDI Giulio: Krščanska vjera i historijski materijalizam. Zagreb: Stvarnost, 1986
MARTIN Jack K., Miller George A.: Job Satisfaction and Absenteeism. Organizational, Individual, and Job-Related Correlates. Work and Occupations, 13(1986)1
MARTINIĆ Tena: Kultura kao samoodređenje. Zagreb: Cekade, 1986
MEYER David R.: System of Cities Dynamics in Newly Industrializing Nations. Studies in Comparative International Development, 21(1986)1
MILOJEVIĆ Aleksa: Socijalistički grad (dijalektika odnosa grada i društva). Pogledi-ST, 15(1985)4
MOORE Thomas S.: Are Women Workers »Hard to Organize«? Work and Occupations, 13(1986)1
PETRIĆ Pavao: (Ne)religioznost istarskih maturanata (jedna usporedba). Argumenti, (1984)1–2

- ŽUPANOV Josip: Samoupravljanje i društvena moć. Zagreb: Globus, 1985

IV. POLITIČNE VEDE – SPLOŠNO

- BRAND Karl-Werner: Neue soziale Bewegungen und Politikwissenschaft. Oesterreichische Zeitschrift fuer Politikwissenschaft, 15(1986)2
MONNIER Laurent, Kasongo-Ngoy Makita: L'illusion comparative: quelques réflexions sur la science politique et l'état en Afrique. Cahiers Vilfredo Pareto, 24(1986)72
NOVI socijalni pokreti. Revija za sociologiju, 15(1986)3–4 (tematska številka)
POLITIKWISSENSCHAFT in der Bundesrepublik Deutschland. Politische Vierteljahresschrift, Sonderheft (1986)17 (tematska številka)
SEILER Daniel L.: Le comparativisme en science politique. Cahiers Vilfredo Pareto, 24(1986)72
SOLOMOS John: Trends in the Political Analysis of Racism. Political Studies, 34(1986)2
ŽIVKOVIĆ Dragoljub: Odnos klasnog i nacionalnog. Marksistička misao, (1986)1

DRUŽBENOPOLITIČNI SISTEMI

- ARANDELOVIĆ Jovan: Iskustveno istraživanje i utopijsko mišljenje. Marksistička misao, (1986)1
BILANDŽIĆ Dušan: Jugoslavija poslije Tita (1980–1985). Zagreb: Globus, 1986
ETZIONI-HALEVY Eva: Radicals in the establishment: Towards an Exploration of the Political Role of Intellectuals in Western Societies. Journal of Political and Military Sociology, 14(1986)1
GOLDEN Miriam: Interest Representation, Party Systems, and the State: Italy in Comparative Perspective. Comparative Politics, 18(1986)3
LEHMAN Edward W.: Cross Pressures Revisited: A Macrosociological Approach to Anomalies in Contemporary Political Involvement. Journal of Political and Military Sociology, 13(1985)1
LIKIERMAN Andrew: Squaring the Circle: Reconciling Predictive Uncertainty with the Control of Public Expenditure in the UK. Policy and Politics, 14(1986)3
NEUE soziale Bewegungen. Oesterreichische Zeitschrift fuer Politikwissenschaft, 15(1986)2 (tematska številka)
POWER, purpose, and collective choice: economic strategy in socialist states. International Organization, 40(1986)2 (tematska številka)
PRICEVANJA: december 1985: študentske pomladi. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1986

- REMMER Karen L.: Exclusionary Democracy. *Studies in Comparative International Development*, 20(1985-86)4
- SCHWERPUNKT Frankreich. *Leviathan*, 14(1986)2 (tematska številka)
- SOCIALISTIČNA civilna družba: zbornik. Ljubljana: UK ZSMS, 1985
- WOLF Klaus Dieter, Zuern Michael: »International Regimes« und Theorien der Internationalen Politik. *Politische Vierteljahresschrift*, 27(1986)2

POLITIČNA ZGODOVINA IN ZGODOVINA POLITIČNE MISLI

- CVJETIČANIN Veljko: Društvena teorija in socijalizam: sociološko političke studije. Zagreb: Cekađe, 1986
- FAŠIZAM u Jugoslaviji. *Marksistička misao*, (1986)3 (tematska številka)
- GORIELY Georges: Georges Sorel et l'idée de revolution. *Revue de l'Institut de Sociologie*, (1984)1-2
- KRITIKA buržuažnih teorij GMK: Problemy »smišannoj ekonomiki«. Moskva: Nauka, 1984
- SIMIĆ Pero: Neizvesna prošlost: fašizam-nacional-socializam-stalinizam. Beograd: Istraživačko izdavački centar SSO Srbije, 1986

V. MEDNARODNI ODNOSI

- ASMUS Ronald D.: Bonn and East Berlin: The »New« German Question? *Washington Quarterly*, 9(1986)1
- BLAY S. K. N.: Self-Determination versus Territorial Integrity in Decolonization. *New York University Journal of International Law and Politics*, 18(1986)2
- FEUERLE Loic: Informal Consultation: A Mechanism in Security Council Decision-Making. *Journal of International Law and Politics*, 18(1985)1
- SHANNON William V.: The Anglo-Irish Agreement. *Foreign Affairs*, 64(1986)4
- ST JOHN Ronald Bruce: Terrorism and Libyan Foreign Policy, 1981-1986. *World Today*, 42(1986)7

VI. KOMUNIKOLOGIJA IN NOVINARSTVO

- BONFADELLI Heinz: Uses and Functions of Mass Media for Swiss Youth: An Empirical Study. *Gazette*, 37(1986)1-2
- DENNIS Everett E.: Basic Issues in Mass Communication: a Debate, New York; London: MacMillan Publishing Company; MacMillan Publishers, 1984
- FICO Frederick: Perceived Roles and Editorial Concerns Influence Reporters in Two Statehouses. *Journalism quarterly*, 62(1985)4
- HULTENG John L.: The Fourth Estate: An Informal Appraisal of the News and Opinion Media. New York: Harper and Row, 1983
- KOJIMA Kazuto: Youth and Television in Contemporary Japan - Analytical Framework, Background, and Characteristics. *Gazette*, 37(1986)1-2
- LUYKEN Georg-Michael: Direct broadcasting satellites: a

concept for the future? *Media, Culture and Society*, 8(1986)2

- MANY voices, one world: Communication and society today and tomorrow: the MacBride Report. Paris etc.: UNESCO, 1984
- MLADINA in množični mediji. *Gazette*, 37(1986)1-2 (tematska številka)
- PINGREE Suzanne: Children's Activity and Television Comprehensibility. *Communication Research*, 13(1986)2
- STEIN M. L.: Reporting Today: The Newswriter's Handbook. New York: Cornerstone Library, 1971
- STEMPEL Guido H. III: Gatekeeping: The Mix of Topics and the Selection of Stories. *Journalism Quarterly*, 62(1985)4
- TEPLJK Valerij Mihaklovič: Social'naja otvetstvennost' žurnalista. Moskva: Mysl', 1984
- WASBURN Phillo C.: International Radio Broadcasting: Some Considerations for Political Sociology. *Journal of Political and Military Sociology*, 13(1985)1

VIII. ZNANOST, KULTURA, ŠOLSTVO, ZDRAVSTVO

- COLLINS Nigel: MSC and the Education of Young People. *Political Quarterly*, 57(1986)3
- DELO Samjuela Beketa. Treći program, (1986)67 (tematska številka)
- FRIEDMAN Emily: The All-Frills Yuppie Health Care Boutique. *Society*, 23(1986)5
- FROLOV Ivan, Yudin Boris: The Ethics of Science: Research and Discussion. *Social Sciences*, 17(1986)2
- HABERMAS Juergen: Tehnika i znanost kao »ideologija«. Zagreb: Školska knjiga, 1986
- IZAZOVI novih tehnologija. *Marksizam u svetu*, 13(1986)6-7 (tematska številka)
- KULTUR und Gesellschaft. *Koelner Zeitschrift fuer Soziologie und Sozialpsychologie*, (1986) - Sonderheft 27 (tematska številka)
- LANGUAGE Rights and the English Language Amendment. *International Journal of the Sociology of Language*, (1986)60 (tematska številka)
- PABIS Stanislaw: Metodologija i metody nauk empirycznych. Varšava: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985
- POPULAR Music. *Media Culture and Society*, 8(1986)3 (tematska številka)
- PORTER Alain L., Rossini Frederick A.: Multiskill Research. *Knowledge*, 7(1986)3
- RUTKEVICH Mikhail: Education Reform, Society's Needs, and Young People. *Social Sciences*, 17(1986)1
- TIBBETS Poul: The Sociology of Scientific Knowledge: The Constructivist Thesis of Relativism. *Philosophy of the Social Sciences*, 16(1986)1
- VELIKHOV Evgeni, Kokoshin Andrei: Nuclear Weapons and Dilemmas of International Security. *Social Sciences*, 17(1986)2
- YUDIN Boris: Scientific Knowledge as an Object of Study. *Social Sciences*, 17(1986)3

IX. PSIHOLOGIJA

- GENDER and Communication. *American Behavioral Scientist*, 29(1986)3 (tematska številka)
- HALL Richard G., Varca Phillip E., Fisher Teri D.: The Effect of Reference Groups, Opinion Polls, and Attitude Polarization on Attitude Formation and Change. *Political Psychology*, 7(1986)2
- MAENNLICHKEITEN. *Das Argument*, 28(1986)157 (tematska številka)
- PATRIARCHY and Society. *Society*, 23(1986)6 (tematska številka)
- STENIN Howard F.: On professional Allegiance in the Study of Political Psychology. *Political Psychology*, 7(1986)2

X. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

- AVRAMOVIĆ Dragoslav: Depression of export commodity prices of developing countries: what can be done? *Third World Quarterly*, 8(1986)3
- DRUCKER Peter.: The Changed World Economy. *Foreign Affairs*, 64(1986)4
- EISENHANS Hartmut: Dependencia, Unterentwicklung und der Staat in der Dritten Welt. *Politische Vierteljahresschrift*, 27(1986)2
- FILIPOVIĆ Blaženka: Doživljaji, ostvareni i očekivani uvjeti života. *Žena*, 44(1986)2-3

- HATIBOVIĆ Džemal: Opšte teorije privrednog napretka u kapitalizmu: prilog izučavanju. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 1986
- MARKOVIĆ Luka: Postindustrijsko i industrijsko društvo. *Marxistička misao*, (1986)1
- MEJEROVIĆ Aleksandr Mihajlovič: Dominantny trudovoj motivaciji (analitičeskij obzor). *Sociologičeskie issledovanija*, (1986)2
- MORISHIMA Michio: Vrijednost, eksploatacija i rast: Marx u svjetlu suvremene ekonomske teorije. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1985
- NOVE tehnologije i budućnost rada. *Marxizam u svetu*, 13(1986)3 (tematska številka)
- OMERZA Igor: Ricardova teorija vrednosti. Ljubljana: UK ZSMS: časopis za kritiko znanosti, 1986
- PAPIĆ Žarko: Samoupravljanje i tehnologija. *Marxistička misao*, (1986)1
- PIREC Dušan: Kriza realnega socializma. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1985
- SCHULTZ Theodore W.: Ulaganje u ljude: ekonomika kvalitete stanovništva. Zagreb: Centar za kulturnu djelatnost, 1985
- VUČINIĆ-Palašek Gordana: Planovi domaćinstva i njihovo neostvarenje. *Žena*, 44(1986)2-3
- ZIMENKOV Rudol'f Ivanovič: Amerikanskij neokolonizm na sovremennom etape: ekonomičeskie aspekty. Moskva: Nauka, 1985
- ŽIVADINOVIĆ Petar: Nove tehnologije i društvo. *Marxistička misao*, (1986)1

PLETERSKI, dr. Janko: One or More Classes?**Teorija in praksa, Ljubljana 1987, Vol. XXIV, No. 1-2, p. 3-17**

In his article the author treats problems concerning the relation between the "class" and "national" in Yugoslavia. He points to the current discussions as well as the ones held in the past, regarding the question of eight or one or more working classes which are nationally defined (according to republics and provinces), i.e. a problem which was particularly evident in the time of the "maspok" in Croatia, and not only there. Although these disputes can be, according to the author, compared to the scholastic dispute on how many angels can sit on the top of a needle, the author does not deny the necessity of a professional analysis of this problem, since the argument for one working class only, a class which is anational or "above and beyond the national" seems to show some dogmatic traits. The author sheds light on this false dilemma pointing to historical experience and theoretical generalizations which can be found in the works of J.B. Tito, E. Kardelj and N. Pašić as well as in the theses of the founding fathers of Marxism in the "Communist Manifesto", in Lenin's notion of the relation between Class and national in Russia (the Study of Z. Lerotić) and in definitions of this problem given in the Programs of CPY/LC in 1948 and 1958. Although this article was written at the end of 1985 it still has not lost its vigour and actuality.

UDC 316.62+343.85

PEČAR, dr. Janez: Prevention of Deviation a Constituent Part of the political system (in Socialism)?**Teorija in praksa, Ljubljana 1987, Vol. XXIV, No. 1-2, p. 154-168**

In socialist societies prevention of deviation is above all substantiated in political conceptions. Thus prevention of crime is considered to have an important political function. Furthermore a decrease in deviation is regarded as one of the important sociopolitical goals and therefore the problem of crime is often ideologized. Prevention of any kind of deviation is regarded as an alternative to repression since this kind of activity bears in its nature humanitarian, cultural, economic, normative, political and ideological traits. What seems to be specific in dealing with this problem in socialist societies is the "politization" of prevention of deviation, involving all parts of the population. By this "politization" greater creativity, adaptability, propaganda, reliability should be achieved and herewith better leadership, which should thus become better organized, efficient and above all planned. Herewith in socialist countries, particularly those based on self-management, starts a process of "internalization" of prevention (selfprotection) which runs simultaneously with the institutionalization of safeguarding. Hereby we are immediately confronted by further questions as for example: the legitimacy of individual activities; the need for normative regulations; requirements for professional knowledge; strategy of suppression of crime; the improvement of living conditions; abolition of alienation in socialism; the degree of state and selfmanagement intervention in prevention of crime etc.

UDC 314.74(1-773):378.18.061(497.1)

MARIČ Danica: Problems the Students Coming from Developing Countries Are Faced with in Slovenia**Teorija in praksa, Ljubljana 1987, Vol. XXIV, No. 1-2, p. 186-199**

The findings of a research study are summarized by the author. She tries to evaluate the role and significance which the study in a foreign country has in the contemporary world. The analysis of this rather complex problem is based on the social status of foreign students studying in our republic. The study in a foreign country as a particular type of contemporary international migrations, the experience of a "cultural shock" in the new environment, adaptability and acculturation, financial problems, the living standard of foreign students, problems of readaptability after the students return home, all these are problems posing a series of questions and dilemmas within a wider international context and demanding an interdisciplinary approach to this phenomenon. This phenomenon should be accorded greater attention and the involved problems studied thoroughly, is the conclusion made by the author.

PLETERSKI, dr. Janko: Eden ali več razredov?**Teorija in praksa, Ljubljana 1987, let. XXIV, št. 1-2, str. 3-17**

Avtor se v prispevku loteva problematike razmerja med nacionalnim in razrednim v Jugoslaviji, preteklih in še vedno sporadičnih razprav o enem ali več delavskih razredih, opredeljenih nacionalno oz. po republikah in pokrajinah, kar je prišlo posebej do izraza v času »maspoka« na Hrvaškem in še kje drugje; čeprav razprava po avtorjevem mnenju spominja na sholastični prepir o tem, koliko angelov lahko sedi na konici igle, mu pisec ne odreka potrebnosti strokovne razčlenitve; posebej zato, ker se argument o enem delavskem razredu, ki je anacionalen oz. nadnacionalen, prav tako steka v dogmatske vode. Avtor te napačne dileme osvetli v z vidika zgodovinske izkušnje, teoretskih posplošitev J. B. Tita, E. Kardelja, N. Pašića, tez klasikov marksizma v »Komunističnem manifestu«, Leninovo pojmovanje razmerja med nacionalnim in razrednim v Rusiji (ob študiji Z. Lerotiča), opredelitev tega vprašanja v Programih KPJ/ZKJ iz 1948. in 1958. leta itn. Čeprav je bil prispevek napisan konec leta 1985, mu ta časovni odmik ni odvzel niti kančka aktualnosti in svežine.

UDK 316.62+343.85

PEČAR, dr. Janez: Preprečevanje odklonskosti – sestavina političnega sistema (socializma)?**Teorija in praksa, Ljubljana 1987, let. XXIV, št. 1-2, str. 154-168**

V socialističnih družbah je preprečevanje odklonskosti utemeljeno predvsem v političnih koncepcijah, zato se preprečevanje kriminala kaže tudi kot pomembna politična funkcija. Hkrati se zmanjševanje odklonskosti povezuje z družbenopolitičnimi cilji in obravnavanje kriminalitete pogosto celo ideologizira. Preprečevanje kakršnegakoli odklonskosti pa se postavlja kot alternativa represiji toliko bolj, ker so vidiki te dejavnosti humanitarni, kulturni, gospodarski, pravnornormativni in političnoideološki. Kot posebnost (kaksršnegakoli) socializma pa je politizacija preprečevanja odklonskosti, ki spremlja pridobivanje množic (javnosti). S politizacijo skušajo doseči tudi boljše ustvarjalnost, večjo propagando, prepričanje, prilagodljivost, usklajenost in vodenje, ki naj bi bilo dejavnejše, organizirano in predvsem načrtno. S tem se (zlasti v samoupravnem) socializmu začne proces ponotranjenja preprečevanja (samozaščitnosti), ki poteka za institucionalizacijo samovarovanja. S tem pa se zastavljajo nekatera vprašanja, kot: legitimnost posameznih dejavnosti in potrebe po normativni urejenosti, strokovnost in zahteve po znanju, strategija boja s kriminalnostjo, izboljševanje življenjskih razmer in zmanjševanje odtujenosti v socializmu, koliko države in koliko samoupravljanje v preprečevanju itd.

UDK 314.74(1-773):378.18.061(497.1)

MARIČ Danica: Problemi študentov iz dežel v razvoju med študijem v Sloveniji**Teorija in praksa, Ljubljana 1987, let. XXIV, št. 1-2, str. 186-199**

Avtorica zgoščeno povzema nekatere ugotovitve iz svoje diplomske naloge in raziskave z enakim naslovom. Poskuša ovrednotiti vlogo in pomen študija v tujini v sodobnem svetu ter orisati to zapleteno in celovito problematiko z vidika družbenega položaja tujih študentov na študiju v naši republici. Študij v tujini kot poseben tip sodobnih mednarodnih migracij, doživljanje kulturnega šoka po prihodu v novo okolje, adaptacija in akulturacija, materialni položaj in stil življenja tujih študentov, problemi readaptacije po vrnitvi v domovino itd. zastavljajo z vidika širšega mednarodnega konteksta vrsto vprašanj in dilem, ki terjajo interdisciplinarno proučevanje tega pojava. Avtorica se zavzema za to, da bi pojav študija v tujini in z njim povezano problematiko proučevali temeljiteje in skrbneje.

Nagradni natečaj »Teorije in prakse«

(Vabilo vsem mladim [srednješolcem], ki se zanimajo za družboslovno raziskovanje in ki imajo tudi razvite sposobnosti pisanja)

Uredništvo revije se je odločilo, da povabi k sodelovanju na natečaj MI O NAS IN DRUŽBI vse tiste dijake, ki se že tako ali drugače ukvarjajo s poglobljenim študijem družbenih pojavov, ki o tem veliko razmišljajo in morebiti tudi že pišejo. Doslej takih oblik pritegovanja piscev nismo uporabljali – zato za pokušino začnemo odkrivati morebitne sodelavce, ki bi jih morda zanimale naslednje teme:

- dijak v reformi šolstva;
- mednacionalni odnosi (v kraju bivanja, Sloveniji, Jugoslaviji);
- elitni in neelitni športi;
- ekološka problematika (v kraju bivanja, Sloveniji, Jugoslaviji);
- življenjski stil mladih skozi način oblačenja, zabave itn.;
- dejanski in možni vplivi informacijske tehnologije na vsakdanje življenje;
- moji pogledi na interesno in politično združevanje mladih.

Če vas katera od naštetih tem zanima, se je lotite kar se da resno: začnite iskati literaturo in jo preštudirajte; ob tem boste odkrivali vprašanja, ki jih boste zastavili pri svojem opazovanju; morda boste celo samostojno oblikovali hipoteze, zbrali podatke, predstavili pojav in svoja sklepanja. Sicer pa vam je potek takega dela verjetno že precej znan. Vse napišite v čimlepšem in razumljivem jeziku.

Spise, ki naj ne bi imeli več kot petnajst strani, pošljite v enem izvodu uredništvu »Teorije in prakse« najkasneje do 25. maja 1987. Posebna komisija bo prispevke pregledala in sedem najboljših nagradila s po 50.000 dinarjev. Če boste potrebovali pomoč, jo poiščite pri svojem profesorju STM ali sociologije, lahko pa tudi na FSPN (na uredništvu revije).

25. maj 1987 ne bo torej le Dan mladosti, temveč tudi dan, ko bodo pisni izdelki najprizadevnejših že v uredništvu ali pa vsaj v blagem naročju PTT. Ne pozabite na to priložnost in poskusite jo izkoristiti sebi in morda še komu drugemu v veselje!

Najboljše spise bomo namreč v celoti ali pa vsaj delno objavili v »Teoriji in praksi«.

Uredništvo revije,
februar 1987

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Anketa revije: Kaj je danes »levo« in kaj »desno«?

Stane Južnič: Sakralizacija in ritualizacija oblasti

Ernest Petrič: Nova »ljudska demokracija« po starih vzorih (ob pripravah na sprejem nove ustave v Etiopiji)

Zdenek Mlinař: Razpotja politične reforme v ZSSR (2)

Janko Jeri: Zahodna meja 1945–47

Janez Malačič: Porodniški dopust in demografske razmere

Danilo Türk: Problem storitev v pravnem sistemu GATT

Mirko Popovič: Potencial umetne inteligence in ekspertnih sistemov v luči družboslovja

Zvone Vodovnik: Sistem disciplinske odgovornosti delavcev v združenem delu

Jörg Goldberg: Vpliv novih tehnologij na reprodukcijske odnose delavskega razreda v kriznih razmerah (primer ZRN)

Elmar Altvater: Politična ekonomija po Černobilu

Sun Jian-Ye Zongkui: Reforma gospodarske strukture in razvoj socialističnega gospodarstva na Kitajskem

Mojca Pešec: Nekateri elementi za oblikovanje teorije o tehnološki zaostlosti (primer Jugoslavije)